

821
M-89

Tog'ay Mu'rod

Saylanna

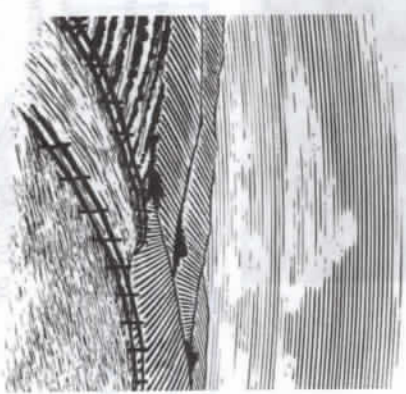
I jild

821
w 89

TOG'AY MUROD

SAYLANMA

I
JILD

TOG'AY MUROD
SAYLANMA
I
JILD

Men Surxon dalalarida olti oy kezdin. Surxon ofjohida olti oy kuydin. Surxon changlarini olti oy yutdim.

*— Men o'zbek xalqiga haykal qo'yaman!
Men ana shunday orzuda dalalar bilan xayrxo'shlashdim.*

- 0569 -

TOG'AY MUROD

OTAMDAN QOLGAN DALALAR

ROMAN

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TALIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

ZIYO NASHR

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA **Toshtkent** GUS TALIM VAZIRLIGI
TOSHT2019 VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI
1-FILIALI

UO'K: 821.512.133-3
K BK 84(50)'6
M 89

M 89 **Murod, Tog'ay.**
O'tamdan qolgan dalalar [matn]: roman / T. Murod, – T.: "Ziyo
nashr" nashriyoti, 2019 – 320 b.

ISBN 978-9943-5706-1-0

Mas'ul muharrir
Ma'suma Ahmedova

O'zbekiston xalq yozuvchisi, Abdulla Qodiriy nomidagi Davlat mukofoti sovrindori Tog'ay Murodning el orasida dovrug' qozongan ikki romanidan tashkil topgan II jildi „Saylanna“si siz aziz kitobsevarlarga taqdim etilmogda.

Mazkur „Saylanna“ning birinchi jildiga adibning Davlat mukofotiga sazovor bo'lgan, o'zbek kitobxonlari kitob javonidan munosib o'tin egallagan „O'tamdan qolgan dalalar“ romani kiritildi. Romanda o'zbek xalqining bir asrlik tarixi badiiy talqin etiladi.

UO'K: 821.512.133-31
K BK 84(50)'6

© Tog'ay Murod
© „Ziyo nashr“ nashriyoti, 2019.

Nasrda bitilgan dostonlar

Tog'ay Murodni shaxsan tanish, hamsuhbat bo'lish nasib etmagan, lekin uni yozuvchi sifatida taniganimga xyla bo'ldi. Yozuvchining „Oyinda yurgan odamlar“ qissasini o'qiganimda ismsiz bir taassurot ichida qolganimni eslayman: mazza qilib o'qiganim rost-u, birovg'a aytib bergudek voqeasi yo'qdek etidal... Qahramonlari ham binoyideg-u, insho yozganingda „falon-chiga o'xshagim kelaadi“ deydigan emas-da!..

Bu yanglig' taassurotning sababini keyinroq angladim: adabiyotimiz yangilanayotgan payt ekan, Tog'ay Murod shu yangilashni boshlaganlardan biri – bizning adabiyot haqidagi tasavvurlarimizni yangilagan avlodning ilg'orida borgan vakillaridan ekan...

I

„O'tamdan qolgan dalalar“ nafaqat dolzab mavzusi, balki badiiy jihatlar bilan-da adabiyotimizda jiddiy voqea bo'ldi. Asarning o'ziga xos qurilishi, betakror ifoda yo'sini, tildagi jozib ohang, samimiyat – bularning bari uning muvaffaqiyatini ta'minlagan asosiy omillardir. Bir suhbada asar xususida so'z bo'lib, „O'tamdan qolgan dalalar“ janr e'tibori bilan romanniyo“ – degan savolni o'rtaqa qo'ygan edim. Ha, janrning risoladagi talblaridan kelib chiqilsa, bu savolni qo'yish asosliдек. Zero, romann markazida inson taqdiri turgani holda u tugal maqsad emas, romaniy qahramon dunyoni badiiy idrok etish, dunyo haqidagi, uning joriy holati haqidagi yaxlit badiiy konsepsiyani shakllantirish va ifodalash vositasi, xolos. Shunga ko'ra, odatda romaniy qahramon – o'z muhitiga sig'mayotgan, muhit bilan ziddiyatga kirishgan, izlanayotgan shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Dehqonqulda esa bu xususiyatlar ko'rilmaydi, u – kechagi kunini muhit izmida sassizgina yashab o'tgan, endi kechmishini mu-shohada qilayotgan odam. Dehqonqulning to'laqonli romaniy qahramon sifatida bo'y ko'rsatishiga rivojlanayotgan birinchi shaxs tilidan berilgani monelik qilgan, ayni chog'da, xuddi shu nasr – rivojlanayotgan birinchi shaxsdan berilgani – asarda lirik ibtido-

ni kuchaytirgani ham yaqqol ko'rinadi: asarning ko'p o'rinlarida vogueani tasvirlash (yoki narsa-hodisa, holatni tavsiflash) emas, ularga munosabat bildirish maqsadi yetakchilik qiladi. Bularning natijasi o'laroq, asarda lirik ibtido salmoqli, badiiy jihardan belgilovchi o'rin tutadiki, „Otamdan qolgan dalalar“ nasrda bitilgan romanlik xarakterdagi „poema“dek, „dostondek taasurot qoldiradi. Asardagi ifoda yo'sini hamda vogelikni badiiy idrok etish usulining xalq dostonlariga eshligi uning muvaffaqiyatini ta'minlagan qo'shimcha omil emasmi?!

...romanning maqsadi dunyo haqidagi, uning joriy holati haqidagi yaxlit badiiy konsepsiyani shakllantirish va ifodalash, romanliy qahramon shuning vositasi, dedik. Shunga tayanib, „Otamdan qolgan dalalar“ janrning risolaviy talablarga javob bershigiga shubha ham bildirtdik. Boshqa tomoni, axir, unda vogelikni qalbidan o'tkazib, uning ta'sirida tug'ilgan kechinmalarini, munosabatini ifodalayotgan lirik qahramon – Tog'ay Murodning o'zi bor-ku?! Dunyo bilan ziddiyatdagi, nasib etgan taqdirdan imkoniy kengroq bo'lganidan muhitga sig'mayotgan, aniqrog'i, elining bir asrdan ziyod muhit – mustamlaka tuzumi-ga sig'may kelganini o'zida namoyon etib turgan Tog'ay Murodning o'zi risoladagi romanliy qahramon emasmi?!

„Otamdan qolgan dalalar“ni realistik asar deganimiz holda, unda realistik shartlilik darajasining yuqoriligi va bu narsa qat'iy realizm talablardan jiddiy chekinishlarga olib kelganligini e'tirof etishga to'g'ri keladi. Bu nimalarda ko'riladi? Avvalo, vaqtning shartliliigi: 20-yillarda es tanigan bolakay 60-yillarda ham bolaligicha qoladi. Bugina emas, umuman, asarda tasvirlangan (yoki eslatilgan, ishora qilingan) vogelar, tafsilotlar real xronologiyaga doim ham muvofiq kelavermaydi. Undagi qator obrazlar (mas., Ideologiya, kinochilar, mustamlakachilar va b.) realistik obraz-

lar sifatida emas, ko'proq shartli, ramziy „maska“ sifatida bo'y ko'rsatadi. Shunga o'xshash, asarda haqiqiy familiyalari ostida harakatlanuvchi sho'ro hukumatining tanikli arboblari (Poltoras-kiy, Kolesov, Uspenskiy va b.), murakkab taqdir egasi polkovnik Chanishevlarining bitta hayotiy holat – Agrab qo'rboshining qo'lga olinishi doirasida tasvirlangan ham shartlilikdan o'zga emas. Bularndan ko'rinadiki, asarda mustabid tuzumning tom ma'nodagi realistik obrazi emas, uning shartli obrazi yaratiladi: o'quvchi-ni ko'z oldida insoniylikdan butkul mahrum yovuzlik timso-li gavadalanitiladi. Asarning umumiy ruhini, „xiyla keskin – tendensioz“ ruhini belgilagan bu kabi usulning (yovuzlik lagerining o'ta shartliliigi-yu ezgulik lagerining hayotiy tasvirlanishi) ildizi ham, aslida, xalq og'zaki ijodidan oziqlanadi...

...me'yordan ortgan tendensiozlik – qusur, uning realizmga xos emasligi isbot talab qilmaydigan ayni haqiqat. Ammo „Otamdan qolgan dalalar“ – davrning badiiy hujjati, unda jamiyatning mustamlakachilik barham topib, istiqlo'l ne'matiga noil bo'lgan paytdagi ruhiyati akslangani ham bundan aslo kam bo'lmagan haqiqat. Zero, unda hammamizning – „delqon“ („delqon – yer egasi demak emasmi?!) bo'la turib „qul“likda umrquzaronlik qilgan siz-u bizning kayfiyatimiz, parchalangan zanjirlar ustida turgan hamda kechinshimizga sog'lom nazar solgan, mustabid tuzumni yanib turgan holatimiz akslangan. Donishmandlardan biri „Insoniyat o'z o'tmishi bilan kulib xayrlashadi“, degan ekan. Asar yozilgan paytda na Tog'ay Murod, na siz-u biz o'tmish bilan kulib, kulish qayda, xotirjam xayrlashishga ham qodir emas, negaki, istibodod zanjirlari qoldirgan yaralardan hali qon sizib turgandi. Shu ma'noda, „Otamdan qolgan dalalar“ – uzoq yillar yig'ilgan dardning misoli vulqonday otilishi, mustamlaka bilan xayrlashayotgan xalqning yig'i-yo'qlovi. Yo'q, mustamlakaga kuyib emas, topilgan qadri, g'ururini o'ylab chekkan nolasini, yurakni ezadigan, ruhni tushiradigan emas, aksincha, kishi ruhini yuksaltiradigan, qaddini tiklaydigan nola...

...modomiki mohiyatdan kelib chiqar ekanmiz, unda „Jamolidin ketmon – Aqarab qo'ribohi – Dehqonqul“ silsilasining bir butun ekanini ko'rmaslik mumkin emas, bas, shu silsila butuncha bosh qahramon emasmi? Qiziq-da, yozuvchi silsila boshiga boshqa odamni, jilla qursa, bosqinchilarga qarshi bosh ko'targan Mulla Namoz yigitlaridan birini qo'ysa durustroq bo'lmamidi? Yo'q, bo'lmay ekan-da! Negaki, adib o'zini san'atkor deb biladi, dilidagini hamisha san'atkorona – obrazli tarzda, ramz-u ishoralalar bilan ifodalashga intiladi. Ishoralalar esa fikrni mohiyatga qaratadi – ma'nini inkishof etishga yo'naltiradi. Qarang: Jamolidin ketmon „olan bexabar“ edi, bilgani – kalima o'g'irgancha ketmon chopmoq; mo'min-u muslim edi, shunchalarki, dalasi-yu suvini bulg'aganlardan qochib-qutulmoqdan o'zga chora topmadi, izlamadi ham. O'g'irli Aqarabning shuuri esa istilo dahshatlari chuqur iz qoldirgan – u qochib-qutulmoq munosib tadbir emasligini biladi, shu bois mujohidlik yo'lini tutdi – shahid keldi. Albatta, go'dak Dehqonqulning murg'ak shuuri bu voqealar izsiz ketmadi, faqat... faqat u o'zini butkul dalasiga bog'ladi, paxtasiga bog'ladi – olamni umuti, bobosi kabi „olan bexabar“ bo'ldi. Xullas, adib talqinida uch avlod silsilasi g'oyat teran ramzga – millatning mustamlaka zamonidagi umumiy chizgilari quyuvqlashtirilib, bo'rtiq qilib bor bo'yicha ishlangan portretiga aylandi.

... Tog'ay Murod chizgan manzaralar kishini dahshatga soladi, shunchalarki, kun kelib cho'pchak deb o'yashmasa edi, degan andisha inadi ko'ngilga. To'g'irida, qoq pishqichilik payti qirminzi olmaga boshqorong'i ayolining shugina istagini qondirishga erining ojizligi ko'ngillarda ishtiboh uyg'otsa, mubolag'aning haddi a'losidek ko'rinsa aslo ajablarni emas. Adib qalamga olgan davrdan uzoqlashganimiz sari bu ishtibohning kuchayib borish ehtimoli ham yo'q emas. Axir, hali uncha ko'p ham bo'lmadi, „sho'ro zamonini maqtash uchun o'timishni

goralagan“, deya Abdulla Qahhorni ayblaganlar Turobiyoning bir donagina anor topa olmaganini ham ro'kach qilmadilarini?! Nachora, o'timish haqidagi gaplarning vaqt o'tishi barobari cho'pchakka do'nib borishi qonuniyat maqomida ekan-da. Biroq Tog'ay Murodning yozganlari aslo cho'pchak emas, yo'q, bularni xalqimiz haqiqatda boshdan o'tkazgan. Faqat butun bir millatning sho'ro davridagi fojiasi Dehqonqul obrazida g'oyat quyuvqlashgan ifodasini topganki, unga san'at mezonlari bilan-gina yondashish lozimdir.

„Otandan qolgan dalalar“ning, umuman, Tog'ay Murod nasirining tili o'ziga xos, uslubi o'ziga xos. Sirasi, ko'nikib olmaguncha g'alat ko'rinsa ham, ehtimol. Ehtimoli nimasi, asli ham shunday-da!... „Otandan qolgan dalalar“ni o'qiganda rahmatli bobomning So'fi Olloyorni o'qishi, o'qishi emas, xirgoysi qilishini eslayman, beixtiyor xirgoysi qilishga o'taman... Siz ham urinib ko'ring-a, tilning nechog'ir jozib ekanini his qilasangiz... Ha, darvoqe, tilingiz xirgoysi qilganida, qalbingiz some'bo'lsin: changovuz, nay nolari ortidan elas-elas jang nog'oralari – dovul sasini ilg'aysiz, borgan sari bu sas kuchayib boradi...

... hozircha „Otandan qolgan dalalar“ tanqidchilikda ko'proq g'oyaviy-mazmunii jihatlaridan kelib chiqib baholandi, uning poetik xususiyatlari, badiiy o'ziga xosligini atroficha o'rganish, asarning jozibasini ta'min etgan omillarni ochib berish bugun va ertaning vazifasi bo'lib turibdi. Shunga qaramay, bir gapni dadil aytish mumkin: „Otandan qolgan dalalar“ning janini roman deymizmi yo boshqami, unda vogelik realistik tasvirlangan deymizmi yo norealistik, yozuvchi munosabatini tendensioz deymizmi va yo obyektiv – bulardan qat'i nazar, u yurtimiz tarixining muayyan bosqichida vujudga kelgan badiiy fenomen, yaxshi va betakror asarligicha qolaveradi.

II

...adabiyotimizni yangilagan avlod deb aytdik. Bu yangilash, avvalo, insonga munosabatta yuz ko'rsadi. Endi insonni „buyuk g'oya“ga aloqasi yo unga qilgan xizmatidan kelib chiqib baholash emas, uni bir inson sifatida anglash, dard-u quvonchi, orzu-yu armonlarini ko'rsatishga intilish kuchaydi. Qarasak, atrofmizda yelib-yonib yo g'ivirsib-tutab yurgan odamki bor, bari INSON ekan – har qaysisi olam ichra bir olam ekan. Tog'ay Murod shu oddiy haqiqatni ko'pchiligimizdan avvalroq angalgan, kal chavandoz yoki befarzand qariyalarning o'y-tashvishlari, dard-armonlari, tuyg'u-kechinmalari ancha-munchadan qolishmaydi, „kichik odam“larda-da katta qalb bo'ladi, degan aqida bilan ijod mavdoniga kirgan ekan ...

Botir firqani ko'pchilik „Qizil“, deb so'kadi, uning uchun faxr bo'lgan ordenlarni ulog'itirishni, e'tiqod qilib, yashab o'tgan umrining mazmuni sifatida har vaqt yonida iftixor bilan olib yurgan partbiletini yoqishni talab qilishadi...

„Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi“ romani xuddi shunday – minglab „botir firqalar“ oyoq qo'ygan zamin birdan yo'qolib, o'tmish va kelajak orasida muallaq turib qolgan bir davrda yozilgan...

Tog'ay Murodning hech bir asarida „qizillik“ ko'rilmagan, u hech vaqt „qizil“ bo'lgan emas. Shunday ekan, u ham ko'p qatori Botir firqani yeparchin qilsa, bundan o'z vaqtida mo'maygina siyosiy dividend olagolsa bo'lmasmidi? Bo'lmas ekanki, Botir firqada bir inson fojiasini ko'rishga intilgan-da... chinakam san'atkor uchun g'oya emas, inson birlamchi degan e'tiqod bilan qalam tebratgan-da, axir...

...oldin bahor – oxir xazon bo'ldi“, nima bo'lganda ham, Botir firqa umrini yashab o'tdi: Botir qo'shchi edi – „Botir firqa“ bo'ldi, so'ngra „o'toq Esonov“ bo'lib davr surdi: kimga-

dir yaxshilik qildi, kimgadir yomonlik, nimadir qurdi, nimanidir buzdi... – barini elga xizmat qilyapman, el uchun qilyapman, el saodati uchun qilyapman, degan ishonchda qildi. Kun kelib, xizmatlari bir pul bo'ldi: yov qochgach, ko'paygan botirlar uni „qizil“ dedilar, millatning dushmani dedilar...

Axir, „Siz kimning zuriyotini bozorga olib chiqqaningizni bilyapsizmi?“ – deya eshonzodalar fojiasiga kuygan ham, „Shugina bir... go'dakni boqib bo'lmay qoldimi?“ – deya el ahvolidan yuragi sel bo'lgan ham, „aziz zotlarni bevasi, juda tabarruk zotlarni zuriyoti“, deya ularni NKVDchilardan tilab olgan ham Botir firqa emasmı?! Qarang-a, Saidxo'ja eshon xonaqosi buzilganida: „El-yurt nafas yutdi. El-yurt suv sepmishday jimjit bo'ldi. El-yurt aza tutdi“, xolos... Botir firqa bir tadbir qilmog'chi bo'lganida, „Faol zoti bor – o'zini olib qochdi“, – bejiz emas. Botir firqa „yakkash o'zi o'yladi. Bir eskicha, bir yangicha o'yladi. Eskicha bilan yangichani qo'shib o'yladi“ va „yurak yutib... bir ishga qo'l urdi“, xonaqoning „mumtoz ustalar“ yasagan darvoza-derazalarini o'tinxonaga yashirdi...

„O'zingiz qanday bo'lsangiz, sizga shundoq amirlar qo'yilar“, deyiladi muqaddas bitiklarda. Yashirib nima g'ildir, yov qochgach, hammamiz-da botirlandik va... borki kulfatlar uchun aybni kecha-gi kunning yurt og'alariga yukladik-qo'ydik... O'zni aybdor his qilish og'ir, o'zgani ayblash oson – ko'ngilni xotirjam etdik go'yo. Tog'ay Murodning bezovta qalbi bunga ko'nmadi, ko'noimadi...

Bejiz emas, dedik... bejiz demadik...

Botir firqa ochlikdan nobud bo'lgan hamqishloqlari haqiqatga duo qilishga chog'landi va shu on yonida NKVDchilar borligini eslab, sezib qolishmadimi, deya hadikda qoldi... Botir firqa ocharchilikka qarshi g'aroyib kurash usulini ko'rib, „O'z el-yurtingiz emasmi, odamga picha botar ekan. Uncha-muncha malol kelar ekan“, deya o'jizgina e'tiroz qildi, dilidagining o'zrog'ini tiliga chiqardi. Biroq NKVDchilar bu „Sovet hukumatining buyrug'i! Sovet hukumatining xohish-irodasi! Yoki sovet

hukumatidan norozimisiz?" – deya uni darhol o'ziga keltirishdi:

"Ana shunda, Botir firqa bir sekanib oldi..."

Seskanigani gunohmi? Darhol o'zini o'nglab, qaddini tik tutgancha "Yashasin, Sho'ro hukumat!" – deya tantanavor hayqirgani aybmi?... Ayblashga haqlimizmi?... Dadil bir narsa deysish qiyin: bu o'rinda har kimning hukmi o'zicha to'g'ridir, balki? Ehtimol, biroq shu o'rinda bir qiyos o'tkazgim keldi. Muradlik – dindand qaytish, eng og'ir gunoh sanaladi. Shariatga ko'ra, murad o'limga mustahiq. Lekin agar kishi o'lim xavfi oldida noiloj dindand qaytgan bo'lsa, bu jazoga mustahiq emas; agar o'lim xavfi oldida ham dindand qaytmasa, o'limni tanlasa, u shahid maqomidadir... Bu-da bir diniy qadriyat. Bas, mustahid tuzum qurboni bo'lgan shahidlarga hurmatimiz shunga mos-u, omon qolganlarga munosabatimiz zid kelib qolmayptimi?!

Tog'ay Murod qahramoniga evrilib ko'rdi, Tog'ay Murod qahramoniga yog'ilgan ta'na-malomatlarni o'z tanasida sinab ko'rdi... Tog'ay Murod qahramoniga evrilgan chog'i taxminan shunday o'yladi, shu boisgina bizning o'y-mushohadalarnimizni ham shu o'zanga soldi, sola bildi...

Qabristonlarni ziyorat qilib turish buyurilgan bizga. Bejiz emas, Qabriston – o'tmish bilan kelajakni tutashitirgan joy: hammanimizning ajdodlarimiz shunda, hammanimizning borar joyimiz – shu. Qabriston dunyoning foniyiligini, inson umri juda qisqaligini, kishi o'z amallari uchun ham o'tmish, ham kelajak oldida birdek mas'ulligini eslatib turadi...

Botir firqa ruhbatidagi burtish, yangilanishda qabriston ziyoratlari hat qiluvchi turki bo'ldi... Janozasiz ko'milgan, raykom To'raqulov... qabri boshidagi beo'xshov tilovat, "ho'ng-ho'ng yig'lab qo'ya bergani... o'kirib-o'kirib yig'lab qo'ya bergani" – Botir firqaning tazarrusi, qo'ldan kelgancha amallagan tavbasi.

Tilovat asnosi, o'troq Yagoda qilichlaridan aylanib o'tgan, Yejov o'qlariga chap bergan, Bertiya qamoqlaridan eson-omon

o'tgan" Botir firqa "urush-urush" o'ynagan bolalarni KGB fahmlab dahshatga tushdi... Bejiz emas: "ilov chagqan kishi ola argondan qo'rqadi"... zarb izlari kaltaklangan tanadan ketar-u, kaltaklangan ruhdan aslo ketmaydi. Botir firqa mutasil qo'rquvda yashadi, shu qo'rquv uni dilidagi norozilikni o'ldirib yashashga ko'nikirdi. Sobiq raykom To'raqulovni partiyaviy dafn etish haqida partiyaviy topshiriq olganida, ko'ngli bunga osongina ko'ngan emas: tuni bilan uxlayolmay chiqadi, lekin... ertasi marhumni janozasiz ko'mdiradi...

Insonda tanlov imkoniyati hamisha bor... Aytaylik, Botir firqada mutasil qo'rquv ostida yashash yoki tik turib o'tish imkonlari mavjud edi. Firqa birinchi imkonni tanladi. Tog'ay Murod tanlash uning haqqi deb biladi, qoralamaydi – tasvirlab ko'rsatadi: o'quvchisi qarshisida tanlov imkoniyatini yaratib, e'tiqodiga sodiqligicha shahidlik yo'lini tutganlar ko'paysa, deya umidlanadi...

... ma'ni deganlari juda serqirra narsa: qay tarafdand qarasma, uning qator qirralari nigohingdan pinhon; qay tomondand qarasang, shunga mos qirralari ko'z oldingda namoyon: hamma qirralarni birdand va birdak ko'ra olish odam bolasining chekiga tushmabdi. Roman finalini o'zimcha angladim, o'zimcha mag'zini chagqan bo'ldim...

Botir firqa ekkand chinorlar qo'porib tashlandi, Botir firqa yaratgand bog' o'midan Buyuk ipak yo'li o'tar bo'ldi... Umr beiz ketdi – umr beiz ketmadi... el o'sha chinorlar soyasidan bahra olgand, bog' mevalaridand elning og'zi chuchigand... E-voh, soya o'tkinchi, tot o'tkinchi... – umr beiz ketdimi?... Alhazar... bunaqada nafagat Botir firqa, umuman, inson umri ma'nisiz, benaf bo'lib chiqmaydimi? Yo'q, Botir firqa bunga ko'mmaydi... aniqrog'i, Tog'ay Murodning bezovta qalbi bunga ko'mmaydi, ko'nmaydi – u javob izlaydi, o'tranib javob izlaydi, yuragi yonib, jizg'anak bo'lib javob izlaydi... Izlagand – topadi: Botir firqa ham javob topdi, to'g'ritrog'i, uning vostasida Tog'ay Mu-

rod javob topdi. Rubiy iziroblari adog'ida o'zi izlagan ma'niga yaqinlashgan Botir firqaning holatini ko'ring:

„joni achidi... tani kuydi“ – „tan-joni... shodlandi“;

„ichi kuydi“ – „ichi kuldi“;

„ko'zlarida qayg'u bo'ldi“ – „ko'zlarida bayram bo'ldi“.

Botir firqa o'zi uchun „biz ekan chinorlar... Buyuk ipak yo'li bo'ldi“, degan haqiqatni kashf etdi, „biz endi Buyuk ipak yo'lida yuramiz“, deya faxr etdi. Avvalgi „biz“ boshqa, keyingisi boshqa. Avval u o'zini tamom ortiqcha sezzan, o'zini eldan ajratgan edi – endi qo'shiyapti, uni „qizil“, deya chiqitga chiqarmoq bo'lishgandi – chiqarolmadilar: „odanning chiqiti bo'lmaydi“, uni songa qo'shdi – u qayta tirildi...

Ha, har qanday amal... ezgu niyat bilan qilingan amal-da o'tkinchi, uning mahsuli-da o'tkinchi, faqat EZGU NIYATning o'zigina sobit, shuning o'zigina boqiy. Ezgu niyat – avlodlar orasidagi ko'rinnas zanjir, ezgu niyat o'timish bilan bugun va certani birlashtiradi – hammamizni, hech bir „chiqit“siz bitta tomirga mansub etadi. Ezgu niyat elni, millatni xalq qiladi, ezgu niyat atrofida birlashsagina Buyuk ipak yo'lida millatning yo'li unadi... Tog'ay Murod anglagan ma'ni – shu, to'g'rirog'i, uning kamnaga ayon bo'lgan qirrası – shu...

III

Tog'ay Murod ezgu niyatlarni diliga tugib ijod qildi...

Tog'ay Murod ezgulik mavqeyida mustaqim bo'lishga intildi...

Tog'ay Murod ezgulik urug'larini qalblarimizga sochib ketdi...

O'zida polvonlarga xos tantilik, shoirlarga xos injalik, darveshlarga xos g'aroyiblik, el-yurtiga, farzandga xos beg'araz muhabbatni jam etgan o'zbekning katta adibidan metros ikki tomaning qayta nashri barchamizga muborak bo'lsin...

Dilmurod QURONOV,

professor, filologiya fanlari doktori

„Birlashgan Millatlar Tashkiloti a'zosi –
O'zod O'zbekiston uchun bidim“

Muallif

BIRINCHI BOB

1

Men farg'onachi Jamoliddin ketmon nabirasi bo'laman.

2

Bobomiz hovlisi Farg'onada bo'ladi.

Dalasi Farg'ona adog'ida bo'ladi.

Bobomiz dalasi oldidan bir ariq suv oqadi.

Suv gavhar zilol-gavhar zilol suv bo'ladi.

Suv egilmish tollar majnun-majnun sollanadi.

Ariq o'ngida shahardan kelajak yo'l bo'ladi.

Yo'l ariq yoqalab o'tadi. Yo'l majnuntol soyalab o'tadi.

Bobomiz ana shu yo'ldan sahar-sahar dalalaydi.

Tolga xurjun iladi. Tahorat oladi. Qiblatib belbog' yoyadi.

Cho'lpon yulduz poyida quloq qoqadi. Cho'lpon yulduz poyida sajda etadi.

3

Bobomizda nima bo'ladi – ketmon bo'ladi. Ketmon emas – bir baloyi bad bo'ladi!

– Jamoliddinni ketmoni dalasiday keladi! – deydi el.

El gayerda qanday ulkan nima ko'rsa bo'ldi – bobomiz ketmoniga nisbat beradi.

– Ol-a, Jamoliddinni ketmoniday keladi-ya! – deydi el.

4

Bobomiz urmish ketmonni o'zidan o'zga yerdan tortib

ol olmaydi.

16 | O'zidan qolgan dalalar

Bobomiz kalima qaytarib-qaytarib ketmon chopadi. Xudoni yodlab-yodlab ketmon chopadi. Xudoga shukrona aytib aytib ketmon chopadi.

Yo'ldan o'tkich-ketkichlar bobomizga hormang etadi.

Bobomiz yo'lga qiyoda boqmaydi. Daladan bosh ko'tar-mayin bor bo'ling, etadi.

Shu bois, yo'ldan kim o'tadi-kim ketadi – bilmaydi. Bil-gisi-da kelmaydi. Kim bo'lsa-da – bir mo'min, musulmon-da, deydi.

5

Saraton jingitrob-jingitrob kuydirmish bir mahal yo'ldan ajabovur ovozlari eshitiladi.

Ajabovur ovozlari o'z yo'lida keta beradi. Bir og'iz hor-mang etmaydi.

Shunda, bobomiz ketmonini yer botiradi. Engashmish ko'yi tizzalariga katt tiraydi. Yer ostidan yo'lga ko'z tash-laydi.

Bobomiz ko'zimga ter tomdiyov, deya o'ylaydi. Qo'li yuzi bilan ko'zlarini artadi.

Bobomiz boshqatdan qaraydi.

Yo' darig'o, shu ko'rinnish ajina bo'ldimi? Ha, yo'g'-al!

Umr shu dalada o'tdi – bir nima-da ko'rmadi.

Yo, shu ko'rinnish tush bo'ldimi? H-a, yo'g'-al! O'lik-ti-rik sergak vaqt-al!

Musichalar uzib-uzib ku-kulaydi.

Kun yonadi.

Saraton sap-sariq tovlanadi.

O'tkinchi balolar saratonday sap-sariq bo'ladi.

Saraton balolardan sariq bo'ladi, balolar saratondan-da sariq bo'ladi.

Bobomiz qad rostlab qaraydi. Yo'lga betma-bet bo'lib qa-raydi. O'ng kattini qoshi uzra soyabon qilib qaraydi.

Bobomiz pichir-pichir kalima qaytaradi. Ketmonini yelka

OLIV VA O'RTA MAXSUS TAYLIM VAZIRLIGI

DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

AXBOROT RESURS MARKAZI

1-FILIALI

OLIV VA O'RTA MAXSUS TAYLIM VAZIRLIGI

DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

AXBOROT RESURS MARKAZI

Ariq labida yuviniib-chayinadi. Xurjunidan tushligini oladi. Ariq bo'yida yoyadi.

Bobomiz chordona qurib o'tiradi. Ariqqa non botirib-non botirib tushlik qiladi. Ariqdan qo'shovuuchlab-qo'shovuuchlab suv olib tushlik qiladi.

6

Kun qiyomdan qiyom bo'ladi.

Yo'ldan Salohiddin bo'yirchi o'tadi. Bobomiz bo'yirchini gapga soladi.

– Sizdan oldin ashiyoqqa bir balo o'tidi, – deydi bobomiz. Salohiddin bo'yirchi ariq o'ngida oyoq iladi.

– Ajina bo'lib ajina bo'lmadi, odam bo'lib odam bo'lmadi, – deydi bobomiz.

Bo'yirchi ariq bo'yida soyalaydi. Bobomiz bilan mug'olib bo'ladi.

– Ko'rdim, Ketmon, ko'rdim, – deydi bo'yirchi. – O'zimin yo'ldan chetga olib turdim.

– Nega-nega?

– G'ayridinlar bilan yo'lim bir bo'lmasin, dedim-da.

– Bizning ko'chamizda g'ayridinlar... yeb yuribdimi?

– E-e, Ketmon, Ketmon. Senga ketmon bo'lsa bo'ldi. Sen ham odamday bo'lib, ketmondan bosh ko'tarsang ekan, dunyodan xabardor bo'lsang.

– Mana, ketmondan boshini olib o'tiribman?

– Qorning ochgandir-da. Bo'lmasa, ketmondan bosh ko'tararim.

Salohiddin bo'yirchi shunday deya, yo'li bosh-adog'iga qarab oladi. Bobomiz oldiga ilk etib sapchib o'tadi. Bobomiz qabataiga cho'kadi. Bobomiz bilan yelkama-yelka bo'ladi.

– Farg'onag'a Oqposhsho keldi, – deya pichirlaydi.

– Mullalar Oqposhsho bizni ololmaydi, deyatib edi-yu?

– Olibdi-da.

– Qo'qondan Olimquli lashkarboshi Chinkanga lashkar tortib ketibdi, deyatib edi-yu?

– Olibdi, olibdi. Ololmas ekan-u, Buxoro amiri Muzaffarxon o'tirib qo'yibdi. Olimquli lashkarboshi Chinkanda Oqposhsho yelkasini yerga tekkizibdi. Oqposhsholarni bitta qo'ymay qilichdan o'tkazmoqchi bo'lib tursa, Muzaffarxon bizing Qo'qonga daf'a qilibdi.

– Bo'laman degich el, bir-birini botirib deydi, bo'lmayman degich el, bir-birini etini yeydi.

– Olimquli lashkarboshi g'azot maydonini tashlab, o'zimizning Qo'qonni o'zimizning Buxoro amiri bilan mudofaalah uchun qaytib kelibdi. Oqposhsho bundan foydalanibdi. Chalaqon oq lashkarlar tag'in daf'a qilibdi. Oldin Chinkanni olibdi, keyin Toshkanni olibdi.

– Ha, tavqi la'natlar! Toshkanni olibdimi-a?

– Olibdi, Toshkanni olibdi. Saidazimboy degich savdogar boy Oqposhshoga Toshkanni sotibdi. Toshkanda Kaykovus degich ulkan bir ariq bor ekan. Toshkan yolg'iz ana shu Kaykovusdan suvlar ekan, Saidazimboy Oqposhshoga ana shu Kaykovusni chippa bo'g'ib, Chirchiqqa burib yuborishni maslahat beribdi. Oqposhsho Saidazimboy gapi bilan Kaykovusni chappa gayirib, Chirchiqqa oqizibdi. Ana shundan Toshkan qirg'ikki kecha-kunduz suvsiz qolibdi. Xalq holdan toyib, Toshkanni mudofaa qilolmay qolibdi. Oqposhsho saharlayin Toshkanni bosibdi.

– Ila-bila, Qo'qongacha kelibdimi-a?

– Toshkan bilan Qo'qon orasi ikki qosh oralig'iday keladi. yetib keladi-da. O'zimizning Qo'qon xoni he yo'q, be yo'q, shahar darvozasi ochib beribdi. Marhamati uchun Oqposhshodan „Asizoda“ faxriya unvoni olibdi, nishon olibdi...

Bobomiz chaparasta-chaparasta so'kadi:

– He, ena...

7

Xudo bermish kun bo'ladi – yo'lda Oqposhsho bo'ladi.

Bobomiz Oqposhshoga ket burib ketmon chopadi. Bobomiz Oqposhshoga ters bo'lib ketmon chopadi.

Bobomiz Oqpodsho betini ko'rmayin-da, kuymayin-da, deydi.

Oqpodsho arava minib o'tadi. Oqpodsho soz chalib o'tadi. Oqpodsho ashula aytib o'tadi. Oqpodsho hushtak chalib o'tadi.

Bobomiz shunda-da Oqpodsho betiga gavyrilib qaramaydi. Enkaymish ko'yi butlari orasidan mo'ralaydi.

Oqpodsho oyoqlari osmonda bo'lib ko'rinadi, boshlari yerda bo'lib ko'rinadi.

Oqpodsho olabo'ji bo'lib ko'rinadi!

Bobomiz tushlikda-da Oqpodshoga ket burib o'tiradi.

Dalasiga yuz solib-yuz solib tushlik qiladi.

Oqpodsholik arava ariq yogqasida oyoq iladi.

Aravadan tap-tap Oqpodsho tushadi.

Bobomiz Oqpodsho tarafga ko'z qirida qaraydi. Shunda ajab sinoat ko'radi.

Bir juft oqbadan-oqbadan olabo'ji dala oralab boradi. O'ldin-ke'tin boradi. G'oz-g'oz boradi.

Oqbadan olabo'jilar boradi-boradi – dala kindigida oyoq iladi. G'oz turadi-turadi – uzala tushib yotib oladi.

Bobomiz ko'zlarini yumib-ochib qaraydi. Bobomiz ko'zlarini pipirratib qaraydi.

– Yo, tavba-al! – deydi.

Bobomiz ohista-ohista to'rtkaladi. Ketmonini yelka oladi. So'qmoq bo'ylab boradi.

Bobomiz bir kapa joyini kaftday pollab edi. Tuprog'ini kaftlarida ezib-ezib maydalab edi. Kepakday-kepakday muloyimlab edi. Kepak tuproqqa don sepib-sepib tashlab edi. Chumchuq terib ketmasin deya, kepak tuprog' uzra un misol tuprog' sepib-sepib qo'yib edi.

Ana shu kepak tuproqda, ana shu un tuproqda bir juft Oqpodsho yalpayib-yalpayib yotadi!

Oqpodsho qip-yalang'och yotadi! Oqpodsho onadan endi tug'ilinishday yotadi!

Erkakzot Oqpodshoda aqalli bir enlik lungi bo'lmaydi.

20 | *Otandan qolgan dalalar*

Ayolozot Oqpodsho mammalari osma qovunday-osma qovunday osilib yotadi.

Bobomiz bilaklari bilan betlarini bekitadi.

– Iyya-iyay! – deb chappa buriladi. Oqpodsholar ana shunda kalla ko'tarib qaraydi. Yonbosh yotib qaraydi. Ko'z qisib qaraydi. Erkakzot Oqpodsho kaftida tuprog' o'ynaydi.

– Tuprog'ingni biz uchun muloyimlab qo'yibsan, minnatdorchilik bildiramiz, – deydi.

– Yurib-yurib, oxiri sening tuprog'ingni tanladik. Baxting bor ekan, – deydi ayolozot Oqpodsho.

– O'ziyam bizbop tuprog' bo'libdi-da.

– Ana endi, quyoshda mazza qilib toblanib yotamiz.

– Nima uchun yuzingni yashirasan? Sen ham quyoshda toblan.

Bobomiz shu zayli lo'killab-lo'killab qayta beradi.

Bobomiz ariq labida muztar bo'lib-muztar bo'lib o'tiradi. Belarini changallab-changallab o'tiradi.

Bobomiz nima ko'rdi, qachon ko'rdi – aqli-da bovar etmaydi.

Oqpodsholar joyidan jiladi. Dalani qoq oralab keladi. O'zlarini suvga tashlaydi.

Oqpodsholar suv shaloplatib-suv shaloplatib cho'miladi.

Oqpodsholar bobomizga taqlidan bilaklari bilan betlarini bekitadi.

– Iyya-iyay! – deya, bobomizni mayna etib-etib suv g'arqob bo'ladi. – Iyya-iyay! – deya xoxlashib-xoxlashib suv g'arqob bo'ladi.

Oqpodsholar qiyqirib-qiyqirib cho'miladi.

Tollarda tushlamish chumchuqlar gurr-gurr uchadi.

Gavhar suv bo'tana bo'ladi.

Shu-shu bo'ladi – bobomiz dalasi yuzini qaytib ko'rmas bo'ladi.

– Togqa ketaman, – deydi bobomiz. – Tog'dan yer olaman.

– Tog' olis-da, – deya ming'illaydi momomiz.
– O'lis bo'lsa bo'lar. Ana, tog'dan yer olib ishlayapilar. O'lib qolmayapilar.

– Endi deyman-da, olisni sho'rvasidan yaqini yovg'oni, deyman-da.

– Dalanda musulmon oyog bosar yer qolmadi. Dalanda dehqon oyog bosar yer qolmadi. Bo'ldi, endi qaytib oyog bosmayman.

– Dalada nima ayb.

– Kofir yunalab yotar dalada fayz qoladimi? Momomiz quvvatlamish bo'lib bosh irg'aydi.

– Tanasida mana muncha libosi bo'lsa, o'lsin agarl – deydi bobomiz. – Bir joylari dalanda mana bunday dirkillab turibdi!

Momomiz og'zini ushlab-ushlab kuladi.

– Bir yotsa, yotibdi-da.

– Bo'ldi, endi u daladan baraka ko'tarildi.

– Bosib-bosib suvlang. Suv nimalarni yuvmaydi.

– Suv? Suv qoldimi! Oq to'ng'izday ariq ag'nay berib, suvni-da haromladi! It-da ariq labidan yalab-yalab suv ichadi! Oqpodsho bo'lsa, oq to'ng'izday ariq ag'nadi!

Momomiz gap bilan andamon bo'lib bilmaydi.

Ko'ylak etaklari yig'iladi-yig'iladi – tizzalab boradi. Tag'in yig'iladi-yig'iladi – tizzadan sonlab-sonlab boradi.

Momomiz lozim ulog'lari namoyish bo'ladi. Bobomiz bo'sh piyolani zarda bilan to'rtarib tashlaydi. Lik etib joyidan turadi.

– Etagingizni yopsangiz bo'lmaydimi? – deya o'shqiradi. – Nima, Oqposhshomidingiz?

9

Bobomiz tog'lab borolmay qoladi.

Hufton vaqti-hufton vaqti guzardan achchiq-achchiq baqirig'-chagirig' keladi.

Bobomiz nima gap, deya chopqillab-chopqillab boradi.

Guzar olato'polon bo'ladi. Guzar olatasir bo'ladi.

– G'azot, g'azot!

– Muhoraba, muhoraba!

Bobomiz o'z dardini o'zi tuyadi. Bobomiz o'z kuyigini o'zi tuyadi.

Gap yo'q, so'z yo'q – qinidan pichog'ini oladi.

Birov pichog' oladi. Birov tayog' oladi. Birov tosh oladi.

El oqkalkak-qorakalkak bo'ladi.

El mulla Namozni oppoq kigiz soladi. Kigiz to'rt burchidan oladi.

El kigiz ko'tarib-ko'tarib takbir aytadi. El kigiz ko'tarib-ko'tarib zikri samo' aytadi.

El ushbu kigizdayin oppoq ot yetaklab keladi.

El mulla Namozni ana shu oppoq kigizdan ana shu oppoq otga mindiradi.

– Prim, yo'l boshlasinlar! – deydi.

Mulla Namoz oq otda kaft ochadi.

El yoppa baraka omin qiladi.

Mulla Namoz oq otda yo'l oladi.

El ko'tariladi. El oq oltiq ketidan yo'l oladi.

Yo'lida ushqoday Ibodin sog'ov qatig' soladi. Elga kadida qatig' tutadi. „Ap-ap-ap“, deydi.

„Qatig'dan ichib ketinglar, qatig'dan“, demog'chi bo'ladi.

Alvir-shalvir Ibodin sog'ov Hayotxon deg'ich momoning yolg'iz o'g'li bo'ladi. Tug'ma sog'ov Ibodin iljayib-iljayib yuradi. Baqrayib-baqrayib yuradi.

Yolg'iz o'g'il Ibodin, sog'ov o'g'il Ibodin, qatig' sotib ona boqadi.

El Ibodin sog'ovni aylanib o'tadi. El Ibodin sog'ovni yo'ldan qoch, deya turib o'tadi.

Ibodini sog'ov keti bilan o'tirib qoladi.

Bobomiz ushqoday Ibodin sog'ovni dast ko'tarib, chet oladi. O'ngiri bilan bet-boshini artadi. Qatig'ini bir ko'tarishda ichadi. Qo'lga chaga beradi. Yelkasiga qoqa-qoqa uyiga jo'natadi.

El Oqpodsho qarorgohilab kelgunchayin olaqaroq tun bo'ladi.

El o'qlog'day-o'qlog'day cho'yan panjaralar bilan o'ral-mish qarorgohni o'rab oladi.

Oq oltiq qarorgoh eshigidan ot qo'yadi.

Oqkaltak-qorakaltak el-da o'zlarini eshik uradi.

Eshikog'alar dang qotib qoladi. Otishlarini-da bilmaydi, otmaslarini-da bilmaydi.

Eshikdan boshlab qon to'kyladi.

El ikkita eshikog'ani-da pichoqlab o'ldiradi.

El ichkarida oyoq uzatib yotmish Oqpodsholarni joyida bosadi.

El Oqpodshoni bo'g'ib-bo'g'ib o'ldiradi. El Oqpodshoni bo'g'izlab-bo'g'izlab o'ldiradi. El Oqpodshoni pichoqlab-pichoqlab o'ldiradi.

Qarorgohda tirik jon qolmaydi.

Ana endi qarorgohga o'ti qo'yib yuborajak bo'ladi.

– Minba'd, musulmonlar, minba'd! – deya amr beradi oq oltiq. – Bu imoratni Oqpodsho Peterburgdan olib kelmadi! Bu imorat o'zimizning imoratidir! Ongadarkim, Oqpodsho kelib joylashib oldi! Shunday ekan, minba'd imoratga ziyon bermangiz.

El tutantitigini oyoq ostiga tashlaydi. Tepkiab-tepkiab o'chiradi.

– Musulmonlar – zafarona deydi oq oltiq. – Mana, Oqpodshoni yer bilan yakson etdik! El-yurtimizni Oqpodsho-dan ozod etdik! Alhol, endi o'z yurtlaringizga o'zlaringiz bek bo'lib kun kechirgaysizlar!

El shod-xurramligini shoyi etish uchun karnay-sumay yo'qlaydi. Zim-ziyo tunda karnay-sumay qani?

Shunda el hovuchlari bilan karnay chaladi. Hovuchlari bilan surmay chaladi. Hovuchlari bilan sibizg'a chaladi.

G'afarda yotmishlar uylaridan tashqarilaydi. Alang-jalang bo'ladi.

– Nima bo'ldi? – deydi.

El zafarlarini shoyi etadi:

– O'z yurtimizni qaytib oldik!

– Oqpodshoni pichoqdan o'tkazdik!

El ana shunday kayfiyatda targaladi.

10

Oqpodsho keladi – ana endi keladi!

Farg'onani Oqpodsho bosadi.

Oqpodsho shahar oralaydi.

Shaharda tirik jon bo'ladi – guzar haydaydi.

Oqpodsho bobomiz uyini-da bosadi. Momomiz bilagidan olib otadi.

Momomiz jalp etib tashqari tushadi.

Momomiz uvvos-uvvos yig'laydi. Momomiz yer tayanib turayin, deydi – turlamaydi.

Oqpodsho momomiz sochidan buraydi. Oqpodsho momomiz sochidan sudraydi.

Momo yer quchib-quchib yig'laydi. Momomiz yer tirmab-tirmab yig'laydi.

Momomiz qopqora qaqshaydi.

– O'ldim, o'ldim-al.. – deya vovaylo etadi.

Momomiz nimkala soz-nimkala soz oyoq oladi.

Momomiz munkib-munkib odimlaydi. Momomiz al-pon-talpon odimlaydi.

Keidan ushq o'g'lonlari iyaradi.

Oldilaridan Ibodin sogov kelib qoladi. Qo'ltig'ida bir kadi qatig bo'ladi.

Ibodin sogov elga iljayib-iljayib o'tadi. Ibodin sogov Oqpodshoga bagrayib-bagrayib o'tadi.

Oqpodsho birov-biroviga qarab oladi. Ajabona-ajabona yelka qisadi.

– Ey, chuchela, yo'l bo'lsin? – deydi. Ibodin sogov iljayib-iljayib o'ta beradi.

– Ey, chuchela, senga aytayapman?! –

Ibodin sogov Oqpodshoga qayrilib-da qaramaydi. Baqrayib-baqrayib o'ta beradi.

Oqpodsho otini yo'rtitirib boradi. Ibodin sogov oldini oladi.

Ibodin sogov ot tumshug'iga iljayib qaraydi. O'tliq podshoga iljayib qaraydi. O'tliqni aylanib o'tarman bo'ladi.

Shunda, boshqa bir o'tliq to'g'anoq bo'ladi.

Ibodin sogov bir o'ng o'tliqqa iljayadi, bir chap o'tliqqa iljayadi. Bo'sh qo'lini guzar taraf „mish“ etadi. „U-u-u“, deydi:

„Hay, anavi guzararga ketayapman“.

So'g'in, qo'ltig'idagi qatiqqa ishora beradi:

„Qatig' olib ketayapman“.

Oqpodsho qatiqqa egilib qaraydi.

– Qatig'ini olib ichamizmi? – deydi.

– Qo'y-ye, bularni qatig'ini ichib bo'ladimi!

– Kim biliadi, enasini sog'ib qatig' qiladimi!

Oqpodsho qanchi sopini Ibodin sogov peshonasiga nuqilaydi.

– Oldimga tush! – deya zug'unlaydi.

Ibodin sogov elga bir qarab oladi. Boshini sarak-sarak etadi. „Pa-pa-pa“, deydi:

„El oldidan o'tdim, biroviyam qatig' so'ramadi“.

Ibodin sogov iljayib-iljayib tura beradi. „Av-av-av“, deydi:

„Endi guzariga boraman. Guzarida qatig' ketadi“.

Oqpodsho kadiga egilib qaraydi. Qatiqqa tupuradi.

Balg'amlab-balg'amlab tupuradi:

– Tuf, ah, tuf!

Oqpodsho etik uchi bilan Ibodin sogov iyagiga turtadi.

– Bo'ldimi, chuchela? – deydi. – Qani, endi yur.

Ibodin sogov bir qatiqqa qaraydi, bir Oqpodshoga qaraydi. Lablarini buradi-buradi... ho'ng'rab yig'lab yuboradi. Qatig'ini ko'rsatib-ko'rsatib yig'laydi: „Ea-ea-ea“, deydi:

„Endi, ayamga nima deyman?“

Ibodin sogov yig'laydi-yig'laydi... qatig'ini Oqpodshoga sepib yuboradi. Zabt bilan uyi taraf qochadi.

– To'xta, chuchela!

To'xta deyman!

Ibodin sogov pir-pir chopib qo'ya beradi.

Shunda, Oqpodsho miltiq peshlaydi. Ibodin sogov chuydasini ko'zlaydi.

O'q dol nishonlaydi.

Juldur-juldur Ibodin sogov chalpak bo'lib uchadi.

Oqpodsho ot yo'rtitirib boradi.

Irkit-irkit Ibodin sogov yuzlari iljaya-iljaya so'ladi.

Irkit-irkit Ibodin sogov ko'zlari baqraya-baqraya so'nadi...

„Endi... ayamga nima deyman?“

11

Yormozorda muhtasham bir masjid-madrasa bo'ladi.

Oqpodsho mo'min-mazlummi ana shu Yormozor masjid-madrasa qoshida to'dalaydi. Mo'min-mazlum mung'ayib-mung'ayib turadi. Mo'min mazlum jovdirab-jovdirab turadi. Mo'min-mazlum bir-birovi ko'ksiga yig'laydi. Mo'min-mazlum bir-birovi yelkasiga yig'laydi.

Mo'min-mazlum uzun kun ana shunday turadi.

12

General Skobelev kunbotarda tashrif etadi.

Shaqovatpanoh to'ralar bilan falokatmaob hokimlar ham-rolhigida keladi.

General Skobelev mo'min-mazlum uzra gahr bilan karilaydi:

– Sart-sobakalar – deydi. – Oralaringdan bir nobakor sart olampanoh oliy hazratlariga qo'l ko'tardi! Ig'tisho ham isyon qildi! O'rusiya saltanatining o'ta muazzam askarini shahid etib, g'oziy bo'ldi! Ul nobakor – mulla Namozdir! Mulla Namoz osiy bo'ldi! Mulla Namoz bog'iy bo'ldi! Biz ul osiy ham bog'iyini bugun topolmadik, erta-indin, albatta, topamiz! Siz ul nobakorni topishda olampanoh oliy hazratlariga madad

beringiz! Qo'rqmangiz, olampanoh ul osiy ham bog'iy banda gonidan kechadi!

Mo'min-mazlum sukutda qoladi. Mo'min-mazlum nafas yutadi. General Skobelev kart-kart etadi:

– Osiylik ham bog'iylik kimdan qo'zg'oldi – bilamiz! Ammo bu nonko'rlik qayerda qo'zg'oldi? Javob beringiz! Polkovnik Chaykovskiy.

– Labbay-labbay?

General Skobelev ketida mulla mushuk bo'lib turmish Chaykovskiy lip etib olg'a o'tadi.

– Labbay, taqsir, labbay? – deydi.

– Aytingiz, bu osiylik ham bog'iylik qayerda qo'zg'oldi? Chaykovskiy boshi bilan muhtasham binoga imo beradi.

– Manavi choldevorxonada qo'zg'oldi, janobi oliylari, – deydi.

– Bu qanday choldevorxona bo'ldi?

– Bu masjid bo'ldi, janobi oliylari!

– Osiylik ila masjid orasida ne musharaklik bo'ldi?

– Mulla Namoz ana shu masjid imom xatibi, janobi oliylari. Osiy banda mulla Namozni oq kigizga o'tirg'izuvchi mu-

ridlari ana shu masjidda toat-ibodatlanadi, deysiz-da?

– Topdingiz, janobi oliylari, topdingiz.

– Masala ravshan bo'ldi!

General Skobelev uzangi yo'ldoshlari bilan mashvaratlashadi.

13

Oqpodsho mo'min-mazlumni yo'l o'ngiga haydab o'tadi. Oqpodsho qo'qoni aravasimon uchta to'p sudrab keladi.

General Skobelev mo'min-mazlum bilan to'plar oralig'ida turadi. Ot gijinglatib-ot gijinglatib turadi.

– Sart-sobakalar! – deydi. – O'rusiya podsho hazratlari o'z istibdod saltanati quvvayi qudratini ko'z-ko'z etmoq uchun to'p otadi! To'p otish bilan hamohang namoz o'qiladi! Amr etuvchi o'zim bo'laman!

General Skobelev to'pchilarga amr beradi:

– To'plar shaylansin!

To'plar sharaq-shuruq bo'ladi.

General Skobelev mo'min-mazlumga amr etadi:

– Yotilsin! Yuzlar yerga qo'yilsin! Quloqlar yopilsin! Namoz o'qilsin!

Mo'min-mazlum masjidga ruku etadi. Mo'min-mazlum yer cho'kkalaydi. Mo'min-mazlum peshonasini yer qo'yadi – misoli namoz o'qimish bo'ladi.

– Nog'oralar chalinsin!

Nog'orachilar bodratib-bodratib nog'ora chaladi.

– Otilsin!

Uchta to'p birarakay otadi. Gumbur-gumbur otadi. Masjid quyuq-quyuq tutunda qoladi.

– Turilsin!

Mo'min-mazlum yerdan bosh oladi.

Mo'min-mazlum qo'l qovushtirib-qo'l qovushtirib turadi.

– Otishga shaylansin!

To'plar jangir-jungur o'qilanadi.

– Yotilsin!

Mo'min-mazlum tag'in peshonasini yer qo'yadi. Mo'min-mazlum tag'in quloq-chakkasini ushlaydi.

– Otilsin!

Masjid qop-qora to'pon bo'ladi.

Nog'orachilar bodratib-bodratib nog'ora chaladi.

Shunda, bir nuroniy chol mazlumni yorib-yorib oldinlaydi. Nuroniy chol yo'lida g'ov bo'lmish miltiq-tig'larni qayirib-qayirib oldinlaydi.

Nuroniy chol generalni ko'zlab keladi. Nuroniy chol general etigiga kaft qo'yadi.

General Skobelev etigi bilan nuroniy chol iyak-soqolidan iltarib tashlaydi.

– Yo'qol, sart-sobaka, etigimni harom etasan! – deydi general Skobelev. – Men sen sart-sobakalarni etigim poshnasiga olmayman!

Nuroniy chol dalbanglab-dalbanglab boradi-boradi – kei bilan o'tirib qoladi.

– Kapitan Kayshovskiy! – yo' qelaydi general. – Kayshovskiy deymani! Manavi qari sart- sobaka kim bo'ldi?

Kayshovskiy hadahalab-hadahalab boradi. General Skobelev uzangisi oldida mulla mushuk bo'ladi.

– Umarxon eshon, janobi oliylari, Umarxon eshon! – deydi.

– Eshon tugul, – deydi general Skobelev. – Muhammad Payg'ambar bo'lsayam, etigim poshnasiga olmayman!

– Ajab qilasiz, janobi oliylari, xo'p ajab qilasiz!

– So'rangiz, qari sart-sobaka nima maqsadda etigimga osiladi?

Kayshovskiy Umarxon eshonni general Skobelev uzangisi qoshida betma-bet etadi.

– Ha-a, eshon? – deya zug'umlaydi general. – Nima deysan?

Umarxon eshon qalt-qalt etadi. Umarxon eshon duduglana duduglana aytadi:

– Taqsir... – deydi, – taqsir, men bir kam saksonda bo'ldim...

– Aql yoshda emas, aql boshda, eshon! – deydi general Skobelev. – Men o'tiz yoshida Xivani tiz cho'kirdim! Mana, o'tiz ikki yoshida Qo'qonni tariqday tirqiradim! Saksomni urib qo'yib, sen nimani qotirding?

– Ofarin, taqsir, ofarin, o'tizida er atangan, qirqida sher atanar, deydlar. Taqsir, men bir kam saksonda...

– Masala ravshan bo'ldi: saksom yoshinni hurmat et, demogchisan-da? Eshon, tuzemetslar o'zidan bir yosh katta bo'lsayam hurmatini bajo etadi. Bobo, deydi, momo, deydi. Opa, deydi, aka, deydi. Tuzemetslar o'zidan bir yosh katta bo'lsayam siz-sizlab murojaat etadi. Tuzemetslar o'zidan yoshi kattalarga qo'limi ko'ksiga qo'yib salom beradi, yo'l beradi, joy beradi. Eshon, biz Ulug' O'rusiyamiz! Ulug' O'rusiya yosh bilan qarini bilmaydi! U o'z oti o'zi bilan – Ulug' O'rusiya!

Bo'ldi, endi tuzemetscha urf-odatlarini yo'q etamiz! Endi Ulug' O'rusiya urf-odatlarini qabul etasan!

– Taqsir, men yoshinni peshlamogchi emas edim. Men... saksom yoshi bir mo'ysafid, kalom uchun ijizat tilamogchi edim.

– Ijizat, aytingiz!

– Taqsir... Siz to'pga tutajak dargoh masjid...

– Masjid bo'lsa nima bo'piz?

– Masjid Xudoyi taolo dargohidir, taqsir. Xudoyi taolo dargohidir.

– Ol-a, eshon, ol-a! Islom dini Turkistonga VIII asrda keldi, VIII asrda! Islom Turkistonda o'n asrdan ziyod hukmronlik qildi, o'n asrdan ziyod! Bo'ldi, yetar endi! Endi Ulug' O'rusiya hukmronlik qiladi, Ulug' O'rusiya! Ulug' O'rusiya Moliya vaziri Vishnegorodskiy janoblari nuqtadonlik ila bashorat etganlariday, Turkiston – O'rusiya tojida o'liy qimmat dur bo'ldi! XIX asr – Ulug' O'rusiya asri bo'ldi!

– Qadamlariga hasanot, taqsir, qadamlariga hasanot. Ammo-lekin masjidi-mizni to'pon etsalar, mo'min-musulmonlar gayrda fasohat ham balog'at sabog'in oladurlar, taqsir?

– O'ris-tuzem maktablari sabog' olasan! Peterburgdan missioner Ostroumov janoblari kelmoqdalar! Missioner Ostroumov! Ostroumov demak – nima demak, bilasanmi? Ostroumov janoblari o'z otlari o'zlar bilan o'tkir aql sohibi! O'tkir aql sohibi Ostroumov o'ris-tuzem maktablari dasturil-arnalini tuzmoqdalar! Janob Ostroumov halizamon o'z dasturilarnali bilan kelib qoladi! Turkistonda o'ris-tuzem maktablari ochadilar! Sen endi o'ris-tuzem maktablari Ulug' O'ris imlosini o'qiyasan! Sart-sobakacha idum imlongni yondirib tashlaymiz! Turkiy tillarni yo'q etib tashlaymiz!

– Bajonidil, taqsir, bajonidil, Ogqoshsho hazratlari rushdu hidoyat etsalar, o'qurmiz. Ammo-lekin mo'min-musulmonlar masjidida nafaqat sabog' oladurlar...

– Bilaman, eshon, bilaman! – cho'r bo'ladi general. – Endi... cherkovda toat-ibodat etasan! Masjidlarni yo'q etamiz – cherkovda toat-ibodat etasan!

kovlar quramizi! Ana, To'xtamishxon no'g'aylari! No'g'aylar Ulug' O'ris cherkovlarida cho'qimog'da! Bo'lmasa, kimsan To'xtamishxon avlodlari! Endi seni cho'qitiramiz!

– Bajonidil, taqdir, bajonidil. Oqposho hazratlari azm-u ixtiyor aylaganlariday bo'la qolsin. Ammo-lekin ahli xalq ko'zida Xudoyi taolo dargohini to'pga tutsalar, xalq qar-g'aydur, taqdir, xalq qar-g'aydur.

– Xalq?!

– Shunday, taqdir, shunday. [Xalq qo'llasa – bor bo'ladiur, xalq qar-g'asa – xor bo'ladiur.]

– Qanaqa xalq?!

– Ul mo'it-mo'it qora ko'zlar oti – xalqdur, taqdir. Xalq bor – haq bor.

General Skobelev dimoq-dimog'ida kuladi.

– Ol-a, eshon, ol-al – deydi. – Bular poda, eshon, poda! Bu-lar oldin podadan odamga aylannog'i lozim bo'ladi! Odam-dan olomonga aylannog'i lozim bo'ladi! Olomondan esa, xalqqa aylannog'i lozim bo'ladi! Demak, bular xalq bo'lish uchun ikkita-uchta bosqichni bosib o'tmoqlari darkor bo'la-di! Bilasammi, eshon, Ulug' O'rusiya nima uchun yovvoyidan yovvoyi Osiyoga tashrif buyurdi? Manavi sart-sobakalarni odamga aylantirish uchun tashrif buyurdi! Ulug' O'rusiya ol-dida sart-sobakadan inson yaratishday boshariy ham savob ish turibdi! Ulug' O'rusiya saltanati – xaloskor saltanati!

General Skobelev karillaydi-karillaydi – tizzasi bilan otini niqtaydi. Umarxon eshondan besh-olti odim olislab oyog' iladi.

– O'tishga shaylansin! – deydi. – Yotilsin! Namoz o'qilsin! Nog'orachilar bodratib-bodratib nog'ora chaladi.

– O'tilsin!

[Xudodargoh kumpayakun bo'ladi.

14

Bobomiz tog'da dala tanlaydi-tanlaydi – binoyiday dala topolmaydi.

Bari yer ketmon ko'rmagan yer bo'ladi.

Shunda, Qurbon qoraqirg'iz o'z dalasini beradi.

– Ana, ol, o'zbek, – deydi Qurbon. – Qoraqirg'izda dala bo'lmaydi. Dala o'zbekda bo'ladi. Qoraqirg'izda mol bo'la-di. Qoraqirg'iz qir-adirda mol boqadi. O'zbek dasht-dalada ekin ekadi.

Bobomiz Qurbon qoraqirg'izni quruq qo'ymayin deya, qo'yin kovlaydi. Qurbon qoraqirg'iz bobomiz biлагidan ush-laydi.

– Tek o'tir, o'zbek, tek o'tir, – deydi. – O'zbek qo'ynida bo'ldi nima, qoraqirg'iz qo'ynida bo'ldi nima.

15

[Bobomiz uzun kun ketmon chopadi.

„Bo'ldi, endi Oqpodsho yo'q bo'ldi“.

Bobomiz ana shunday ishonch bilan ketmon chopadi.

Bobomiz olam bexabar bo'ladi.]

16

Oqpodsho qadamba-qadam ko'radi. Adirna-adir ko'radi.

Qirna-qir ko'radi.

Tog'lab-tog'lab ko'radi.

Oxir-oqibat – bobomiz dalasini topib ketadi.

Bobomiz alang-jalang bo'lib qoladi. Bobomiz dovdirab-dovdirab qoladi. Ammo sir boy bermaydi. Mezbon misol bosh iring'ab tura beradi. Mezbon misol qo'l qovushitirib tura beradi.

– O'ting Jamoliddin ketmon-a? – deydi Oqpodsho.

Bobomiz ha, deysini-da bilmaydi, yo'q, deysini-da bilmaydi.

Oqpodsho bobomiz qo'llarini ketiga qayitib boylaydi.

Ana shunda bobomiz Oqpodsho ketida turmish Xoliqul mingboshi tilmochini tanib qoladi. Tayin, meni shu As'hal no'g'ay ushlab berdi-yov, deya o'ylaydi.

– Senga nima edi, no'g'ay? – deydi bobomiz. – Sen to'q-qiz qaytanga nima edi?

– Men bir tilmochman, Ketmon, qul tilmochman.

– Shu kuningdan ko'ra, ket yurtingga, to'qiz qaytgan, ket!

– Qozon Farg'onadan-da qul, Ketmon.

Oqpodsho bobomiz ketidan miltiq o'q talib-o'q talib yuradi.

Bobomiz shudgor oralab yuradi.

Oqpodsho-da shudgor oralaydi.

Ana shunda bobomiz bardoshi dosh berolmaydi. G'azab-nok qayrilib qaraydi.

– Ay, kofir! – deydi. – Bir dalamni harom qilding! Endi bu dalamni-da bulg'ama!

– Nima-nima?

– Dalamni qadamlab bulg'ama, deyman! Oqpodsho ang-rayadi-angrayadi – bir nima-da anglamaydi. Yer angrayib qaraydi. Yerdan tuproqdan boshqa nima topolmaydi.

Oqpodsho yerdan bir siqim tuproq oladi.

– Ana tuproq, mana tuproq! – deydi. – Bo'rsilmoq tuproq, mag'izdor tuproq, hosildor tuproq! Tuproqmisan-tuproq! Ammo bu tuproq seniki emas, chuchela, sening tuprog'ing emas!

Bobomiz ko'ngli bir uvishib oladi.

„Oqpodsho bilibdi, Qutbon qoraqirg'iz dalasligini bilib qolibdi, – deya xayollanadi. – Birovning mol mol bo'lmaydi deb shuni aytadilar-da“.

Shunday bo'lsa-da, bobomiz qo'rqgan oldin mushk ko'tarar qiladi:

– Meniki bo'lmay, kimniki bo'ladi? – deydi.

– Bu tuproq...

Oqpodsho gapini topolmay qoladi. Ketiga qayrilib qaraydi. Barmoqlarini qirs-qirs o'ynatib, yo'ldoshidan so'raydi:

– Duxovskiy, kumpayakun masjid oldida general Skobelev janoblari bir balo vazir deyaib edilar...

– Esimda yo'q, Nazarov, esimda yo'q, – deya yelka qisadi yo'ldoshi. – Ha, o'sha-da! Poshsho hazratlari aytdi, deb qo'yaver. Bu chuchelalar nimani biladi.

– O'zi... poshsho kattani, vazir kattani?

– General Skobelev janoblari aytdi bo'lsalar, albatta, vazir katta-da!

Oqpodsho tag'in bobomiz bilan yuzma-yuz bo'ladi. Salmoglab-salmoglab bayon etadi:

– Gap lo'ndasi... Shvetsiya vaziri Falonchiyev janoblari aytganlariday, bu tuproq O'rusiya tojidagi oliy qimmat dur, ha, dur! Aslo, aslo sening tuprog'ing emas!

– Labbay-labbay?

– Sen bunday qaymoq tuproqqa yarashmaysan!

– Nima-nima?

– Chunki sen chuchelasan, chuchela!

– Sart-sobakasan, sart-sobaka!

– Biz sen sart-sobakalarni O'rusiyaga jo'natamiz!

– O'rusiyada sening basharangday qoratuproq bor. Sen ana o'sha qoratuproqqa yarashasan!

– Qoratuproq – sart-sobaka... Sart-sobaka – qoratuproq... Juda hamohang!

– O'zi, bu chuchelalar qanday qilib bunday qaymoq tuproqqa yaralib qoldi, Duxovskiy?

– Aytgili yo'q, Nazarov, aytgili yo'q. Shunday tuproqda shunday sart-sobakalarni yaratgan Xudogayam qoyil emasman.

– Qo'yaver, Duxovskiy, bu tuproqqa endi Ulug' O'ris xalqi keladi!

– Bilaman, Samaradan ikki yuzta o'ris mujik ko'chib keladi.

– Bizning Saratovdan bir yuz ellikta o'ris mujik keladi.

– Mujiklarimiz hademay poyezddan tushadi!

– Endi bu qaymoq tuproqda Ulug' O'ris xalqi dehqonchilik qiladi! Bobomiz nafasi ichiga tushib ketadi. Bobomiz g'aribona-g'aribona qadamlaydi.

– Jamoliddin ketmon, namozingni o'qib olasan-a? – deydi As'hal no'g'ay. – Peshin namozingni o'qib olasan-a?

As'hal no'g'ay bosh iring'ay-iring'ay shunday deydi. As'hal no'g'ay bot-bot shunday deydi.

As'hal no'g'ay Oqpodshoga yuz soladi.

– Bir mo'min banda namozini o'qib olisin? – deydi.

– Hayda-hayda! – deya jerkiydi Oqpodsho.

– Kunpayakun masjid joyida cherkov poydevorini tashladik. Cherkov bitsin, cherkovda namoz o'qiydi! – deydi Oqpodsho.

– Toat-ibodatni kanda qilish yomon, – deya sarg'ayadi As'hal no'g'ay. – Xudo yo'lda biror kor-holga giriftor etadi.

Oqpodsho sergaklanadi. Oqpodsho tevarak-boshga nazarlanadi. Oqpodsho hadiklanadi.

– Mayli, Xudo yo'lda bo'lsa, mayli, – deydi Oqpodsho.

– Xudo yo'lda qo'llarini bir bo'shatib oling, – deydi As'hal no'g'ay. – Qo'lsiz namoz o'qib bo'lmaydi.

Oqpodsho bobomiz qo'llarini ozod etadi.

Bobomiz oltovadan tahorat oladi. Bobomiz qibla taraf belbog' yoyadi.

17

Oqpodsho yong'oq ostilab soyalaydi.

Mititqlari o'nglarida turadi. Bosh kiyimlari chaplarida turadi.

Oqpodsho bobomizdan ko'z uzmay soyalaydi.

As'hal no'g'ay bir bobomizga qaraydi, bir Oqpodshoga qaraydi. Kamzulini ola-ola, bobomiz taraf odimlaydi.

– Ha, yo'l bo'lsin, no'g'ay? – deydi Oqpodsho.

– Men ham namozimni o'qib olayin, janoblar, – deydi As'hal no'g'ay.

– Sen cho'qintirilmagannisan?

– Xudoga ming qatla shukur, musulmon farzandiman.

As'hal no'g'ay bobomiz qabatidan kamzul to'shaydi. „Oллоhu akbar“... deya, quloq qoqib boshlaydi.

(Bir so'z namozdan bo'ladi, bir so'z amaldan bo'ladi:

– Quloq sol, Ketmon, quloq sol, – deydi. – Oqpodsho mulla Namoz bilan muhorabachilarni qidirmoqda.

– Meni kim aytdi?

– Birov aytmadi. Oqpodsho erkak zotini ushlab qamayapti.

– Qamasa-qamar.

– Oqpodsho osiy bandalarni osib o'ldirmoqqa hukm qildi. Ibrat bo'lsin uchun butun xalq oldida osadilar. Bitta shahid o'ris joni uchun o'nta o'zbekni osadilar. Alhol, senga-da shul hukm joriy etiladi.

– Mening qo'lim qon emas.

– Unda, O'rusiyaga surgun etadilar. Hali, anavilar seni qoratuproqqa jo'natamiz, deydilar. Shu gapda jon bo'ladi. Ikki yuzdan oshiq zabardast o'zbekni ichkari O'rusiyaga surgun etadilar.

Bir so'z namozdan bo'la beradi, bir so'z amaldan bo'la beradi:

– Endi men nima qilayin?

– Qoch.

– Bola-chagarini tashlab qayoqqa qochaman?

– Boshing oqgan tarafga qoch.

– Anavilar ko'z uzmaydi, qanday qilib qochaman.

– O'zingni soyga ot. Joyingdan turma-da, soy tubigacha yunalab-yunalab bor. Bet-boshing yoriadi, oyog-qo'ling lat yeydi. Alhol, omon qolasan. Bo'l-bo'l.

Bobomiz birdan soy taraf chopadi. Misoli suvga kalla qilinishday – o'zini soyga otadi. Oqpodsho hayallab keladi.

– To'xta, otaman, to'xta! – deydi.

Oqpodsho qasur-qusur yunalamish toshlarni ko'zlab miliq bo'shatadi.

Oqpodsho soy yoqalab chopadi-chopadi – soy enajak so'qmoq topolmaydi.

Bobomiz toshlar bilan yunalaydi-yunalaydi – yovvoyi bodomlar aro g'oyib bo'ladi.

18

Bobomiz tog' yonalab enadi-enadi – Isfarada manzil oladi. Isfarada-da Oqpodsho bo'ladi.

Farg'ona bobomizga tortik qilib qoladi.

Bobomiz Oqpodsho yo'q yurt izlab yuradi-yuradi — Dushanba keladi.

„Tili boshqa aslo el bo'lmaydi“.

Bobomiz ana shunday o'y bilan tag'in yo'l oladi.

Yuradi-yuradi — Denov keladi.

Denov bekligi Buxoro amirligida bo'ladi.

Bobomiz Denovni makon etadi.

Kuzi bilan mardikorlik qiladi.

Qishda odam yollaydi — Farg'onadan bola-baqrasini olibdirib keladi.

19

Bobomiz bola-baqراسi omon-eson Denovlab keladi.

Aybi — to'ng'ich o'g'li bir boshqa bo'lib keladi.

Ana shu to'ng'ich o'g'li Aqrab bizning otamiz bo'ladi.

20

Otamiz qoq tunda to'shakdan turib ketadi.

Soya-sharpasiz tashqariyladi. Gap-so'zsiz tashqariyladi.

Zim-ziyo supada qo'l ket etib turadi. Tevarakka oqposhshona-oqposhshona boqib so'zlaydi:

— Sartlar! — deydi.

Oyoqlari ostida yotmish kosovni miltiq qilib peshlaydi. Miltiq peshlab-peshlab odimlaydi.

— Chuachelalar! — deydi.

Hovlini aylanadi-aylanadi — narvondan tomilaydi.

Tomda qishloq uzra miltiq o'qalib-o'qalib turadi.

— Yotilsin! — deydi.

Qishloqdan iltar huradi.

Otamiz ti hurmish tarafga miltiq o'qaladi.

— O'chir, sart-sobaka, o'chir! — deydi.

Qiblada oy bir oqarish beradi, bir qorayish beradi.

Otamiz oqarish bermish oyga miltiq o'qaladi.

— Yo'qol, sart-sobaka, yo'qol! — deydi.

21

Bobomiz tashqaridan eshittirmish ovozdin uyg'onadi.

Qabatini paypaslaydi. Nima gapligini payqaydi. Sapchib tashqariyladi.

tashqariyladi.

Bobomiz supada haykal misol qotadi.

Oshxona taraf quloq tutadi. Darvoza taraf quloq tutadi.

Molxona taraf quloq tutadi.

Ovoz qayerdan kelayapti — bilolmaydi.

Oy qorayish beradi.

Otamiz qorayish bermish oyga miltiq o'qaladi.

— Otilsin! — deydi.

Otamiz: „pup-pup-pup“, deya kosovdan to'p otadi.

Bobomiz ana shunda otamiz qayardiligini bilib oladi.

Oyoq uchida narvoni topib oladi. Ohista-ohista tomilaydi.

Tomda o'rimalab boradi-o'rimalab boradi — otamiz ketidan mahkam quchoqlab oladi.

Otamiz tom tashlab-tom tashlab yig'ilaydi. Otamiz oyoq tirab-oyoq tirab yig'ilaydi.

Bobomiz otamizni tomdan ko'tarib tushiradi.

22

Otamiz esini tanigunichayin tomma-tom yuradi.

IKKINCHI BOB

1

Men Surxoni Aqrab qo'ligul o'g'li bo'laman.

2

Otamiz qadamish cho'p nihol bo'ladi.

Otamiz qaramish daraxt shig'il-shig'il bo'ladi.

Otamiz kesmish tok shokila-shokila bo'ladi.

Otamiz qirg'mish gul shoda-shoda bo'ladi.

– Ming qilsa-da, otasi farg'onachi-da, farg'ona-chi! – deydi el.

3

Bir erta Abil jarchi ko'chama-ko'cha jar soladi:

– ...Barcha-barcha hovuz bo'ylab borsin! Yo'qsillar hukmati bilan ko'rishuv bo'ladi!

– Yuvuqsizlar hukmati deydimi? – deydi onamiz.

Otamiz onamizdan beini burib-burib kuladi.

– Dehqonqul! – deydi otamiz. – Yuvuqsizlar hukmati desang-da bo'ladi, Sho'rolar hukmati desang-da bo'ladi!

Bizning Surxon tarafda xo'jalar bekalar otini atamaydi.

Bekalar-da xo'jalar otini atamaydi. Bir-birlarini yo qizlari oti bilan ataydi, yo o'g'illari oti bilan ataydi. Otamiz bilan onamiz bir-birlarini mening otim bilan ataydi.

– Barcha boradimi, Dehqonqul? – deydi onamiz.

– Yo'q! Kattalar boradi. Sho'rolar maydalar bilan gapirishmaydi.

– Ana, eshiding-a? – deydi onamiz.

Shunday bo'lsa-da, men otamiz keitidan iyaraman.

Otamiz meni jerki-jerki darvozada qoldiradi.

Men darvoza suyanib o'tiraman.

Otamiz yo'lini qarayman.

Otamiz tushlarda qaytadi.

Men otamiz qo'lidan ushlab tortaman.

– Ayting, Sho'ro qanday odam, ayting! – deyman.

Otamiz qobog uyub ichkarilaydi. Telpagini tapillatib ko'rpacha uradi. Bolish yonboshlab ich tortadi. Ship tuktib uh tortadi.

Men otamiz pinjiga kiraman. Men otamiz belbog'idan tortaman.

– Ota, ayting! – deyman.

– E, o'chir-ey, enag'ar! – deydi otamiz. – Endi sen qoldingmi, kallani garang qilmagan?

Men otamiz pinjida yota beraman.

Shunda, onamiz ichkarilaydi.

– Qani, gapirsin qani, – deydi onamiz.

Otamiz tag'in miq etmaydi.

– Gapirsin-da endi, yuvuqsizlar hukmati qandaychikin odam ekan, gapirsin-da endi.

Ana shunda otamiz onamizga yuz buradi.

– Dehqonqul! – deydi. – Sho'rolar, biz to'ng'ich, siz kenjasiz, deydi. Biz sizlarning katta akalaringiz bo'lamiz, deydi. Shunday ekan, sizlar bizga bo'ysunishlaringiz lozim, deydi.

– Yaxshi, musulmonchilikni bilar ekan.

– Dehqonqul! Gap musulmonchilikda emas... Dehqonqul! Shuni o'ng qulog'ing bilan-da eshitib ol, chap qulog'ing bilan-da eshitib ol: qizil rang – yaxshilikka olib kelmaydi. Qizil rang – odamni aldaydi.

– Nima, yuvuqsizlar hukmati qizil odam ekanmi?

– Esa-chi, qizil-da. Qip-qizil. Tut shoxiga qistirilgan yalovigacha qip-qizil. Ombor devorlariga ilig'liq so'zanalarga-cha qip-qizil. Qayoqqa qarama – qizil, qizil, qizil...

– Qizil bo'lsa bo'lar, bu kishiga nima.

– Dehqonqul! Qizil yomon-da, qizil yomon. Boisi, qizil rang – qon rang! Qon yomon, yomon!

– Zamon tinch bo'lsa, bo'pti-da.

– Dehqonqul! Qon rangdan yorug'lik tilama. Qon rangdan ro'shnolik tilama. Qon rangdan panch tilama. Qon rang – jallod rang!

4

Shu kundan e'tiboran otamiz bir boshqa bo'ladi-qoladi.

Bir mahalgaachayin uxlamaydi. Hovli aylanib-aylanib yuradi. Ko'cha devor mo'ralab-mo'ralab yuradi.

Yo'sa-da, uyqusida gapirib-gapirib yotadi:

– Qizil, ket qizil!.. – deydi.

Onamiz otamiz holidan qayg'uda qoladi. Yengiga pul qis-tiradi. Folchiga yo'l oladi.

– Erkingiz ya'juj-ma'jujga yo'lliqibdi! – deydi Jarqin folchi – Ya'juj-ma'juj bo'lgandayam, ulay-bulay emas! Qip-qizil ya'juj-ma'juj. Qizil ya'juj-ma'jujga qizil tovuq so'yinqlar!

5

Qizillar qulog'i qirg'ta bo'ladi!

6

Kechasi bilan uchta Qizil kirib keladi.

– Hali, qizillarni daf etish uchun qizil tovuq so'yar bo'ldingmi?.. – deydi.

Qizillar otamizni oldiga solib ketadi.

Men otamiz ketidan ergashaman.

Onamiz qo'lindan tortib qoladi.

7

Otamiz uch kundan keyin qaytib keladi.

Odaticha – etigi poylarini qo'li bilan sug'urmaydi.

O'ng oyog'ini bir taraf silkiydi – o'ng poyi o'sha taraf borib tushadi.

Chap oyog'ini bir taraf silkiydi – chap poyi sandiq ostiga borib tushadi.

Paytavallari chuvalab-chuvalab qoladi.

Ko'ksi bilan ko'rpa cha tashlaydi. Bolish quehoqlaydi. Betlarini bolish boitradi.

– Bir joyi og'riyaptimi? – deydi otamiz.

– Dehqongul! Men senga aytib edim-ku, qizillar el bo'lmaydi, deb. Enag'arlar meni Yurchiga olib bordi. Yurchining qo'rg'onida qarorgohi bor ekan. Ogchurin degich kattasi bir tergamovlik qildi-ye, bir tergamovlik qildi-ye! Qizillar sha'niga tag'in bir yomon gap qilsang, Sibir surgun bo'lasan, dedi. Bir-ikkita qog'ozga barmoq bostirib oldi.

– Sibir qayerda bo'ldi?

– Kim biladi, qayerda bo'ldi.

Men otamiz etiklarini terib-terib olaman. Bo'sag'ada juft-juftlab qo'yaman. Paytavallarini yig'ib-yigib olaman. Etiklariga o'rab-o'rab solaman.

– Dehqongul! – deydi otamiz. – Endi qizillar meni qo'yamaydi.

– Endi qaytadi, Dehqongul?

– Endi ketaman. Yomondan qoch-da qutul, yo ton-da qutul, – deydi.

Otamiz bir kechada yo'qoladi-qoladi.

8

Men tag'in otamizni qidiraman.

– O'ng bozor ketdi, keladi, – deydi otamiz.

Men endi otamiz ketidan iyaraman. Otamiz bir odim bos-sa-da, ketidan boraman.

Onamiz hovuz boradi. Hovuz bo'yida ayollar bilan gurgulashadi.

Ayollar biri qo'yib biri aytadi.

– Burnog'i kecha tegirmon oldida iktita Qizilni bo'g'izlab ketibdi.

– Iktita-da gapmi, Hayitkalni jarida besh-oltitasini o'tib ketibdi.

– Hay, bir zamonlar bo'layapti-da.

Onamiz ko'zasini suv botirib oladi. Ko'za yelkalab qaytadi. Yo'lda ko'za qo'yib dam oladi. Men yo'l bosh-adoq olazarak bo'laman.

– Otam qani... – deya ingillayman. To'lib-toshib turmish otamiz cho'rt yoritadi:

– Ishonimni ichida! Eshidingmi? – deydi. – Manavi ish-tonimni ichida!

Men mana bo'lmasam deyma-da, ko'zadagi suvga tupurib qochaman.

Onamiz ketimdan tosh o'tib qoladi.

– Ha, oshingni yeyin sen tentakni, oshingangni yeyin! – deydi.

Onamiz suvni to'kib tashlaydi. Tag'in hovuz yo'l oladi.

9

Onamiz meni qarg'ab-qarg'ab yotqizadi.

Men onamiz ro'molini tortqilay-tortqilay uxlab qolaman.

Bir mahal eshigimiz g'ijir-g'ijir ochilib yopiladi.

Men ko'zimni ochgani erinaman. Onamiz tashqarilayapti, deya o'ylayman.

O'n besh-yigirma kunda bir bor shunday bo'ladi.

Bir safarida uyqum kelmayin yotaman.

Onamiz ohista-ohista to'shakdan turadi. Onamiz oyoq uchida-oyoq uchida ayvonlaydi.

Ayvondan shivir-shivir eshitaman. Shivir-shivirda meni oim-da bo'ladi.

Gap-so'zlarni alayna-alayna eshitolmayman. Ammo-lekin ko'nglim tuyadi: ana shu shivir-shivirchi otamiz bo'ladi!

— Ota, ota! — deya ilk etib turaman.

Onamiz ila-chila qaytadi.

— Ha, nima, nima? — deydi. — Ota? Qani ota? Nima balo, elovrayapsammi? Yot, uxla, yot!

Onamiz boshimni silay-silay ketadi. Onamiz boshimga ko'rpani torta-torta ketadi.

Men tag'in ko'rpadan boshimni olaman. Ko'zlarimni katta-katta ochaman. Pichir-pichir eshitaman.

— Meni qizillar yo'qlamayaptimi?

— Yo'g'-a.

— Yo'qlasa, toqqa o'tinga ketib edi, de.

— O'zi qayerda yuribdi?

— Ishing bo'lmasin.

— Nimaga ishim bo'lmaydi? O'lik-tirigini bilayin-da.

— Hayikalni jarida yotibmiz.

— Jarida yotadi?

— Aslida, tog'da yotamiz. Jariga kechasi kelamiz.

— Tog' gayerda, Hayikalni jari gayerda?

— Otni oldida nima degich gap. Tog'dan Hayrondara enamiz. Hayrondaradan keyin Hayikalni jari-da.

— Bir o'zimi?

— Bir o'zim qayoqda — o'nta jigiti. O'zimizdan Rashid bor. Boshqalari boshqa qishloqdan. Hali tag'in ko'paymiz. Tevarak qishloqlardan jigitar kelib qo'shilyapti.

— Kechasi Hayikalni jarida nima qiladi-a? Uyginasida, bola-baqraginasida oldiginasida yotsa bo'lmaydimi-a?

— Dehqonqul! Sen nimani bilasan? Biz el-yurt uchun olishayapmiz. Birovi-da Hayikalni jaridan tirik o'tolmayapti. O'tganini-da ko'raman!

— Kimni aytayapti?

— Qizillarni-da, kimni bo'lardi.

— Qizillar Hayikalni jaridan o'tadimi?

— Esa-chi. Denovdan Xo'jasatga kelgich yo'l Hayikalni jaridan o'tadi-da. Boshqa yo'l yo'q. Shu jarida Qizilman, degichini qoniga belayapmiz.

— Ko'ziga qarasin-da, qizillarda miltiq bor, deyishadi.

— Miltiq bizda-da bor. Bir kechasi beshta Qizilni o'ldirib, pulamyotini-da olib oldik.

— Ishqilib, ko'ziga qarasin, deymen-da.

— Dehqonqul! Ko'zimga qarasam-qaramasam, Qizil zotini enasini jabduqlayman!

— Ko'p katta ketmasin.

— Dehqonqul! Katta ketsam-ketmasam, qishlog'imizga o'ris zotini yonashitmayman!

Pichir-pichir eshita berib ko'zim ketadi.

10

Tonglay ayvon qarayman.

Ayvonda ko'ipa-to'shak bo'ladi — otamiz yo'q bo'ladi.

Men yer tepib-yer tepib ingillayman. Men yer yumalab-yer yumalab ingillayman.

Onamiz yengimdan olib turg'izadi.

– Jelakni kir qilding, qirg'inni oldida qirilib ketguri! – deydi. – Yo'q otani qayerdan topaman? Sendan ota qarzim bormi? Men oshxona chopaman. Suv to'la ko'zalarga tupurib-tupurib qochaman. Ketimdan otilmish kosov darvoza taraqlab tegadi.

11

Otamiz qachon keladi, deb kun sanayman.
Kun sanay berib, barmoqlarim taqchil bo'lib qoladi.
Kun sanay berib, kaftlarim barmoqlarim bilan to'lib qoladi.

12

– Bo'ldi, endi qaytib kelsin. Anavi Dehqonguli bezorijonimni chiqardi, – deya pichirlaydi onamiz.
– Bola bola-da, – deydi otamiz.
– Ayollar, erkagingiz bosmachi bo'p ketibdi, shu chinmi, deydi.
– Dehqonguli! Bosmachi demanglar. Necha marta aytaman, bosmachi demanglar deb.
– Bari ayol shunday deydi.
– Desa deya beradi-da. Bosmachi bo'lib, qaysi yurtini bosib olibmiz? Bosmachi bo'lib, qaysi elni talon-toraj etibmiz? Dehqonguli! Bosmachi degich gapni ular o'ylab topdilar.
– Kimlar?

– Kimlar bo'lardi – qizillar-da. Kimlar bo'lardi – padar la'nat cho'chqalar-da. Cho'chqalar o'zlari yurtimizga bostirib keldi. Yana tag'in, bizni bosmachi deb atadi. Padar la'nat cho'chqalar o'zlarini yorliqlarini bizning peshonamizga yopishtirdi.

– Unda, bu kishi kim bo'ldi?
– Mujohid! Bidingmi? Mujohid!
– U nima degani bo'ldi?
– Mujohid el-yurt uchun jihat etuvchi odam bo'ladi. El-yurt yo'lida shahid bo'lish uchun shay odam bo'ladi.
– Kim biladi, Dehqongul, el-yurt shunday deyapti-da.

– Dehqonguli! El-yurt qizillar ig'vosiga uchmasin. Men qizillarni bitta qo'ymay qiraman. Omon qolmish Qizilni qayerdan kelgan bo'lsa – o'sha yoqqa qaytarib haydayman. El-yurt ana o'shanda biladi – mujohid kim, bosmachi kim ekani. Botar kunni otar tongi bo'ladi.

13

Bir oqshom darvozamizda uchta odam qora beradi.
Odamlar ostonamizda alang-jalang bo'lib turadi.
Onamiz bet berkitib-bet berkitib peshvoz boradi.
– Qani u, tuzemets? – deydi birovi.
Onamiz anglamaydi – yer boqib tura beradi.
– Men sen churkadan so'rayapman?
– Qani u, tuzemets, churka?
– Kim-kim? – deydi onamiz.
– Bosmachi ering qani, deypman?
Onamiz ana shunda anglaydi. Xiyol yuz ochadi.
– Ha-a, otasini? – deydi. – Orasi tog'lab ketib edi.
– Qachon keladi, tuzemets, churka?
– O'tin terib bo'lsa, keladi-da.
Keluvchilar ket qayriladi.
– O'zi bir tuzemets churka bo'lsa, yana tag'in betini bekitadi-ya! – deydi.

14

– Kelgichlar birovi Normurod faol bo'ldi.
– Dehqonguli! Shu enag'arga aytib qo'y, qadamini tortsa tortdi, tortmasa, o'z qo'l im bilan kallasini olaman.
– O'zi, qizillar qachon ketar emish?
– Dehqonguli! Qizillar ketmaydi, haydamasa, ketmaydi. Ketmasa, o'zlarini sho'ri. Bari Qizilni tunday to'kaman. Qizillar o'ligini g'ojirlarga yem qilaman.
– Bir Rashid bosmachi bilan ikkovini qo'lidan nima keladi?
– Dehqonguli! Necha marotaba aytaman, bosmachi dema deb. Bosmachilar ana – qizillar!

– Bari shunday deyapti-da, menda nima ayb?
 – Bari aytisa-da, sen aytma. Chin, bizning qishloqdan Rashid ikkovimiz, chin. Biz nima qilaylik, bari din-imonini sotayapti. Birovi Sho'ro bo'layapti, birovi furga bo'layapti, birovi hosilot bo'layapti. Dehqonqull! Men ularni jigit sanamayman, Yo'q, jigit sanamayman. Gapni o'rol keldi, aytayin... Ular xunasa! Ha, xunasa!

– Shunday deysizga uyalmaydimi?
 – Bo'lmasa, nima deyin? Kofir deyin desam – bari o'zbek bo'zbolalar. O'zbek deyin desam – bari kofirlar yo'ldan yuritibdi. Musulmon bo'p – musulmon emas, kofir bo'p – kofir emas. Bundaychiklarni kim deydi? Xunasa deydi-da!

15

– Bu safar hayallab qoldi?
 – Ko'lobda bo'ldik. Ibrohimbek qo'rboshi hazratlari qo'lida mashq oldik.

– U kishi kim bo'ldi?
 – U kishi islom lashkari sorboni bo'ladilar. Ibrohimbek hazratlarini qo'rboshimiz desak-da bo'ldi, amirimiz desak-da bo'ldi. Boisi, amirimiz o'z joylariga Ibrohimbek hazratlarimizni tayinlabdilar-da, o'zlari Afg'oniston sari siporish beribdilar. Xudo xohlasa, Ibrohimbek hazratimiz sorbonligida bari o'risni bitta qo'ymayin qiramiz.

– Ko'lobga bir o'zi bordimi?
 – Yo'q! Elliktacha jigit bo'lib bordik. Ibrohimbek hazratimiz qarorgohida turkiy lashkarboshilar mashq berdi. Ay, bir barlos jigitlar mashq olayapti, ay, bir barlos jigitlar mashq olayapti! Jigit emas – lochin, lochin! Ibrohimbek hazratimiz barloslari olsa oladi – aslo oldirmaydi!

16

Tag'in kun sanayman.
 Tag'in barnoqlarim taqchil bo'lib qoladi.
 Tag'in kaftlarim barnoqlarim bilan to'lib qoladi.

17

Tunlardan bir tun tashqarida tapur-tapur bo'ldi.
 Amrlar eshitiladi:

– Qimirlama, otaman!
 – Qaddingni ko'tari!
 – Qo'lingni beri!
 – Tipirchilama!

Shunda, otamiz ovozi-da keladi:
 – Rashid aytdi-ya, shu kecha uyingga borma, dedi-ya! Rashidni gapini olmadim-a, ay, atang-a!

Onamiz otilib tashqarilaydi. Ovoz berib yig'laydi.
 – Ey, mocha! – deydi birov. – O'chir, bo'lmasa seniyan boylaymiz!

Hamingadar tala-to'p bo'ldi. Hamingadar do'q-zug'um bo'ldi.

Tashqari birdan yoritshadi.
 Men ana shunda tashqarilayman.
 Tashqarida qo'sha fonus yonadi.
 Qo'llari qullig'lik otamiz supada yotadi. Bet-boshi qon otamiz g'ujanak yotadi.

– Uspenskiy, Poltoratskiy! Oni olib kelinglar! – deydi birov.

Bir fonuslik chopqillaydi. Ko'chadan ot yetaklab keladi. Supa oldida bel qiladi.

Amr etuvchi otamiz bo'ynidan egar qoshiga argonlaydi.
 – Haydal! – deydi.
 Ot ko'cha yo'l oladi.

Otamiz ot ketidan oyoq tirab-tirab odimlaydi. O'zini ketiga tashlab-tashlab odimlaydi.
 Devor suyanib turmish onamiz tag'in ovoz berib yig'laydi.

– Ey, mocha churka, men senga o'chir deyapman! – deydi Uspenskiy. Onamiz dami ichiga tushib ketadi.
 – Chanishev! – deydi otamiz. – Manavi cho'chqalaringga ayl, poshikasta-zai'falarini undaychikin so'kmaydilar!

– So'kayotganim yo'q, – dedi Uspenskiy. – Mochani mocha deydi-da. Sen hangi churka, zaitfang mocha churka! Yurting – Churkiston!

– Unday demal Turkiston de, Turkiston! Men O'rusiyaning Cho'chgaiston deyotganim yo'q!

– O'zi, Turkiston nomi nimadan olib aytiladi, Poltoratskiy?

– Turk so'zidan olib aytiladi. Turkiylar makoni, degan mazmun beradi.

– Ha-a. Sen churka tuzemets o'zingni buyuk turkiylar deb bilasanmi? Buyuk turkiylar... Buyuk Turkiston... Sassiqlik kalar! Sassiqlik Churkiston! Ana, sen kimsan!

– O'zi bir churka tuzemets bo'lsa, Turkiston, turkiylar degan po'rim-po'rim gaplarni qayerdan biladi, Kolesov?

– Anavi Hisor taraflarda turk ofitserlari itday izgi yuribdi. Ana o'shalar o'rgatayapti.

– Anvar poshoni asfalsofiliga jo'natganimizga o'n ikki yil bo'ldi-yu?

– Qalang'i-qasang'itlari hamon daydib yuribdi.

Onamiz otamiz ketidan ergashib boradi. Hiq-hiq etib boradi.

Men onamiz ketidan ergashib boraman. Ing-ing etib boraman.

Oldinma-ketin katta yo'llab kelamiz.

Katta yo'lla tag'in ikkita o'tliq bo'ladi.

Qizillar ana shu manzilda o'yoq iladi.

18

– Chanishev! – deydi otamiz. – Bir kun bo'lmasa, bir kun sen sultoh kelishingni bilib edim. Aynan sen sultohni keladi, deb o'ylab edim. O'ylaganim bo'ldi, Chanishev!

– Ha, nima deysan, nima? – zahirini sochdi Chanishev.

– Chanishev! Men shu qishlog'imizga qadam qo'yaman degich o'ris qonini ichdim. O'lsidan ko'rdim – o'tdim, yaqindan ko'rdim – so'ydim. Ay, atang-a, qo'llik bo'lib qoldim.

Men o'ris zoti qonini qoldirmayin ichaman deb edim.

– Icholmas eding. Bosmachi zotini tag-tomiri bilan qirib tashlash uchun bir yuz oltin ming Qizil Qo'shin bo'lib ketilib edik. Bir yuz oltin ming ovrupocha qurullik sara lashkar-a!

– Qo'llik bo'lmaganimda, bir yuz oltin mingini-da qonini ichar edim! Chanishev! Bir ushlash bo'lsa – ushlading. Bo'lar ish bo'ldi. Endi, qo'llarini qo'yber.

– Sendan qo'rqulik, Aqrab, qo'rqulik!

– Chanishev! Ko'p qo'rqqa berna. Mana, egar qoshiga qo'y ko'ganlaganday ko'ganlab olding. Endi qayogga-da borar edim.

– Lazarevich, Fonsheyn! Qo'lini qo'yib yuboringlar!

Qizillar otamiz qo'lini qo'yib yuboradi. Otamiz uyushib-uyushib qolinish qo'llarini yoyish uchun quloqch o'tib-quloqch o'tib oladi.

Shunda, qizillar yoppa baraka miltiq yopishadi.

– Ay, Chanishev-ay! To'qqiz qaytgan-ay! – deya kuladi otamiz. – Yurakdan-da bor ekan-dal! Shu yuraging bilan meni ushlagani keldingmi-a? Aqrab qo'rboshini-ya? Ay, enag'ar no'g'ay-a, ay, zaniq'ar no'g'ay-a!

– So'kma, tuzemets!

– Chanishev! Sen kim? Ayt, sen kim? [No'g'ay musulmon farzandi. Sen musulmon farzandi bo'la turib, manavi o'rislar gapiga kirib kelding. O'rislar mening kallamni yeyish uchun sen no'g'aylarni bekorga tanlamadi. Boisi – o'zbak bilan no'g'ayni tili bir, dini bir, urf-odati bir. Bilsang – sen no'g'ay o'zingga o'zing miltiq o'qalib kelding! Endi ayt, tuzemets memni yo sen to'qqiz qaytgan no'g'ayni?

– Men sen bilan harbiy sudda gapirishaman. Aqrab qo'r-boshi! Rudzutak, yo'l oli!

Qizillar Denov taraf jilov buradi, Ana shunda qizillardan bir soya ayrilib qoladi. U Normurod faol bo'ladi.

– Chanishev! – deydi otamiz. – Bir oyog'il! Anavi xunasa-ga aytar gapim bor!

Qizillar oyoq iladi.
 – Ay, Normurod xumasa! – deya ket buriladi otamiz. – Sen meni o'rislarga ushlab berding! Hloyim, qarigan chog'ing-da tentak bo'l, ayolingni uch talog qo'y, elga ernak, xalqqa shalok bo'lib o'l, Ollohu akbar!

19

Tun ko'roydin bo'ladi.
 Qiblagohda Keragatog' oppoq-oppoq oqarish beradi.
 Chanishev tog' xushro'yidan huzurlanadi.
 – Bay-bay-bay! – deydi. – Ana jamol, mana jamol! Biz endi bu jamolistonni O'zbekiya deb ataymiz, O'zbekiya!

– Turkiston yaxshi emasmi?

– Yo'q, O'zbekiya deyimiz, O'zbekiya. O'rtog' Lenin Turkistonni O'zbekiya deb ataymiz, deb edilar. O'rtog' Lenin so'zi so'z, gap gap! Bilasanni, o'rtog' Lenin nima uchun Turkistonni yo'q qilib, O'zbekiya deb atamoqchi edi? Turkiston – turkiy xalqlar ota yurti. Shundan turkiy tuzemetslar ota-lari yurti Turkiston uchun qo'llariga qurol olmoqda. Turkiy tuzemetslar otalari yurti Turkiston uchun jonlarini tikmoqda. Ana shu Turkistonni yo'q qilib tashlasak, turkiy xalqlar qaysi otlik ota yurt uchun jihat qiladilar! Bunday dohiyona g'oya faqat Lenindan keladi!

Otamiz o'ng qabatida ikkita Qizil boradi. Otamiz chap qabatida ikkita Qizil boradi.

Otamiz oldida Chanishev boradi.

Fonuslar lop-lop etib boradi.

Men peshonamni otamiz tizzasiga nuqib-nuqib hiqillay-man.

– Ena, ena!.. – deyman.

Men yuzlarimni otamiz qo'llariga bosib-bosib hiqillayman.

– Ketdi, otam ketdi!.. – deyman.

– Ko'rdim... – deya ozurda bo'ladi otamiz. – Ko'rdim, otang ketdi... Otamiz o'ksib-o'ksib yig'laydi. Otamiz uvv-uvv yig'laydi.

Otamiz ovoz qo'yib yig'laydi – demak, xavf-xatar olis-laydi. Demak, endi qo'rqmasa bo'ladi.

Shu bois, otamiz ketidan yo'l olib yig'layman.

– Ota-a-a! – deyman.

Otamiz qayrilib qaramaydi.

Fonuslar lop-lop etib boradi.

Qizillar otda bo'lsalar-da, miltiq o'qalib-o'qalib boradi.

Otamiz Qizil miltiq tig'ida ketadi.

Men otamiz ketidan chopaman. Pildir-pildir chopaman.

– Ota-a-a!

Yalang oyoqlarim yerga tegib-tegmay chopaman. Ana-ana yetajak bo'laman.

– Ota-a-a!

Jon-jahdim bilan chopaman. Shunda, betim bilan yer uchaman. Kattalarim bilan yer borib tushaman. Zabtim bilan bir-ikki bor yumalab olaman. Joyimdan turayin deyman – tur olmayman.

Otamiz Qizil miltiq tig'ida ketadi.

Yerda yotmish ko'yi otamiz ketidan qarayman.

– Ota-a-a!

Fonuslar lop-lop etib boradi.

– Ota-a-a!

Otamiz Qizil miltiq tig'ida ketadi.

20

Otamiz chimzor oralab boradi.

Otamiz bug'doyzor oralab boradi.

Bug'doyzor adog'i daryocha oqadi.

Daryocha adog' sohili Sayrak qishlog'i bo'ladi. Daryocha qibla sohili Xo'jasoat qishlog'imiz bo'ladi.

Otamiz Qizil miltiq tig'ida boradi-boradi – ana shu daryocha bo'yida oyoq iladi. Chap yelkasi osha qiblagohda qol-mish qishlog'iga boqadi.

Bogadi-bogadi – botinan-botinan inqillab-inqillab oladi.

Qizillar otamiz chap yelkasiga miltiq bilan turtadi.

– Olg'a, olg'a! – deydi.

Otamiz endi o'ng yelkasi osha boqadi.

Boqadi-boqadi – xo'rsinib-xo'rsinib oladi.

– Dehqonqul-ay! – deya ovoz beradi.

Otamiz onamizni yo'qladimi? Otamiz meni yo'qladimi? Meni yo'qlasa – nima uchun yo'qladi? Men go'dakdan himo tiladimi? Men ushoqdan panoh tiladimi? Ushoq o'g'lon qo'ldan nima-da keladi?

Qizillar otamiz chorlovini o'zlaricha yo'yadi. Mazkur bug'doyzorda boshmachilar bor, deya yo'yadi. Ana, Aqrab qo'rboshi boshmachilarni yo'qlayapti, deya yo'yadi.

Qizillar apil-tapil bug'doyzor miltiq buradi.

Ammo otamiz yo'qlanish Dehqonqul... boshmachidan shovur bo'lmaydi.

– Dehqonqul-ay! –

Qizillar hammaqadar jonsarak bo'ladi. Tap-tap oldan tashlaydi. Sharaq-sharaq miltiq o'nglaydi.

– Dehqonqul-ay, Dehqonqul!..

Dehqonqul degich... boshmachidan hamon shovur bo'lmaydi.

Ana shunda otamiz Aqrab qo'rboshiligini qiladi!

Lik etib ot minib oladi. Tizzalari bilan niqtaydi.

Ot joyidan zabt oladi. Ammo o'n-o'n besh qadamda birdan tis bo'ladi. Joyida yer tepinadi.

Boisi – yugan uchi yerda yotmish Qizil bilagida bo'ladi.

Qizil yugan uchida sudralib-sudralib boradi. Qizil baqirib-baqirib boradi:

– Aqrab, agar qochsang, bolalarini otamiz! Aqrab, bolalarini bita qo'ymay otamiz!..

Otamiz „bola“ so'zidan keyin zabtidan qaytadi. Otamiz „bola“ so'zidan keyin niyatidan kechadi.

Qizil sapchib turadi. Otamiz oyog'iga yopishadi.

Otamiz Qizil ko'krakka oyoq qo'yadi.

– Osilma! – deydi. – O'zim tushaman!

Qizillar otamizni o'rab oladi.

Qizillar yurak hovuchlab-yurak hovuchlab turadi. Otamiz ana shu vaziyatni anglab oladi.

Otamiz ana shu vaziyatdan kelib aytadi:

– Darvo bo'yini olib yotasizlar, deb edim, – deydi. – Bular boshqa joyini olibdi-da.

Otamiz shunday deya-deya, tevarak-boshga olazarak-olazarak boqadi.

– Kimni aytayapsan? – deydi Chanishev.

– Kimni bo'lardi – jigitlarimni-da.

– Sen bizning kelishimizni bilib edingmi?

– Chanishev! Sen meni o'zingdayin bir to'pori kofir deb o'ylab edingmi? Esa-chi, bilib edim, esa-chi. Jigitlarimga darvo yoqasida angib yotinglar, deb tayinlab edim.

– Jigitlaring endi qayerda qaraydi?

– Qayerda bo'lardi – Xudoni bir yerida-da. Hali yo'limizda Hayitkalni jari keladi. Anbarsoy keladi, Qizilsuv keladi...

Qizillar yo'llarida davom etishlarini-da bilmaydi, qishloqqa qaytib borishlarini-da bilmaydi.

21

Otamiz ana shunda gap indallosidan oladi:

– Chanishev! – deydi. – O'zi, meni qayoqqa olib ketayapsan?

– Yurchiga.

– Undan keyin-chi?

– Toshkanga.

– Toshkandan keyin-chi?

– O'rusiyaga.

– O'rusiyaga olib borib nima qilasan?

– O'rusiyada sud bo'lasan.

– Chanishev! Sud-bud, deb o'tirma-da, jigiti gapni ayt!

Sho'ro hukumati meni nima qiladi?

– Nima qilardi, sud kesadi.

- Nimani kesadi?
 – Kallangni kesadi!
 Otamiz Chanishev gapidan rozi bo'ladi.
 „Jigiti gap bo'ldi, – deya o'ylaydi. – Bo'lmasa o'z oyog'i bilan qasobxonaga borajak molday bo'p ketaberar edim“.
 – Chanishev! – deydi otamiz. – Xudodan-da o'tdi, bandedan-da o'tdi.
 – O'tdi, Aqrab qo'rboshi, bari o'tdi
 – Xudo bilibmi-bilmaymi, sen o'rislarni yurtimizga haydab keldi...
 – Bari o'tdi-ketdi, Aqrab qo'rboshi. Endi biz senga to'ng'ich aka bo'lamiz. Sen esa bizga kenja uka bo'lasan.
 – Xudo bilibmi-bilmaymi, biz musulmonlar qo'lga miltiq berdi. O'rislarni ot, dedi.
 – Bari o'tdi, Aqrab qo'rboshi, biz aka-uka bo'lamiz.
 – Aka-uka bo'lasan? Chanishev! O'zi, kofir o'z oti bilan kofir ekan-da! Musulmon bilan kofir qachon aka-uka bo'lib edi-da, endi bo'ladi?
 – Bo'ladi, mana biz bo'lamiz. Sharqda yaxshi-yaxshi shargona urf-odatlar bor. Masalan, Sharqda kichiklar kattalarga itoat etadi. Shunday ekan, sen bizga itoat etasan.
 – Chanishev! O'lsam o'laman – lekin sen o'rislarga uka bo'lmayman!
 – Bo'lasan, shunday kun keladi, bo'lasan. Akayam gapmi, hali Leninni otam deysan. Krupskayani otam deysan.
 – Chanishev! O'lsam o'laman – lekin sen o'rislarni akam demayman!
 – Deysan, shunday kun keladi, deysan. Deyish ham gapmi, hali kallayi saharlab assalom, katta akam, deya ashula aytib salom berasan.
 – Musulmon bilan kofir bu dunyo tugul, u dunyoda-da el bo'lmaydi. Boisi, musulmon mozorga kofirni ko'mib bo'lmaydi, kofir mozorga musulmonni ko'mib bo'lmaydi. Shunday ekan, musulmon bilan kofir u dunyoda-da aka-uka bo'la olmaydi.

- Bo'ladi, o'rtiq Lenin g'oyalari shunday, bo'ladi.
 – Unda, o'sha Lening qushmiya odam ekan!
 – O'rtiq Leninga tilingni tekizma, tuzemets!

22

- Chanishev! Ayb senda-da bo'lmadi, ayb menda-da bo'lmadi. Bari Xudodan bo'ldi! Chanishev! Sendan tilajajak bir tilagim bor. Ana shu tilagimni bajo keltir. Ana shunda, senda bola-baqrang oldiga borasan, men-da bola-baqram oldida qolaman.
 – Ayt, ayt qani?
 – Sen oldin, bajo keltiraman, deya so'z ber. Ana undan keyin aytaman.
 – So'z beraman! Ana, endi ayt.
 – Chanishev! Meni mana shu yerda ot!
 – Qayerda-qayerda?
 Otamiz o'ng oyog'i bilan yer tepib-yer tepib aytadi:
 – Mana! Mana shu yerda ot!
 Qizillar bir-biroviga qarab-qarab oladi. Qizillar kalla chayqab-kalla chayqab oladi.
 – Chanishev! – deydi otamiz. – Men o'zbekman, o'zbek! O'zbek qayerda tavallud topadi – ana o'sha yerda umr kechiradi! Chanishev! Baling jannatmakon sohida bo'lsa-da, o'lib qoladi. Balchiqdan-balchiq suv bo'lsa-da, tashlab yubor-sa bo'ldi – tag'in tirladi-qoladi. Chanishev! O'zbek-da ana shunday! O'zbekka jannatmakon-da tatimaydi. O'zbek jannatmakonda-da o'z el-yurtini qo'msab-qo'msab ado bo'ladi. O'zbek jannatmakondan do'xaxmakon paxtazorini qo'msab-qo'msab qaytib keladi.
 – Xo'p, boraylik qani.
 – /Chanishev! O'zbek qayerda tavallud topadi – ana o'sha yerda o'ladi! O'zbek o'z el-yurtida o'ladi! O'zbek o'z o'lan-to'shagida o'ladi! O'zbek – ana shunday o'zbek! –
 – O'linga mahkam uchun yerni farqi nima, tuzemets, – deydi Uspenskiy.

— O'ris! Chin, sen uchun farqi yo'q, chin. Qayerda xush-havo tabiat bo'ladi — o'sha yer o'ris uchun yurt bo'ladi. Qayerda qorni to'yadi — o'sha yer o'ris uchun yurt bo'ladi. O'ris — ana shunday o'ris!

— El-yurt, el-yurt deysan, o'zi, O'zbekiyada seni ko'mish uchun el-yurt qoldimi? — deya hiring-hiring kuladi Uspenskiy. — Ikki milyon bosmach qirib tashlandi, deyshayotib edimi, Rudzutak?

— Shunday, ikki milyon bosmach qirib tashlandi, shunday, — deydi Rudzutak.

— Ana, ikki milyon el-yurtling asfalosoflinga safar qilibdi.

— Topiladi! — deydi otamiz. — Bir meni o'rab-chirmab ko'majak el topiladi. O'zbek elini qirib ado etolmayсан. O'zbek eli — katta el.

— Hali tag'in qiramiz! — deydi Kolesov.

— Asfalosoflinda turkiy tuzumetlar uchun tag'in milyon-ta joy tayinlab qo'ydik, — deydi Uspenskiy.

— O'ris! Sen ana shunday o'lasan! O'ris qayerda o'ladim — o'ligi o'sha yerda qoladi. O'ris uchun o'lar yeri mozor bo'ladi. Mozoriga bir xochcho'p qadab ketadi — bo'ldi! O'ris! O'zbek qayerda o'ladi — o'ligini o'z el-yurtiga olib keladi. O'zbek o'ligini o'z qiblagohiga ko'madi, O'zbek o'ligini o'z bosh-tojiga ko'madi. Shu bois, o'zbeki qabriston qiblagohda bo'ladi!

— Xo'p, oldin boraylik, bir gap bo'lar, — deydi Chani-shev.

— Chanishev! Sen meni O'rusiyaga olib borasan-da — paqillatab o'tib tashlaysan. Qaysi bir o'raga kafansiz ko'mib tashlaysan! Vatan gadosi — kafan gadosi bo'lib o'laman. Kafansiz o'ligimni kim el-yurtimga olib kelib ko'madi? Kafansiz o'ligim it o'likdayin O'rusiyada qolib ketadi! Ana undan keyin, bola-baqram meni qayerlardan yo'qlab yig'laydi? Bola-baqram qayerlarga borib otamlab yig'laydi? Bola-baqram qaysi mozorim boshiga borib yig'laydi?

Bola-baqram ulug' ayyom kunlarda qaysi mozorimga chiroq qo'yadi? Shunday ekan, otarman bo'lsang, mana, ko'krak — ot! Lekin — o'z el-yurtimda ot! Shahid bo'lsan — o'z el-yurtimda shahid bo'layin! Shahidimni o'z el-yurtim ko'msin!

Ana shunda Chanishev otini qayiradi. Otamiz bilan muqobil bo'ladi. Chanishev mulzam bo'ladi!

— Aqrab qo'rboshi, — deydi sokin-sokin. — Men seni bir yo'ltosar deb eshitib edim. Bir kallakesar deb eshitib edim. Bir vahshiy deb eshitib edim. Inchun, o'g'riyam deb eshitib edim! Seni mana endi bildim. Aqrab qo'rboshi, sen asl jigit ekansan, asl jigit!

Chanishev sukut oladi.

— Aqrab qo'rboshi, — deydi. — Ixtiyor menda bo'lsa edi, men seni hoziroq ozod etar edim. Ixtiyor menda bo'lsa edi, men seni o'zinga o'rinsosar qilib olar edim. Ming afsus! Aqrab qo'rboshi, men — polkovnik Chanishev, davlat arbobi Kuybishev oldida otan tushmadim, men — polkovnik Chanishev, buyuk sarkarda Frunze oldida otan tushmadim. Aqrab qo'rboshi, men — polkovnik Chanishev, Aqrab jigit oldida otan tushaman!

Chanishev shunday deya, vazmin-vazmin otan tushadi. Bir qo'lida yugan Chanishev otamiz qoshida bosh egib bosh egib turadi.

— Jigit!.. — deydi Chanishev.

— Chanishev! Bir qadam-da bosmayman! Men mana shu el-yurtida jon beraman!

— Juda bo'lmasa, Yurchigachayin boraylik, jigit?

— Chanishev! Oshingni yesa-da, mard yesin, boshingni yesa-da, mard yesin! Mana ko'krak — ma!

Otamiz tilamish tilak bajo bo'ladi. Qizillar shahid otamizni bug'doyzorda tashlab ketadi.

El-yurt otamiz qoni to'kilmish tuproqni devor bilan o'rab oladi. El-yurt otamiz jon bermish tuproq uzra oppoq yalov gadab oladi. El-yurt Aqrab shahid poyidan o'ta-o'ta bir oyoq ilib oladi. El-yurt Aqrab shahid uchun fojia o'qib-o'qib oladi.

UCHINCHI BOB

1

Tong sahrlab ko'chalayman.

Shaxdam-shaxdam qadamlayman.

– „Yur, tuzemets, yur!“

Qo'llarini uzatib-uzatib qadamlayman.

– „O'chir, churka, o'chir!“

Miltiq peshlab-miltiq peshlab qadamlayman.

Shunda, peshonamdan bir soya kela beradi.

– Eb-ey, eb-ey, Dehqonqul? – deydi soya. – Ay, Dehqon-

qulmisan? Miltiq o'qitib-o'qitib bora beraman.

„O'chir, tuzemets, o'chir!“ – deyman. – Sen – mocha chur-

ka! Yurting – Churkiston!

Soya qimir etmay qoladi.

Shu mahal onamiz ketimdan qanday doxil bo'ladi – bilmay

qolaman. Ketimdan qanday quchoqlab oladi – bilmay qolaman.

Qoshimda qotmish soya ko'ksiga tupura-tupura kalima

qaytaradi.

– Ay, Bolkin hamsoya, – deydi soya. – Shugingiz bir ba-

loga yo'liqgan-ov. Uljon folchiqa fol ochirib kelsangiz bo'lardi.

– Folchi nimayam derdi, Xoldon hamsoya.

– Folchi aytadi-da, Bolxin hamsoya, folchi aytadi.

– O'zi – bo'lgan-bo'ldigi shul, xolasi.

– Bo'lgan-bo'ldigi shul, bo'lgan-bo'ldigi shul! O'takam-

ni yoritib yuborayin, dedi! Bovujud, bo'yimda yo'q – bo'yim-

dan tushirardi-qo'yardi!

60 | Otundan qolgan datalar

Saylanna

– Bolada ne ayb, xolasi. Bovasi shunday edi, otasi shunday edi, bolasi-da shunday bo'ladi-da.

2

Direktorimiz barchamizni ulkan sinfxonaga soladi.

– Maylis bo'ladi! – deydi.

Sinxona liq to'ladi. Tik turish uchun joy qolmaydi. Direktorimiz eshikni ichkaridan qulflab joriya etadi:

– O'rtoqlar, beshinchi sinfdan boshlab barcha paxta frontiga safarbar etiladi!

– O'ynab qo'yay, beshinchidan, o'ynab qo'yay, deyman!

To'rtinchidan beshinchiga ko'chganlarimga pushaymon bo'lam.

Uchinchi sinf gap qaytaradi:

– O'qish nima bo'ladi, domla, o'qish nima bo'ladi?

Direktorimiz shahodat barmog'ini shippa nishlaydi. Tan-tanavor-tan-tanavor nishlaydi.

– Paxtazor – daftaring bo'ladi, g'o'zalar husni-xating bo'ladi! – deydi!

Muallimlarimiz uyma-uy yuradi. Ki'yim-boshlarimiz bilan ko'rpato'shaklarimizni oldirib keladi.

Men onamiz berib yubormish bo'xhani olib qarayman: bo'xhada ikkita ko'rpacha bo'ladi. Ikkita non bo'ladi. May'iz bo'ladi, to'rtta moyak bo'ladi.

Men moyaklarni archib-archib yeb olaman.

3

Eshik tushdan keyin ochiladi.

Direktorimiz jug'rofiya tayog'ini eshikka nish etadi.

– O'rtoqlar, biron-birovdan olg'al – deydi.

Men bo'xchamni orgalab tashqariayman.

Maktabimiz darvozasi oldida to'rtta katta mashina bo'ladi.

Muallimlarimiz maktabdan mashinagachayin ikki saf bo'lib tura.

61 | Otundan qolgan datalar

Men ana shu saf orasidan mashina yo'l olaman.

Katta sinffar bo'xchalarini mashina ichiga otib-otib tushiradi.

Men-da, bo'xchamni otaman – bo'xcham yelkamga qaytib kelib tushadi. Tag'in otaman – bo'xcham ko'ksimga qaytib kelib tushadi.

Fizika muallimimiz bo'xchamni mashina ortib beradi. Oyog'imdan oladi-da, o'zinni-da ortadi.

Jo'na-jo'na bo'ladi.

Ota-onalarimiz bot-bot tayinlab qoladi:

– Aritqan suv ichma – paxtaga dori sepad!

– Samolyot dori sepa bersa – bekimb oli!

– Qiyalsang – qochib kela ber!

– Mabodo qochaman desang – katta yo'l cheginasidan yurgin!

Mashina ohista-ohista jiladi.

Ota-onalarimiz qo'l silkib-qo'l silkib qoladi. Birov ko'ziga yosh oladi. Birov yupatadi:

– Bo'ldi-ye, bolangiz frontga ketayaptimi!

– O'z oti o'zi bilan paxta fronti-da!

– Jobida bir mashina yordanchi bola soyga ag'nab ketibdi!

– Bolalar kori hol bo'lmadimi?

– Eb-ey, bola qolibdimi!..

Yo'lda bolalar qo'shiq aytadi. Kim gandaychikin qo'shiq biladi – ana shu qo'shiqni aytadi.

Shunda, mashina yo'l chetlab oyoq iladi.

Direktorimiz kabinadan tashqarilaydi. Kabina pillapoyasida tikka bo'ladi.

– O'rtoqlar, o'lan-laparlar aytimganglar! – deydi. – Partiya-sovet qo'shiqlaridan aytimganglar!

4

Mashina yuradi-yuradi – Stalin kolxozi maktabi oldida oyoq iladi. Men bo'xchamni gursillarib yer tashlayman. Bo'xcham ketidan o'zim osilib tushaman. Maktab qorovu-

li huvillab yotinish sinfxonalarini ochib-ochib beradi. Men bo'xchamni orgalab ichkari lo'killayman. Katta sinf sinfxona to'rini oladi. Mayda sinf ostona oldida qoladi.

Men deraza ostini olaman. Bo'xchamni gupillarib tashlayman-da – ustiga uzala tushib yotib olaman.

– O'ynab qo'yay, deraza ostidan, o'ynab qo'yay! – deyman. O'ninchi sinf bolalar gapimdan kulishib-kulishib gapirishadilar:

– Nega shu bola gapi o'rolida o'ynab qo'yay, deydi?

– Odati-da.

– Nega o'ynab qo'yay, deydi?

– Kim biladi. Ziyod degichi gapi o'rolida masalan, masalan, deydi. Shunday gap-da.

Shu vaqt joy janjali bo'ladi.

Birov-birovini bo'xchasini nari suradi. Birov-birovini bo'xchasini nari otadi. Birov-birovi bilan olishib qoladi.

Devorda osig'liq ulkan bitikaxta taraq etib tushadi.

Bitikaxtada qolmish bitikka ko'zim tushadi:

„5 sentyabr.

Sarlavha: Sovet xalqi 1980-yilda kommunizmda yashaydi“.

[Bolalar bitiklarni ovoz chiqarib-ovoz chiqarib o'qiydi.

– Bechoralar! – deydi. – Bu yil haqida bor-yo'g'i besh kun o'qibdi-ya!

– Qaytanga biz maza qilibmiz – bir oy o'qibmiz!]

5

Yotarda to'shaginini yoyib yotaman. Birov gapirishib yotadi. Birov matal ayitishib yotadi. Birov uxlab yotadi.

Shunda, kimyo muallimimiz kirib keladi.

– Turinglar, direktor kelayapti! – deydi.

Bolalar mudrab-mudrab direktorimiz yo'limi qaraydi.

Direktorimiz qo'li ketida kirib keladi. O'ngida jug'rofiya muallimimiz bo'ladi, chapida fizika muallimimiz bo'ladi.

Bolalar joylaridan bir turib oladi.

Direktorimiz tevarak-boshga qayg'uli-qayg'uli nazar soladi.

— O'rtoqlar! — deydi. — Men hozir markazdan — byurodan keldim! Vaziyat yomon, o'rtoqlar, ha, yomon! Terim sust bormoqda, o'rtoqlar, terim sust bormoqda! O'rtoqlar, qo'lni qo'lga berib, jon-jahdimiz bilan mehnat qilib, ona suriday op-pog, halol „oq olin“ imizni yig'ib-terib olaylik! O'rtoqlar, paxta bizning ko'zimni emas, biz paxtaning ko'zini qo'rqitaylik! O'rtoqlar, ko'z qo'rqoq, qo'l botir, jasoratga biz qodir! Byuro-da rayon partiya komiteti birinchi sekretari, hammaimiz uchun hurmati va aziz o'rtoq Mavlonov ana shunday dedi, o'rtoqlar!

6

Direktorimiz saharlab na'ra tortadi:

— Pod'yom!

Men sapchib turaman. Uyuq aralash tashqarilayman.

Karaxt-karaxt bet-qo'l yuvaman.

— Stroysya!

Men bo'ysira bo'laman. O'zimni bo'ysiraga sozlayman.

— Smirno!

Men tayoq bo'lib qotaman.

Muallimlarimiz idish-tobog tarqatadi.

— O'rtoqlar, bir kunlik norma sakson kilo! — deydi direktorimiz.

O'ninchi sinf e'tiroz bildiradi:

— Kolxozchilarni bir kunlik normasi olmish kilo-ku,

domla?

— To'g'ri, olmish kilo! Lekin sizlar yordamchisizlar! Yordamchilar kolxoz hisobidan ovqat yeydi! Qo'shimcha yigirma kilo ana shu kunlik ovqat uchun ushlab qolinadi! Tushunarlimi? Qani, paxta fronti sari olg'a, o'rtoqlar!

O'ninchi sinf oldinda boradi. „O'quvchi yordamchilarga alangali salom!“ degich alvon ko'tarib oladi.

— Qo'shiq aytaman desalarimg, partiya-sovet qo'shiqlari-dan aytinglar! — deydi direktorimiz.

Ammo birov-da qo'shiq aytmaydi. — Front, front deydi, — deydi bolalar, — frontda puleniyot beradi, avtomat beradi.

7

(Men umrimda ilk bor... ilk bor paxtazor deya atalmish dala bilan yuzma-yuz bo'laman. Men umrimda ilk bor... ilk bor g'o'za deya atalmish nihol bilan yuzma-yuz bo'laman. Paxtazor boshida serayib qolaman. Etagimni qanday boy-lashimni bilmayman, o'ninchi sinfdan so'rayman.)

O'ninchi sinf jertib tashlaydi.

Men endi Adabiyotga yuz solaman.

Adabiyot etagim ikki uchini belimga aylantirib boylaydi.

Tag'in ikki uchini bo'ynimga osib tugadi.

Men umrimda ilk bor g'o'za enkayaman.

„Ebo-ey, muncha paxta! — deya xayollanaman. — Shularni barini terib olamanni? Oldin qaysi birini olaman? Yugorida-gini olamanni yo quyidagini olamanni?

G'o'za uchida turmish paxtani qo'shqo'llab ushlayman. Kaftlarim jiqqa shudring bo'ladi.

Bir chanoq paxtani cho'zib-cho'zib tortaman. Kaftlarim-da ug'alab-ug'alab olaman. Pufflab-pufflab shudringini quritaman. So'g'in — etagimga solaman.

Etagimni lang ochib qarayman — bir chanoq paxta etagim bir burchida oppoq moyakday bo'lib turadi. Arang ko'rinadi!

Etagimni ko'tarib-ko'tarib qarayman. Muncha chuqurni qaytib to'ldiraman, deya o'ylayman.

Hafsalalarim pir bo'ladi. G'o'zalarga erinib-erinib qarayman. O'ng-chaplarimga erinib-erinib qarayman.

O'ynab qo'yay, paxtalaridan, o'ynab qo'yay, shu paxta degichni kim o'ylab chiqardi ekan-a, deyman.

Bolalar oldinlab-oldinlab boradi. Boshlari paxta ichida ko'rinib-ko'rinnay boradi.

Bellarim og'rib-og'rib qoladi. Qo'llarim tolib-tolib qoladi.

Qaddimni ko'tarib-ko'tarib kerishaman. Ketimga chalgayib-chalgayib kerishaman.

Shunda, bir maza qilaman, bir maza qilaman!

8

Bir mahal Fizika qabatimdan kelib qarab turadi.

Men bir qo'lim bilan g'o'za uchidan ushlab turaman. Bir qo'lim bilan g'o'za paxtalarini birov-birovlab terib olaman. Paxta chang-g'uborlarini puf-fab-puf-fab etaginga solaman. Fizika og'zini ushlab-ushlab kuladi.

— Ay, Dehqonqul-a, Dehqonqul! Nimaga keyinda qolayapsan desam, gap buyoqda ekan-da, — deydi. — Kim aytdi seni, og'iroyoq boshi bilan hammadan ko'p paxta tegan Bolxin terimchining bolasi deb?

Fizika chin aytadi — kattalar o'z vaqtida onamizni ana shu Stalin kolxoziga paxtaga haydaydi.

Onamiz oyoq tiraydi, og'iroyoqman, deydi.

Kattalar, paxta og'iroyoqni bilmaydi, deydi.

Onamiz tongdan shomgacha paxta teradi. Musobaqada g'olib bo'ladi. Bayroq oladi. Surati bilan ro'znomada chiqadi.

Oy-kuni bo'lmasa-da, onamizni egatda dard tutadi.

Onamiz egatda ichlarini ushlab-ushlab voy-voylaydi.

„Erkaklar bilan teng huquqli bo'lmay men o'layin-a! — deydi. — Sharqda mash'al bo'lmay men o'layin-a!“

Oppoq dalani chala chaqaloq ovozi oladi...

Fizika ko'z-ko'z etib paxta teradi.

— Ana, ana! — deydi. — Ko'rayapsammi? G'o'zani ushlab turma — g'o'za qochib ketmaydi. Ikki qo'ling ham chanoqda bo'lsin.

Men Fizika aytishdayin teraman.

9

Kimyo qiytiqda kaft karnay etadi.

— Tushiki! — deya ovoz beradi.

Etagim to'lar-to'lmas bo'ladi. Tepkiyay-tepkilay tarozi orqalab boraman.

— Uch kilo! — deydi tarozibon.

Bolar gurr kuladi.

Qiytiqda etak to'shayman.

To'shagim-da etagim bo'ladi, dasturxonim-da etagim bo'ladi.

Non bilan choy tushligim bo'ladi.

Tushdan keyin ikki kilo teraman.

10

Yotarda yo'qlama bo'ladi.

Direktorimiz ko'p teruvchilarni bir saflab ulug'laydi.

— Mash'allarni ko'ring — havas qiling! — deydi.

Oz teruvchilarni bir saflab mazzallatlaydi.

— Qo'loqlardan hazar qiling, hazar! — deydi.

Direktorimiz sho'ro paxtasidan nimalar olinishini bar-moqlab-barmoqlab sanab beradi:

— Bir tonna sovet paxtasidan ikki ming to'rt yuz yigirma metr gazlama, sakson olti kilo moy, ikki yuz yigirma olti kilo kunjara, o'n besh kilo kir sovin... olinadi! Shu sababdan ham sovet paxtasi „oq oltin“ deyiladi! Sovet „oq oltin“ini termaslik — jinoyat!

Tikka tura berib, oyoqlarim zirg-zirg to'ladi. O'zinni bir o'ng oyog'imga tashlayman, bir chap oyog'imga tashlayman.

— Ertaga tayin bajaraman, — deya qutulaman.

11

Ertasi Fizika o'rgatishdayin teraman. Jon-jahdim bilan teraman. O'n kilo teraman — o'n kilo! Yotarda tag'in tikka turaman.

— O'rtog'lar, men bugun byuroda bo'ldim! — deydi direktorimiz. — Shaxsan o'rtog' Mavlonov oldida bo'ldim! O'rtog' Mavlonov mash'allarga ofarinlar aytdi!

Direktorimiz qulog'imdand cho'zadi.

– Sen atalarni esa jazolansin, dedi, ha, jazolansin, dedi! – deydi. – Jazolayman, ha, jazolayman! Buni paxta fronti deb qo'yibdi! Paxta fronti javobgarlikka tortadi! Paxta fronti qamadi!

Tikka tura berib, uyqularim kelib ketadi.

– Ertaminan g'ayrat qilaman, – deya so'z beraman.

12

Bir hafta o'tadi, ikki hafta o'tadi.

Azzancha kuchanmayin – o'z kuchimdan ziyod terolmayman.

O'n kilodan oshib o'tolmayman!

Holdan toyib-toyib qolaman. Egat ichida o'tirib-o'tirib qolaman.

Jug'rofiya dala boshini olib turadi. Kimyo dala adog'ini olib turadi. Birota bola ko'rinnay qolsa bo'ldi – darrov baqiradi:

– O'-o', Egamov, tur! O'-o', Nazirova, nimaga ro'moling ko'rinnay qoldi?! Tur, kun ketayapti!

Men mudrab-mudrab o'tiraman.

– O'-o', Jamoliddinov, karmisan – indamaysan?!

Men o'zinni eshitmaslikka olib o'tiraman.

Kimyo egat oralab keladi.

– O'-o', Jamoliddinov, nima balo, o'tib-po'tib qoldingmi? – deydi.

Men shunda-da tura bermayman.

Shunda, Kimyo xivich bilan oyloqlarimga soladi.

Men tura solib paxta teraman.

13

Terimehilar tera beradi – terolmovchilar kuchanib yura beradi.

Direktorimiz yonadi.

– Yeganing burningdan chiqurlari! – deydi. – Men senlar uchun byuroda gap eshiddim! O'rtoq Mavlonov byuro ahli ol-

didla izza qildi! Yo'q, men senlar uchun izza bo'lmayman! Yo paxta terdiraman, yo terilaringni shilib olaman!

Direktorimiz bir quloqchga g'o'zapoya tarashlab keladi.

(G'o'zapoya uchi shoda-shoda ko'sak bo'ladi. G'o'zapoya uchi ko'k-ko'k ko'sak bo'ladi. G'o'zapoya uchi moyakday-moyakday ko'sak bo'ladi.

Direktorimiz safboshi Ziyod bilan muqobil bo'ladi. Ziyodni iyagidan tutanlaydi.

– Nima uchun oz terasan?! – deya zug'umlaydi. – Ayl, nima uchun oz terasan?! Davlat seni nima uchun o'qitayapti?! Davlat seni nima uchun boqayapti?! Manavi Qorayev sakson-to'qson kilo teradi! Qorayevdan qayering ziyod, ayl, qayering ziyod?!

Ziyod qalt-qalt javob beradi:

– Qorayev o'ninchi sinf, men beshinchi sinf, masalan.

– Jirillama! Beshinchi sinf bilan o'ninchi sinf farqi yo'q! Bari katta sinf sanaladi! Ayl, normani bajarasanni yo'qmi – bajarasanni yo'qmi!...

Direktorimiz g'o'zapoya bilan Ziyod yelkalari osha uradi. Ziyod bellari oralatib uradi. Ziyod bilaklari bilan bet-boshini pana etadi. Ziyod zorillab-zorillab yig'lab qo'ya beradi:

– Bajaraman, masalan, bajaraman!...

Direktorimiz musht do'laytirib-musht do'laytirib do'q'laydi.

– Bajarmay ko'r – oyog'ingdan osaman! Byuro ana shunday dedi!

14

Uydan olib kelmish bor kiyimlarimni yetti qabat kiyib olaman. Telpagim quloqlarini tushirib olaman. Iyagimdan aylantirib, boylab olaman.

Yo'qlamani ana shunday shaylanib qarab o'tiraman!

Nihoyat, direktorimiz keladi. Yo'qlama boshlaydi. Oz teruvchilar otini aytadi.

Oz teruvchilar devor qoralab saf bo'ladi.

Direktorimiz oz tervichlar birovini lab-lunjidani cho'zadi. Birovini telpagi bilan betiga uradi. Birovini peshonasidan ketiga itarib tashlaydi.

Direktorimiz men bilan betma-bet bo'ladi.

– Eyl – deya iyagimdan ko'taradi. – Joning bormi o'zi? E, o'l-e, odam bo'lganing bilan-e! Odam degan o'n kiloyam paxta teradimi-a? O'n kilo-ya?

Men direktorimiz meni kamsiyayapti, deb bilaman. Men, direktorimiz bugungi muvaffaqiyatimni ko'rib-ko'rmaslikka olayapti, deb bilaman. Boisi – bugun o'n bir kilo tergan bo'la-man, o'n bir kilo! Shu bois, o'zinni o'zim oqlayman.

– O'n bir kilo... – deya ming'illayman.

Direktorimiz og'iz to'ldirib-og'iz to'ldirib uv-uvlaydi.

– U-u-u, o'n bir kilo! – deydi. – O'n bir kilo-ya, u-u-u! Buncha paxtani qanday qilib terding-e? Qoyil-e!

Muallimlarimiz piq-piq kuladi.

– Sichqon bir kunda imiga yiqqan paxta o'n bir kilo bo'ladi! – baqiradi direktor. – Jasadingni qaral! Jasadingdan eshak hurkadi! O'l-e, shu kuningga-ye! Menga qara, qachon normani bajarasan? Ayt, qachon, qachon, qachon!..

G'o'zapoya yelkalarim oralab-oraleb tushadi. Zarbli-zarbli tushadi. Tars-tars tushadi.

Ikkita ko'k ko'sak yelkalarimdan oyoqlarimga uchib tushadi.

Ust-boshim yetti qabatligadan ko'k ko'sak tayog o'tmaydi.

Ko'k ko'sak tayog endi qo'llarim oralab-qo'llarim oralab tushadi.

Tayog o'tadi – ana shunda o'tadi!

– Enajon, o'ldim-e, enajon-e!... – deya zor-zor yig'layman.

– Bajaraman de, bajaraman de!..

– Bajaraman, jon domla, bajaraman! Direktorimiz bir oppoq tolani boshi uzra ko'z-ko'z etadi!

– Ana, ko'rayapsanmi, anal – deydi. – Paxta sirtidan ana shunday oppoq bo'ladi!

Direktorimiz tolani chigitlaydi. Ichidan chigitini oladi.

Direktorimiz gop-gora chigitini ko'z-ko'z etadi.

– Paxta aslida mana bunday ichi gora bo'ladi! – deydi.

– Paxta – ichi gora mato! Paxta odamzodni indamay boplaydi! U dunyo-yu bu dunyo o'ngarimas qiladi! Byuroda o'rtoq Mavlonov ana shunday dedi!

Direktorimiz yoqamdan changallaydi. Yerdan dast ko'tarib oladi. Tag'in yer tashlaydi.

– Paxta sen mafkurasini buzugni ko'zingni o'yib oladi! – deydi. – Bilasammi, sen kimsan? Sen – bosmachisan, bosmachil!

Men chingirib-chingirib yig'lab qo'ya beraman. Men yer tepib-yer tepib yig'lab qo'ya beraman.

Men jon-jahdim bilan direktorimizni tizzasiga yopishaman.

Men direktorimiz tizzasini tatalab-tatalab tashlayman. Men direktorimiz tizzasini tishlab-tishlab tashlayman.

Muallimlarimiz oracha etadi.

– Ana, ko'ryapsizlarmi, o'rtoqlar? – deydi direktorimiz. – Qazisan, qartasan, axir, nasingga tortasan! Buning otasi Aqrab bosmachi edi! Sovet tuzumi dushmani paxta terarmidi!

15

Alp-alp odimlab boraman.

„Qo'lingni ko'tar, bosmachi!“

Miltiq o'qalib-o'qalib boraman.

„Qimirlama, bosmachi!“

Miltiq tepkisini sharaq-shuruqlatib boraman.

„Otamani, bosmachi, otamani!“

Bir qo'l yelkamdani ushlaydi. Belarimga shapatlaydi.

– Ko'zingni och, Jamoliddinov, ko'zingni och! – deydi.

Ana shunda o'zinga kelaman.

Tun gora bo'ladi.

Yo'l chapli paxtazor bo'ladi, yo'l o'ngi yotoq bo'ladi.

Men yo'l o'rtasida bo'laman.

Shu vaqt tag'in birov keladi.

– Nima gap, Hamzayev? – deydi.

– Manavi valdirvasar bo'lib ketib borayapti.

– Shabko'rdi-da.

Ovozlarini tanib olaman – birovni Jug'rofiya bo'ladi, birovni Adabiyot bo'ladi.

Jug'rofiya o'ng qo'lindan olib keladi, Adabiyot chap qo'lindan olib keladi.

Yotoqda bolalar pish-pish qotadi.

16

G'o'zapoya Ziyod yelkalarida tars-tars etadi. G'o'zapoya ko'k ko'saklari uchib-uchib tushadi. G'o'zapoyada bitta-da ko'sak qolmaydi.

– Sattorov! – deydi direktorimiz. – Boring, boshqa g'o'zapoya olib keling! Adabiyot chopqillab tashqariyadi. Bir g'o'zapoya tarashlab keladi.

G'o'zani uchlari ko'saksiz bo'ladi.

– Men qoqcho'p bilan chilik o'ynaymami?! Boring, ko'saklidan olib keling!

Direktorimiz shunday deya, g'o'zapoyani tashqari otadi.

Adabiyot shoda ko'sak g'o'zapoya olib keladi.

– Endi, oshpazni aytib keling!

Adabiyot o'ninchi sinf qizini ergashitirib keladi. Direktorimiz oshpaz qizga ro'yxat uzatadi.

– Elomonova! – deydi. – Ertadan boshlab manavi tekintomozlarga go'shtsiz ovqat berasan! Agar ushoqday go'sht bersang – kuningni ko'rasan!

Shu-shu – kosam go'sht ko'rmaydi.

17

Jiva qoshig'imni yo'qotib qo'yaman,

Oshpaz qizdan qoshig so'rayin deymen – direktorimizga aytdi, deya qo'rqaman.

Shu bois, Nuralini kosasiga qo'shliaman.

Ziyod bilan Meliyam qo'shiliadi – ular-da qoshig yo'qotadi. To'rtovora bir kosa bo'lamiz.

Qoshig Nuralidan boshlab aylanadi.

Nurali ikkov ichadi – Meliga qoshig tashlaydi. Meli ikkov ichadi – Ziyodga qoshig tashlaydi. Ziyod ikkov ichadi – men-ga qoshig tashlaydi.

Gir-gir aylannish qoshigdan ko'z ayirtmay turaman.

Uchov ichuvchi bo'lsa – darrov bilagidan qo'shqo'llab ushlayman. Qo'lidan qoshigini yulib olaman.

– Uchov ichding, uchov! – deymen.

18

Ichim burab-burab qoladi. Ichim qabz etib-qabz etib qoladi. Dardim ichimda bo'ladi.

Kundan-kun darmondan qolaman.

Maktab futbol maydoni badraxonamiz bo'ladi.

Kallayi saharlab futbol maydoniga chopqillayman. Maydon duch kelinish yerida o'tira qolaman.

Tevarak-boshingni uyqusirab-uyqusirab alanglayman.

Tevaringimda oyq bosar yer juda-juda kam bo'ladi.

Shunda, ajab bir nimalarni ko'raman. Ko'zlarimni uqalab-uqalab ko'raman.

Tevarak-boshim qip-qizil qon bo'ladi! Tevarak-boshim sap-sariq qon bo'ladi! Tevarak-boshim to'da-to'da qon bo'ladi!

Ko'zlarimni yulib olaman. Ko'zlarimni yulib olaman. Ko'zlarimni yulib olaman.

Bir mahal birov yelkamdand turtadi.

Men seskanib ko'zimni ochaman – boshimda Ziyod turadi.

– Uxlama, ichburug'! – deydi.

Men ilk etib turaman. Ketingga qarayman.

Futbol maydonda tag'in bir to'da qon bino bo'ladi.

19

Tushlik choy qaynay bermaydi.

Men oftoabda choy qaynashini qarab yotaman.

Shu mahal dala yo'lidan bir mashina keladi.

Mashinadan shlyapali odam tushadi.

– Hormanglar, bolalarim! – deydi.

Brigadir bilan qo'l berib ko'rishadi.

– Uf-f, bir piyola choy ber-e, baraka topkur-e! – deydi.

– Choy endi qaynaydi, – deydi brigadir.

Shlapali odam xirmon bag'rida yonboshlaydi. Shlapasini xirmonga tashlaydi.

Shu vaqt tag'in bir mashina xirmon qoralab keladi.

Mashinadan direktorimiz tushadi.

Direktorimiz u yerda-bu yerda yotmish bolalarga baqiradi:

– Bu nima yotish?! – deydi. – Paxta fronti enangni uyi-mi?! Men hozir byurodan keldim! Senlarni deb o'rtoq Mavlonovdan eshitmaganlarimni eshitib keldim!

– Choy qaynasin, domla, choy qaynasin, – deydi o'ninchi sinf.

– Sen tirranchalarga choyini kim qo'yibdi?! Ana, ariq to'la suv – ariqdan ich!

Shunda, shlapali odam xirmondan bosh ko'taradi.

– O'-o', domla, bermay haydang! – deydi.

Direktorimiz shlapali odamga qaraydi-qaraydi – taniyolmaydi. Taniyolmasa-da, shlapali odam taraf yuradi.

Shlapali odam yonboshlab yotmish ko'yi qo'l uzatadi.

– Kamnamosiz, domla? – deydi.

Direktorimiz qo'l berayimmi-qo'l bermayimmi, zaylida qo'l uzatadi.

– O'zlar kim bo'ladi? – deydi.

Shlapali odam kaftlarini ochib aytadi:

– Hasharchi. Mana shu bolalarday bir hasharchi, – deydi.

Choyingiz qaynamadi, domla. Endi siz buyurganday, ariqdan ichamiz-da.

Shlapali odam shunday deya, mashinasi taraf yo'l oladi.

Direktorimiz shlapali odam ketidan qarab turadi-turadi – brigadirga o'ngaladi.

– Bu kim bo'ldi? – deydi.

– Taniyapsizmi? Raykom-ku.

– Raykom? Qanday raykom?

– Qanday raykom bo'lardi – Mavlonov bova-da.

– O'rtoq Mavlonovmi? U kishi dalada nima qilib yuribdi?

– Dalaga samolyot kelayapti. Samolyotdan oldin dalalarni qarab yuribdi.

– Iya, – deydi direktorimiz. – Oldinroq aytasangiz bo'lmasmidi, iya.

20

Shu-shu – markaz, byuro, Mavlonov degich gaplardan qutulaman.

Keyin-keyin bilaman – direktorimiz markazda pivoxo'r bo'lib-bo'lib qaytib kelib yurgich bo'ladi.

21

Ketma-ket uch yotar yo'qlama bo'lmaydi.

Ko'k ko'sak g'o'zapoya boshim uzta o'ynamaydi.

Dalada muallimlarimiz qadamini sanamaydi.

Muallimlarimiz biri qo'yib biri joriya etadi:

– Maktabimiz sotsialistik musobaqada g'olib keldi!

– Maktablar aro Ko'chma Qizil Bayroqni oldi!

– Yuzdan ziyod yordamchi maktablar orasida-ya!

Men hur bo'lamen. Men xurram bo'lamen.

– Endi paxta termaymiz-a, domla? – deyman.

– Paxta termaysan? Endi paxta terasan-da!

– Qizil Bayroq bor-yo'g'i bir oylik ishimiz uchun berildi!

– Qizil Bayroq kuchimizga kuch qo'shadi!

– Qizil Bayroq zafarlarga chorlaydi!

22

Bolalar bilan yotoq oldida bo'ysira bo'lamen.

Shab deya atalmish xonadan oppoq sochli kekse odam chiqib keladi.

Keksa odam ketidan direktorimiz bilan muallimlarimiz qatorlashib keladi.

Direktorimiz yutuq-kamchiliklardan so'zlaydi.

Men ichimni ushlab-uslab kuchanaman. Ikki ko'zim futbol maydonida bo'ladi.

Direktorimiz bizni tag'in-da yuksak-yuksak zafarlar sari chorlaydi.

— O'rtog'lar, endi so'z rayon xalq maorifi bo'limi mudiri, hammamiz uchun hurmati va aziz o'rtog' Dadaboyevga! — deydi.

Oppog soch odam lo'nda-lo'nda so'zlaydi. Oppog soch odam munis-munis so'zlaydi:

— Aziz o'quvchilar! Sizlarni qutlashdan oldin o'rtog' direktorlaringizni alohida tabriklab qo'ymog'chi edim. Boisi-kim — mana uch yildir, o'rtog' direktorlaringiz kommunistik partiya safiga o'tolmay yurib edi. Kuni kecha maktablaringiz Ko'chma Qizil Bayroqni qo'lga kiritishi bilan tegishli mutasaddi o'rtog'lar direktorlaringizni kommunistik partiya safiga qabul qildi. Ustiga-ustakim, ayni shu kunlarda o'rtog' direktorlaringiz egizak qizaloq ko'rdi, egizak qizaloq! Buni qarangkim — Ko'chma Qizil Bayroq — kommunistik partibilet — egizak qizaloq! Aziz o'quvchilar! Kelinglar, o'rtog' direktorlaringizni ana shu qo'sha-qo'sha zafarlar bilan bir muborakbod etib qo'yaylik!

Oppog soch odam shunday deya chapak chaladi.

Muallimlarimiz bilan bolalar-da qo'shilib chaladi.

Men ichimni ushlab-uslab tura beraman.

— Qani, o'rtog' direktor, — deydi oppog sochi odam, — Endi shu gora ko'zlarga qarata bir-ikki og'iz dil so'zlaringizni aytasiz endi. Sizing kommunistik partiya safiga o'tishingiz uchun bu gora ko'zlar ozmuncha ter to'kdimi!

Direktorimiz bir odim oldinlaydi. O'ng qo'lini ko'ksiga qo'yadi. Havolanib-havolanib bosh irtg'aydi.

— O'rtog'lar! — deydi. — Haqiqatan ham, hammamiz uchun hurmati va aziz o'rtog' Dadaboyev aytganlariday, kommuna-

nistik partiya safiga qabul qilinish sharafiga erishishim oson bo'lmadi! O'rgan ikki yil mobaynida maktabimiz o'quvchi-yordamchilari biror marta ham Qizil Bayroq olish sharafiga muassar bo'lolmadi! Bunda, ma'lum ma'noda o'zim aybdor bo'ldim! Paxta yig'im-terimiga mas'uliyat bilan yondashmadim! Qatig'go'l bo'lmadim! Partiyaviy prinsipiallik ko'rsatmadim! O'rtog'lar, men ana shu yo'l qo'yan xato-kamchiliklarimdan tegishli xulosa chiqarib oldim! Mana, ma'lum muvaffaqiyatlarga erishdim! Men bu muvaffaqiyatga rayon xalq maorifi mudiri, hammamiz uchun hurmati va aziz o'rtog' Dadaboyevning bevosita va bilvosita rahnamoligi tufayli erishdim! Men siz o'quvchi-yordamchilar nomidan, qolaversa, o'zining nomidan, ana shu muvaffaqiyatlarim bosh aybdori, hammamiz uchun hurmati va aziz o'rtog' Dadaboyevga minnatdorchilik bildiraman!

Qars-qars qarsak bo'ladi.

Direktorimiz qo'li ko'ksida ta'zim etadi.

— O'rtog'lar! — deydi. — Egizak farzandlarim otalari shonli kommunistik partiya safiga qabul etilgan ulug' ayyom kunlarda dunyoga keldi! Men shu ulug' sanaga bag'ishlab, egizak qizlarimga shonli kommunistik partiya asoschilaridan Roza Lyuksemburg bilan Klara Setkin otalarini qo'yaman! Bir qizimni Roza qo'yaman, bir qizimni Klara qo'yaman!

Chalp-chalp chapak bo'ladi.

Muallimlarimiz:

— Ura-a-a, ura-a-a! — deya chapak chaladi.

Direktorimiz hamingadar havolanadi.

— Ishonamanki, — deydi, — egizak qizlarim Roza Lyuksemburg va Klara Setkinlarday buyuk marksistlar bo'lib yetishadilar!

Oppog soch odam tantanali vaziyatda direktorimizga Qizil Bayroq topshiradi.

Oppog soch odam bo'ysira bo'yilab yuradi. Old saf bolalar bilan qo'l berib ko'rishadi.

– Qutlayman, qutlayman! – deydi.

Oppoq soch odam bolalar kiyim-boshlariga razm soladi. Bolalar yuz-ko'zlariga razm soladi.

Nihoyat, oppoq soch odam men bilan mug'ol bo'ladi. Menga qo'l uzatadi.

Men qo'sh qo'limga cho'zaman. Oppoq soch odam qo'limga qo'sh qo'l ushlab olaman.

Oppoq soch odam bosh-adog'im bo'ylab qaraydi. Bilinar-bilimas bosh chayqaydi.

– Qo'llaringizni qarang, qo'llaringizni, – deydi. – Bu qo'l emas – kosov bo'ladi. Yelkalarangizni qarang, yelkalarangizni. Bir yelkangiz yuqori, bir yelkangiz quyi. Bu yelka emas – qing'ir-qiyshiq temir-tersak bo'ladi. Qurib ketguri paxtadan nimalar kelmaydi-ya.

Oppoq soch odam rangi o'chadi. Qizil Bayroq oldiga qaytib boradi. Oppoq soch odam bolalarga o'ychan-o'ychan boqib qoladi.

– Bolalarim... – deydi.

Oppoq soch odam lablarini cho'chaytirib-cho'chaytirib o'ylab qoladi.

– Bolalarim... – deydi. – Men sizlarni bola deysangayam tilim bormayapti. Sizlar kattalar hayotini boshdan kechirayapsiz. Siz ko'rayotgan kunlar bolalik emas – qarilik. Qachon boladay bo'lib kun ko'rasiz – unisini paxtadan so'rasiz.

Oppoq soch odam direktorimizdan Qizil Bayroqni oladi.

– Bolalarim, manovi Ko'chma Qizil Bayroq. O'z oti o'zi bilan Ko'chma, – deydi. – Ko'chma Qizil Bayroq shu vaqtgacha birovga vafo qilmadi – sizgayam vafo qilmaydi. Bir kilo kam tersangiz bo'ldi – qo'lingizdan boshqa birov qo'liga ko'chib o'tadi-ketadi. Shunday ekan, Qizil Bayroqqa ko'p sajda qila bermanglar. Qizil Bayroqni saqlab qolaman deb, ko'p kuchana bermanglar. Qo'llaringizdan kelganicha tera beringlar.

Oppoq soch odam Qizil Bayroqni direktorimizga qaytib beradi. Qo'llarini qorin qovushitirib-qorin qovushitirib turadi.

– Bolalarim, – deydi, – bizning yurtga Amir Temurlar kerak. Bizning yurtga Boburlar kerak. Bizning yurtga Ulug'beklar kerak. Juda, juda kerak! Ammo sizlar Temur bo'lmaysizlar, sizlar Bobur bo'lmaysizlar, sizlar Ulug'bek bo'lmaysizlar. Lekin yurtga to'rt muchali bus-butun odamlar kerak. Lekin yurtga sog'lom-sog'lom odamlar kerak. Shunday ekan, o'zlarangizni o'zlarangiz ayaylangizlar, bolalarim!

O'ninchi sinf yer tepib-yer tepib qarsak chaladi.

23

Paxtakorlar yordamchilarga o'ligini tashlab oladi.

Dalada nima ish bo'ladi – brigadir direktorimizga keladi.

Paxta o'tishga uchta bola bering.

Paxta tushirishga iktita bola bering.

– Dori sepihga bitta bola bering, – deydi. Brigadir ayt-mish ishlar qiyin ishlar bo'ladi. Qiyin bo'lsa-da, bolalar men borayin-men borayin, deya talashadi. Boisi – bolalar bir kun bo'lsa-da, paxta terishdan qutlayin, deydi.

Direktorimiz bundaychikin ishlar uchun oz teruvchilarni jo'natadi. Ertalab brigadir tag'in sarg'ayadi.

– Samolyotga yo'l ko'rsatuvchi bering, – deydi.

Bu safar katta bolalar o'zlarini olib qochadi. Talashib-tortishmaydi.

– Jamoliddinov! – deydi direktorimiz. – Olg'al!

Men bo'ysiradan otilib oldinlayman. Direktorimiz qalami uchi bilan meni brigadirga ko'rsatadi.

– Mana, manavini oling! – deydi.

Brigadir meni bosh-oyoq qarab oladi.

– Domla, buningiz g'o'zalar ichida ko'rilmaydi-yu? – deydi.

Bo'ysira piq-piq kuladi.

– Ko'rinadi! – deydi direktorimiz. – Bayroqcha dastasini uzunroq qilasiz – ko'rinadi!

Brigadir meni ulkan tutkunda oldiga ergashtirib boradi.

Tutkunda-da bir odam bayroq yasab o'tiradi.

— Sopini uzunroq qil, — deydi brigadir. — Manavini bo'yiga qarab qil.

Bayroqchi odam bo'y-bastimdan lab buradi.

— Jonlirog'i yo'qmi? — deya to'ng'illaydi.

Bayroqchi kaltarog'ini tashlaydi. Uzunroq xoda oladi. Xoda uchiga bir quloqlik cho'pni qoq belidan mixlab qoqadi. Uch qarichcha quyiroqdan tag'in bir cho'pni bel qilib mixlaydi. Xoda bir tarafga oppoq sup yoyib tikadi. Tag'in bir tarafga qizil sup yoyib tikadi.

Bayroq — qovunpalak qo'riqlovchi misol bo'ladi.

Bayroqchi bayroqni oldimga do'qillatib qo'yadi.

— Ana, daftar-qalam! — deydi.

Men bayroqni ko'tarib-ko'tarib ko'raman. Bir qo'lim bilan ko'tarolmay, qo'shqo'llab arang ko'taraman.

„Og'ir bo'lsa-da mayli, — deyman. — O'lib paxta tergan-dan ko'ra, shuni ko'tarib yura beraman“.

Bayroqchi meni dalama-dala ergashtiradi. Yurajak yo'llarini tayinlaydi. Turajak joylarini tayinlaydi. Bajarak yumushlarini bot-bot bayonlaydi.

Bayroqchi aji-buji dorilar bilan bulg'amnish janda chopon beradi.

— Manavi tanapo'sh, — deydi. — Jaydari tanapo'sh. Tanapo'sh chopon yirtiq-yirtiq bo'ladi. Tanapo'sh chopon qo'lan-sa is-qo'lansa is bo'ladi.

24

Saharmardonda futbol maydon taraf chopaman.

Fizika bilagimdan ushlab qoladi.

— Dalada... o'sha dalada... — deydi.

O'sha dala taraf chopaman.

Tutkunda ositidan bayroq bilan janda choponni olaman.

O'qariq bo'ylab qadamlayman-qadamlayman — dala qoq boshida oyoq ilaman.

Salqin sabolar etimni uvushtiradi.

Shunda, elas-elas samolyot ovozi eshitiyadi.

Xiyol o'tadi — samolyot o'zi keladi. Samolyot dala uzra bir aylanib qaytadi.

Samolyot endi meni mo'ljallab keladi.

Men apil-tapil janda choponni yopinaman. Bayroqni oldin yelkamga olaman. Undan boshim uzra ko'taraman.

Bayroq og'irigidan dalbanglab-dalbanglab olaman.

Bor kuchim bilan kucharaman. Tishimni tishimga bosa-man. Ost labimni tishlab olaman. Yuzlarim lov-lov yonib turaman.

Janda chopon teshiklaridan mo'ralayman — samolyot meni nishonlab keladi.

Samolyot bayroqqa tegayin-tegayin deya uchadi. Samolyot tizz-tizz dori sepi-sepi uchadi.

Men janda chopon yirtiqdaridan uchuvehini ko'raman. Samolyot ko'tarila-ko'tarila olislaydi.

Men janda chopon ichidan kallamni chiqaraman.

Dimog'im shunday bir zaharda qoladi, shunday zaharda qoladi!

Men kucharib-kucharib o'qchiyman. Tomog'imdan bir nima ana otilib chiqayin deydi, mana otilib chiqayin deydi.

O'qchiy berib-o'qchiy berib, ko'z oldim qora bo'ladi...

Ohista-ohista o'zimga kelaman. Tevarak-boshimga nazar solaman.

Janda chopon sap-sariq bo'ladi. O'qariq bo'yleri sap-sariq bo'ladi. G'o'za barglari sap-sariq bo'ladi.

Men bayroqchi bayonini karaxi-karaxi yodlayman: YAK-12 samolyot dori sepsa — naqd sakiz qadam sanab tashlanadi. AN-2 samolyot dori sepsa — naqd yigirma uch qadam sanab tashlanadi.

Men chap taraf uzun-uzun qadamlayman. Sanab-sanab qadamlayman:

— Bir, ikki, uch...

Roppa-rosa yigirma uchinchi qadamda oyoq ilaman.

Boisi — bizning samolyot AN-2 bo'ladi.

Men yigirma uchinchi qadamda bayroq ko'tarib tura beraman.

Samolyot boshim uzra tizz-tizz dori sepib o'tadi.

Men ohista-ohista samolyotga el bo'laman.

Men endi qabatna-qabat dalaga o'tib turaman.

Samolyot bir sidra tizillarib o'tadi...

Quyug' o'zalik-quyug' o'zalik dalalarda ikki bor dori sepiladi. Boisi — ilk dori g'o'za ust-ust barglarida qoladi.

Qayta dori esa g'o'za osti barglarigachayin tushib boradi.

(Ushbu dala ana shunday dala bo'ladi.)

Shu bois — men joyimda qimir etmay tura beraman.

Samolyot ikki sidra dori sepib o'tadi.

Men janda choponni silab-silab ko'raman — kaftlarim binoyidak ho'l bo'lmaydi. Men g'o'za barglarini ushlab-ushlab ko'raman — barmoqlarim binoyiday ho'l bo'lmaydi.

Shu bois, bayroq dastasi uchidan ushlayman. Bayroqni to'ntarib olaman. Bayroq oq-qizilini oyoqlarim oldiga to'ntarib turaman. Bayroqdasta uchini peshonamga tekizib turaman.

Ushbu holat mana bunday deydi:

„Samolyot binoyiday dori sepolmayapti,

samolyot binoyiday dori sepolmayapti!“

Uchuvchi bayroq tilini uqib oladi.

Samolyot boshim uzra tag'in bir sidra tizillarib o'tadi.

Bu safar binoyiday sepadi.

Kun tutlar uchini chalib ketadi. Nann salqindan fayz ketadi.

G'o'za oralab-g'o'za oralab kelaman — ust-boshim shudring bo'lmaydi. Barg siypalab-barg siypalab kelaman — kaftlarim shudring bo'lmaydi.

Shu bois, bayroqni boshim uzra aylantiraman. Chapdan o'ngga aylantiraman. Doira suvraitida aylantiraman:

(„Barglarda shudring yo'q — dori sepmang,
barglarda shudring yo'q — dori sepmang!“)

Endi bayroqni boshim uzra bir chapimga chayqayman, bir o'ngimga chayqayman.

„Dori sepih tamom bo'ldi, dori sepih tamom bo'ldi!“

Uchuvchi bayroq tilini uqib oladi. Uchuvchi samolyot qanoatlarini sollantirib chayqab-sollantirib chayqab oladi:

„Angladim — dori sepih tamom bo'ldi,
angladim — dori sepih tamom bo'ldi!“

Uchuvchi ana shunday deya-deya, manzil-makoni taraf ravona bo'ladi.

Men umrimda birinchi bor samolyotni ana shunday yaqindan ko'raman. Men umrimda birinchi bor uchuvchini ana shunday yaqindan ko'raman.

Mendan saodatmand bo'lmaydi!

25

Yotarda bolalar havas bilan hol so'raydi.

— Qanday? — deydi.

Men boshmaldog'imni narra etib ko'rsataman.

— Mana bunday! — deyman. — Mazza!

— Uchuvchini-da ko'rdingmi?

— Ko'rmay nimal — deyman. — Uchuvchi menga mana

bunday qilib qo'l silkidil!

— Senga-ya?

— Esa-chi, menga bo'lmay kinga — menga-da!

— Sen nima qilding?

— Nima qilar edim — qo'l silkidim-da!

— Yoril-e, uktag'ar-e, yoril-e!

Ilg'or terimchilar kuyib-kuyib qoladi.

— Uchuvchi-da shabko'r ekan-da, — deydi. — Kelib-kelib, o'n bir kilochiga qo'l silkiydimi?

26

Tag'in kallayi saharlab etik kiya-kiya tashqariylayman. Zinaga oyoq tashlayman...

Ohista ko'z ochaman. Ko'z qirim bilan yonboshlarimga qarayman.

Men muallimlarimiz yotog'ida yotmish bo'laman.

– Bolani tezroq turg'azish kerak, – deydi direktorimiz.

– Qo'ying, yotsin, – deydi muallim. – Bechora bola zidan yomon uchib tushdi.

– Bovujud, yonboshi bilan tushdi.

– Boshi bilan tushsa, kallasi yoriardi.

– U dorini butifos deb qo'yibdi.

– Butifos yomon-e, yomon!

– O'rtoq direktor, endi bolani dori sepiuvchi dalaga yuborib bo'lmaydi.

– Onasini bilasiz – kimsan Bolxin terimchi.

– Bolxin terimchi bo'lsa nima bo'пти? – deydi direktorimiz.

– Bolxin terimchi obro'-e'tibori ayol. Bolaga bir nima bo'lib qolsa, onasidan baloga qolaniz.

– Unda, kimni yuboramiz, aytinglar? – deydi direktorimiz. – Faqat oz teradiganlardan bo'lsin.

Yo'qlama daftarni o'qiyman:

Jalilov Xurram?

– Bo'lmaydi – otasi uchiga chiqqan arizaboz.

– Bir gap bo'lsa, Toshkangacha yozadi.

– Yozishni qo'ying, idorana-idora chopadi.

– Oti katta bor – qabuliga kiradi.

– Unda, bo'lmaydi, Qoraboyev Abil?

– Abil merganni o'g'limi? E-e; qo'ying-qo'ying.

– Nimaga qo'ymiz?

– Abil merganni bilmaysizmi?

– Bilamiz! – deydi direktorimiz. – Mergan bo'lsa kim bo'пти?

– Manavi sinf rahbaridan so'rang, aytib beradi.

– Buyoq chin aytayapti, o'rtoq direktor. Abil mergan odam emas. Bir safar bolasini darsda bi-ikki turtib edim – otasiga borib aytibdi. Bir mahal Abil mergan uyimizga bostirib borsa bo'ladini. Yelkasida miltiq!

– Miltiq?

– Ha-da, miltiq bo'lgandayam – qo'shog'iz miltiq! Darvozadan, qani jallod deb baqiradi-da. Ayolimiz uyda yo'q, desayam ketmaydi. Miltiq'ini uyimizga peshlaydi. Tepkisini shaqur-shuqurladi. O'sha jallod buyoqqa bir qarasim, deydi.

– Qaradingizmi?

– Qarab bo'ladingiz! Merganga odam bilan bo'rtini nima fargi bor – paqillatib otadi-qo'yadi-da. Shundan buyon bolasini chertolmay qoldim.

– Xavfi shaxs, xavfi! – deya bosh saraklaydi direktorimiz. – Cho'liboyev Ziyod?

– Bir qari onasi bor.

Direktorimiz shahodat barnog'ini nishlaydi.

– Ana shu bo'ladi! – deydi.

Muallimlarimiz tashqarilaydi!

27

Men tushlarda o'zimga kelaman. Oshpaz qiz turg'azib oladi.

– Tur o'choqqa o't yoq, – deydi. – Direktor tayinlab ketdi.

O'choq qoshida cho'k tushib o't yoqaman.

Qozonda biq-biq qaynamish sho'rva ko'nglimni aynitadi. Men o'qchib-o'qchib o't yoqaman.

28

Yo'qlamada Ziyod yo'q bo'ladi.

Direktorimiz Fizika bilan Kimyoni dorilavvchi dala jo'natadi.

Muallimlarimiz hayallab-hayallab qoladi.

Direktorimiz bizni uxlatmay olib o'tiradi.

Nihoyat, muallimlarimiz qaytib keladi.

Oldin Ziyod kirib keladi. Ostonada ko'zlarini ug'alab-ug'alab turadi. Mudrab-mudrab turadi. Gap yo'q, so'z yo'q – o'z to'shagi taraf yuradi. O'zini tap etib to'shakka tashlaydi.

Direktorimiz barnog'likillatib-barnog'likillatib o'ziga imlaydi.

– Ey, beri keli! – deydi. – Tur, beri keli!

Ziyod direktorimiz oldiga boradi. Tevarak-boshga alanglaydi-alanglaydi – o'zini xiyol o'nglaydi. Alanglashidan – Ziyod tevarakda o'tirmish bolalarni endi ko'radi.

Direktorimiz Ziyodni lunjidan cho'zadi.

– Mastmi deymani! – deydi. – Buni qayerdan topdilaringiz-e?

– Daladan topdik, – deydi Fizika. – Dalada odamzot qorasi yo'q, lekin shu bor ekan.

– Cho'liboyev, Cho'liboyev, deb qichqirib edik, g'o'zalar ichidan shirir-shitir etib chiqib keldi, – deydi Kimyo.

– Qorong'ida g'o'za ichida nima qilib yuribdi ekan? – deydi direktorimiz.

– Nima qilar edi, uxlab qolibdi-da.

– O'l-e, shu kuningga-ye! – deya baqiradi direktorimiz. – Dorilangan g'o'za ichidayam uxlaysanmi-a? Uxlash uchun boshqa joy qurib qolganmi-a?! O'l-e, bor-e, yo'l-e!

Direktorimiz Ziyodni ko'ksidan itarib yuboradi.

Ziyod keti bilan gup etib tushadi.

29

Ziyod shu yotishida qaytib turmaydi.

Ertasi-da turmaydi. Indini-da turmaydi.

Joyidan qimir etmaydi. Ko'z ochmaydi, tuz totmaydi.

Men Ziyodni og'ziga choy sovutib tutaman.

– Choy ich, Ziyod oshna, choy ich, – deymani.

Ziyod lablarini olib qochadi.

Ziyod mumsik-mumsik kulimsinadi.

Ziyod shunday kulimsinadi, shunday kulimsinadi – beshikdagi chagaloqday kulimsinadi!

– Tush ko'rdim, Dehqonqul oshna, tush ko'rdim, – deya pichirlaydi.

– Tush ko'rding! Nima tush ko'rding?

– Samolyot ko'rdim, masalan.

– Elovrama, Ziyod oshna, elovrama. Samolyotni dalada ko'rib eding.

Sajlamana

– Tushimda-da samolyot ko'rdim. Dehqonqul oshna, tushimda-da samolyot ko'rdim. Men tushimda samolyot haydar emishman, masalan. O'zimiz paxta terayotgan dalani aylanib-aylanib haydar emishman. Bolalar menga qo'l silkib-qo'l silkib qo'yar emish. Men qo'l silkimas emishman, masalan. Sababi – qo'llarim ruda emish-da. Dehqonqul oshna, qo'llarim ruda emish. Bor ovozin bilan ashula aytib-aytib samolyot haydar emishman. Direktor ko'k ko'sak g'o'zapoya o'ynatar emish... Ey, ichburug', senga samolyot haydashni kim qo'yibdi, der emish. Men parvo qilmas emishman, masalan. Direktor endi dag'dag'a qilar emish... Tush samolyotdan, der emish. Men ashula aytib-aytib samolyot hayday berar emishman. Samolyotimni aylantirib-aylantirib futbol maydonga qo'ndirar emishman. Futbol maydondan cho'ngayib-cho'ngayib o'tirgan beri beshinchi sinfni samolyotimga mindirib olar emishman. Men beshinchi sinfni mindirib uyimizga jo'nar emishman, masalan. Direktor ketimizdan g'o'zapoya o'ynatib qola berar emish...

– Menyam samolyotimga mindirasammi, Ziyod oshna?

– Mindiraman, Dehqonqul oshna, mindiraman, Faqat direktorni mindirmayman. Direktor qo'l ko'tarsa-da samalyotimga mindirmayman, masalan...

30

Qosh qoraya berib-qosh qoraya berib, daladan qaytaman.

Ichkari hadahalayman – Ziyod oshnam holini so'rayin deymani.

Ammo Ziyod oshnam joyida yo'q bo'ladi.

Tashqarilarni aylanib-aylanib qarayman – Ziyod oshnam yo'q bo'ladi.

Oshpaz qiz o'choq boshida hiq-hiq yig'lab o'tiradi.

– Ziyod ketdi, – deydi. – Ziyod endi qaytib kelmaydi...

Bolalar bir burchakda g'uj bo'lib oladi. Nima qilishlarini bilmaydi.

– Nima qilib turibsizlar? – deydi oshpaz qiz. – Kosalarini olib kelinglar, ovqat suzib beraman.

– Ziyod qani? – deyman.

– Ziyod ketdi, deyapman-ku, Ziyod ketdi...

– Ziyod qayoqqa ketdi?

– Ziyod... norasida ketdi!

(Bolalar duvv-duvv yig'laydi. Bolalar ho'ng-ho'ng yig'laydi.)

Yig'lamagan bola qolmaydi.

Men bari aybni o'zimdanda ko'raman.

– G'o'za ichida uxlama, deganimda, Ziyod oshnam ketmas edi... – deya yig'layman.

31

Bir oyog'im to'shakda bo'ladi, bir oyog'im futbol maydonida bo'ladi.

Shunda, timirskilani-timirskilani yurmish qizlarga ko'zim tushadi.

Qizlar-da futbol maydonga qatnar bo'libdi-da, deya o'ylayman.

Gap-so'zlardan bilib olaman – yo'q... unday emas bo'ladi, Bugun chin arafa bo'ladi.

Qizlar burchak-burchaklarda to'da-to'da bo'lib soch yuvadi.

Qizlar saharida turnagator dalalaydi. Qizlar bir xushro'y bo'ladi, bir xushro'y bo'ladi!

Qizlar qoshida ko'k-ko'k o'sma bo'ladi. Qizlar yuzida yalt-yalt moy bo'ladi. Qizlar libosida bo'y-bo'y atir bo'ladi.

Ayniqsa, o'ninchi sinf Zulayhodan xushbo'y-xushbo'y atir anqiydi.

Men beixtiyor Zulayho ketidan ergashaman. Zulayhoni to'yib-to'yib iskayman.

Zulayho egat tushadi.

Men Zulayho bilan iringama-irga egat tushaman.

Men burnimni Zulayho tarafga qaratib-qaratib paxta teraman. Qo'lim chanogda bo'ladi, burnim Zulayhoda bo'ladi.

Men Zulayhoni iskab-iskab paxta teraman!

32

Tush mahal bir momo eshak minib, keladi.

Men momoni darrov taniyman – momo Ziyodni onasi bo'ladi.

Ko'nglim bir orziqib oladi.

Ziyodni onasi eshagidan tushadi. Tevarak-boshga qaraydi. Muallimlarimiz taraf yuradi.

Ziyodni onasi muallimlar bilan gapirishib o'tiradi.

Fizika meni imlaydi.

– Momoni shabga olib bor, – deydi.

Men Ziyodni onasi oyog'idan olib yuboraman.

Ziyodni onasi to'qimga joylashib o'tirib yo'l oladi.

Men eshak qabatida boraman.

Yo'lda Ziyodni onasi inqillab-inqillab boradi. Bir og'izda gapiray boradi.

Men eshakni yotoq oldi tolgga qantaraman. Ziyodni onasini yotoq ergashitaraman.

Ziyodni onasi yotoqqa bir sidra qarab oladi.

– Ularning joyi qayerda? – deydi.

Men Ziyodni joyini aytaman.

Ziyodni bo'xchasi haliyam joyida turmish bo'ladi.

– Manavi bo'xchasi, – deyman.

Ziyodni onasi bo'xchani oladi. Bo'xcha uyog'-buyog'ini qaraydi.

– Ha, shu, – deydi. – Ularning...

Ziyodni onasi bo'xchani qo'ltiqlab tashqariyladi.

Ziyodni onasi tol ostida bo'xchani ochadi. Ichidan Ziyodni kiyim-kechagini oladi. Ikki tol orasi singa qoqib-qoqib yoyadi.

Ziyodni onasi soyalab o'tiradi. Bilaklarini tizzalariga qo'yib o'tiradi. Ziyodni kiyim-kechagiga qarab o'tiradi.

Ziyodni kiyim-kechagi oftobiyorda sarg'ayib-sarg'ayib turadi.

[Ziyodni onasi betini bilaklariga bosadi. Ziyodni onasi iz-z-iz-z yig'laydi. Ziyodni onasi yum-m-yum-m yig'laydi.

Men Ziyodni onasiga qo'shilib yig'layman]

– Bari ayb mendan bo'ldi, – deyman. – G'o'za ichida ux-lama, deganimda, Ziyod oshnan ketmas edi...

Men ko'zlarimni qo'lim sirti bilan artib-artib yig'layman. Men Ziyodni ust-boshiga qarab-qarab yig'layman.

Shunda, ko'z oldim jimir-jimir etadi. Jimir-jimirm o'tob ziyo deb bo'lmaydi.

Men tag'in-da yaqin borib qarayman, Ko'zlarimni artib-artib qarayman.

Ziyodni ust-boshi g'ij-g'ij... bit bo'ladi! Tikishlardan bit uradi! Yirtiqlardan bit uradi! Oftobiyorda g'imir-g'imir eta-di! Misoli nur jimiranish bo'ladi!

Yuzlarim lov-lov yonadi – Ziyod uchun-da orlanaman, o'zim uchun-da orlanaman!

Boisi – badanimda g'imirlanish bitlarin Ziyodni bitari-dan ziyod bo'lsa bo'ladi – kam bo'lmaydi!

Men yuzlarimni chet buraman. Men ko'zlarimni olib qo-chaman.

Ziyodni onasi endi ovoz berib-ovoz berib yig'laydi. Shun-da, shtabdan direktorimiz chiqib ketadi.

– Nima gap, o'rtog'lar? – deydi.

Direktorimiz Ziyodni onasini ko'rib rangi o'chadi.

– Bizda nima ayb, momo, – deydi direktorimiz. – Bizda nima ayb. Buni o'z oti o'zi bilan paxta fronti deb qo'yibdi. Front qurbonsiz bo'lmaydi.

Direktorimiz Ziyodni onasi yelkasiga qo'lini qo'yadi.

– Bolani o'zi paxta ichida qolibdi-da, – deydi direktori-miz. – Kim biladi, biron nimaga yo'liqganni. Sizlar eskichani yaxshi bilasizlar-ku...

Men direktorimiz ko'rmasin deya, Ziyodni ust-boshini simdan tortib-tortib olaman. Bo'xhaga solib-solib qo'yaman.

Direktorimiz Ziyodni onasini qishlog'imizga qaytarib jo'natmoqchi bo'ladi.

Ammo Ziyodni onasi ko'nmaydi.

– Ulim yo'liqgan joyini ko'rsatinglar! – deydi. Direkto-rimiz menga imo beradi.

– Mayli, olib bor, – deydi. – Keyin, qishloq yo'lga solib yubor.

33

Men Ziyodni onasi oyog'idan olib yuboraman.

O'zim eshak oldida boraman.

Ziyodni onasi Ziyodni yo'qlaydi.

– Ziyod ketishidan oldin biron nima demab edimi? – deydi.

– Deb edi, – deyman.

Ziyodni onasi birdan sergaklanadi, Ziyodni onasi taqqa no'xtani tortadi.

– Nima deb edi? – deydi. – Ayt, nima deb edi?

– Dehqonqul oshna, seni samolyotimga mindiraman, deb edi.

– Tag'in nima deb edi?

– Tag'in, direktorni samolyotimga mindirmayman, deb edi.

Ziyodni onasi zarda bilan eshak niqtalaydi.

Men doriangan dala boshida oyoq ilaman.

Ziyodni onasi eshagidan imillab yerlaydi. Yerd serratib qoladi. Tavarak-bosh qaraydi.

Ziyodni onasi tutlar orasida paypanglab alanglaydi. Zi-yodni onasi o'qariqlarda paypanglab alanglaydi. Ziyodni onasi g'o'zalar ostida paypanglab alanglaydi.

– Bu joyini oti nima? – deydi.

– Paxtazor, – deyman.

– Paxtazorda paxtadan boshqa nima bo'lmasa, ulim nima-ga yo'liqadi?

Ziyodni onasi kaftini peshonasi soyabonlab qaraydi. Bi-ron-bir nima topamanni, deydi – topolmaydi.

Ziyodni onasi sukut olib quloq soladi. Biron-bir nima eshitamanni, deydi – eshitolmaydi.

Ana shunda Ziyodni onasi paxtazor qarab-paxtazor qarab chaqiradi:

– Ziyod-u-u-u!

Men Ziyodni onasi qo'ldan tortib-tortib yig'lab qo'ya beraman.

– Yuring ketamiz, momol – deyman. – Yuring ketamiz, hozir samolyot keladi!

Ziyodni onasi gapimni korlamaydi. Entikib-entikib chaqiradi:

– Ziyod-u-u-u!

Ziyodni onasi o'pkasi to'lib-to'lib chaqiradi:

– Ziyod-u-u-u!

Men bir amallab Ziyodni onasini eshaka mindiraman. Men bir amallab eshak no'xtasidan yetaklab olaman.

Ziyodni onasi paxtazorga boqib-boqib yig'laydi:

– Voy bolam-ay, paxtaga yo'liqqan bolam-ay!...

Ziyodni onasi paxtazorga aytib-aytib yig'laydi:

– Voy bolam-ay, paxta urib ketgan bolam-ay!...

TO'RTINCHI BOB

I

Yer haydasang, kuz hayda, kuz haydamasang, yuz hayda!

O'ynab qo'yay! Maqoldan-da o'ynab qo'yay, shu maqol-ni aytimish eldan-da o'ynab qo'yay!

Men dalarimga temritish soldim. Dalarimni qirg' santim o'yib haydadim.

Qirg' santimdan chuquri havo ko'rmagan yer bo'ladi. Suv ko'rmagan yer bo'ladi. O'lik yer bo'ladi!

Yer chuqur haydalsa – ana shu o'lik yer yuzalab-yuzalab qoladi.

92 | Otamdan qolgan dalar

Saylanna

O'lik yerda chig'it qiyg'os ummaydi. O'lik yerda g'o'za o'z vaqtida yetilmaydi. O'lik yerda paxta hayallaydi.

Men temritish bilan dalarimni yonboshlab-yonboshlab haydadim. Men temritish bilan dalarimni palaxsalab-palaxsalab haydadim.

Dalarim osti ustun bo'ldi, dalarim usti ostin bo'ldi.

Dalarimda ko'rsichqonlar o'rmalab chopdi. Dalarimda ko'rsichqonlar yo'rg'alab chopdi.

Ha, o'ynab qo'yay, bidir-bidir yo'rg'alashlaringdan, o'ynab qo'yay, dedim.

Ko'rsichqon yer kovlay beradi, yer kovlay beradi – dalarimni muloyimlaydi-da. Ko'rsichqon bir yer osti, bir yer usti bo'ylab bidirlay beradi-bidirlay beradi – yer osti havo yo'llarini ochadi-da. Ko'rsichqon yer ostini shamollatib-shamollatib turadi-da.

Shu boisdan ko'rsichqon bor dala semiz-semiz keladi. Ko'rsichqoni bor dala unumli-unumli keladi.

Dalarim g'imir-g'imir chuvalchang bo'ldi.

Men tag'in-da xushvaqt bo'ldim – chuvalchang bor dala dalarim-dala bo'ldi. Chuvalchang bor dala dalar gulhoji bo'ldi. Chuvalchang bor dala dalar xo'rozi bo'ldi!

Boisi – chuvalchang yerda bor bo'lmish jami nimani chiritib-chiritib o'g'it etadi. Chuvalchang yerni qayta-qayta ishlaydi. Chuvalchang yerni mayin-mayin saqlaydi.

Dalarimda oppoq-oppoq qurtlar-da bo'ldi.

Temritish izidan qarg'alar ergashdi. Temritish izidan qushlar ergashdi.

Qarg'alar oqurt ovlab yedi. Qushlar chuvalchang terib yedi.

Men qarg'alar qilimishidan rozi bo'ldim – oqurt hasharotlar onasi bo'ldi. Katta bo'lsa, qanot olib uchadi.

Qosh qoraydi.

Men traktor chiroqlarini yondirdim.

Chiroq yorug'ida tulkiar qora berdi.

Tulkilar temritish ketidan ergashdi. Tulkilar qo'ng'iz terib-qo'ng'iz terib yedi.

Tulkilar qayerdan keldi, qachon keldi – unisini yolg'iz tovuqlar bildi.

2

Uyimizda nimamizdir yo'qday bo'ldi, uyimizda nimamizdir kamday bo'ldi.

Bola-baqralarimni qaradin, – bari omon-eson bo'ldi.

Mol-hollarimni sanadin – bari tugal bo'ldi. Tovuqlarimni sanadin – tovuqlarim-da tugal bo'ldi.

Unda kimim yo'q bo'ldi, unda nimam yo'q bo'ldi?

Men o'ylab-o'ylab topdim – ayvonimiz shipida hayot kechiruvchi qaldirg'ochlarimiz yo'q bo'ldi.

Qaldirg'ochlarimiz qayoqqa ketmish bo'ldi?

Qayoqqa bo'lardi – Afg'onistonga-da. Amudaryo o'ng beti Afg'oniston-da. Iltiq yurt oiti bo'ladi – qaldirg'ochlar yurti bo'ladi-da.

Qaldirg'ochlar afg'on yurtga safarlabdi – kuz oxirlabdi-da.

3

Bir dalam yuzi oppoq-oppoq bo'ldi.

Bu ne bo'ldi? Erta tushmish qor bo'ldimi yo girov bo'ldimi?

Bir vaqtlar ana shu dalam g'uj-g'uj qamishzor edi. Qirg'ovulzor edi.

Denovdan besh-olti qur keldi. Qurlar ana shu qamishzorni tep-tekladi. Pol-polladi. Sholipoya etdi.

Qamishzorda shundayam sholi bo'lmoqlik qildi, shundayam sholi bo'lmoqlik qildi-ye! Qurlar o'z sholisini o'zi tashib olmay qoldi!

Shunda qurlar bizga-da bir xaltaday gurruch berdi.

Ana shunda qozonimiz gurruch ko'rganday bo'ldi! Ana shunda qorimiz palov yeganday bo'ldi!

Ammo... kattalar qurlarni ko'p ko'rdi.

– O'zbekiston Quriya emas! – deya do'qladi.

Shu-shu – qurlar qorasini qaytib ko'rsatmadi.

Sholipoya paxtazor bo'ldi.

Men mazkur dalamni suvlab edim – yer usi suvni yer ostiga qarab singdi-singdi – Yer osti suvi bilan qo'shildi. Shunda, yer osti suvi tuproq qil-qil nozik yo'llaridan yer betilab keldi. Yer osti suvi yer betida bug'landi-bug'landi – havolab uchib-uchib yo'qoldi.

Yer betida ana shu oppoq-oppoq tuzlar qoldi.

Men ushbu dalamni uchta polladim. Pollarni tizza bo'y-tizza bo'y marzaladim. Marzalarni bel yuzi bilan tars-tars urib zichladim.

Pollarni aylantirib ariq qazidim. Ariq endi bir ketmon enicha bo'ldi. Ariq chuqurligi tizza bo'yicha bo'ldi.

Uchta polni-da labolab-labolab suvladim. Ko'llatib-ko'llatib suvladim.

Kecha-yu kunduz pol aylandim. Marzalab bo'ylab-bo'ylab aylandim.

Suv marzalarni urib keta berdi-urib keta berdi.

Men suv urib ketmish joylarni ketmon bilan bitay berdim-bitay berdim.

Suv ko'lladi-ko'lladi – dalam sho'rini ostiga bosib-bosib yubora berdi. Dalam sho'rini yer o'lik qatlamiga cho'kiritib-cho'kiritib yubora berdi.

Yer betida qolmish sho'rni esa so'rib-so'rib ola berdi. Oqova suv bo'lib oqib-oqib keta berdi.

Sho'r dalamni ikki bor ana shunday ko'llatib-ko'llatib suvladim.

Sho'r dalam sho'rdan forig' bo'ldi.

4

Dalalarim uzra mezonlar uchmay qoldi.

Dalalarim uzra sokin ham g'angin bir holat cho'kdi.

Dalalarim mudrab-mudrab oldi.

Dalalarim ko'z ilib-ko'z ilib oldi.
Dalalarim uyquga ketdi.
Men endi dalalarimga qo'l urishdan tiyildim.

5

Dalalarimdan qor aridi.
Uzun qish qorayib-qorayib yotmish dalalarim yerrang-yerrang bo'ldi.

Dalalarimda omonat-omonat qotib yotmish kesaklar umalib-umalib tuproq bo'ldi.

Dalalarim ko'pchib-ko'pchib qoldi.

Dalalarim to'lg'ondi.

Dalalarimdan oppoq-oppoq hovur havolandi. Dalalarimdan elas-elas ovoz havolandi.

Ovoz dalalarim ostidan keldimi yo olistardan keldimi – bilib bo'lmadi.

Dalalarim xo'rsindi.

Ovozda rang-ro'y-da bo'lmadi, ovozda bo'y-bast-da bo'lmadi. Ovoz deyin dedim – ovozga mengzamadi, ovoz demayin dedim – ovoz shunday peshonamdan keldi.

Dalalarim entikdi.

Dalalarim uyg'ondi. Dalalarim ko'z ochdi.

Dalam meni imladi, dalam meni chorladi.

6

Bir tonna go'ngga yigirma kilo kaliy aralashirdim, yigirma kilo fosfor arashlatirdim.

Dalalarimga sepib-sepib tashladim.

Yer – xamir, o'g'it – xamirturush bo'ldi.

Dalalarimni takror shudgorladim. Dalalarim chet-chetlari chala qolmasin uchun chorsilab-chorsilab shudgorladim.

Shudgor ketidan Dilnavoz soldim.

Dilnavoz – dlima bazovoy gridyor noj – 4, degich texnika.

U yer tekislaydi. Uzunligi o'n gadammi oladi. To'rt oyog'i bilan to'rt quloqlik ketmoni bo'ldi.

Bundaychikin bir quloqlik otni aytish uchun menda til qani? Bundaychikin otni aytish uchun menda vaqt qani? Bundaychikin otni aytaman degunimchayin kun kech bo'laadi!

Shu boisdan men uni Dilnavoz, deya atadim.

Men ana shu Dilnavozim bilan shudgorni ko'ndalanglab-ko'ndalanglab haydadim. Shudgorni belidan qirqib-belidan qirqib haydadim.

Dilnavozim bilan shudgor havoriadim.

7

Qish oladan, yoz moladan, deydilar.

Bu demak – qishda yer suvasang ola qoldirma, ko'klamda yer haydasang bemola qoldirma, demakdir.

Boisi – ko'klam shudgordan keyin yer oralari havol-havol bo'lib qoladi. Ana shu havollardan shamol kiradi-kiradi – yer nani qochib qoladi. Yer nanimi saqlab qolish uchun esa shudgorni boronalash lozim bo'laadi.

Men shudgorni boronaladim.

Dalalarim kaftday-kaftday bo'ldi. Dalalarim moyak qo'ysa ko'rinar bo'ldi.

Ammo bir boronani o'zi kifoya etmaydi. Endi molalash lozim bo'laadi. Mola yer nanimi ost qabatdan ust qabatiga ko'tarib beradi. Mola yer yuza kesaklarni maydalab-maydalab beradi.

Men endi dalalarimni molaladim.

Dalalarim sumalakday-sumalakday bo'ldi.

Jo'ya olib ekilinish g'o'za o'n-o'n besh kun oldin yetiladi.

Jo'ya olib ekilinish g'o'za o'n-o'n besh kun oldin ochiladi.

Jo'yada unib chiqinish g'o'za oftoq taffini tez oladi.

Shu bois, traktor bilan jo'ya oldim.

Dalalarim kokilday-kokilday bo'ldi.

8

Chin, dalalarim qishi bilan qor suv ichdi. Chin, dalalarim qishi bilan yomg'ir suv ichdi.

Ammo suv bilan suv bor-da. Masalan, hovuz suv g'ozsiz suv bo'ladi. Odam hovuz suvdan ichsa – suv ichganday bo'lmaydi.

Odam oqar suvdan ichsa – badani jimir-jimir etadi. Badani yayraydi!

Oqar suvdan miya to'ladi. Oqar suvdan miya ravshan tortadi.

[Oqar suvda jon bor-dal]

Shu bois, dalalarimga yaxob suv berdim.

Jo'yalardan jildirayib-jildirayib yaxob suv oqizdim.

Dalalarim bir hafta yaxob suvladi. Dalalarim bir hafta zaxlab suvladi.

Ana endi dalalarim donador-donador bo'ladi. Ana endi dalalarim serkesak-serkesak bo'ladi.

Donador dala namdor dala bo'ladi.

Suv ana shu donalar oralab yer singadi. Havo ana shu donalar oralab o'ladi.

9

Dala ko'ngli nozik bo'ladi – vaqt-bevaqt oralay bersa ko'ngliga oladi.

Dala fe'i injiq bo'ladi – bot-bot traktor sola bersa aynib qoladi.

Dala tepkilanib qoladi. Dala zichlanib qoladi. Dala toshmetin bo'lib qoladi.

Daladan tirik mavjudotlar qochadi. Qocho olmay qolmish mavjudotlar o'lib-o'lib qoladi.

Oqibat – g'o'za emini-erkin ildiz otmaydi. G'o'za orom o'smaydi.

Men dalalarimdan oyog'imni tortdim.

10

Tukli chigit bo'ladi, taksiz chigit bo'ladi.

Tuksiz chigit bo'lali-bo'lali bo'ladi. Tuksiz chigit zalvorli-zalvorli bo'ladi.

Tuksiz chigit bexato oladi, taksiz chigit bexato ko'karradi.

Dalalarim uchun ana shu taksiz urug' chigit keldi.

Men omborimni shamollatdim. Dorilab yuvdim. Ohak bilan oqladim.

Omborimga taxta to'shadi. Taxta ustiga chigit yoydim.

Men bosh-adog tanapo'sh kiydim. Rezina etik kiydim. Qo'lqop kiydim. Ko'zoynak taqdim.

Urug' chigitni hovuz soldim. Formalin degich quruq dori bilan doriladim.

Badbo'ydan-badbo'y doridan o'qchib-o'qchib oldim.

Shiypon oldida bir qarich qalin yoydim. Ustdan purkagichda suv sepdim. Yog'och kurak bilan ostin-ustun ag'dardim. Betinim suvladim.

Urug' chigit suvdan to'ydi.

Ivtilimish chigitni tizza bo'y to'pladim. Tag'in suvladim.

Chigit tomiriga ildizkana kiradi. Tomimi yeydi-yeydi – egri-bugri yara etadi. Chigit qoramtir-qoramtir bo'lib qoladi.

Bunday chigit ko'karmaydi.

Ana shu ildizkanani daf etish uchun chigitni geksaxloran bilan doriladim.

Chigit unib qolmasin deya, shamollatib-shamollatib ol-dim.

11

Traktor ketiga to'rt qutlik urug'sepgich taqdim.

Bir qutiga o'n besh kilodan chigit soldim.

Bir vaqtlar chigit bilan gerbitsid aralashirdim. Chigit yer ko'rdi – ayni vaqtda chigit bilan gerbitsid-da yer ko'rdi.

Xlorfenidim degich och kulrang gerbitsid bir-ikki pallali begona o'tni o'n-o'n besh kun yer ostida bosib turdi. Dioxlorfenidim degich kulrang gerbitsid ko'p pallali begona o'tni o'n-o'n besh kun yer ostida bosh ko'yartirmay turdi.

Gerbitsid yer ostida bir yarim oycha turdi – ammo begona o'tni tamoman yo'qotolmadi.

Yomondan-yomoni – gerbitsid begona o't bilan barobar o'n-o'n besh kun chigiti-da undirmay turdi. Gerbitsid paxtani o'n-o'n besh kun hayalladi.

Shu bois, men endi gerbitsid bahridan o'tdim.

Kattalardan lalini-lalini do'qlar eshitdim.

Ammo gapimni qaytib olmadim.

12

Havo bilan yer harorati o'n darajadan ostida chigit bo'r-tadi – ammo ko'karmaydi. Chigit bo'rik-bo'rikligicha chirib tamom bo'ladi.

Harorat o'n ikki-o'n to'rda chigit eksa bo'ladi.

Ayni kunlar ana shunday kunlar bo'ldi!

Chin, dalalarimda harorat o'lehangichim bo'lmadi. Harorat o'lehangichga kunim-da qolmadi.

Men dalalarim haroratini vujud-vujudim bilan bildim.

Men dalalarim haroratini tan-jonim bilan tuydim.

Men dalalarim haroratini yerdan bir hovuch tuproq olib bildim.)

Vujud-vujudlarim aytdi, kaff-kafflarim aytdi: ana endi ek, dedi. Bugundan hayallasang – dala beti qurib qoladi, dedi. So'g'in, chigit kech unib chiqadi, dedi. Undan so'g'in, ko'karrirish uchun chigit suv berish lozim bo'ladi, dedi. Undan-da so'g'in, chigit suv dalani qotirib tashlaydi, dedi. Oqibat – chigit yoppa baraka unib chiqmaydi, dedi. Yomondan-yomoni – kech ekilinish chigit kamhosil bo'ladi, dedi.

Men traktorni dala o'ngardim.

Uch santimdan sayoz chigit ekib bo'lmaydi. Dalabet darrov nam oldiradi. Chigit namsiz betda qoladi. Hadeqanda ko'kara bermaydi, Ko'karsa-da – yoppa baraka ko'karmaydi. Bitta-bitta ko'karadi. Oqibat – g'o'za siyrak-siyrak bo'lib qoladi.

Besh santimdan chuqur-da ekib bo'lmaydi. Besh santim chuqurga harorat yetmaydi. Besh santim chuqur ohista-ohista qiziydi. Oqibat chigit-da ohista-ohista unadi.

Besh santim chuqurni yorib chiqish chigit uchun it azob bo'ladi!

Shu bois, men to'r santim chuqurlikda chigit ekdirim.

Bir qadaman pushtaga yigirma-yigirma beshadan chigit tushdi.

Chigit nima uchun bilonihoya-bilonihoya tushdi?

Masalan, yil seryomg'ir keldi. Dala semam keldi.

Bir-ikkita chigit semam daladan bo'rtib chiqolmaydi.

Bir-ikkita chigit semam daladan yorib chiqolmaydi. Chigit quvvati yetmaydi.

Yer og'ir-da, yer og'ir.

Masalan, zil-zambilni bir-ikkita odam ko'taroladimi? Ko'tarolmaydi. Ko'pchilik bo'lsa – dast ko'taradi.

Chigit-da shunday-da! Chigit bilonihoya bo'lsa – yerni dast ko'taradi. Chigit bilonihoya bo'lsa – yerni quvvat bilan yorib chiqadi.

Dalalarimni chigit dori isi bosdi. Men o'qhib-o'qhib chigit ekdirim.

13

Darvozamizdan ichkarilab edim – Oysuluv qizimiz peshvoz chopib keldi.

– Ota, suyumchi bering, qaldirg'ochlarimiz keldi! – dedi.

Dahlizimiz shipiga nazar soldim – chini bilan inda bir qaldirg'och bo'ldi. Tag'in ikkita qaldirg'och shiplar aro uchib yurdi. Ko'zim quvondi.

– O'ynab qo'yay, o'ynab qo'yay... – deya pichirladim.

Qaldirg'ochlar chindan-da o'zimni qaldirg'ochlarni yo begonani, deya sinchiklab-sinchiklab qaradim.

Qaldirg'ochlarda ulgi-da bo'lmadi, tamg'a-da bo'lmadi.

Chin-da – qaldirg'ochlar kiyim kiyamaydilar. Qaldirg'ochlar so'ylamaydilar. Qaldirg'ochlar kulmaydilar.

Shunday bo'lsa-da, men ich-ichimdan tuydim: uyimizni topib kelibdi – o'zimni qaldirg'ochlar bo'ladi-da.

Qaldirg'ochlarimiz boshimiz uzra uchdi. Charx-charx uchdi. Gir-gir uchdi.

Qaldirg'ochlarimiz inlarida qator bo'lib o'tirdi. Qaldirg'ochlarimiz bizga mo'ralab-mo'ralab o'tirdi. Qaldirg'ochlarimiz bizga mo'lt-mo'lt o'tirdi.

Men tashqariyotib edim – bir qaldirg'ochimiz boshim uzra chirq-chirq aylandi. Qaldirg'och qanotlari tepagimga tega-tega aylandi.

Qaldirg'ochimiz men bilan salom-alik qildi-yov!

Qaldirg'och qanotlar havosi peshonamni silab-siy-pab aylandi.

Qaldirg'ochimiz men bilan o'pishib-o'pishib ko'rish-di-yov!

Men kula-kula ko'zlarimni chirt yumdim. Men kula-kula betlarimni chet burdim.

– Xush ko'rdik, jonivorlar, xush ko'rdik! – dedim.

14

Dalalarimga vakil kelar bo'ldi.

– Elburutdan vakilga pishirib qo'yibdimi, – dedim. – Hali chigit ekib bo'lmagan bo'lsak. – Endi, xo'jaligimiz gullab-yashnaydi! – dedi raisimiz. – Rayon vakili o'zimizdan bo'ldi.

– Qani, eshitaylik, qani? – dedim.

– O'rtog Klara Xodjayevna rayon partiya komitei uchinchil sekretari bo'ldilar. Ayni vaqtda xo'jaligimizga vakila etib tayinlandilar.

– U kishi o'zimizdami? – dedim.

– O'zimizdan-da. Maktab direktori bor edi-ku, o'sha direktorni qizlari-da.

– E, ha, bo'ldi! – dedim. – Rahmatlik maktab direktorimizni farzandlari-da?

– Ha-a, kallangizdan! Ana o'sha maktab direktorini qizlari!

– Rahmatlik maktab direktorimizni qizlari ko'p edi, qaysi biri bo'ldi?

– O'rtog Klara Xodjayevna! Roza Xodjayevna obkomda ishlayaptilar!

102 | Otamdan qolgan dalalar

– Bo'ldi-bo'ldi, – dedim. – Egizaklar-a? Esladim-esladim.

Raisimiz shiypun oldini saranjom-sarishtaladi.

– Eshaklar ko'zdan panaga olinsin! – dedi.

Dehqonlarimiz eshaklarini Jararigga boylab keldi.

Samad bobo qirchang'i otini yetaklayotib edi, raisimiz o'ng qo'lini ko'tardi.

– Ot tursin! Ot – madaniy hayvon! – dedi.

15

Shiyponimiz oldida mashinalar qator bo'ldi.

Old mashinadan bir ayol tushdi.

Ayol kelishimli-kelishimli bo'ldi. Ayol turmaksoch-turmaksoch bo'ldi.

Ayol turmaksochlari qaldirg'ochlarimiz uyasiday-uyasiday bo'ldi.

Ayol shiyponimiz tevarak-boshiga qarab-qarab oldi.

– Normalno, normalno! – dedi.

Ayol qo'l uzatib ko'rishdi-ko'rishdi – men bilan muqobil bo'ldi.

Men ayolni qizim-qizim, deyin dedim – katta odammi qizim deyish uchun tilim bo'lmadi.

Men ayol otiga xon yo gul qo'shib aytayin, dedim – farg'onachi bo'lmadim.

Bo'ldim-bo'ldim, surxoni bo'ldim – baycha deyin-da.

– Qani, yo, bismillo! – deya qo'shgo'llab ko'rishdim. – Omonginamisiz, Klarabaycha? Vaqtiginangiz xushmi, Klarabaycha? O'ynab-kulibgina yuribsizmi, Klarabaycha?..

– Nima-nima?

– Klarabaycha?

Ayol lab burdi. Ayol qosh kerdi.

– Baycha? Kakaya baycha? – dedi. – Men Klara Xodjayevnanan!

Men nima deyishimni bilmadim. Men ko'z ostimdan raisimizga qaradim.

Otamdan qolgan dalalar | 103

Raisimiz uzr so'ra, deya qo'lini ko'ksiga qo'yib ishora berdi.

Men darrov o'ng qo'linni ko'ksimga qo'ydim.

– Tavba qildim, – dedim.

Ayol ana shunda yuzimga tikilib qaradi!

Ayol sergaklandi. Ayol qizarib-bo'zardi. Ayol... iringandil!

Ayol ko'zlarini olib qochdi. Ayol dalalar uzra razm soldi.

Ayol ohista-ohista bosh iring'adi.

– O'rtoq rais? – deya majnuntollar taraf yo'l oldi.

Raisimiz labbaygo'y bo'lib-labbaygo'y bo'lib bordi.

Ayol majnuntollar ostida odimladi.

Raisimiz ayol ketrog'ida odimladi. Ayol og'ziga qarab-qarab odimladi.

Tag'in, kattalar chaqirsa, eshitmay qolmayin deya, majnuntollar ortidan borib turdim. Kattalar yo'alsa bo'ldi – chopqillab boraman deya, qulog'imni ding etib turdim.

– Mash'al brigadingiz shuni, o'rtoq rais? – dedi ayol.

– Shul-shul, – dedi raisimiz. – Dehqonqul shul!

– Dehqonqul... klassicheskij ot! Lekin shu...

– Chin, picha o'qimagan, chin.

– Gap o'qishda emas, o'rtoq rais. Yuqoridan partiya-hukumat arboblari tashrif buyurib, ilg'or paxtaringizni ko'rsating desa, qanday qilib ko'rsatamiz?

– Ko'rsata beramiz, nima dipiti?

– Instituda estetikadan necha baho olgansiz? To'g'ri, avvalo mehnat. Lekin mehnat o'z yo'liga. Ilg'or paxtakor uchun tashqi ko'rinish ham kerak. Ilg'or paxtakor partiya-sovet arboblari bilan qo'l olib-qo'l beradi. Ilg'or paxtakor majlislarda, maubuatda chiqishlar qiladi. Bu ko'rinish bilan qanday qilib chiqish qiladi?

– Bet-boshi tuppa-tuzuk-ku, Klara Xodjajayevna?

– Ilg'or paxtaringiz betidan buzilgan pes-ku? Ko'nglimni aynitib yubordi-ya!...

Raisimiz... bet-boshimni oqladi.

(O'zbekiston o'z oti o'zi bilan janub bo'ldi.)

Bizning Surxon janubni janubi bo'ldi.

Surxon jaziramasi jaziramani jaziramasi bo'ldi.

Surxon saratoni saratoni saratoni bo'ldi.

Toshkent radiosida harorat o'ttiz bo'ldi, bizning Surxonda qirg bo'ldi.

Toshkent oynavi jahonida harorat qirg bo'ldi, bizning Surxonda ellik besh bo'ldi.

Surxon saratoni ko'z ochirmadi. Surxon saratoni kiprik qoqitirmadi.

Ko'z ochmasa, tag'in bo'lmadi – g'o'za qarab turmadi!

G'o'za kun sanadi! G'o'za uchun har bir kun g'animat bo'ldi.

Men ko'zlarimni qisib-qisib ketmon chopdim. Men ko'zlarimni qisib-qisib g'o'za o'toqladim. Men ko'zlarimni qisib-qisib paxta terdim.

Jazirama jingitrob-jingitrob qafasiga oldi.

Men bor hol-quvvatim bilan ko'z qisdim. Men bor diqqat-e'tiborim bilan ko'z qisdim. Men bor aql-farosatim bilan ko'z qisdim.

Shunda, peshonamda chuqur-chuqur ajinlar chiziq tortdi. Shunda, yonoqlarimda uzun-uzun ajinlar chiziq tortdi. Shunda, lablarimda mayda-mayda ajinlar chiziq tortdi.

Butun bet-boshim bij-bij ajin bo'ldi. Butun bet-boshim g'uj-g'uj ajin bo'ldi.

Bet-boshim bet-bosh bo'lmadi – darz-darz yer bo'ldi. Bet-boshim bet-bosh bo'lmadi – qagroq-qagroq yer bo'ldi. Bet-boshim bet-bosh bo'lmadi – sho'r-sho'r yer bo'ldi!

Men qirg daraja saratondan ana shu ajinlarim ostida kun ko'rdim. Men ellik daraja jaziramadan ana shu ajinlarim ostida jon omonladim.

Men chilla deya atalmish do'zaxdan ana shu ajinlarim ostida jon hovuchladim.

Saraton kuydira berdi-kuydira berdi – o'lmagan ana shu ajinlarim bo'ldi.

Men soya-salginda bet-boshimni bo'sh-bo'sh qo'ydim. Men soya-salginda ko'zlarimni emin-emin ochdim.

Ana shunda qop-qora ajinlarim yoyildi. Ana shunda qop-qora ajinlarim ostida tilim-tilim yo'llar ko'rinish berdi. Ana shunda qop-qora ajinlarim ostida taram-taram yo'llar ko'rinish berdi. Ana shunda qop-qora ajinlarim ostida halqa halqa yo'llar ko'rinish berdi. Tilim-tilim yo'llar qizg'ish-qizg'ish bo'ldi. Taram-taram yo'llar oqish-oqish bo'ldi. Halqa-halqa yo'llar oqimti-oqimti bo'ldi.

Ilk bor ko'rinish odam betidan buzilibdi, deya o'yladi...

17

Ayol bilan raisimiz oldin-кетин gaytib keldi.

– Molodes, mash'al brigadir! – dedi ayol. – Partiya-hukumatinizga ana shunday quyoshda toblangan paxtakorlar kerak!

– Qulluq, – dedim.

– Bizga qanday xizmatlar bor?

– Xizmat yo'q. Bari nima to'kin-sochin.

– Ishlaringizga muvaffaqiyat tilayman!

– Tag'in bir qulluq.

Ayol dalalarimni qaradi. Oqtuproq dalam ekuvsiz ekanini bilib qoldi.

– Nega hozirgacha chigit ekilmagan? – dedi.

Raisimiz qirilib yo'taldi. Bayon etish uchun shaylandi. Yana-tag'in menga qaradi – o'zing ayt, degan bo'ldi.

Men nima deyin?

Rahmatlik maktab direktorimizni qizginasi, chin, oqtuproq dalam ekuvsiz yotibdi, boisi – qurib-qaqshab yotibdi, oppoq changib yotibdi, deyimmi? Oqtuproq dalam mirob marhamatini qarab yotibdi, deyimmi?

Men miq etmayin qarab tura berdim.

– Maza yo'q-ku, mash'al brigadir? – dedi ayol.

Endi nima deyin?

O'ynab qo'yay, rahmatlik maktab direktorimizni qizginasi, o'ynab qo'yay, oqtuproq dalamga ayni shu holda chigit ekayin – chigitim ummaydi, deyimmi? Chigitim unsa-da, uch-to'rt ko'saklikina nimjon g'o'za bo'ladi, hosil bir terimdan ortmaydi, deyimmi?

– Bu dalamiz oqtuproq dala... – dedim.

O'ynab qo'yay, qaldirg'och uya turmakkinangizdan o'ynab qo'yay, mirob oldin suv bersin, men oldin oqtuproq dalamni suvlayin, keyin toblayin – ana undan keyin ekayin, deyimmi?

– O, tem bolee, oqtuproq! – dedi ayol.

– Shunday, shunday, – dedim.

– Oqtuproq yerga birinchi bo'lib ekish kerak! Ekkanda ham tug'iz ekish kerak! To'g'rimi, o'troqlar?

– Dono fikr! – dedi raisimiz. – Hikmatli gap!

Men nima deyishimni bilmadim – tilim aylamay qoldi.

Ayol o'ng qo'l oppoq qo'lqopini sug'urdi. Yerga qo'l uzatdi.

– Qani, ko'raylik-chi, – dedi.

Ayol bir siqim tuproq oldi. Yuzlari oldiga olib keldi. Sinchiklab tikildi.

– O, mash'al brigadir! – dedi. – Bu yer emas asal, asal! Shunday asal yerni kutirib o'tiribsiz-a. Yaxshi emas, mash'al brigadir, yaxshi emas.

– Ekamiz, ekamiz, – dedim.

– Eking, kechiktirmay eking! Anavi turgan traktor chigit ekadimi? O'shani tez buyoqqa olib keling!

Men endi nima deyin?

O'ynab qo'yay, qaldirg'ochuya turmakkinangizdan o'ynab qo'yay, anavi oppoqgina kaftingizdagi yer emas, u bir chang, g'o'za changda ko'karmaydi, g'o'za yerda ko'karadi, deyimmi?

Meni hamisha dalalarim qo'llaydi, Meni hamisha dalalarim quvvatlaydi. Meni hamisha dalalarim yoqlaydi.

Bu safar-da dalalarim qo'lladi: ayol oqtuproqni tashlab edi – oqtuproq deyarli yerga tushmadi! Oq-tuproq changib-changib uchdi!

Ayol bet burchi. Ayol bet o'girdi.

– Fu-u – deya kafi bilan chang quvdi.

Raisimiz tirsagimdan chet tortdi.

– Choping, traktorni olib keling, – deya shivirladi.

Men ketimga qarab-qarab yo'l oldim. Men umidlanib-umidlanib yo'l oldim.

Ayol, mayli, qo'ya bering, deydinimkin, deya umidlandim. Traktordan sado chiqdi – ayoldan sado chiqmadi.

Oqtuproq dalamga traktor soldim

Ayol traktor ketidan mamnun-mamnun bosh iring'ab qaradi.

18

Namozshomda raisimiz darvozasi olib turdim. Raisimiz keldi. Raisimiz bilan aroq hidi-da keldi.

– Shefni jo'natdim, – dedi raisimiz. – Klara Xodjayevnani jo'natdim. Qani, bundaychikin turtibsiz?

– Oqtuproq dalani nima qilamiz, rais bova? – dedim.

– Nima qilardingiz – eking, Shef ayrdi – eking!

– Ekkani bilan...

– Bilaman! Lekin raykom sekretari og'zidan chiqqan gap – qonun-da!

– Mehnat qilgan kirasi emas-da?

– Bilaman! Lekin raykom sekretari buyruq berdi-da! Ekmay ko'ring – erta-indin raykomga ustimizdan yumaloq xat tushadi!

Meni-da ayol zoti bino etdi. Bolkin terimchi onamiz aybimdan o'tsin – ayol aralashmish ish rasoyi radati balo bo'ladi.

Meni-da ayolim bor – u bir etak farzand tug'ib berdi. Bir etak farzandlarim onasi bo'lmish ayolimiz, men uchun qo'li kosov ayolimiz, men uchun sochi supurgi ayolimiz aybimdan o'tsin – ayol aralashmish ish ochiq mozor bo'ladi.

108 | Otandan qolgan dalalar

Meni-da qizlarim bor, qizlarim gunohimdan o'tsinlar – ayol aralashmish siyosat yurt sho'ri bo'ladi, ayol aralashmish siyosat el sho'ri bo'ladi.

19

Sakkiz kun qaradim, to'qqiz kun qaradim, o'n kun qaradim – qani endi, oqtuproq dalamda chigit bo'rsa, qani endi oqtuproq dalamda chigit uch bersa.

Oqtuproq dalam kal kalladay yalitrab tura berdi.

Oxiri toqatim toq bo'ldi – oqtuproq dalamni buzdim.

Oqtuproq dalamni suvladim. Oqtuproq dalamni tobladim. Qayta ekdirim.

20

Shu-shu – vakila ayol bir oyog'i dalalarimda bo'ldi.

– O'zi, shu poshkastani kasbi nima? – dedim.

– Ideologiya! – dedi raisimiz.

Shundan buyon rahmatlik maktab direktorimizni qizini Ideologiya degich bo'ldim.

21

Tog' cho'qqilari uzra ko'mir-ko'mir bulut toshdi.

Dalalarim boshida ko'mir bulut tugul oppoq bulut-da bo'lmadi.

Men ko'nglimni to'qlab uyga keldim.

Kechasi bir mahal momaqaldiroq gulduradi.

Men tashqarilab qaradim.

Qiblagohda sim-sim: yashin yondi. Ko'ndalang yondi.

Tikka yondi.

Sharros-sharros yomg'ir yog'di.

Men qo'limga xitoyi fonarimni oldim. Yelkamga ketmonimni oldim. Jarariq yo'l oldim.

Jarariq to'lib sel oqdi. Toshib-toshib oqdi.

Men dala boshini qaradim. Ettarim bir uvishib oldi.

Otandan qolgan dalalar | 109

Sel Jarariqdan toshdi. Sel dala ariqqa o'tdi. Sel ariq qulog'ini oldi. Sel dalalarim oralay oqdi.

Men etiklarimni sug'urdim. Cholvorimni lippa urdim. Sel oraladim.

Shu tevarakda kesak bo'ldimi, tosh bo'ldimi – quloqqa olib kelib bosdim. Traktor temirlarini olib kelib bosdim.

Sel barini yuvib-yuvib oqdi.

Men ketmon bilan chim o'yib-chim o'yib bosdim – sel chimlarni-da yuvib oqdi.

Tan-jonim ter bo'ldi. O'ngirim bilan bet ardim. Entikib nafas oldim,

– Bor-e! – deya ketmonimni o'tib yubordim. Selga qarab o'tirdim. Sel ostida qolajak dalalarim ko'z oldimga keldi.

Men ishtonchan bo'ldim. Ko'zimni chirt yumib selga oyog soldim.

Sel yaxday-yaxday bo'ldi.

Men quloqda tikka turib sel balogardon bo'ldim.

Sel belimga urdi. Sel ko'kraginga urdi.

Men quloqch yoyib-yoyib sel balogardon bo'ldim.

Sel dala ariqqa deyarli o'tmay qoldi.

Sel yog'och oqizib keldi – yog'och ko'kraginga tegib-tegmay o'tdi. Sel shoxcha oqizib keldi – shoxcha ko'kraginga tegib-tegib o'tdi.

Tan-jonim yaxladi. Suyaklarim qaqshadi. Tishlarim tik erdi.

Bir mahol tizzalarimga zilday bir nima kelib urildi. Zil nima tizzalarimdan oyoqlarim yuziga tushdi. Oyoqlarim yuzida oqmay qoldi.

Oyoqlarim bir og'ridi, bir og'ridi!

Bagirayin deya og'iz ochdim – ovozim chiqmadi.

Oyoqlarim birovini qo'yib birovini tortdim – zil nima ostidan tortib ololmadim.

Oyoq panjalarim tanam uchun begona bo'lib tuyuldi. Panjalarimni qimirlatdim – panjalarim-da qimirlamadi.

Boshim aylandi. Ko'nglim ozdi. Ko'zim tindi...

Ko'zlarimni ochdim – boshimda oppoq kiyimlik qizgina o'tirdi.

– Eb-ey, qayerga kelib qoldim, eb-ey! – dedim. Adog'imda onamiz o'tirdi.

– Ochiq mozorga kelib qolding! – dedi onamiz. – Ochiq lahada qelib qolding! – Ideologiya bilan raisimiz kirib keldi.

– Nima bo'пти, Bolxin momo? – dedi raisimiz.

– Nima bo'lgich edi, ana, ko'rgiligini ko'rib yotibdi! – dedi onamiz. – El-xalq azonda Jarariq adog'idan topib olibdi. Munday qarasarlar, balchiqda bir murda yotgan emish.

– Ana qahramon, mana qahramon! – dedi raisimiz.

– Matrosoy! – deya xitoblendi Ideologiya. – Zamonamiz Matrosoy! Bunday qahramonlar bilan kommunizm qursa bo'ladi!

Onamiz yeng'i uchi bilan og'zini ushlab yig'lamsiradi.

– Selda-da aql yo'q ekan-da, – dedi onamiz. – Birato'la ochiq mozorga olib borib tashlamabdi-da!

– Unday demang-e, Bolxin momo! – dedi raisimiz. – Dehqonqul aka tabiiy ofat bilan qahramonlaracha olishgan!

– E, qirilib qirg'inni oldidan ketsin, bundaychikin qahramon!

– O'rtoq Jamoliddinov tabiiy ofatni ko'ksi bilan to'sib, Matrosoy jasoratini takrorlagan! – dedi Ideologiya.

– E, kafanini bichayin, bundaychikin Matrosovi, kafan-ginasini bichayin!

– Baqirmang-e, ena... – dedim.

– Baqiraman! – shang'illadi onamiz. – O'lib ketsang, bo-la-baqrangni kim boqadi?!

– Uf-f, ena...

– Ha, fothangga borayin sendaychikin Matrosovi, foth-hagianga borayin!

– Ha endi, paxta uchun-da, Bolxin momo, paxta uchun – dedi raisimiz.

(— Ha, paxtalaring qiyomat ketisin-a, paxtalaring qiyomat-gina ketisin-a! Men paxta deb nima bo'ldim? Bir belangi bo'ldim! Ullapam o'tiz so'm pensiya bo'ldi.)

— Siz siyosiy xato qilmogdasiz, momay! — dedi Ideologiya. — Sotsialistik sistemamizning eng buyuk afzalligi shunda-ki, u mehnatkashlarni o'z taqdirining xo'jayini qilib qo'yish bilan, insoniyat tarixida birinchi marta oddiy insonni misli ko'rilmagan yuksaklikka ko'tardi, kapitalistik qullik sistemasi ezib kelgan million-million kishilarni aktiv ijodiy faoliyatga jalb etdi!..

— E'tibor bermang, Klara Xodjayeвна, — dedi raisimiz. — Momolar o'qimagan-da.

— Siz momaylar gapiga quloq solmang, o'rtoq Jamolidinov! — dedi Ideologiya. — Mehnatni ijtimoiy ish deb, davlat ahamiyatiga ega bo'lgan ish deb, sharafti ish deb bilish, mehnat unumdorligini tinmay oshirish, sotsialistik mulkni avaylab-asrash, sovet kishisining ongligini, uning oliyanob ma'naviy qiyofasini, uning kommunizm ishiga sodiqligini ko'rsatuvchi eng asosiy fazilatdir, mehnatni mensimaslik, parazitizm jamiyatga zid hodisadir, odamning odam tomonidan ekspluatatsiya qilinishi tamomila yo'qotilgan va mehnat o'zi uchun qilinadigan, o'z baxti uchun, hammaning baxt-saodati uchun, sotsialistik jamiyat foydasiga qilinadigan mehnat bo'lib qolgan sotsializm sharoitida esa bu hol xalqqa butunlay zid holdir, bizning jamiyatimizda tekinko'rlar va dangasalariga o'rin bo'lmasligi kerak!..

Davolandim-davolandim — binoyiday turib ketdim.

23

Mo'lt-mo'lt dala qaradim.

Jo'yalar sarg'ish-sarg'ish sel bo'ldi. Jo'yalar saqich-saqich sel bo'ldi.

Dalalarimni yumshatayin dedim — jo'yalar hali loyqa bo'ldi. Dalalarimni yumshatmayin dedim — loyqa qotib qolar bo'ldi.

Loyqa qotsa yomon qotadi. Dala qatqalov bo'ladi. Dala tosh-metin bo'ladi.

Ichimni it tirmadi. Dalamdan ko'z uzmadim.

Dalalarim darz-darz yorildi. Dalalarim sarg'aydi.

Men dalalarimga traktor soldim.

Dalalarim kaftday-kaftday ko'chdi. Dalalarim mushday-mushday ko'chdi. Dalalarim toshday-toshday ko'chdi.

Shunda, pushalar bo'rtib-bo'rtib qoldi. Shunda may-salar uch berib-uch berib qoldi.

24

Kunbotar tarafdan elas-elas gulduros keldi.

Kunbotarda qop-qora bulut suzdi. Kun bulutda qoldi.

Besh tuyinlik sarig' tanga misol qoldi.

Bulut ko'pirib toshdi. Bulut ko'pirib qoraydi. Bulut tog'ni qoplad.

Azim-azim tog'dan yong'oqday cho'qqi-da qolmadi.

Bulut ichra ayqash-ayqash nur yalt etdi. Bulut bag'rini yorug'-yorug' yo'llar tildi — tog'da yong'ir yog'di.

Bulut tog'dan endi. Bulut qoyaladi. Bulut qirladi. Bulut adirladi. Bulut dalalab keldi.

Dim-dim sukunat bo'ldi.

Daraxtlar tosh qoldi. Chumchuqlar ichiga bo'yin tortdi.

Tog' tarafdan favqulodda shamol turdi. Shamol mo'rt daraxtlar bargini duv to'kdi. Shamol tol shoxchalarni qirs-qirs sindirdi.

Dona-dona yong'ir tomchiladi.

Dalalarim cho'tir-cho'tir bo'ldi. Kiyimlarim nuqta-nuqta bo'ldi.

Bulut shart-shart yog'di.

Dalalarim changib-changib qoldi. Dalalarimdan yoppa baraka chang o'rildi.

Havodan yer hidi keldi.

Bulut endi jala yog'di.

Qiyalab-qiyalab jala yog'di. No'xatday-no'xatday jala yog'di. Muzday-muzday jala yog'di.

Endigina nish urmish g'o'zani nimasi bo'ladi? Birovgina yolg'iz bargi bo'ladi!

Jala ana shu yolg'iz bargni urib ketdi.

Norasida g'o'zani nimasi bo'ladi? Ignaday tanasi bo'ladi!

Jala ana shu igna tanani urib ketdi.

Norasida bolani o'zidan oldin qulog'i ko'rinadi. Shu norasidani quloq-chakkasiga tarsillatib urib bo'ladimi? Ko'k-ragida imoni bor odam norasidani uradimi?

Norasida g'o'za-da misoli norasida – o'zidan oldin quloq-bargi ko'rinadi.

Havo nima uchun ana shu norasida g'o'zalarini yetep-kilaydi? Havo nima uchun ana shu norasidalarini yerpoy-mollaydi?

Shunday vaqtda Yaratgani o'ziga-da ha, demayman.

O'ynab qo'yay, notanti-notanti qiliqlaringdan o'ynab qo'yay, deyman.

25

Dalalarim selgidi.

Ballonoyoq traktor selgi dalani qotirib-qotirib tashlaydi.

Zanjiroyoq traktor selgi dalani qotirmaydi. Zanjiroyoq traktor zanjirini to'shab-to'shab yuradi-da.

Men zanjiroyoq traktorga ketma-ket uchta „Zig-zag“ sixmola uladim.

Dalalarimga „Zigzag“ sixmola soldim. Dalalarimni entitib-entitib sixmola soldim. Dalalarimni bo'ylatib-bo'ylatib sixmola soldim.

Sixmola kesaklarni maydaladi. Sixmola g'adir-budurlarni tekisladi.

Dalalarim tobga keldi.

Dalalarimga sudrama arava soldim.

Olti g'o'lalik sudrama arava ezilmayman degich kesaklarni-da ezdi. Barmogday-barmogday o'nta tishlik sudra-

ma arava ketmayman degich qatqaloqlarni-da ketkazdi. Bir qulochlik yo'g'on-yo'g'on sudrama arava dalalar betini ravon-ravonladi.

Dalalarim qiyomga keldi.

Sixmola tegmay qolmish chet-chetlarni ketmon bilan havorladim.

Sudrama arava tegmay qolmish burchak-burchaklarni xaskash bilan ravonladim.

Dalalarim quyruqday-quyruqday bo'ldi.

Ikkinchi bor chigit ekdim.

26

Ay, bir ayolimiz bor-da, ay, bir ayolimiz bor-da!

Bir vaqtlar sugsurday-sugsurday qiz edi! Bir vaqtlar chikabel-chikabel qiz edi!

Men ko'nglim ketib-ko'nglim ketib sovg'i qo'yib edim.

Ming qilsa-da, xolamizni qizi-da – darrov ha, deya qolib edi.

Men mana bunday to'ynoma tarqatib-tarqatib to'y qilib edim:

Atirgul hidlari olamga ketdi,

Quvnoq yoshligimiz voyaga yetdi.

Hatto tengdir bo'yimiz bo'yga,

Sizlarni taklif etamiz to'yga!

To'yimizdan buyon ayolimiz uni olib ber-buni olib ber, demaydi. Desa-da, birovni oldida demaydi.

To'shaka aytadi! Qo'yimiga kirib aytadi!

Oldin, silab-siyalaydi. So'g'in, suyib-erkalaydi.

– O'-o'y, juhudi atlas olib bersin, – deydi.

– Juhudi atlas oliga yo'g'-u.

– Bor ekan. Chori mudir Dushanbadan olib kelibdi. Uyida yashirib sotayotgan emish.

– Bir jo'rasi ganchadan ekan?

– Bir jo'ra atlas ikki yuz so'm ekan.

- O'h-o'-o'...
- Ko'p entikmasin, atlas qo'lda o'zi shuncha turadi. Rais ayoliga olib beribdi.
- Rais o'z oti o'zi bilan rais-da. Men bir dehqon bo'lsam.
- Bu kishi kimdan kam? Brigadir degich oti bor. Bir jo'ra atlasni kuchay olmasa, brigadir bo'p nima qilib yuribdi?
- O'ynab qo'yay, brigadir degich otdan, o'ynab qo'yay. Brigadir bir dehqon-da.
- Shu, raisni ayoli juhudi atlas kiyadigan ayolmi? Beti qop-qora – otashkurakday! Shugina juhudi atlas kiyganda, menga nima qilibdi?
- Bo'ldi, ko'p g'ingshima, bolalar uyg'onib ketadi.
- Olib bermasa, olib bermasin!..
- Ayolimiz shunday deya, chappa burilib oldi. Bunday vaqtda yo'q deb bo'ladingi?..

27

Ertasi idora bordim.

– Ikki yuz so'm...

Kassir betimga qayrilib-da boqmadi. Kassir cho'tidan ko'z olmadi.

– Pul yo'q! – deya shiq-shiq cho't qoqdi.

– Juda zaril edi.

– Shu, o'qimaganligingga borasan-da, Dehqongul. Pul yo'q deyapman-ku, Mana, ishonmasang po'lat sandiqqa gara. Po'lat sandiqda pul bo'lmagandan keyin, qayerdan beraman?

– Butun bir boshli kolxozda-ya.

– Butun boshli kolxozda pul zavodi yo'q, Dehqongul, pulni davlat beradi. Davlat esa pul bermayapti. Chekanka vaqtida beramiz, deyapti.

– Chekanka? Chekankani pulga nima daxli bor?

– O'qimagsan-da, Dehqongul, o'qimagsan. Hozir dalada ish qo'qigan vaqt. Davlat hozir pul bersa, kolxozchi kam-ko'stimni tuzatayin deb, bozor-ma-bozor chopadi. Dala-

da ish qolib ketadi. Chekanka vaqtida esa chekankadan boshqa ish bo'lmaydi. Tushundingmi? Davlat anoyi emas.

– Ro'zg'orchilik – yo'qchilik-da.

– Shu gapingga kim ishonadi, Dehqongul? Azza-mazza brigadir! Uyal-e, shunday degani!

– Yo'qchilik yomon-da.

– Unda, ana, kattalarning birortasidan qarz so'ra.

Dahlizda o'ylanib qoldim. Kimdan so'rashimni bilmadim.

O'yladim-o'yladim – raisdan so'rayin, dedim.

Hamsoya degan otimiz bor, dedim.

Kelim-ketimni keti uzilishi bilan ohista kirib bordim.

– Ish vaqti idorada nima qilib yuribsiz, Dehqongul aka? – dedi raisimiz.

– Zaril ish bilan kelib edim, rais bova.

– Zaril bo'lsa, kecha maylisda aytasangiz bo'lardi.

– Ro'zg'or ishi, rais bova.

– Ro'zg'or ishi bo'lsa, ana, hamsoyamiz, devordan bo'y-lab aytasangiz ham bo'lardi. Xo'sh, nima ish ekan, aytang gani, hamsoya.

– Shu... rais bova, bizga bir... ikki yuz so'mcha zaril bo'lib qoldi. Ro'zg'orchilik – yo'qchilik-da.

– Sadqayi suxaningiz, ana, kassirga aytang, beradi.

– Aytdim, yo'q, dedi. Sandig'ini ochib ko'rsatdi, yo'q ekan.

– Bo'lmasa nima qilamiz, yo'q bo'lsa yo'q-da.

– Shu... shu, qarz berib tursangiz degandim, rais bova, pul tushganda uzardim.

– E-e, Dehqongul aka, Dehqongul aka. Menda pul nima qiladi? U oyilgim bu oyilgimga arang yetadi. O'nta jonmiz. Toshkentda o'qiydigan Barot o'g'limiz kelgan, ko'zingiz tushgandir. Shu o'g'limiz erta-indin ketadi. Hali, shunga poyezd pulini o'ylab o'tiribman.

– Hay, mayli.

– Shu gap, Dehqongul aka. Xafa bo'lmaysiz. Pulim bo'lsa jonim bilan berardim. Siz o'zimiznikisiz, hamsoyamizsiz.

Uyda ayolimizga bor gapni aytib berdim.

Ayolimiz oldin ishonmadi.

Men endi qasam ichib aytdim.

Ayolimiz ana shunda ishonadi. Ishondi-da – bir boshqa bo'ldi-goldi.

Ayolimiz eshik-orada donlamish tovuqlarni qarg'ab-qarg'ab haydadi. Ayolimiz satlni yer darang-durunglatib tashladi. Ayolimiz choynakni dasturxon do'q-do'qillatib qo'ydi.

Ayolimiz ayollar ashulasini boshladi:

– Dunyoga kelib nima ko'rdim... Kiyadigan kiyimim yo'q...

Men issiq-issiq choy ichdim. Men og'zim kuyib-kuyib choy ichdim.

Men ich-ichimdan xoksorlandim. Men ich-ichimdan xo'rlandim.

Padariga la'nat bunday dunyoni, dedim.

E'tibor berib quloq soldim – ayolimiz ovozi o'chib qoldi.

Xudo insof berdi-e, deya tashqariyadim.

Ayolimiz qayrag'och ostida beshik suyanib-beshik suyanib yig'yladi. Ayolimiz burun tortib-burun tortib yig'yladi. Ayolimiz piq-piq yig'yladi.

Og'ilda yotmish qo'y meni ko'rib talpindi. Yemish umidvor bo'ldi. Tumshuq cho'zib pix-pix etdi.

Men qo'yga qarab qahrinni sochdim:

– Piqillama-e-e, enag'ar! Nima, men yeb, sen quruq qoldingmi? Ro'zg'orchilik – yo'qchilik-da!

Ayolimiz piqillamay qoldi.

BESHINCHI BOB

1

Men qoziqdan saraton telpagimni oldim.

Telpagimni tizzamga urib-urib qoqdim.

Saraton telpagimdan oppoq-oppoq chang qo'qidi. Telpagimdan mayda-mayda jonivor tushdi.

Jonivorlar g'imir-g'imir o'rimaladi. Jonivorlar g'ilam ostilab-g'ilam ostilab panaladi.

Saraton telpagim olachalpak jun-olachalpak jun bo'ldi – junlarini saraton to'kib-to'kib tashladi.

Saraton telpagim g'ozsiz-g'ozsiz bo'ldi – g'ozlarini saraton kuydirib-kuydirib tashladi.

Oqibat – saraton telpagim yag'ir-yag'ir bo'lib qoldi.

Men ana shu saraton telpagimni bosib-bosib kiyib oldim.

2

Havo mo'tadil-mo'tadil keldi.

Dalalarim beti tarang-tarang bo'ldi.

Dalalarim osti bilinar-bilimmas g'imir-g'imir etdi.

Dalalarim ostida ko'rsichqon qimirlamishday bo'ldi. Dalalarim ostida chuvalchang o'rimalamishday bo'ldi.

Dalalarim beti sochday-sochday yorildi.

Dalalarim... bolaladi! To'qqiz kun-u, to'qqiz soatda bolaladi!

Pushtalarda to'p-to'p maysalar nish berdi. Pushtalarda ko'k-ko'k maysalar nish berdi.

Dalalarim bag'ri to'ldi. Dalalarim bag'ri butun bo'ldi.

Meni bag'rim dalalarimdan-da butun bo'ldi.

3

Maysalarim o'n besh kunlik bo'ldi.

Ushbu kunda maysalarim chinbarg yoydi.

Chinbargdan tobinan maysalarimni chin oti bilan atar bo'ldim. G'o'zal!

4

O'zingnikidan qiz olma, demishlari haqost chin bo'ldi.

Ayolimizga qattiq-quruq gapirib bo'lmadi. Gapirayin dedim – tilim bormadi. Xolamizni qizi-da – bo'lamiz-da!

Gapirmayin dedim – erkak erkak-da, tag'in bo'lmadi. Bir og'iz gapirdim – ayolimiz onamizni pinjiga tiqilib o'tirib oldi. Onamizdan beri kelmadim.

Imo etsam-da kelmadim, ishora etsam-da kelmadim.

Ovozimni balandladim – onamizdan gap eshitdim:

– Kekirdagingni ko'p cho'za berna, oshingni yeyin!

O'zini-ki-da, ming qilsa-da o'zini-ki-da – opasini qizida!

Onamizdan panalatib-panalatib ayolimizga ko'rnuvish do'laytirdim. Hali ko'rsan, degan bo'ldim.

Muomala otangni qulimi, deydi. Muomala etdim – ayolimizni aylanib-o'rgildim. Dalaga olib borib aylanib-o'rgildim, daladan olib kelib aylanib-o'rgildim.

Ayolimiz borishda-da mazam yo'q, dedi, kelishda-da mazam yo'q, dedi.

Inchunin, ayolimizdan rang ketdi. Bet-boshi zahildan-zahil bo'ldi.

Ko'zlari suzilib qoldi. Darmondan qoldi.

Ko'nglim hadik oldi. Eshagimni mindim-da, Rasul do'xtirga bordim.

Rasul do'xtir qutisini kovladi. Oldimga bir-ikkita dori tashladi.

– Mana shularni bir kunda uch martadan ichirasiz, – dedi, – uch kun ichsa, o'zidan-o'zi yaxshi bo'p ketadi.

– Oldin o'zini borib ko'ring-da, do'xtir.

– Ko'rish shart emas, ko'rmasdan bilaman.

– Nimani bilasiz?

– Dardini bilaman. Hozir kun qiziyapti. Vitamini yetishmayotgan-da, vitamini.

– Vitamini bor, do'xtir, vitamini bor.

– Vitamini yetishmaydi, vitamini! Shunday kun tig'ida paxtada ishlashni o'zi bo'lmaydi. It azob, it azob! Bari dard ana shundan.

– O'ynab qo'yay, do'xtir, o'ynab qo'yay, vitaminlaringizdan. O'zlarimiz paxta ichida o'sdik. Xudoga shukur, mana,

120 | Otamdan qolgan dalalar

otdaymiz. Vitamin tugul, hamma narsamiz bor! Yuzimizga qarang, kim aytadi, bizda vitamin yo'q deb?

– Endi, siz erkak odamsiz.

– O'lmang, bir ro'zg'orda bir odamda vitamin bo'lsa bo'ldi-da. Ro'zg'orboshida vitamin bo'lsa bo'ldi-da. Yuring-e, do'xtir-e, ayolimiz ko'p yomon bo'p qoldi-e!

– Xo'p, boraman, qanday borib kelaman?

– Mana, eshagimda g'ir etib olib borib, g'ir etib olib kelib qo'yaman.

– Xo'p, unda, yuring.

Rasul do'xtirni mingashitirib keldim.

Shiyponda ayolimizni ovoz berib chaqirdim.

Dalada tizilishib ketmon chopmish ayollar qad rostladi. Qo'llarini qoshlariga soyabonlab qaradi.

Men qo'llimni peshlab, ayolimizni ko'rsatdim. Ayolimizni ayitib yuboringlar, degan bo'ldim.

Kun ketdi.

Osmom zig'ir gulday-zig'ir gulday bo'ldi.

Qiblagohda uch kunlik oy bo'y-bo'yiladi. Oy o'roqday bel-bel bo'yiladi.

Ayolimiz daladan keldi. Shiypom ketida iyak-chakkasini ro'moli bilan o'rab turdi. Menga qarab iyak siltadi – nima deysiz, degan bo'ldi.

– Berman kel, – dedim. – Mana, do'xtir bovani olib keldim, seni bir ko'rsatayin, dedim.

Ayolimiz ro'molini bo'ynidan oshirib o'radi, yerga qaradi. Kalishi uchi bilan yer chizdi.

– Berman kel, deymen! – dedim.

Ayolimiz bosh siltadi – bormayman, degan bo'ldi.

– Ay, senga aytayapman! – dedim. – Do'xtir seni odam deb keldi! Do'xtirni sendan boshqa-da ishlari mo'li!

Ayolimiz yerdan ko'z olmayin zavli shiypom ichkariladi.

Rasul do'xtirdan iymanyapti, deya o'yladim. Ketidan kirib bordim.

– Ay, nimadan uyalasam, do'xir o'zimizni Rasulboy-ku, yur, – dedim.

Ayolimiz shahodat barmog'ini chakkasiga nuqib-nuqib ko'rsatdi.

– Ha, kallang og'riyapimi? – dedim.

– O'yo'y, bu kishida kalla bormi o'zi? – dedi ayolimiz.

– Bor, nima edi, bor?

– Kallasi bo'lsa, do'xir chaqiradimi?

– Dardga do'xir chaqirmay, kimni chaqiradi?

Ayolimiz tag'in chakkasiga barmog nuqib ko'rsatdi.

– Bo'lmasa, dardingni menga ayt, – dedim. – Men Rasul do'xirga borib aytaman. Do'xir, shunday-shunday ekan, deyman.

Ayolimiz bosh chayqab kuldi. Ayolimiz yerga qarab kuldi. Ayolimiz og'iz ushlab kuldi.

Ayolimiz derazadan uch kunlik oyga ishora berdi...

5

G'o'zalarim yigirma kunlik bo'ldi.

Men g'o'zalarimni yaganalar bo'ldim.

Jo'ya cho'ngayib o'tirdim. Siljib-siljib g'o'za yaganaladim.

Men sug'urib-sug'urib g'o'za yaganaladim – sug'urilmish g'o'za qabatida qolajak g'o'za tomirlari joyidan ko'chib-ko'chib qoladi.

Men chimdib-chimdib g'o'za yaganaladim. Men qo'shqo'llab-qo'shqo'llab g'o'za yaganaladim.

Bir qadanda yigirma-yigirma beshadan g'o'za bo'ldi.

Bir g'o'zam tanasi oqimil bo'ldi – g'o'zam tomiridan zil ketdi. Demak, g'o'zam endi odam bo'lmaydi.

Men ana shu g'o'zamni chimdib tashladim.

Bir g'o'zamni bir bargi bor bo'ldi, bir bargi yo'q bo'ldi.

Yakkabarg bo'ldi. Yakkabarg g'o'za – chala g'o'za!

Men yakkabarg g'o'zamni chimdim tashladim.

Bir g'o'zam barglari ilma-teshik bo'ldi. Donacha-donacha bo'ldi. Demak, g'o'zam elburutdan dardmand bo'ldi.

Men dardmand g'o'zamni chimdib tashladim – sog'lom g'o'zalarimga dardi yuqmasin, dedim.

Bir g'o'zam pushta yonboshida bo'ldi. Bir g'o'zam jo'ya ichida bo'ldi. Ikki-ikki da sog'lom-sog'lom g'o'za bo'ldi. Ammo ziyodi g'o'zalar bo'ldi. Boisi – o'z joyida ko'karmagan g'o'zalar bo'ldi.

Men ikkovini-da chimdib-chimdib tashladim.

Nimjon-nimjon g'o'zalarini chimdib-chimdib tashladim. Mayib-mayib g'o'zalarini chimdib-chimdib tashladim.

Kesaklar orasida qolmish g'o'zalarimni silab-silab rostladim. Kesaklarni kaftlarimda umatib-umatib sochdim.

Barmoglarimni yer botirib-yer botirib g'o'zalarim ost-us-tini muloyimladim.

Bir qadanda to'g'iz-o'n tupdan sog'lom-sog'lom g'o'za qoldirdim.

Bir haftadan keyin ikkinchi bor yaganaladim.

Bu safar olti-yetti tupdan g'o'za qoldirdim.

6

Oqshom vaqti qizimiz iliq suv quydi.

Men qo'llarimni olqindilab-olqindilab yuvdim. Bot-bot yuvdim.

Kaftlarimda g'o'za ko'ki bilan isi o'tirib qoldi.

Timoqlarim orasi qop-qora bo'lib qoldi.

Men timoqlarim orasini timoq tiqib kovladim.

Men timoqlarim orasini gugurtcho'p tiqib kovladim.

Men timoqlarim orasini juvoldiz tiqib kovladim.

Timoq uchlarim qop-qoraligicha qoldi.

Timoq uchlarim kir-kirigicha qoldi.

7

Uyqumda birov yig'yladi.

Men oldin tushim, deya o'yladim.

Yig'i hamingadar zo'raydi.

Shunda, uyqum qochdi. Nimkala ko'z ochdim. Uyquli qaradim.

Beshikdagi chaqalog'imiz yig'ladi.

Men ayolimizni uzala turdim.

Ayolimiz ing-ing eta jimib qoldi.

Men endi ayolimiz bigimidan nuqliladim.

— Ay, tur, bolang yig'layapti, — dedim.

Ayolimiz to'lg'ondi. Ayolimiz uyqusiradi.

— U-u-u... — dedi.

Yotmish zayli beshikka qo'l uzadi. Beshik tebratib-tebratib uxlaydi.

Chaqalog'imiz uzmad. Chaqalog'imiz mijja qoqtirmadi.

Chaqalog'imiz quloq-miyani yedi!

Men zada-zada turib o'tirdim. Ayolimizni tebratdim.

— Ay, joning bormi? Anavi yig'layapti deyapman! — dedim.

Ayolimiz dast turib o'tirdi.

Beshik pardani ochdi. Beshik tebratgichda osilmish o'yinchoglarni shaldiratdi.

— Ha, jonim?! — dedi. — Nima deysan, jonim?! O'chir, bo'ldi, o'chir!

Chaqalog'imiz shunda-da o'chirmadi. Big'g'-big'g' yig'lay berdi.

Ayolimiz yomon qiliq qildi-yov — chaqalog'imiz endi chir-chir yig'ladi.

Ayolimiz chimchilab oldi-yov!

Men xit-xit bo'ldim — ayolimiz yelkasidan itarib tashladim:

Ayolimiz bir munkib oldi.

— Ha?! — dedi. — Nimaga uradi?!

— Nimaga bolani urasan?

— Kim urayapti?!

— Sen urayapsan.

— Urmadim!

— Urding. Bo'lmasa, bola bundayin chingirib yig'lamaydi.

— Urmadim deyapman-ku!

— Urmagan bo'lsang, chimchilading.

— Bo'lmasa, nima qil, deydi?!

— Bolani chimchilama, yig'loqi bo'p o'sadi. Erkalat, suy!

— Mayli, bo'ldimi, maylimi?!

Ayolimiz beshik tebratdi.

— O'chir deyma, o'chir! — dedi ayolimiz. — Senlardan qachon qutulaman-a, qachon qutulaman!

Tag'in chaqalog'imizga bo'lishdim. Tag'in chaqalog'imiz tarafni oldim.

— Bolani jerkma, — dedim.

— Nima qilayin, hadeb bo'kira bersa?!

— Emchak ber.

— Og'ziga emchak tutsam, olmasa nima qilayin?!

Bo'lmasa, o'zi kelib emchak bersin?!

— Bir emchak berish qo'lingdan kelmasa, ayol bo'p nima qilib yuribsan?

— U-f, o'chir! Ma, em! O'chir, em! U-f-f, senlardan o'lsam qutulamanmi-a, o'lsam qutulamanmi!...

Ayolimiz zahar bilan-zahar bilan beshik tebratdi.

Beshik yo'rg'a gurs-gurs borib keldi. Beshik yo'rg'a do'q do'q borib keldi.

Sag'al o'ldi — chaqalog'imiz tindi.

Ko'zim ketdi.

Tushimda nimadir... nimadir bir nima yo'q bo'ldi.

Yalt etib uyg'ondim. Dast turib o'tirdim.

Chin, qabatimda ayolimiz yo'q bo'ldi.

Ayolimiz beshik osilib uxlaydi. Ayolimiz pish-pish uxlaydi.

Bir ko'nglim — uyg'ot, dedi. Bir ko'nglim — qo'y, uxlasin, hademay tong otadi, dedi.

Yotdim-yotdim — ayolimizga rahminim keldi. Tag'in, uqusida ag'nab tushmasin deya, sochlaridan ohista tortdim.

— Ay, tur, joyingga yot, tur, — dedim.

Ayolimiz bir seskanib tushdi.

Ayolimiz chaqalog'im yig'layapti deya, gurs-gurs beshik tebratdi. Ayolimiz chaqalog'im yig'layapti deya, aytib-aytib beshik tebratdi:

– Uf-f, senlardan o'lsam qutulamanni-a, o'lsam qutula-manni!..

8

Tulki qiziga to'y berdi.

Kun qiyalab-qiyalab nur to'kdi. Kun sariq-sariq nur to'kdi. Kun betini ko'rib bo'lmadi. Kun nuriga qarab bo'lmadi.

Olam iliq-iliq bo'ldi. Olam sariq-sariq bo'ldi.

Havoda oppoq-oppoq bir nimalar uchdi. Havola-havola uchdi. Aylana-aylana uchdi. Burula-burula uchdi.

Osmon misoli un elaklamish-un elaklamish bo'ldi.

Oppoq bulutlar orasidan kun nurlari to'kilib-to'kilib tur-di. Qor laylaklab-laylaklab yog'di. Qor yerga tushib-tushmas yog'di.

Laylakqor taqqa tindi.

Yerda qor tugul, nam-da bo'lmadi. Qor havosi-da bo'lmadi.

O'ynab qo'yay, bundayin havoni oti nima bo'ldi?

Qor yog'madi, deyin dedim – havoda laylaklab qor o'y-nadi.

Laylaklab qor yog'di, deyin dedim – yerda qordan nisho-na bo'lmadi.

Dehqon bunday havoni:

– Tulki qiziga to'y berdi, – deydi.

Kechasi yig'ilishda raisimiz kunlik yaganani so'radi. Yo'l-yo'riqlar berdi.

Shunda, raisimiz oldida turmish telefon jiringladi.

Raisimiz telefonda salom-alik bo'ldi,

Gap-so'zidan bildim – raisimiz Ideologiya bilan gapirish-di. Ob-havoni gapirishdi. Chaynab-chaynab gapirishdi.

Raisimiz sharaqlatib telefon dasta tashladi. Derazaga qarab lab burdi.

– Tavba, – dedi. – Ajab vakilamiz bor-da. Koloxozlaringizda qor yooqgan emish, g'o'za nima bo'ldi, deydi. Qor yooqgan yo'q, tulki qiziga to'y berdi, desam, tulkiyam to'y qiladimi, deydi...

9

Dalalarimga xonqizi degich hasharot aylandi.

Biz surxonilar xonqizini gulligich deyviz.

Gulligich sariq qo'ng'izday keladi. Tumshug'i qora bo'lad-i. Tanasida qora-qora donachalari-da bo'ladi, oq-oq donacha-larida bo'ladi. Uchsa, qanoatlari katta-katta yoyilib uchadi.

Bolalar gulligich ushlab o'ynadi. Bolalar gulligich hay-dab o'ynadi,

Bolalar:

Xol-xol,

Otang o'ldi,

Onang o'ldi,

Borib xabar olmaysammi? – deya, dirr-dirr qo'yib chopdi.

Gulligich bolalar kaftida yurdi. Gulligich bolalar qo'l-yu-zida yurdi, gulligich bolalar yengida yurdi.

Gulligich o'malab yurishdan qolmadi – bolalar dir-dirr qo'yib ashula aytishdan qolmadi:

Xol-xol,

Otang daryoga oqdi,

Onang daryoga oqdi,

Ketmon olib chop-chop,

Ketmon olib chop-chop!

Gulligich surbet bo'ldi. Gulligich ketmadi.

Gulligich ketmasa tag'in bo'lmadi – gulligich hasharotlar bosh bobosi bo'ldi. Gulligich ming-minglab bolalar bo'ldi.

Men dalalarimni gulligichofat bilan doriладim – „B-58“ degich zahar dori sepdim.

Zahardan bir hafta dala yo'lay olmadim.

10

O'qariq oldim.

Nima uchun o'qariq deymiz?

Bunday qaralsa – yer ravon-ravon ko'rinadi. Bunday qaralsa – yer tekis-tekis ko'rinadi.

Shunday-shunday ariq olsa bo'ldi – suv bir zayilda oqib beradiganday bo'ladi.

Aslida unday bo'lmaydi.

Yerni o'z tobi bo'ladi. Yerni o'z o'ng-chapi bo'ladi. Yerni o'z tosh-tarozisi bo'ladi.

Ana shu tobi tuymagich dehqon o'qariq olib yurmasin. U olmish o'qariq ko'cha-ko'yi jaydari ariq bo'ladi. U olmish o'qariq suv ravon-ravon oqmaydi.

Ana shu o'ng-chapi ilg'olmagich dehqon o'qariq olib yurmasin. U olmish o'qariq suv ko'llab-ko'llab qoladi. U olmish o'qariq suv urib-urib oqadi.

Ana shu tosh-tarozini bilmagich dehqon o'qariq olib yurmasin. Suv u olmish o'qariq oxirigachayin oqib-oqib bormaydi.

Dehqon ko'z tarozi bo'ladi, dehqon ko'ngil qozi bo'ladi!

O'qariqni ana shu dehqon olsin!

Ana shu dehqon olmish o'qariq o'qday bo'ladi.

Suv ana shu o'qariqdan o'qday oqadi.

11

Derazaga rang kirdi.

Ayolimizni uyquli turtidim.

– Ay, tur, tong oldi, – dedim.

– E-e-e...

Ayolimiz ingilladi. Qo'limni surib tashladi. Tag'in bir maromda pishilladi.

Bor-e, menga nima, dedim-da, chappa burilib yotib oldim.

Deraza tараftan xo'roz qichqirdi. Xo'roz cho'zib-cho'zib qichqirdi.

Ko'z ochmaganlarimga-da qo'ymadi.

Deraza oqardi. Oppoq pardaday bo'ldi.

Men endi ayolimiz sochidan tortqiladim.

– Ay, tong oldi, deyapman.

– E-e-e...

Ayolimiz turib o'tirdi. Yuz-ko'zini ugalladi. Derazaga qaradi. Bolishiga qaradi. Tag'in to'shakka tashladi.

Bu safar bilagidan chimchilab oldim.

Ayolimiz sapchib turti. Qo'linga tarsillatib bir urdi.

– O'lsam qutulamanni shundan, o'lsam qutulamanni?! – dedi.

Ro'molini boshiga ila-ila tashqariladi.

Men xiyoldan keyin turtidim. Ro'yi hushim bo'lmadi. Tandir chetida cho'ngayib o'tirdim. Ko'zlarimni ugalladim. Kerishib esnadim.

Onamiz tom ketilab obova ko'tarib o'tdi.

Ayolimiz qo'lyuvigichda yuz-qo'l yuvgan bo'ldi. Nari-dan-beri artingan bo'ldi.

Buzog'ini yetaklab kelib molini emizdi. No'xta tortib-no'xta tortib emizdi.

Buzoqni tag'in qoziq qantardi.

Oshxonadan kadi olib keldi, sigir ostida cho'ngaydi. Tiz-zalari orasiga kadi oldi.

Ayolimiz sigir sog'di.

Sigir ayolimizni dum bilan urib-urib turti.

Tag'in buzoqni qo'yberdi. Buzoq onasi yelininga yopishdi.

Ayolimiz oshxonada dokadan sut o'tkazdi. O'choqqa sut osdi.

Bir quchoq yo'ng'ichga o'rib kelib molga tashladi.

Ityaloqqa yovg'on sarqit soldi.

Tovuqlarga don sochdi.

Qozonda ko'pirib toshmish sutni lo'killab borib oldi.

Mol ostini qaradi.

Eshik-oraga suv seydi. Supurib-sidirdi.

Ichkaridan birin-kecin bolalar chiqib keldi: Birovi yuz-qo'lini yuvdi, birov yuz-qo'lini yuvmaydi.

Ayolimiz yuz-qo'l yuvmagichlarni qo'lyuvgich ostiga yetaklab bordi.

Bolalar suvdan seskandi. Bolalar suvdan bet burdi. Bolalar voy-voyladi.

Ayolimiz quloq solmadi. Barini yuz-qo'lini yuvdi. Ishon kiymagichlariga ishton kiygizdi.

Tashqi so'riga gilam to'shadi. Ko'rpacha soldi. Dasturxon yoydi. Choy damladi.

Ichkaridan shiptirdan-shiptir ko'rpachalar olib keldi. Simga yoyib-yoyib osdi.

O'choqdan kul olib keldi. Shiptirlarga hovuchlab-hovuchlab sepdii.

Chaqalog'imiz tuvgini to'kib keldi. Maktab borgich bolalarini kiyintirdi. Qo'lga kitob-daftrar berdi. Yelkasiga sumka osdi.

Qizlari sochiga qizish tasma taqdi. O'g'illari oyog' liboslarini kiydirdi. Paydarpay-paydarpay kiymishlarini o'ng-o'ng kiydirdi. Iplarini boyladi.

Barini ko'chalatib haydab bordi. Barini maktab haydab soldi.

Qodir o'g'lini dastyorlikka olib qoldi. Onamiz munkillab-munkillab so'r'i keldi.

Men choyimni ichib bo'ldim. Kattalarimni yuzimga surta-surta so'ridan tushdim.

Ayolimiz qatq uyutdi: sutga bir qoshiq tomizg'i qatq soldi. Kadini janda chopon o'rab-o'rab qo'ydi.

Molni bo'shadi. Qodir o'g'li oldiga solib berdi.

— Podaga qo'sh-da, shundan shuyoqqa maktabga jo'nal dedi.

So'r'i tevarak-girdini aylandi. Bolalar tashlamish ushoqlarni terib-terib oldi.

— Ena, nevaralaringiz o'qishdan kelisa, ko'z ayirmang, tag'in ko'chaga chiqib ketmasin, — dedi.

— Ha, er-xotin yetimlaringni topdilaring! — to'ng'illadi onamiz.

— Unday demang, ena, unday demang, bari o'zingizni bolalaringiz.

— Bola, bola! Umrin bola boqib o'idi! Otasini boqanim kamday, endi bolasiniyam boqaman!

— Bolamni to'ygunimcha boqaman, nevaramni o'lgunimcha boqaman, deganlari shu-da, ena, — dedi ayolimiz. — Ko'kragingdagini tashlab ketmaganimga shukur qiling.

— Ha, endi ko'kragingdaginiyam tashlab ket, ha! Bir kamim nevara emizish qolib edi! Oyog'imni uzatib, emin-erkin o'lganiyam qo'ymanglar!

— Hali erta, ena...

— Hali erta, erta! Bu dunyoni ishidan mozorga kirib qutulmasam, qutulmayman!

Men eshagimga tushlik solimmish xurjunimni tashladim. Ayolimizga tayinladim:

— Dalaga ertaroq bor, — dedim.

12

Texnika oy bilan bo'ylashsa-da, ketmonsiz dala — dala bo'lmaydi.

Men traktor ketiga to'rt qator tish uladim. Har qator orasida ikkitadan pichog' qo'ydim. Har qator orasida bittadan o'qsimon panja qo'ydim.

G'o'zalarim ostini haydadim. G'o'zatomir qirg'ilmasin yo lat yemasin deya, olti-yetti santim chuqurlik-da haydadim.

Tish g'o'za bo'g'ziga tegmay-tegmay yurdi.

Tish egat tuprog'ini g'o'za bo'g'ziga uyub-uyub yurdi.

Oqibat — g'o'za bo'g'iz ko'milib qoldi. G'o'za bo'g'iz qotib qoldi. G'o'za bo'g'iz nafas ololmay qoldi.

Shu bois, dalalaringa ketmon soldim.

Botirib ketmon solayin, dedim — g'o'zatomir qirg'ilajak bo'ldi.

Men ketmonimga erk bermayin-erk bermayin ketmon soldim.

13

G'o'zalarim bir oylik bo'ldi.

Ana shunda bir shamol turdi, bir shamol turdi.

Afg'on shamoli deyin dedim — shamol Hisor tarafdan esdi.

Shamol g'o'zalarimni bir chapga qayirdi, bir o'ngga qayirdi.

G'o'zalarim ayqash-uyqash bo'lib qoldi. G'o'zalarim bukchayib-bukchayib qoldi. G'o'zalarim yotib-yotib qoldi.

Pushalarda tizilmish ko'klar g'o'za bo'ldimi yo boshqa bir maysa bo'ldimi — bilib bo'lmay qoldi.

Men nahor-nahorlab dalalarim boshida cho'k tushdim.

Yotib-yotib qolmish g'o'zalarimni qo'shqo'llab qo'shqo'llab rostdadim.

Ayqash-uyqash g'o'zalarimni kaftlab-kaftlab taradim.

G'o'zalarim tag'in bo'y-bo'yladi.

14

Majlis qaridi.

— Siz bilan biz hali-hamon dotatsiyada yashaymiz, o'rtog'lar! — deya yakunladi raisimiz. — Dotatsiyadan qutulish uchun qo'lni qo'lga berib mehnat qilmasak bo'lmaydi! Dotatsiyadan qutulaylik, ana undan keyin odamday yashasak bo'ladi!

Qabatimda o'tirmish brigadir qulog'iga shivirladim:

— Qayerda yashaymiz, deydi? — dedim.

— Dotatsiyada, — deydi.

— U qayerda?

Brigadir tovonni bilan yet tepib ko'rsadi.

— Shu yerda, — dedi. — Mana, mana shu yerda. Shuniyam bilmaysanmi, he, ko'rsavod.

Gapimizga tag'in bir brigadir qo'shildi.

— Dotatsiyada yashaymiz degani, muttahamlarcha yashaymiz, degani-da?

— Unchalik emas-e, he, gaping qursin.

— Bo'lmasa, nima degani? Yo tekinxo'r'larcha yashaymiz, deganimi?

— Unday ham emas. Nima desam ekan, dotatsiya degani... davlat qaramog'ida yashaymiz, degani. Yo'o'q, buyam unday to'g'ri bo'lmaydi. Dotatsiya degani... qarz bo'lib yashaymiz, degani.

— Shuncha ishlab-a? — dedim. — Yil o'n ikki oy tongdan shomgacha ishlab-a?

— Tongdan shomgacha ishlasang, ishlab yota berasan-da. Paxtang arpaga uvoq ham bo'lmaydi...

Majlisdan keyin eshagimni qichab-qichab haydadim. O'yab-o'yab haydadim.

Ayolimiz birday brigadirlikimni gapiradi, majlisimizni gapiradi. Xudoni bergan kechasi nimani majlis qilasizlar, deydi. Ayolimiz odamni yo mayna etadi, yo qitg'imga teg-makchi bo'ladi.

Ana, majlisda nimani gapiramiz! Dotatsiya, dotatsiya!

Ayolimizni ana endi boplayman! Dotatsiya, degich kattalarbop gaplardan gapiraman. Ayolimizni lol-lol qoldiraman.

Ayolimiz og'zi ochilib-ochilib qoladi. Brigadirlikim bilan majlisimizni mayna etmagich bo'ladi.

Chin-da — brigadir o'z oti o'zi bilan brigadir-da. Katta, katta! Brigadir majlislarda ishtirok etadi. Brigadir raislar bilan gap olib, gap beradi, Dotatsiya, degich gaplardan gapirishadi!

Yo'l-yo'lakay dotatsiya-dotatsiya... deya pichir-pichir esib keldim. Esimdan chiqib ketmasin, dedim-da.

Eshagim bir o'ngir-cho'ngirdan hurkdi. Chappa burilib tuvladi.

Meni yerga shunday olib urdi, shunday olib urdi! Hushim boshimdan uchdi. Hushim bilan qo'shilib dotatsiya, degich gap-da uchdi. Dotatsiya esimdan chiqdi-keldi!

Uyda bot-bot o'yladim – ammo eslay olmadim. Bor-e, dedim-da, yotib oldim.

Azonda o'ylab-o'ylab topdim. Tag'in esimdan chiqmasin deya, ichimda dotatsiya-dotatsiya... deya o'tirdim.

Bir ayolimizga qaradim, bir bolalarimizga qaradim, bir onamizga qaradim. Gap ochayin deya, bahona qidirdim.

Birovi-da dasturxondan bosh ko'tarmadi. Xuddi cho'ldan kelinishdayin hur-hur choy ichdi.

Birovi-da dotatsiya bilan ishi bo'lmadi!

Shu tobda ayoldan-da xatfa bo'ldim, bolalardan-da xafa bo'ldim.

Ichimda dotatsiya-dotatsiya... deya o'tira berdim.

Bahona qidirdim – buyog'imga qaradim, bahona qidirdim – uyog'imga qaradim. Oxiri topdim!

Oysuluv qizimiz choyga ikkita-uchtalab qand soldi.

Men nasihatomuz gap ochdim.

– Qandni bitta-bittalab yenglar, dotatsiyada yashaymiz, – dedim.

– U nima degani? – dedi ayolimiz.

Ana shunda jonim kirdi!

Kaflarimni tizzalarim tiradim, ko'kragimni ko'tardim.

Boshimni g'oz tutdim.

– Hali, dotatsiyani bilmaysammi? – dedim. – Dotatsiyani-ya? Ay, ko'rsavod-e, ay, ko'rsavod-e!

Qirimb-qirimb tomoq qirdim. Donishmand-donishmand

so'zladim:

– Maktabni necha bilan bitirib eding? Ay, ko'rsavod-e!

Dotatsiya, bu... xo'-o'sh... muttahalmlarcha yashash... yo'q, davlat qaramog'ida yashash... yo'q, qarz bo'lib yashash demakdir, ha!

– Qirilib ado bo'lgur, bizni raisimiz-da shunday deyar edi, – dedi onamiz.

– Yo'g'-el – dedim.

– Esa-chi. Men ham bor... oti nima edi?

– Dotatsiya.

– Ana shunday gap-da bori!

O'ynab qo'yay, ota-bobolarimiz-da dotatsiyada yashabdi-da?

Otangga so'yilgan kal uloq – senga-da bo'ladi shul uloq, bo'libdi-da?

15

G'o'zalarim tomiri girdida achchig' zax bino bo'ldi.

Achchig' zax g'o'zaga el bo'lmaydi. Achchig' zax g'o'za tomirini chiritib-chiritib tashlaydi.

Men darhol g'o'zalarimga suv berdim.

Achchig' zaxni suv bilan quvib-quvib haydadim.

G'o'zalarim tomiri ozod-ozod nafas oldi. G'uzalarim tomiri yoyilib-yoyilib rohat oldi.

16

Qosh qoraydi.

G'o'za bilan yovvoyi o't farqiga borib bo'lmay qoldi.

Ana shunda ayollarga javob berdim.

Ayollar birin-ketin qishloq yo'l oldi.

– Ertaga kun chiqmay kelinglar, salqinda ish unadi! – dedim.

– Ertaga bozor-kul – dedi birov.

– O'ynab qo'yay, paxta bozorni biladimi!

– Bu dunyodan dam nimaligini bilmay o'tamizmi endi?

– Dam olasan, pensiyaga chiq, pensiyani jaraq-jaraq olib, yeb yotasan! – dedim.

Ayolimiz shiypondan bolasini olib kelib uzatdi.

– O'-o'y, manavini oldiga o'ngarib ketsin, oyog'inda oyog qolmadi, – dedi.

– Bor-e, men hozir idoraga ketaman, – dedim.

Ayolimiz bolasini qaytib oldi. Jerkiy-jerkiy bag'ir bosdi.

Ayolimiz boshi uzra gumbaz tugun qo'ndirdi. Ayolimiz bag'ri aro qo'shqo'llab bola quchdi.

Ayolimiz qishloq yo'li oldi.
Qo'l-himosiz gumbaz havoda suzib yurmish shar misol qishloqladi.

Qo'l-himosiz gumbaz tugun ohista tebrana qishloqladi.

Ayolimiz qo'shqo'llab-qo'shqo'llab bola qucha-qucha qishloqladi.

Ayolimiz ayollar ashulasini ayta-ayta qishloqladi:

— Ko'rgan kunim qursin...

17

Idoradan bir mahalda qaytdim.

Eshaginimi qantardim. To'qimini olmading.

Pichadan so'g'in tong otadi — ishini ko'paytirib o'tirayinmi, dedim.

Ichkarida oynayi jahon ko'rsatmay qolibdi.

Bolalar burabdi-burabdi — oynayi jahon buragichini sindirib tashlabdi.

Men ombordan biakday ombir topib keldim.

Ombir bilan oynayi jahon buradim. O'nglay-o'nglay buradim. Chappalay-chappalay buradim. Qir-qir buradim.

Oynayi jahon pir-pir etdi, oynayi jahon bijir-bijir etdi — ammo ko'rsatmadi.

Men bolalarni urishib-urishib tashladim. Birini qo'yib birini so'kib tashladim.

— Otangni iligigal... — dedim. — Duppa-durust oynayi jahonni buzgan otangni iligigal!..

Bolalar bir-biriga soldi:

— Men emas, Qodir buzdi.

— Birinchi Oysuluv buradi.

— E, baring bir go'r! — dedim.

Men devor soat qaradim — soat o'n ikkidan oshibdi.

Oynayi jahon ko'rsatuvlari tamom bo'libdi.

Shunday bo'lsa-da, bolalar oldida sir boy bermadim.

— Borinqlar, yotinglar, — dedim. — Yaxshi o'qisalar, ertaga tuzatib beraman.

Men ana qaradim—mana qaradim — taomdan darak bo'lmadi.

— Ay, vaqt bemahal bo'ldi! — deya ovoz berdum.

— Bemahal bo'lsa nima qilayin? — dedi ayolimiz.

— Biron nimang bormi?

— Bor, endi pishadi.

— Haliyam pishmadimi-e?

— Shu vaqtgacha o'ynab o'tirganim yo'q. Qozondan boshqayam tirikchilgim ko'p. Xamir qordim...

Sag'al o'ldi — ayolimiz bir korseon piyova olib keldi.

— Go'shti yo'q, go'sht tamom bo'ldi, — dedi.

— Bizga bo'la beradi, — dedim. — Qozon o'zimizniki, qorin o'zimizniki. Qorin to'yasa bo'ldi-da.

— Endi, go'shtni qaytadi?

— Juma bozor kuni Norin qassob mol so'yadi deyishayapti, shundan olamiz-da.

Piyovadan so'g'in choy ichdim.

Yonboshlab yotdim-yotdim — ko'zim ilindi. Qancha yotdim — bilmadim.

Bir mahal ko'zimni ochdim — hovlida lovv-lovv olov o'rtadi.

— Ay! — deya sapchib turdim.

Ayolimiz zardob-zardob ovoz berdi:

— Jonim, jonim?!

— Ay, nima qilayapsan?

— Tandır qizitayapman, nima edi?

Shundagina nima gapligini bildim. Nima deyishimni bilmadim.

— Yotar vaqtiyam non yopadimi? — dedim.

— Yotarda non yopmasa, go'rda yopadimi?!

18

Qurug' beda yegich mol go'ngi a'lo-a'lo go'ng bo'lad!

Qurug' beda yegich mol peshobi serazot-serazot bo'lad!

Men ulkan o'raga ana shunday go'ng to'daladim. O'ra bet-boshini sinchlab-sinchlab tuproqladim.

O'rada qolmish jonivorlar g'imir-g'imir bolaladi. Bir jonivor bir soatda o'n besh-yigirma bolaladi. Bir jonivor bir kunda million-million bolaladi.

Ana shu jonivorlar g'imir-g'imiridan go'ng ich-ichlari aro havo kirib-chiqib turdi. Ana shu jonivorlar g'imir-g'imiridan go'ng chirib-chirib turdi.

O'radan shiptir anqib-shiptir anqib qoldi.

Men ana shunda xazinanni ochdim!

Shiptir go'ng bilan tuproq aralashirdim. Peshma-pesh dala tashidim.

Dalalarimni shiptir go'ngladim.

Dimog'imda shiptir is o'tirib-o'tirib qoldi.

Bir qadanda bir tupurib kun ko'rdim.

19

Shoberdi baxshi cho'zib-cho'zib doston aytdi.

Yo radioda aytayapti, yo oynayi jahonda aytayapti, deya o'yladim. Qulog'imni dingladim.

Ha, jo-on, juft bo'lsin! — dedi odamlar.

Bildim — Shoberdi shu tevarakda aytayapti. Ohista ayolimizdan so'radim.

— Raisni qiziga sovcchi keldi, — dedi ayolimiz.

— O'ynab go'yay, qizi bo'yi yetdimi-e?

— Esa-chi, qiz bola shayton bo'ladi.

— O'ynab go'yay, o'ynab go'yay, qayerdan sovcchi keldi-e?

— Dehqonobodagi urug'laridan keldi.

— Rais bova meni aytmadimi-e?

— So'ratdi, ulidan so'ratdi.

— Dali-g'uli raisimiz bor-da!

Shunday deb ichkariladim. Sandiqdan ohorli kiyimlarimni qoqib-qoqib kiyib oldim. Taxloqlik olado'ppimni yoyib-yoyib kiyib oldim.

Ana endi kechasi bilan Shoberdi eshitasan, Dehqongul, Shoberdi eshitasan, dedim.

Tashqarilab, soqolimni ugalladim.

— Ay, soqolim o'sgan yo'qmi? — dedim.

— Kechasiga bo'la beradi, — dedi ayolimiz.

Qorim to'yib qolmasin deya, oz-ozdan choy ichdim.

— Rais bovani qizi bo'yi yetdimi-a? — dedim. — Qiz bola shayton degani chinda-a? O'zi, qizi qanday qiz bo'ldi?

— Picha shalla qiroq.

— E-e-e, unday dema-ye, ukkag'arni ayoli, unday dema! Raisni qiziniyam shunday deydimi? Raisni qizini-ya!

— Rais bo'lsa bo'pti-da. Bilganimni aytaman-da.

— Bilsang-da aytna! Yon qo'shning — jon qo'shning!

— Unda, nimaga so'raydi?

— Hali, gap ochilsa aytaman-da. Og'zinga tolgon solib o'tirmayman-da.

— Ha-a, maqtab go'ya bersin-da.

— Nima deb maqtayin, sen ayt-da? Erkak odam umri dala-da o'tadi, nimani biladi.

— Tavba-ye, ayol odamni umriyam uyda o'tayotgan yo'q!

— Ishqilib, ayol ayol-da, qiz bolani yaxshi biladi.

— Nima deb maqtardi, qizimiz uncha-muncha qizlardan emas, deydi-da. Kamgap, pazanda, chevar deydi-da.

— Bizni qizimiz deyin-a?

— Deydi-da, o'zini qizlari bilan billa o'ynab katta bo'lgandan keyin, deydi-da.

— Chin, katta bo'libdi, bilmay qolibman, chin.

— O'zini qiziday gap-da.

— Chin, o'zinni qizimday gap, chin.

— Ishqilib, maqtaydi-da.

— Maqtayman-da, qizimizni maqtayman-da. Yo, pirim, men endi borayin, aytgan joydan qolma, deydi.

So'ridan ko'cha yo'l oldim.

Raisi darvoza oldida mayda mashina mo'l bo'ldi — demak, raisimiz davrani katta oldi.

Men raisi darvozani jonli-jonli taqillatdim.

Darvozani raisimizni o'g'li ochdi.

Otamdan qolgan dalalar

Men chaqiribsizlar deya, ichkari kirib keta berayin dedim – betim bo'lmadi.

– Rais bova bormi? – dedim.

– Bor-bor, aytib kelayin.

Raisimiz chaygala-chaygala keldi.

– E-e, Dehqonqul aka, tinchlikmi? – dedi.

– Tinchlik, rais bova, tinchlik, – dedim. – Hormang, rais bova?

– Salomat, salomat...

Shoberdi baxshi eshib-eshib do'mbira chaldi.

– Ha, nima gap?

– Hech gap yo'q, rais bova.

– Traktorlaring buzilib qolibdi, deb eshitdim?

– Sozladik, rais bova, sozladik.

– G'ayrat qiling, traktorni to'xtatmang!

Shoberdi baxshi ezib-ezib doston aytdi.

– Ha-a, rais bova... qizimizga... odam kelibdi...

– Qizingizga odam kelibdi? Yo'g'-e, qizingiz hali go'dak, shekilli?

– Yo'q... qizimiz... qizingizga deyman.

– Ha-a, mening qizimni aytayapsizmi? Keldi, keldi, hali-hozircha eskichasiga non sindirib qo'ydik.

– Non sindirdilaringizmi?

– Ha-da, o'ylab o'tiramizmi. Sindirdik-qo'ydik.

– Binoyi bo'pti, xo'p binoyi bo'pti, – dedim. – Ha-a, chaqirgan ekansiz, rais bova?

– Chaqiribman? Qachon? E, ha-a, bugun Dehqonobod

di guda bo'lmishlar ikkita fotiha qo'y tashlab ketib edi. Shu qo'yni bironi so'yib, rayon kattalarini chaqirayin, dedim. Choy ichib keting, etayin, dedim. Uyoqqa bola yubordim, buyoqqa bola yubordim, Qo'y so'yigich odam topolmadim.

– O'zingga ayting edi, daladan vaqtlirg kelib so'yib berar edim.

– Bo'ldi-bo'ldi, Klara Xodjayevnani shopiriga so'yirdim. O'zimiz so'yib, o'zimiz yeb yotibmiz.

140 | *Otamdan qolgan dalalar*

– Qanday... Etti-sulli qo'y ekammi?

– Ha endi, dehqonobod qo'y bo'lgandan keyin, etti-sulli qo'y bo'ladi-da.

Shoberdi baxshi bo'g'ilib-bo'g'ilib doston aytdi.

– Bo'pti, Dehqonqul aka, – dedi raisimiz, – traktoringiz tag'in buzilsa, darrov xabar bering. Ana, ichkarida rayon texnika boshqarmasi piri o'tiribdi. Bir og'iz aytamiz, istalgan ehtiyoj qismlarni yetkazib beradi.

Ketimga qaytildim.

Darvozamizdan ichkariladim.

So'ri boshida serrayib-serrayib qoldim.

Ayolimiz ajablannish bo'ldi.

– Ha, vaqti qaytibdi? – dedi.

– Ko'p o'tirmadim, – dedim. – Kattalar mast-alast. It ega-sini tanimaydi...

20

Men begona o't uchun go'ng solib edimmi?

Men begona o't uchun suv berib edimmi?

Dalalarimni shunday o't bosdi, shunday o't bosdi!

G'o'zalarim begona o't ostida qoldi. G'o'zalarim begona o't changalida qoldi.

Dalalarimda yetmish xildan ziyod begona o't o'sdi!

Dalalarim paxtapaykal bo'lmadi – dalalarim o'tpaykal bo'ldi.

G'o'zalarim nozik davrida bo'ldi. G'o'zalarim setomirlamadi. G'o'zalarim botin yerlamadi.

Bunday vaqtda dalaga traktor solib bo'lmaydi. Traktor yerni parcha-parcha ko'chirib tashlaydi.

G'o'zalarim yerparchalar bilan ko'chib-ko'chib qoladi. G'o'zalarim qurib-qurib qoladi.

Ayni vaqtda g'o'zalarimga ketmon solib-da bo'lmaydi.

G'o'zalarimga ketmon-da ziyon beradi.

Birdan-bir yo'lim – begona o'tlarni bita-bititalab yulib tashlash bo'ldi.

Ayni vaqtda unit chiqmish begona o'tlarni yulib tashlash mushkul bo'lmadi. Bular bir yillik begona o'tlar bo'ldi. Bir yillik begona o't tomiri yer ostlab ketmaydi. Shunday yer yuzasida bo'ladi.

Boisi – bir yillik begona o't dondan bolalaydi.

Dastlab qo'lim tegmish o't takasogol bo'ldi.

Takasogol ingichka barg o't bo'ldi. Uzun-uzun o't bo'ldi.

Oppog tani o't bo'ldi.

Oyoqlarim uyushib-uyushib qoldi. Tizzalarim shol-shol bo'lib qoldi.

Kun qoq miyandan urib turdi.

Men tizza suyanib qad rostladim.

Tizzandan pastim qaqshab-qaqshab oldi...

Cho'ngayib o'tirishdan oyoqlarim bezillab qoldi.

Endi yerga ikki bukildim – to'rt oyoq bo'ldim.

Belim balandda bo'ldi. Ikki oyog'im egarda bo'ldi. Ikki qo'lim pushtada bo'ldi.

Bir nozik tanali begona o'tni ushladim.

Bu pechak o't bo'ldi. Oppog gullik. No'xatimon donlik.

Donlari bir yuz qirq mingtacha bolalagich o't.

Men pechak o'tni tomiri bilan sug'urib tashladim.

Men endi borib turmish zararkunanda ajritqga duch keldim.

Ajritq g'o'za ko'karib chiqmasdan oldin ko'karadi. Boisi – ajritq tomirdan ko'karadi.

O'zga begona o'tlar g'o'za bilan ishi bo'lmaydi. Boshi yetganichayin o'z havosida o'sib yota beradi.

Ajritq g'o'za bo'g'zidan oladi. Ajritq g'o'za belidan oladi.

Ajritq g'o'zani tomir oltimayin o'rab-chirmab bosadi.

Ajritqni yo'qotib bo'lmaydi!

Emishki, laylak yuksakdan-yuksak bir qoyada uya qo'yibdi. Laylak uyasiga xascho'p tashibdi. Xascho'plar orasida bir qovjiroqdan-qovjiroq ajritq xas-da bo'libdi.

Kuz o'tibdi, qish o'tibdi, bahor o'tibdi, saraton o'tibdi.

Bir yildan keyin shamol ana shu ajritq xasni uyadan yerga uchirib tushiribdi.

142 | Otandan qolgan dalalar

Laylak uyasidan tushmish xasni ko'rib qolibdi. Laylak o'z makoniga sodiq qush-da – makoni bir g'ishi bo'lmish xasni olib joyiga qo'yish uchun quyi sho'ng'ibdi.

Laylak xasni tumshug'i bilan tortqilabdi – bo'lmabdi.

Laylak xasni tumshug'i bilan yulqilabdi – bo'lmabdi.

Boisi – ajritq xas yerda allaqachon tomir o'tib qolibdi!

Men barmoqlarimni yer botirib-yer botirib ajritq tomir kovladim.

Ko'z oldim qorong'i bo'ldi. Qo'shgo'llab yer suyandim.

Qaddimni ko'tarayin dedim – ko'tarolmadim. Belim qotib qoldi.

Bir qo'limni belimga tirab qaddimni ko'tardim.

– Ay, belim-e, belim! – dedim.

Dardimni kimga aytdim – o'zim-da bilmadim.

Qabatimda o'toq qilmish dehqonlar o'z dardi o'zi bilan bo'ldi.

Tag'in ikki bukildim.

Bir qo'lim bilan g'o'za ushlab turdim. Bir qo'lim bilan begona o't yuldim.

Shunday qilmasam bo'lmaydi – g'o'zalarim begona o't bilan qo'shilib yulini qoladi. G'o'zalarim osti ko'chib-ko'chib qoladi.

Dalalarim adog'igachayin ana shunday ikki bukilib bora berdim.

Dalalarim adog'igachayin ana shunday qad ko'tarmay bora berdim.

Qaddimni ko'tarsam bo'lmaydi – tag'in bukiolmay qolaman.

21

Qorong'i namozshomda issiq suvlab-issiq suvlab qo'lyuvdim.

Olgindilab-olgindilab qo'lyuvdim.

Begona o't ko'klari ketmadi.

Kaflarim ko'kmak-ko'kmak bo'lib qoldi.

Kaflarim qora-qora chiziq bo'lib qoldi.

143 | Otandan qolgan dalalar

Ayolimiz kenjadan toʻngʻichimizni ostonaga qoʻydi.

– Bor otaga, bor! – dedi.

Kenjadan toʻngʻichimiz miyiq kulib qaradi. Kenjadan toʻngʻichimiz barmoq soʻrtib qaradi.

– Ha? – dedim. – Kel, qani, kel!

Men kenjadan toʻngʻichimizni barmoqlarim bilan oʻzimga imladim.

Kenjadan toʻngʻichimiz guloch ochdi. Bidirlab-bidirlab keldi. Boʻymindan quchoqlab oldi.

Men kenjadan toʻngʻichimizni bagʻringa oldim. Oʻzimni ketim bilan bolish tashladim.

Kenjadan toʻngʻichimiz koʻksimda minib oʻtirdi.

Men kenjadan toʻngʻichimiz... bulbulini oʻynadim.

– Oʻynab qoʻyay, chuldiringdan, oʻynab qoʻyay! – dedim. – Chuldiringdan-da, chuldiringdan-dal... Chuldir katta boʻlsa, bir ayol beramiz-da!...

Kenjadan toʻngʻichimiz bel-boshimda barmoq yuritdi.

Kenjadan toʻngʻichimiz ajinlarini sanadi.

– Bir, ikki, uch...

Kenjadan toʻngʻichimizdan toʻngʻich-toʻngʻichimizgachayin ajinlarini sanab-sanab katta boʻldi.

Birovi oltinmish-yetmish sanadi.

Tagʻin birovi ... yuzdan oshirib sanadi!

Emish-emish – bir ajin bir qaygʻuni bildirar emish.

Emish-emish – bir ajin bir dardni bildirar emish.

Emish-emish – bir ajin bir armonni bildirar emish.)

OLTINCHI BOB

1

– Barcha uy-uyiga, kapa-kuyiga! – deya majlis targʻatdi raisimiz. – Dehqonqul aka, siz bir maydon oyogʻ iling!

144 | Oltindan qolgan dalalar

Nima gap demishday raisimiz yuziga tikildim. Biron alo-mat anglamadim.

Joyimga qaytib oʻtirdim.

Faollar ketib boʻldi.

Raisimiz idorani mahkam yopib keldi.

– Aytdan-boylaganlaringizni chigara bering, – dedi raisimiz. – Mukofotga mototsikl olib beraman.

Men hazil deya oʻyladim. Kalla iringʻab-kalla iringʻab kuldim.

– Oʻynab qoʻyay, mototsikllardan, oʻynab qoʻyay, – dedim.

– Nimaga kallapoychaga oʻxshab ishayapsiz? Men sizga oʻnqay gapni aytayapman!...

Raisimizni gapni qornidan qoʻpol boʻldi, qorni gapidan qoʻpol boʻldi.

Men gap chitligini bildim: Sergak boʻldim. Barmoqlarimni qirs-qirs etdim.

– Hali-hozir birovgʻa bildirmay turing, – dedi raisimiz. – Mukofot oʻz oti oʻzi bilan mukofot-da.

Idoradan terimga sigʻmayin qaytdim.

Mototsikl mukofot olayin-u, ichimda yutayimmi?

Mototsiklday uchqur texnikani ichda yutib boʻladimi?

Maydaroq bir nima boʻlsa ekan!

Aytmayman-a, aytmayman!

Bola-bagʻramni qator oʻtirgʻizib maqtandim!

– Mehnat – mehnatni tagi rohat, oʻrtogʻlar! – dedim. –

Mana endi mototsikl minamiz, ha! Yaxshi oʻqisalarimg, maktabga mototsiklda olib borib, mototsiklda olib kelaman.

Yoʻq, olib kelolmas ekanman, oʻzlaring piyoda kelar ekansizlar. Men kechqurun mototsiklda maylisga borar ekanman.

Ayolimiz dasturxondan koʻz uzmad.

– Mototsiklni pulga beradi-da, – deya mingʻilladi.

– Yoʻq, mukofotga olayapman. Rais oʻz tili bilan oʻzi aytadi, mukofotga beraman, dedi.

Hujrasi tarafdin onamiz kela berdi.

– Ha-a, kelin? – dedi onamiz. – Anavi oshingni yeyin Matrosov nima deyapti?

Ayolimiz piq-piq kuldi.

– Mototsikl olayotgan emish, – dedi.

– Eb-e, qaysi bitiga olar emish?

– Mukofotga olar emish.

– Ha-a, davlat tentak bo'pi-da, tekindan-tekin mototsikl berib!

– Davlatni unday demang, ena, – dedim. – Ideologiya kel-sa, aytib bermayin, tag'in?

– Ayta ber! – dedi onanimiz. – Ayta ber, Ideologiya suyunchisiga ishtonini yechib beradi!

Onanimiz ikki barmog'ini enlab-enlab ko'rsatdi.

– Ideologiya suyunchisiga manavinday ishtonini yechib beradi! – dedi.

Ayolimiz og'iz ushlab-og'iz ushlab kuldi.

2

Qari bilgichni pari bilmaydi, degichlari chin bo'ldi.

Raisimiz hujjat ko'rdi.

– Endi, pulini cho'zing, – dedi.

– Qanday pul? – dedim.

– Qanday pul bo'lardi, mototsiklini pulini-da.

– O'zingiz... mukofotga beraman, dedingiz-ku rais bova?

Raisimiz ket chalgayib-ket chalgayib kuldi. Raisimiz qorin bilqillatib-qorin bilqillatib kuldi.

Kula-kula, masalani bayon etdi.

Men o'ylab o'yimga yetolmadim: buni nimasi mukofot? Hech qursa, yarim puliga bersalar-da mayli edi. Mukofot deyishga til borar edi. Ko'ngil taskin olar edi.

Men buncha pulni qayerdan olaman? Bozorda bir kilo go'sht to'g'iz so'm. O'n kun bo'ldi – qozonimiz go'sht ko'rmadi.

– Rais bova, – dedim. – Xudoga shukur, eshagim bor, be-malol yetib-ortib turibdi.

– O'lasiz, mototsikl olasiz.

– Kolxozda nima ko'p, arizaboz ko'p. Mototsikl mukofoti bersangiz, arizabozlar yozadi. Och qorinim, tinch qulog'im, rais bova.

– Siz sara dehqonimizsiz. Siz mototsikl mukofot olsangiz, arizabozlar... qoladi!

Men tizzamga shartlatib bir urdim. Bo'lar gapni aytdim.

– Xullas kalom... pul yo'q! Ana bo'lmasa! – dedim.

Raisimiz pinagini-da buzmad.

– Bilaman, siz aytnasangiz ham bilaman, – dedi. – Dehqonda pul... yeydimi! Dehqon – bag'ri qon, deydi! Mototsikl pulini kolxoz to'laydi. Keyin, yillik daromadingizdan ushlab qoladi.

3

Men tumandan mototsikl minib keldim.

Mototsiklimni hovli naqd kindigida tikka tiradim. Old oyog'ini qibla qaratib ko'tardim.

Men mototsiklimni gir aylanib-gir aylanib tomosha etdim.

Mototsiklim qibla taraf ana uchayin-mana uchayin, degich... raketa misol tuyuldi.

Men oshxonada ivirishish ayolimizga ovoz berdim.

– Ay, akang qarag'ayni mototsiklini ko'rib qo'y! – dedim. – Bu mototsikl emas, raketa, raketa!

– Bu kishi qachon odam bo'ladi, – dedi ayolimiz.

– Eb-e, bizga nima qilibdi? – dedim. – Raketani qara, raketa!

Ayolimiz derazadan ko'rinish oynayi jahonga ishora berdi.

– Bu kishi-da anavi odamlarday bo'p, bundaygina, shlapa kiyib yursa bo'lmaydimi, – dedi.

– Qaysi, oynayi jahondagilarni? Endi, ular katta odamlar. Biz hali u darajaga yetganimiz yo'q.

– Nimasi katta, ular-da shu kishiday odam.

– Yo'q, sen bilmaysan, ular katta odam. Katta odam bo'l-masa, oynayi jahonga chiqarmidi.

— Katta bo'lgan bilan ularni mototsikli yo'q, bu kishiniki bor.

— Bu gaping chin! Lekin, qo'y, odam uyalandi, shlapa kiy-sam, birov-yarim, rais kelayapti, deb o'ylaydi.

— Amirboyini ayoli bu kishi mototsikli olayotganini eshitib, mototsikli olgandan ko'ra, kallasiga bir nima olib kiy-sa bo'lardi, kallasidagi telpagi tipratikoni o'ligiga o'xshaydi, debdi.

— Tipratikoni o'ligi? Manavi telpagin-a? Hay, enag'ar-ni ayoli-ya! Shu ayol qizligida-da, mendan kir qidirardi! G'anim — g'anim ekan-da. Ertaga tong otsin, shlapa kiyganim bo'lsin. G'animlar kuyib kul bo'lsin.

4

O'zbaki — zo'raki, deydi.

Ertasi ertalab dala ishlarini bir yoqli eidim.

Mototsiklimni minib Denov yo'l oldim.

Shlapa olmayman-a, shlapa olmayman, mototsikli olmish jonim, shlapani olmaymanmi, deya yo'l oldim.

Mototsiklimni yo'l girdida qoldirdim.

Qo'sh qavat do'konlab ko'tarildim. Shlapa sotgich joyini topdim. Shlapalarga nazar soldim.

Oq shlapa, ko'k shlapa, sariq shlapa... bari teshik-teshik shlapa!

Burchakda ikkita qiz oyna ko'trib-oyna ko'trib o'tirdi. Hiring-hiring kulishib o'tirdi.

Men qizlarga qarab turdim-turdim — qizlar oting nima demadi!

— O'-o', qizlarim-ov! — deya ovoz berdim.

Qizlar iyak siltadi.

— Ha, nima? — dedi.

Men kaftim bilan beri kelinglar. ishorasini berdim.

Qizlar bir-biroviga qarab oldi. Birovi yuzini ushlab kuldi.

Birovi boshini ketiga tashlab kuldi. Birovi men taraf yurdi.

Oldimga kelar-kelmas tag'in iyak siltadi.

— Ha, nima kerak? — dedi.

Qiz qoshimda toychoqday lik-lik etdi. Qiz peshtaxta chertib-chertib o'ynadi.

Qiz ust-boshimga qaradi. Qiz beimga qaradi... qiz aft burdi. Qiz burchak qaradi.

— Bo'ling, davay, bo'ling! — dedi.

Men nimadan gap boshlashimni bilmadim. Bir shlapa ber, deyin dedim — ep bo'lmadi. Tilim bormadi!

Tag'in, turgan-turishing shu, senga shlapani kim qo'yibdi, deydimi deya o'yladim.

Qiz burchak tikilib likillashidan — bizga o'xshagichlarga shlapa bergich qiz bo'lmadi.

Bir ko'nglim — obro'yimni borida qaytib keta berayin, dedim.

Bir ko'nglim — elan-qaran keldim, endi so'rayin, dedim.

Og'zimni shuncha juftladim shlapa deyolmadim!

— Anavindan ber, — dedim.

— Shlapa? Razmer, razmer?

— Razmer deb o'tirasammi, birovini ber-da qo'y-da.

Qiz oldimga bir dasta shlapa tashladi.

Men oyna oldida bitta-bittadan shlapa kiyib ko'rdim.

O'ynab qo'yay-o'ynab qo'yay, jigiti qaranglar-ay, jigiti-ne, dedim.

Men o'zimni o'zim tanimadim. Men o'zimga o'zim besh keldim!

Qiz burchakdan ko'z olmadi.

Qiz yer ostidan kallamga ko'z qir tashladi.

Qiz burun jiyirdi. Qiz peshona tirishtirdi.

Oxir-oqibat — bir shlapa kallamga chippa yopishdi.

— Shuni narxini ayt, — dedim.

Qiz yuzimga qayrilib-da garamadi.

— Besh so'm! — dedi.

— O'zi teshik-teshik bo'lsa, yana-tag'in, oftobdan saqla-masa, buni nimasi besh so'm? — dedim.

Qiz javob bermadi. Burchak qarab tura berdi.

Men besh so'm uzatdim.

Qiz burchak qaramish zayli pul oldi. Biyqillatib g'aladon ochdi. Pulni g'aladon tashladi. Tag'in g'iyqillatib g'aladon yopdi.

Shunda, peshtaxtada taxloqlik baxmalga ko'zim tushdi. Guldor baxmal ko'zimni o'ynatdi. Olmasam-da, so'rab-sushirgim keldi.

– Baxmal qanchadan bo'ldi? – dedim.

– Olmasangiz nima qilasiz, – dedi qiz.

– O'ynab qo'yay, baxmallaringdan, o'ynab qo'yay, olaman desam, olaman.

– Besh so'mlik shlapani ko'rib yuragingiz yoritilib ketdi-yu.

– Yoritilgan yo'q, qizim, yoritilgan yo'q, unday dema.

– So'zana qimmat, ellik so'm, – dedi qiz.

– Yuz so'm tursa-da, ber qani, bir ko'rayingani.

Qiz baxmalni zarda bilan oldimga tashladi. O'zi bir burchidan ushlab turdi.

Men go'yo olar odamday baxmalni silkib-silkib yoydim.

Shunda, baxmal burchi qiz qo'lidin chiqib ketdi.

Qiz qo'lini beliga tiradi. Qiz uchchosini chiqardi. Qiz kaf-ti bilan betiga shamol etdi.

– Uf-f-f... ko'rib bo'ldingizmi? – dedi.

Men bir qizga qaradim, bir baxmalga qaradim, bir yonimga qaradim.

Yonimda pul bo'ldi. Ayolimiz un olasiz, deya bermish pul bo'ldi. Pul bir haftadan buyon yonimda yurdi. Men yonimni kovladim. Ana shu pulni oldim.

Men barmoq tupuklab-barmoq tupuklab pul sanadim.

Men qiz qulog'iga quyib-quyib pul sanadim:

– Bir so'm, ikki so'm, uch so'm... Ellik so'm! Ana, ellik so'm! Endi, shu baxmalningni berman ber!

Qiz peshtaxtadan pulni oldi. Sanab-sanab g'aladon soldi.

Qiz baxmal o'rab boshladi.

– O'rama, shunday ber! – dedim.

Qiz baxmalni oldimga surdi.

Men baxmalni olib burchak bordim. Yer joylashib o'tirdim. Etiklarimni birin-ketin sug'urdim.

Baxmalni tirt-tirt ikki bo'ldim.

Bir bo'lagini bu oyog'im o'radim, bir bo'lagini u oyog'im o'radim.

Etiklarimni tortib-tortib kiyib oldim. Etiklarimni yer tepib-yer tepib kiyib oldim. Do'konda yurmishlar ajablana-ajablana qarab-qarab o'ldi.

Qiz... ko'rdim demadi! Qiz... mijja qoqmadi!

Qiz oyna qarab qosh siladi. Qiz oyna qarab zulf tobladi.

– Baxmal so'zana... – deya ming'-ming' etdi.

– Dalaga bo'la beraadi, – dedim. – Bizni dalaga baxmal so'zanayam bo'la beraadi!

Qiz... eshitdim demadi! Qiz... quloq qoqmad!

Men telpagimni qo'lig'imga bosa-bosa eshik ravona bo'ldim.

– Bozorim baroridan keldi, – dedim. – Shlapa bilan paytava qidirib kelib edim, ikkovini-da topdim!

– Gulya, – deya, hamkasabi taraf yurdi qiz. – Gulich-ka, uydan gollandskiy sir olib kelgaman, o'bed qilmay-mizmi?

5

Ostimda mototsikl, boshimda shlapa – garm-selday-garm-selday yeldim.

Shlapamni oyna solib-oyna solib yeldim.

Yorit-e, Dehqonqul-e, yorit-e, dedim.

Bir-ikki chaqirim yeldim – shlapamni oyna soldim.

Tag'in bir-ikki chaqirim yeldim – tag'in shlapamni oyna soldim.

Rais bo'lib ket-e. Dehqonqul-e, rais bo'lib ket-e, dedim.

Shunda xiyol o'ylab qoldim. O'zimni yer urmishday bo'ldim. Past ketmishday bo'ldim.

Chin-da, rais kim bo'пти? Shlapasi bo'lgan bilan... motot-sikli yo'q! Davlatni mashinasiga kuni qolgan.

Unda... raykom bo'lib ket-e, dedim. Shunda, o'zimni o'zim bilimishday bo'ldim.

Rais bilan raykom o'rasi bo'lib ket-e, dedim.

6

Uyda shlapa kiyib oynayi jahon ko'rdim.

Oynayi jahonda AQSh prezidenti shlapasini yer olib qo'ydi.

Siz-da, shlapangizni oling. Dehqonqulboy, dedim.

Men shlapamni olib qo'ydim.

AQSh prezidenti shlapasini kiydi.

Shlapangizni kiying. Dehqonqulboy, dedim.

Men-da shlapamni kiydim.

AQSh prezidenti shlapasini men taraf silkidi.

Men-da shlapamni oynayi jahon taraf silkidim.

AQSh prezidenti shlapasini boshiga qo'ndirdi. Samol-yotga kirib ketdi.

Men-da shlapamni boshimga qo'ndirdim. Bolish yon-boshladim.

Hurillatib-hurillatib choy ichdim. Ay, shlapangizni qirquvi-dan-da, Dehqonqulboy, shlapangizni qirquvidan-da, dedim.

Ammo... bosh kiyim ko'rdim – shlapaday beqilg'ini ko'rmadim!

Kallamni qashilayin deya qo'l uzatdim – qo'lim o'z-o'zidan shlapa qirquvigiga tegib ketdi.

Shlapa yer tegib-tegmay yumalab-yumalab jo'nadi. Uy burchagiga borib to'xtadi.

Men o'rimalab borib shlapamni olib keldim.

Tag'in shlapa kiyib choy ichdim. Qo'lim tag'in shlapa qirquvigiga tegib ketdi.

Shlapa yumalab-yumalab jo'nadi.

O'ynab qo'yay, sendaychikin bosh kiyimdan, o'ynab qo'yay, dedim.

O'ynab qo'yay, sendaychikin bosh kiyimdan, o'ynab qo'yay, dedim.

O'ynab qo'yay, sendaychikin bosh kiyimdan, o'ynab qo'yay, dedim.

O'ynab qo'yay, sendaychikin bosh kiyimdan, o'ynab qo'yay, dedim.

O'ynab qo'yay, sendaychikin bosh kiyimdan, o'ynab qo'yay, dedim.

O'ynab qo'yay, sendaychikin bosh kiyimdan, o'ynab qo'yay, dedim.

O'ynab qo'yay, sendaychikin bosh kiyimdan, o'ynab qo'yay, dedim.

O'ynab qo'yay, sendaychikin bosh kiyimdan, o'ynab qo'yay, dedim.

O'ynab qo'yay, sendaychikin bosh kiyimdan, o'ynab qo'yay, dedim.

O'ynab qo'yay, sendaychikin bosh kiyimdan, o'ynab qo'yay, dedim.

Bosh kiyim bo'lsa – kiroyi telpakday bo'lsa-da. Telpak vazmin-vazmin, sobit-sobit bosh kiyim.

Telpak tap etib yer tushdimi, bo'ldi – joyida qinir etmay tura beradi. Shlapadayin yumalab, odamni o'rimalatib yurmaydi.

Shlapam yer tushib, burchak yumalashini qo'ymadi – men ushlab kelib, kallamga qo'ndirishimni qo'ymadim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko'pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

8

G'o'zalarim qirq kunlik bo'ldi.

G'o'zalarim qirqida suvsadi.

G'o'zalarim suvsaganini qanday bildim?

Bir qarich yer ostidan bir siqim tuproq oldim. Tuproqni mahkam-mahkam siqimladim.

Tuproq bir-biri bilan qovushmadi. Tuproq chochilib-chochilib turdi.

Demak – g'o'zalarim suvsadi.

Chirillatib bir barg uzib oldim. Bargni qo'sh-qo'llab bir bukladim.

Barg qoq o'rtasidan o'timish yo'g'on tomir qirs etib simmadi.

Demak – g'o'zalarim suvsadi.

Men g'o'zalarimni suvladim.

6

Dalalarimda assalomalaykum bilan chirmovig toshdi.

Men yigirma kilo pentaxlor-fenol bilan besh yuz kilo suv aralashirdim.

Bir gektar dalanga yigirma kilolab sepdim.

Bo'lmadi – assalomalaykum bilan chirmoviqqa bas kelmadim.

Bir daxlorpropinat degich dori bor. Men uni dalapon dori deyman.

Sakkiz kilo ana shu dalapon dori bilan besh yuz kilo suv aralashirdim.

Dalalarimni uch bora dalapon doriladim.

Assalomalaykum bilan chirmoviqni uyi kuydi!

10

O'ynab qo'yay, yangi texnikalaridan o'ynab qo'yay!

Kim qancha yildirkin, xo'jaligimizda KXU-4 degich yangi texnika bor otangga bo'ladi, bor onangga bo'ladi.

Boridan yo'g'i yaxshi bo'ladi!

Boisi – g'o'za ostini ishlagich mazkur texnika keci bir ramalik. U baland shatakka taqiladi. Natijada traktordan xiyala keyinda turadi. Shu bois, yerdan risoladagiday ko'tarilmaydi.

Oqibat – to'rt-besh qadam dala bosh-adog g'o'zani qirgib-qirgib buriladi. Oqibat – to'rt-besh qadam dala bosh-adog oppoq paxtani nobudlab-nobudlab buriladi.

Men yo' to'rt-besh qadam dala bosh-adog g'o'zanni ekmasligim lozim bo'ldi, yo' eksam-da, to'rt-besh qadam g'o'zanni o'rtib-o'rtib tashlashim lozim bo'ldi, yo'... ana shu yangi texnikadan kechishim lozim bo'ldi.

Men yangi texnika bahridan o'tdim.

Chin-da, yangi texnika deya atalmish go'rso'xtani nima qilaman? Chin-da, dala bosh-adog g'o'zalarimni kumpayakun etib nima qilaman?

Eskisi traktor bortovoyiga taqiladi. Traktor ballonlari oralig'iga taqiladi. Shu boisdan-da eskisini yerdan ko'tarib olish g'oyat o'ng'ay bo'ladi. Eskisini burib olish g'oyat qulay bo'ladi.

Eskisi bitta-da g'o'zanni qirgmaydi. Eskisi bitta-da g'o'zanga ziyon bermaydi.

Men har yil ana shu eski texnika tufayli dalalarim bosh-adog'idan yigirma tonna oppoq paxtanni omon olib qolaman.

Yigirma tonna oppoq-oppoq paxta!

Aytishga oson – og'iz bir chetidan chiqadi-ketadi.

Aslida – yigirma tonna oppoq paxta el-yurt uchun olamjahon-olanjahon naf bo'ladi.

Men kattalardan nordon-nordon gaplar eshitdim.

Ammo dalalarimga eskisini soldim. G'o'zalarim ostini haydadam.

Traktor tishlari tegmayin o'timish g'o'za uya oralari ko'p-ko'p g'oldi.

G'o'za uya oralari ana shundayin qola bersa – hosil cho'g'siz-cho'g'siz bo'ladi.

Men g'o'za uya oralarini ketmonim bilan yumshatib-yumshatib oldim.

Pushta tuproqni egatlab tushirdim. Egat tuproqni pushtalab oldim.

Oqibat – pushtada to'planib-to'planib yotmish oziq moddalar g'o'zalarim ostiga tushdi.

G'o'zalarim avj-avj o'sdi.

11

Og'ilimizni biryog'i qiyshayib qoldi.

Men qarab-qarab qo'ydim. Bu yil qishni o'tkazar, deya o'yladim. Ammo men o'ylamishday bo'lmadi.

Qiyshaymish devor belidan ag'nab tushdi.

Tabiatim tirriq bo'ldi.

Og'il oldilab sim chiroq sudrab bordim. Tut ayrisiga chiroq ildim.

Og'ilxona yop-yortug' bo'ldi.

Ag'namish devorni ketmon bilan maydaladim – loyxona etdim.

Yotar vaqti-yotar vaqti ariq yoqalab bordim.

Suv boshida quloqchi yo'q bo'ldi.

Paxtaga bormish suvdan o'g'irlab keldim.

Suv men bilan baravar loyxonalab keldi.

Cholvorimni tizzalab lippa urdim. Kaftlarimni tupuklab ho'lladim. Ketmon olib loy kirdim.

Devor kesaklarini tepib-tepib loy etdim. Ketmon bilan urib-urib loy etdim. Tepki-lab-tepki-lab pishidim. Ustdan suv sepdim.

Saharda vaqtliroq turib devor uraman, deya niyatlandim.

Ammo saharda uxlab qoldim.

Esnab-esnab loyxona keldim. Loy qaradim-loy qaradim – nima qilishimni bilmadim. Devor urayin dedim – dala qolib ketar bo'ldi, dala borayin dedim – loy qotib qolar bo'ldi.

O'yladim-o'yladim – tag'in ariq yoqalab suv boshi bordim.

Bu safar quloqchi bo'ldi.

Unday dedim, bunday dedim – quloqchi ko'nmadi.

156 | Otundan qolgan dalalar

– Yo'q, berolmayman, suv paxtaga borayapti, – dedi.

Yopishib oldim, kuyinib oldim.

– Molxonamizni yarmi yo'q! – dedim.

– Yo'q bo'lsa nima qilayin? Mol zarlimi, paxta zarlimi? –

Paxta zarli!

– O'rangizga balli, paxtani oldida mol nima degan gap!

Nima deyshimni bilmadim. Kelgich izimdan qaytib kelaberdim.

Uydan katta bidon olib keldim.

Bidon bilan yelkanda suv tashidim. Besh-olti marta qatnadm.

Loy suvladim. Loy yuzi kilkililab-kilikililab qoldi.

Mototsiklimni minib dala yo'l oldim.

Kun bo'yi loydan alag'da bo'ldim.

Kun botishi bilan ayolimizga javob berdim.

– Bor-da, loyga suv sepi tur, qotib qolmasin, – dedim.

Oqshom tunar-oqshom tunarda uyimizlab keldim.

Tut ayrisida chiroq yonib-yonib turdi.

Lozimini tizzalab-tizzalab turib-turib olmish ayolimiz... loy tepdi.

Ayolimiz sochlari loy tegmasin uchun soch turnaklab-soch turnaklab loy tepdi.

Ayolimiz ro'moli bilan bel boylab-bel boylab loy tepdi.

Ayolimiz ko'ylak etaklari loy botmasin uchun qo'shqo'llab etak ko'tarib-qo'shqo'llab etak ko'tarib loy tepdi.

Ayolimiz harsilladi!

Ayolimiz loydan illa-illa oyoq ko'tarib oldi.

– Bekor loy kiribsan-da, – dedim. – Men senga suv sepi tur, deb edim-ku?

– Suv sepdim, qotib qopti.

– Bolalarni loy solsang bo'lardi.

– Bolalar zarra boshidan qorason bo'lsinni endi.

Bolalar mayda-mayda satillarda suv tashidi.

– Bo'ldi, loydan chiq, – dedim. – Bor, mol-holingga qara,

qozon-tobog'ingga qara.

157 | Otundan qolgan dalalar

Ayolimiz loydan chigaman dedi – chiqolmadi, chigaman dedi – chiqolmadi. Oyog'ini loydan tortib ololmadi!

Men ayolimizni qo'ltiqlaridan olib, loydan chigariib qo'ydim.

Bolalar hiring-hiring kulti.

Men ketmon bilan qo'zg'ab-qo'zg'ab loy tepdim. Men suvlab-suvlab loy tepdim.

Loy pishidi. Loy tobga keldi.

Men og'ilxona devorini miniib ayolimizni chaqirdim.

Ayolimiz qozonini onamizga qoldirib keldi.

Loy urish oson, loy olib berish qiyin.

Ammo ayol zoti devor urolmaydi-da.

Shu bois – ayolimiz loy olib berdi, men devor urdim.

Ayolimiz beldesta suyana dam olib-beldesta suyana dam olib loy olib berdi.

Ayolimiz loy sob bo'lgunichayin loy olib berdi.

12

Yotar vaqti ayolimiz o'ng oyog'i boshmaldog'ini ushlab-ushlab voy-voyladi.

Ayolimiz boshmaldog'ini onamizga tutdi.

Onamiz yorugqa solib qaradi.

– Eb-e-y! – dedi. – Tirmoq ko'chibdi, boshmaldog'ingni tirmog'i ko'chibdi. Tirmog'ingni olib yursang o'lasanni, qirilib ketguri!

– Tirmoqqa qaraydigan vaqtni, – dedi ayolimiz. Men ishonmayin qaradim.

Chin, tirmoq chetlar qontalash-qontalash bo'libdi. Chin, tirmoq uchlar ko'tarilib-ko'tarilib turibdi.

– Dehqonqul, bor, qaychini olib kel, – dedi onamiz.

Men qaychini olib keldim.

Onamiz ko'chgan tirmoqni qirt-qirtillatib olib tashladi.

Ayolimiz ingrab yubordi

– U-u-uh!.. – dedi.

Onamiz qaychini ayolimizga uzatdi.

– Ma, tirmoqlaringni ol, – dedi. Ayolimiz qaychini qo'li bilan qayirdi.

– Dardim tirmoqmi, – dedi. – O'zi, uyqum kelib, o'lib bo'rayapman.

– Kel, unda o'zim olib qo'yayin.

Onamiz ayolimiz oyog'larini tizzasiga oldi. Tirmoqlariga qaychi soldi.

Ayolimizni oyog'larini... turli-tuman bo'ldi!

Bebichagidan yuqorisi osma qovundayin to'r-to'r qora bo'ldi.

Kalishdan tashqari yurgich joyi ana shunday to'r'lama-to'r'lama bo'ldi.

Bebichagidan pasti quyruqdayin oppoq-oppoq bo'ldi. Kalish ichida yurgich joyi ana shunday quyruq-quyruq bo'ldi.

Ayolimiz tovonlari... qop-qora bo'ldi!

Ayolimiz tovonlari... tilim-tilim yoriq bo'ldi! Qaqroq yerdag-qaqroq yerdag taram-taram yoriq bo'ldi!

Subhi sodiqqachayin zim-ziyo uyimizni oh oldi.

– O-o-oh, oyog'im!.. – deya uyqusiradi ayolimiz. – O-o-oh, oyog'qinam-al!.. – deya oh urdi ayolimiz.

13

Tag'in dalalarimni begona o't bosdi.

Qadamimda semizo't yoyilib yotdi.

Semizo't o'z oti o'zi bilan yo'g'on-yo'g'on o't bo'ldi.

Barmogday tanasi to'la suv o't bo'ldi.

Semizo't yerda bor bo'lmish namni so'rib-so'rib oldi.

Semizo't yerda bor bo'lmish gumusni shimib-shimib oldi.

G'umaylarni tag-tomiri bilan qo'porib to'daladim. Jarriqqa olib borib ko'mib tashladim.

Filquloq bargli itquloq yuldim.

Ikki-uch bargli shalpangquloq yuldim.

Sho'rao't tortqilay berib qo'llarim sasib-sasib qoldi.

Sho'rao't tortqilay berib dimog'larim aksirib-aksirib qoldi.

Bir xushro'y bargli o'ti bilan ro'baro' bo'ldim.

O't bir bargi noparmon bo'ldi, o't bir bargi qip-qizil bo'ldi. O't uchida popugi-da bo'ldi. Popugida g'uj-g'uj donalari-da bo'ldi.

Begona o't ko'zimni oldi. Begona o't ko'nglimni oldi. Begona o't zavq-shavqimni oldi.

Yovvoyi tojixo'roz ana shunday o't bo'ldi!

Tojixo'roz doni shamolda uchsa – besh minggachayin bolalaydi. Tojixo'roz doni suvda oqsa – besh yuz minggachayin bolalaydi.

Erkak qamish ichida oppoq poxodayin po'pagi bo'ladi. Shu po'pagidan ichi mo'rt bo'ladi. Bir qayirib sindirsa bo'ladi.

Urg'ochi qamish yulish it azob bo'ldi! Urg'ochi qamishni tortdim – yulimadi. Urg'ochi qamishni qayirdim – sinmadi.

Shu chayirtilgi uchun-da urg'ochi qamishdan bo'yra qiladilar!

Urg'ochi qamish bargi kaftlarimni tildi. Urg'ochi qamish bargi barmoqlarimni tildi. Misoli olmos bilan kesmishday tildi! Tiliklarimdan qip-qizil qon ko'pirdi.

Men tiliklarimni lablarim bilan so'rdim. Men tiliklarimni tupugim bilan namladim. Men tiliklarimni quruq tuproq bosib doriладim.

Qonim qoldi. Ammo tiliklarim achishib-achishib og'riy berdi.

Men qop-qora no'xat hosilli ituzum yuldim.

Men handalak hidli zarpechak yuldim.

Qirqbo'g'in g'o'zalarimni yopib-yopib o'sdi. Qirqbo'g'in g'o'zalarimni o'rab-o'rab o'sdi. Qirqbo'g'in g'o'zalarimni bo'g'ib-bo'g'ib o'sdi.

Dalalarimda ko'k chirmoviq-da serob bo'ldi, sariq chirmoviq-da serob bo'ldi.

Chirmoviqdar g'o'zalarim tanini o'rab-o'rab oldi. Chirmoviqdar g'o'zalarim jonini siqib-siqib oldi.

Men qirqbo'g'inlarni changallab-changallab yulib tashladim.

Men chirmoviqdarimni tirmoqlab-tirmoqlab yulib tashladim.

160 | Otandan qolgan dalalar

14

Yotardan oldin qo'llarimni olqindilab-olqindilab yuvdim. Kaftlarimni qayroqlash bilan qirdim. Barmoqlarimni qayroqlash bilan ishqaladim.

Kaftlarim aji-buji kir bo'lib qoldi. Barmoqlarim chiziq-chiziq qora bo'lib qoldi.

15

Idoratalab borib edim, raisimiz ostonada oldimni oldi. Ichkaridan qog'oz o'rog'liq bir nima olib keldi.

– Manavini biznikiga olib borib bering, Dehqonqul aka, – dedi.

– Bu nima? – dedim.

– Qo'y go'sht. Ayolga aying, kattalarbop ovqat qilsin. Yugoridan odam bor. Tag'in, bera solib qochmang, go'shtni maydalab bering.

– Maylis nima bo'ladi, rais bova?

– O'sha o'zingiz bilgan maylis-da, boring.

– Tag'in qaytib kelayimmi?

– Kelib yurmang, ayolga qarashing, boring.

Mototsiklimni raisimiz darvozasi oldida to'xtatdim.

O'zimizni uyga kirmadim – bolalar qo'llimdagi go'shtni ko'rsa tomog'i tushadi, deya o'yladim.

Raisimiz ayoliga go'shtni berdim. Bor gapni aytdim.

– Nima ko'p, yomon qovuuni urug'i ko'p, nima ko'p, katta ko'p... – deya ming'illadi raisimiz ayoli.

– Unday demang-e, hamsoya, – dedim.

– Nimaga demayman, deymen! Umrin kattalarga qozon qaynatib o'tdi! Yana-tag'in, qirilgurilar unday-bunday taomni yemaydi! Bola-baqraga boshqa qozon, kattalarga boshqa qozon qaynataman. Bilmayman, kattalar osmondan tushganmi!

– Ha endi, katta bo'lgandan keyin, nozik ta'biga, kuydirigina chiqsin!

– Ha, kuydirigi chiqsin, nozik ta'biga, kuydirigina chiqsin! Yana-tag'in, maylis poylab qozon qaynataman. Maylisi o'lgur bo'lsa, yarim kechasi tamom bo'ladi!

Otandan qolgan dalalar | 161

Men raisi so'rida joylashib o'tirdim. Pichoqni qayroqtosh charxlab oldim. Go'sht maydalab boshladim.

Men oynayi jahon qarab-qarab go'sht maydaladim.

Oynayi jahon bor – raisimizda bor-da! Raisbop oynayi jahon! Rangli-rangli oynayi jahon! Qizilini qizil, ko'kini ko'k ko'rsatgich oynayi jahon!

Maskovdan go'zallar musobaqasi bo'ldimi yo go'zallar namoyishi bo'ldimi, ishqilib – ajab bir sinoat bo'ldi.

O'ng yoqdan bir go'zal keldi, chap yoqdan bir go'zal keldi – oynayi jahon go'zalga to'ldi!

Sarvqad go'zallar, chikabel go'zallar, sadafitish go'zallar bo'ldi!

Go'zallar kerila-kerila qadamladi. Go'zallar irg'ala-irg'ala qadamladi. Go'zallar solhana-sollana qadamladi. Go'zallar nozlana-nozlana qadamladi.

Ay, bir qizlar bo'ldi, ay, bir qizlar bo'ldi! Paxtaday oppoq qizlar bo'ldi. Qosh-kiprigi qop-qora qizlar bo'ldi. Lablari paxta guliday qip-qizil qizlar bo'ldi. Aybi... yalang'och qizlar bo'ldi!

Men mahliyo bo'lib o'tirdim-o'tirdim... o'z-o'zimdand uyaldim. Yuzlarim qizidi. Yo'q, lovv-lovv yondi. Ko'zlarim pir-pir etdi.

Men oynayi jahondan ko'zlarimni oldim. Boshimni qirt-qirt qashidim. Raisimizni ayoli qarayotgan bo'lsa-ya, deya ko'z qirim bilan oshxona taraf qaradim.

Raisimizni ayoli qozoni bilan hamankara bo'ldi. Duyum-duyum oynayi jahon-da qarab-qarab go'ydi.

Raisimizni ayoli mana munday demishday bo'ldi:

„Muncha ko'zingni lo'q etib qaraysan? Nima, umringda yalang'och ayol ko'rganing yo'qmi?“

Yuzlarim hamingadar lovv-lovvulladi.

Boshimni tag'in-da quyi egdim. Dasturxon egdim, Dasturxon bukdim.

Men mana munday demish bo'ldim:

„Men yalang'och ayollarga qarayotganim yo'q. Mana, dasturxon qarab o'tiribman“.

Esi dardim esa... go'zallarda bo'ldi! Ko'z ostimdan qarab-qarab oldim...

Turk go'zali bosayimni-bosmayimni, deya odimladi. Oqterak bel-oqterak bel oppoq sonlarini irg'ab-irg'ab odimladi...

Men ich-ichimdan miritqdim. Men qilt-qilt yutindim...

Tag'in oshxona taraf ko'z qirimni tashladim Raisimizni ayoli qozondan yuzini oldi. Oynayi jahon qaradi. Bir ko'zi qozonda bo'ldi, bir ko'zi oynayi jahonda bo'ldi.

Raisimizni ayoli mana shunday demishday bo'ldi: „Ertak bo'lmay o'l-a. Yalang'och ayolga qaramay ko'zing o'yilisin-a“.

Men bir-ikki yo'talib-yo'talib oldim. Boshim uzra shig'il-shig'il pishib yotmish husayni uzumlarga bosh ko'tarib qaradim.

Bet-boshim uzumlarda bo'ldi, ko'z qirim go'zallarda bo'ldi.

– Manavi husayni-ya, hamsoya? – dedim.

– Husayni, nima edi?

– Men jovuznikin, debman...

Men mana munday demish bo'ldim:

„Men yalang'och ayollarga qarayotganim yo'q. Mana, husayni uzumlarga qarab o'tiribman“.

Aslida... bet-boshim uzumlarda bo'ldi, ko'z qirim go'zallarda bo'ldi.

Badanlarim varaja-varaja etdi.

Og'zimdan suvim oqdi.

16

Kattalar bir mahalda keldi.

Qo'lyuvigichda qo'l chaydi. Birin-ketin ichkariladi.

Men ostonadan yeguliklar uzatib turdim. Raisimiz qo'sh-qo'llab olib dasturxon qo'yib turdi.

Men ostonada turdim

– Endi nima qilayin, rais bova? – dedim.

Raisimiz eshik baldog'idan ushladi.

– Bo'pti, endi qayta qoling, – dedi. – Erta dala borgich odamsiz.

— Esa-chi, — dedim. — Dala bormay, gayer boraman. Raisimiz eshikni ichidan yopdi.

17

Mototikilinni oshxonamiz devori suyadim.

Ohista-ohista ichkariladim.

Timirskilani to'shak topdim. Ust-boshimni yonbosh qo'ydim. Oyoqlarimni uzatib kerishdim. Ko'zlarimni yumib yumib yotdim.

Ammo uyqum kelmadim. Boyagi go'zallar ko'z oldimdan ketmadi...

Ayolimiz taraf ohista qo'l uzatdim. To'shak siladim. To'shak bosh-adog'ini paypasladim.

Ayolimiz joyida bo'lmadi.

Ayolimizda bolalarni naryog'iga o'tib yotib olish odati bor edi. Yo, shunday e'ldimkin, dedim.

— Ay... — dedim ohista.

Ovoz bo'lmadi.

Men ohista turdim. Katlarimni gilam tirab to'rt oyoq bo'ldim. Bolalarni boshi tarafdin o'rnatib borдим. Yuzimni bolalar yuziga tutib qaradim. Birin-birin qaradim.

Ayolimiz bo'lmadi.

To'shakni eng chekkasini — ayolimiz mendan bezor bo'lib borib yotib olgich chekkasini qaradim.

Ayolimiz u yerda-da bo'lmadi.

— Ay, gayerdasan? — dedim.

Shunda, chindan-da ayolimiz uyda yo'qligini bildim.

Oyog'imda tik turdim. Serrayib qoldim. Bir-bir bosib dahliz chiqdim. Undan mehmonxona o'tidim. Chiroqni yoqdim.

Ayolimiz mehmonxona to'rida yotdi.

O'rtada dasturxon yoyiqlik bo'ldi. Dasturxonda bir korson taom bo'ldi. Taom usti non bilan yopig'lik bo'ldi.

Chiroq yonishi bilan ayolimiz bolishdan bosh oldi. Tirsak suyanib o'tirdi. Kafini peshonasilab soyabon etdi.

— Qayoqda yuribdi?... — deya ming'illadi.

— Yuqoridan kattalar keldi, — dedim. — Kattalar bilan o'tirib qoldim.

— Unda, qorni to'qdir-da?

— Ko'cha-ko'yda qachon qorin to'yib edi-da, endi to'yadi.

Bolalarni ovloq qoldirib, sen buyoqda nima qilib yotibsan?

— Bu kishini xo'ragini qo'rib yotib-yotib, uxlab qolibman.

Ana, anavi xo'ragini yesin.

Ayolimiz shunday deya, tag'in yostiqa bosh tashladi.

Men ko'rpacha joylashib o'tirdim. Qoshiq bilan taom

qo'zg'adim.

Taomda tag'in go'sht yo'q bo'ldi!

Men ayolimizga bir zahrinni sochayin, dedim-dedim — tag'in indamadim. Chin-da, go'sht bo'lmasa, ayolimizda nima ayb?

Men taomga non to'g'radim. Korson non bilan to'ldi.

Go'sht o'rmini non bosdi.

Ko'nglim tortib-tortmay kavshandim. Tevarak alanglab-alanglab kavshandim.

Uzala yotmish ayolimizga tikildim.

Ayolimiz pish-pish uxladi. Ayolimiz hur-hur uxladi.

Ayolimiz o'ng qo'lini belidan boshiga olib qo'yib uxladi.

Shunda, ayolimiz o'ng qo'ltig'i ostiga ko'zim tushdi.

Og'zimdagi og'zimda qoldi, bo'g'zimdagi bo'g'zimda qoldi. Bir nafas kavshamay qoldim. Ayolimiz qo'ltig'iga tikiilib qoldim.

Ayolimiz ko'ylagi qizil bo'ldi, qo'ltiq osti... ola-chalpak oq bo'ldi.

Ko'zim adashayaptimkin deya, tikiilib-tikiilib qaradim. Ayolimiz bilib-bilmay qizil ko'ylagini oq bilan yamab oldimkin deya, bor e'tiborim bilan qaradim.

Yo'q, oqarib turnish olachalpak yamog' bo'lmadi. Olachalpak... ter bo'ldi, qotib qolmish ter bo'ldi. Chang aralash, kir aralash, jun aralash ter bo'ldi...

Ayolimiz olachalpak qo'ltig'i... sho'r dalamiz betiday-sho'r dalamiz betiday bo'ldi.

Ko'nglim aynidi. Taomni ta'lim tortmadi.

Qoshigini taom tashladim. Yuzimni chet oldim. Tevarak-bosh alangladim. Bo'lmadi – qorim ochligidan taom ichdim, o'lmayinni kunidan taom ichdim.

Taom icha-icha ayolimizga razm soldim.

Bechora dalada-da bir ko'ylakda yuradi, uyda-da bir ko'ylakda yuradi.

Bechora kunda-da bir ko'ylak kiyadi, tunda-da bir ko'ylak kiyadi.

Bechora haftalab bir ko'ylak kiyadi, oy-lab bir ko'ylak kiyadi.

Ko'ylak almashirayin demaydi. Ko'ylak tugul, qo'ltiq tugul – oyna qaramaydi.

Oyna qarash uchun vaqt topolmaydi – qo'ltiq qaraydimi, qo'ltiq eslaydimi...

Og'zim taomda bo'ldi, ko'zim ayolimizda bo'ldi. Tikilib-tikilib taom yedim.

Shunda... shunda... go'zallar xayolimdan bir-bir o'tdi. Xayolimda – go'zallar bo'ldi, ko'z oldinda ayolimiz bo'ldi.

Men o'ylab-o'ylab qoldim...

Bu zot... bu zot... go'zallar namoyishida ishtirok etsa... nechanchi o'rinni... nechanchi sovrini olar bo'ldi?

18

Men bolish yonboshladim.

Bolishimni ayolimiz bolishiga qo'shdim.

Qo'limni ayolimiz bo'yni ostidan oshirdim. Boshini bilaging'a oldim. Peshonamni peshonasiga tekkizdim. Ko'zlarimni yumib yotdim.

Shunda... ayolimiz sochlaridan... ayolimiz sochlaridan... butifos... butifos hidi keldi!

Ko'zlarim yalt etib ochildi.

„Yo, pirim-e, hali dalaga butifos sepmadik, butifos hidi qayerdan bino bo'ldi? – deya o'ylay-o'ylay topdim. – Ayolimiz Jararigdan molga o't olib keladi. O'tni boshida ko'tarib

keladi. Bu hid o'tgan yili sepiilib, haliyam o'tlarda yotmish butifos hidi bo'ldi“.

Men ko'zlarimni chirt yumdim. Men butifos hidini bilib-bilmassikka oldim. Men butifos hidini ko'rib-ko'rmaslikka oldim.

Ayolimiz yelkalarini silab-siypadim.

Ayolimiz silab-siypovlarimni o'zicha o'yladi... Ayolimiz silab-siypovlarimni o'zicha yo'ydi...

– Sidirg'a yotsin, – dedi. – Suv sovuq...

Qo'limni yelkasidan olib tashladi.

Ko'nglim uvishdi. Ko'nglim ezildi. Ko'nglim o'yildi!

Men bolishimni ayolimiz bolishidan xolistroq oldim.

„Endi... bu zot-da... ayol-da? – deya ko'nglim kuydi. – Ayoldir-da, ana, noz etayapti-ku? Ayoldir-da, ana, nozlanayapti-ku?“

Men yuzlarimni bolish bosdim.

„Kim bo'lsa-da... bolalarimni onasi, – deya ko'nglim iydi. – Kim bo'lsa-da... pushiti kamarimdan bo'lmish bolaginarimni onaginasi“, – deya ko'nglim iydi.

Shunda, yag'rinlarim ayolimiz tafti nafasini tuydi.

– O'-o'y? – dedi ayolimiz. – O'-o'y?...

Ayolimiz qapishib-qapishib keldi. Men o'zimni uxlamish oldim.

– Birday shunday etadi, – deya yorildi ayolimiz. – Dar-dimni aytayin deymen, chappa buritib yotib oladi...

– Nima darding bor, ayt ber.

– O'-o'y, ayollar Xo'jayi Obigarmga tomoshaga borayapti ekan.

– Ha-a.

– Bari erkagi bilan borayapti ekan.

– Ha-a.

– Xo'janov muallim ayoli bilan bosh bo'lyapti ekan.

– Ha-a.

– Bir hafta yotib ke-lar ekan.

– Bir hafta? Paxta nima bo'ldi?

Ayolimiz aytib-aytib yig'ildi:
 – Shunday deyshini bilib edim. Men bechora ishini ostida chirib ketaman...

– Endi, sen o'zingni Xo'janovni ayoliga teng etma-da. Xo'janov muallim, ayoli magazin mudir. Ularda biryog'i pul katta, biryog'i dam olish kuni degan gaplari bor. Sen bilan bizda nima bor? Na pul bor, na dam olish kun bor, o'z otimiz o'zimiz bilan kolxozmiz.

– Men bechora ishini ostida o'lab ketaman...

19

Chilla loyulladi!

Kun buk bo'ldi.

Kun dim bo'ldi.

Qit etmish shabada esmadi.

G'o'zabop-g'o'zabop havo bo'ldi.

20

Dala yuzasida ko'z bilan ko'rib bo'lmas zax bo'ladi.

Dala yuzasida qo'l bilan ushlab bo'lmas nam bo'ladi.

Ana shu zax g'o'zani ushlab-ushlab turadi.

Ana shu nam g'o'zani tortib-tortib turadi.

21

Chilla ana shu yuza zaxni yer ostilatib-yer ostilatib cho'ktirdi.

Chilla ana shu yuza namni yer ostilatib-yer ostilatib endirdi.

Chilla yer g'o'za ostidan ko'tardi.

Chilla quyosh g'o'za uchidan tortdi.

G'o'za gur-gur o'sdi.

22

Yer hansiradi.

G'o'zalarim bargi och-och yashil tusalana berdi.

G'o'zalarim bargi qo'ng'ir-qo'ng'ir dog' bo'la berdi.

G'o'zalarim bargi burishib-burishib qola berdi.

G'o'zalarim ochqadi!

Men g'o'zalarimga bosib-bosib azot berdim.

Men g'o'zalarimga bosib-bosib fosfor berdim.

Men g'o'zalarimga bosib-bosib kaliy berdim.

23

Kun g'o'zalarim uchida ilashib-ilashib qoldi.

Men omborxonadan bir orqa dorixalta orqalab keldim.

Dorixaltalarni vart-parr yirdim. Bo'lak-bo'lak etdim. Kaft-day-kaftday etdim.

O'qariq bilan egat quloqqa doriqog'oz qo'ydim. Sharsharimon-sharsharimon etib qo'ydim. Quloqqa bosib-bosib qo'ydim.

Bosh-adog o'qarigini ana shu maqomda doriqog'ozladim.

Mirobdan suv haydab keldim.

Suv o'qariqlab-o'qariqlab oqdi.

Malla chumchuq suv pishinib-suv pishinib o'ynadi. Kulrang chumchuq qanot tarab-qanot tarab o'ynadi.

Kun so'ldi-so'ldi – oq bilan qorani farqlab bo'lmayin qoldi.

Men bir qo'yin doriqog'oz olib oldim.

Fonus yoqib o'qariq yoqaladim.

O'qariq ohista-ohista to'ldi.

Suv doriqog'oz sharsharalab keldi. Suv doriqog'oz sharsharadan toshdi. Suv shir-shir egat tushdi.

Men o'qariq yoqalab gadamladim. Doriqog'ozlarga fonus tutib-fonus tutib gadamladim.

Doriqog'oz tushib ketmish quloqlar bo'ldi.

Men egatda tushib yotmish doriqog'ozni olib quloqqa qo'ydim. Quloq tevaragini loylab-loylab shibbaladim.

Doriqog'oz oqib ketmish quloqlar-da bo'ldi.

Men bundayin quloqlarga qo'yinmdan boshqa doriqog'oz olib qo'ydim.

Doriqog'oz qiyshayib-qiyshayib qolmish quloqlar bo'ldi.
Men ana shu doriqog'ozlarni sozlab-sozlab qadamladim.

Chilla tunlar oppoq yuzli-oppoq yuzli bo'ldi.

Chilla yulduzlar bolaladi.

Chigirtkalar chirt-chirt etdi.

Fonusinni turli-tuman hasharotlar o'rab-o'rab aylandi.

Fonusinni hasharotlar gir-gir aylandi. Fonusinni hasharotlar
chirt-chirt chertib aylandi.

Hasharotlar birin-ketin o'lib-o'lib aylandi!

O'qariqda suv urib ketmish joylar bo'ldi.

Men suv urib ketmish joylarni qo'lim bilan bitab-bitab
qadamladim.

O'qariq bir joyini yomon-yomon suv urdi. Suv egatlar osha
shildir-shildir toshdi. Suv egatlar osha varaq-varaq toshdi.

Men bitaklarimni turdim. Suv urib ketmish yoriqqa qo'l
tiqdim. Yoriqqa kesak tiqdim. Yoriqni nuqilab-nuqilab musht-
ladim.

Suv hamon buloq bo'lib tosha berdi.

Men o'qariq ostidan loy olib tiqayin, deya qo'l uzatdim.
Bir changal loy tortib ola-ola – ko'ksim bilan suvga tushib
ketdim.

Men shilta bo'lmish ust-boshimni tashladim. Ishtonchan
bo'ldim. Yalang oyoq bo'ldim.

Men ishtonchan bo'lib suv bitadim. Men yalangoyoq bo'-
lib suv bitadim.

Bir ko'nglim ishtonchan bo'lib suv taray berayin, dedim.
Yana-tag'in, pashshadan qo'rqdim.

Shiltadan-shilta ust-boshimni siqib-siqib kiyib oldim.

Men o'qariq bosh-adoqlab borib kela berdim.

G'o'zalarim jildir-jildir suv ichdi.

G'o'zalarim mirqib-mirqib suv icha berdi. G'o'zalarim ti-
niqib-tiniqib suv icha berdi. G'o'zalarim qonib-qonib suv icha
berdi.

Chilla suv – tilla suv bo'ldi!

Tun qaytdi. Oy og'di.

170 | Otamdan qolgan dalalar

Oyoq-qo'lim bo'shashib-bo'shashib qoldi. Ko'zlarim ke-
tib-ketib qoldi.

O'qariq boshida oyoq ildim. Fonusinni qabatimlatib
qo'ydim.

O'qariq bo'yida maydaroq kalladay bir kesak bo'ldi.

Men ana shu kesakka yonboshladim. Yonboshdan chalgan-
cha yotdim.

Kesak boshingga botib-botib yotdim.

Osmo ko'rib-osmo ko'rib yotdim.

Chilla yulduzlar so'lg'in-so'lg'in bo'ldi.

Ko'zim ilindi.

24

Momiq-momiq oqliqdan ko'zlarimni ochdim.

Tong to'rkadi.

(Dunyo tagi oqarib-oqarib kela berdi.)

25

G'o'zalarim shonaga o'tirdi.

G'o'zalarim bitta-bittadan shonaladi.

Azonshomda bir shona tugdi.

Namozshomda bir shona tugdi.

Shunda, oqtuproq dalam suvsadi.

Oqtuproq g'o'zalarim salqinda tirlidi, oftobda so'ldi.

Ich-ichimdan qirindi o'tdi. Dardim ichimda bo'ldi. Tishim

tishimda bo'ldi. Shona vaqti dala suvsasa yomon – haming-
dar yomon!

Suv taralsa – g'o'za gurillab-gurillab o'sadi. G'o'za g'ov-
lab-g'ovlab o'sadi.

Suv tarab bo'lmaydi – shonaga o'tirmish g'o'za shonala-
may qo'yadi. G'o'za shonadan qoliadi.

Men endi suv tarash tugul dala oralamadim.

G'o'zaga o'ngir tegsa bo'ldi – endi tag olmish shona lip
etib uchib tushadi. G'o'za bir silkinsa bo'ldi – endi uch ber-
mish shona jalb etib uchib tushadi.

Otamdan qolgan dalalar | 171

Bir tup g'o'zadan ikkita shona to'klisa – bir gektar daladan ikki yuz kilo hosil kamayadi!

26

Men dalalarimni aylanib-aylanib qaradim.
Men shonalarini ko'zim bilan sanab-sanab qaradim.
G'o'zalarim yetti-sakkiztadan shona tugdi.
Ana shunda dalalarimga bir suv jildirib-bir suv jildirib oldim.

Shona vaqti botin suvlab bo'lmaydi – shonaga ziyon beradi.

27

G'o'zalarim shig'il-shig'il shonaladi.
Ana shunda g'o'zalarim azotga yerik bo'ldi! G'o'zalarim azotxo'r bo'ldi!
Men bir gektar g'o'zamga yigirma besh kilodan azot berdim.

G'o'zalarim tag'in-da yuz ochdi. G'o'zalarim tag'in-da rang oldi.

28

G'o'zalarim o'ttiz-qirqtadan shonaladi.
Men tag'in bir suv jildirib oldim.

29

G'o'zalarim sakson-to'qsondan shonaladi...
Qani edi – shu shonalar gul bo'lib ko'sak tugsa edi! Qani edi – shu ko'saklar paxta bo'lib ochlisa edi!
Afsus, g'o'za bilonihoya shonani qucha olmaydi, afsus!
Shonalar o'z-o'zidan qurib-qovjiradi. Shonalar o'z-o'zidan to'kilib-chochildi.
Bir tup g'o'zada o'ttiz-qirqtadan shona qoldi.

30

Men endi g'o'zalarimni suvdan omonladim – ko'p suv shona to'kadi.
Men endi g'o'zalarim umrini chiladan tiladim – o'tkir jazorama shona to'kadi.

31

G'o'zalarim gunogun-gunogun gulladi.
G'o'zalarim ost-ostidan gulga kirdi.
Ilk hosilshox ayrilish bo'g'inidan ilk gulini ochdi.
Men g'o'zalarimga bir suv ichirib oldim.
Ikkinchi qavat hosilshox ayrilish bo'g'inidan gulladi.
Men g'o'zalarimga ikki suv ichirib oldim.
Uchinchi qavat hosilshox gul berdi.
Men uchinchi bor suv ichirdim.
G'o'zalarim gullay berdi-gullay berdi – men suv ichirib gul salom eta berdim-suv ichirib gul salom eta berdim!

32

G'o'zalarim noparmon-noparmon gulladi.
Men g'o'zalarim gulini iskab-iskab ko'rdim.
G'o'zalarim gulidan... qoragoshgulisi keldi.
Men g'o'zalarim gulini tag'in bir bor iskab ko'rdim.
G'o'zalarim gulidan... is kelmad.

G'o'zagul issiz-issiz gul bo'ldi!

33

G'o'zalarim qirmiz-qirmiz gulladi.
Qirmiz-qirmiz gullarimga kapalak doridi.
Kapalak qorantir-sariq bo'ldi. Uzun-uzun qanot bo'ldi.
Qanotlari uchida yoyma to'q tasma bo'ldi. Qanotlari o'tasida ikkita qo'ng'ir dog' bo'ldi. Bir dog' buyraksimon bo'ldi, bir dog' oysimon bo'ldi.
Kapalak kunduz kunda bir joyda biqinib yotdi.

Kapalak qora tunda bo'ydor-bo'ydor g'o'zalar aro uchdi.
Gullarga moyak qo'yib-qo'yib uchdi.

Kapalak moyagi gumbazsimon bo'ldi. Yigirma olti-yigirma sakkiz qobirg'ali bo'ldi. Sarg'ish-oq rangli bo'ldi.

Moyak uch-to'rt kunda ochdi. Ichidan chorak enlik qurt yorit chiqdi. Qurt qoramtir-yashil bo'ldi. Qurt ustlari hamda yonlarida qo'ng'ir-qo'ng'ir yo'llari bo'ldi. Yo'llar to'lginsimon-to'lginsimon bo'ldi. Yo'llarda siyrak tuklar bo'ldi, to'qrang xollar bo'ldi.

Ko'sakqurt ana shu bo'ldi!

Ko'sakqurt oldin ust kurtaklarni kemirdi. Ust gullarni kemirdi.

Ko'sakqurt to'lishdi-to'lishdi – g'o'za ost shoxlariga enib tushdi. Hosildor gullar ichiga kirib oldi.

Ko'sakqurt gul ich-ichidan qurigunchayin gul yedi.

Ko'sakqurt gul chirib-chirib to'kilgunchayin gul yedi.

Ko'sakqurt tishlari o'tmaslanib qolgunchayin gul yedi.

Indamayin – kapalak qirq kun umr suradi. Qirq kunda uch-to'rt minggachayin moyak qo'yadi.

Indamayin – ko'sakqurt yigirma dona hosilgul yeydi.

Yigirma dona hosilgul demak – o'n ikki-o'n besh foiz paxtam ko'sakqurtida ketdi, demakdir.

34

Men bir gektar g'o'zanni o'n besh kilo kalsiy arsenat bilan changladim.

Besh kundan keyin efrsulfonati xlorofos bilan purkadim.

35

G'o'zalarim sarig-sarig gulladi.

Gulyon barglarda moyaksimon-moyaksimon o'rgimchak-kana inladi. Gulyon barglarda bo'g'inoyoq-bo'g'inoyoq o'rgimchakkana makonladi.

O'rgimchakkana barglar ketini ingichka-ingichka o'rgimchakip bilan o'rab-o'rab oldi.

O'rgimchakkana barglar ketini kulrang-kulrang o'rgimchakip bilan qoplab-qoplab oldi.

O'rgimchakkana gulyon barg yaladi! Barg yalab-barg yalab keia berdi!

Oqibat – barglar ilma-teshik bo'ldi. Barglar usti xol-xol qizil bo'ldi. Bora-bora qora-qora tus oldi. Oxiri qovjirab-qovjirab to'kildi.

Men barini ko'rib-bilib turdim. Ammo ne ilojim bo'ldi?

O'rgimchakkana bino bo'lgunchayin dala dorilab bo'lmaydi. O'rgimchakkana bino bo'lgach-da dala dorilab bo'lmaydi.

O'rgimchakkana jami barg besh foizini yeganidan keyin dala dorilamadi. Ana shunda dori samarali bo'ladi.

O'rgimchakkana bilan bir vaqtda... qandala bino bo'ldi.

Qo'ng'iz bino bo'ldi. Oltinko'z bino bo'ldi.

Qandala... o'rgimchakkana terib yedi. Qo'ng'iz... o'rgimchakkana bosib yedi. Oltinko'z... o'rgimchakkana bilan tirikchilik etdi.

Men o'rgimchakkana qachon besh foiz barg yeb bo'ladi, deya kunim o'tdi – qandala bilan oltinko'z o'rgimchakkana terib yeb kuni o'tdi.

[Bu dunyo teskari dunyo, demishlari chin bo'ldi]

36

Nihoyat – dalalarimga efrsulfonati xlorofos sepdim.

37

G'o'zalarim oq-oq gulladi. Oq gul yomon, oq gul yomon! Tanasida suv kamchil g'o'za oq gullaydi. Tagida o'g'it taxchil g'o'za oq gullaydi. Dardchil-dardchil g'o'za oq gullaydi. Oq gul ko'sak tugmaydi. Tugsa-da – mayda-mayda ko'sak tugadi.

Bechirindi go'ng – besamar go'ng. Bechirindi go'ng – beqibat go'ng.

Bechirindi go'ng begona o't uyi bo'ladi. Bechirindi go'ng turli-tuman dard ini bo'ladi.

Men fermadan bermish bechirindi go'ngni olmadi.

Ko'cha-ko'ndan bo'lsa-da, chirindi go'ng topib keldim.

Pilla qo'yuvchilar uyidan ipakg'umbak olib keldim.

Tovuq fermadan parrandatezak olib keldim. Barini o'qarig' boshi hovuz soldim. Ustidan suv to'ldirdim.

Hovuzni kuraklab-kuraklab kovladim. Azonda bir kovladim. Tushda bir kovladim. Shomda bir kovladim.

Ikki kun ana shunday hovuz kovladim.

Uchinchi kun hovuz boshidan bir ariq oldim, hovuz adog'idan bir ariq oldim.

Hovuzboshi ariqdan suv haydab keldim.

Hovuz suv bilan labolab-labolab to'ldi.

Suv hovuzda sharbat bo'lib adoq ariqladi.

Suv ariqda sharbat bo'lib o'qarigladi.

Suv o'qarig'da sharbat bo'lib dalaladi.

Dalalarimda shira-sharbat suv ogdi.

Shira-sharbat suv g'o'zalarimni gul tashlashdan omon-omonladi.

Sharbat suv – shakar suv bo'ldi!

39

Ko'saklarim bo'zboladay-bo'zboladay to'lisha berdi.

Men bot-bot suv qo'ya berdim.

Suv kanda bo'lsa – ko'sak o'z kunidan oldin ochiladi.

Suv arisa – hosil tosh beg'oz bo'ladi. Hosil befazilat bo'ladi.

Chala bino bo'lmish chaqaloq qanday bo'ladi? Ko'sak-da shunday-da!

40

G'o'zalarimga ko'sakqurt tushdi.

Ko'sakqurt soddamug'ambir bo'ladi!

Ko'sakqurt kunduz kun nam tuproq orasini makon etadi.

G'o'zatana ostini makon etadi. Shonabarg orasini makon etadi.

Ko'sakqurt kushandasi chumchuq bo'ladi!

Chumchuq tunda uchmaydi. Chumchuq tunda tolsioxda uxlaydi.

Chumchuq kunduzda uchadi. Chumchuq kunduzda ko'sakqurt terib yeydi. Ko'sakqurt ana shuni biladi!

Shu bois, ko'sakqurt makonidan tunda tashqariyladi.

Ko'sakqurt boldan-bol taom bo'lsa-da, qaytilib boqmaydi. Faqat ko'sak izlab o'tmaydi. Faqat ko'sak topib o'tmaydi.

Ko'sakqurt ko'sak teshadi. Ko'sakqurt ko'sak g'ovak etadi.

Ko'sakqurt ana shu g'ovakdan ichkari kirib oladi. Ichkarida suv-suv chigit kemiradi. Ichkarida muloyim-muloyim chigit kemiradi.

Bir ko'sakqurt yigirmata ko'sak nobudlaydi. Yigirmata ko'sak o'n ikki-o'n besh foiz hosil, demakdir.

Mug'ambirdan-mug'ambir ko'sakqurt unday-bunday doridan o'lmaydi.

Shu bois, dalalarimga metilmerkaptotofos dori berdim.

Men bilgich dorilar orasida sassiqdan-sassig'i ana shu metilmerkaptotofos bo'ldi!

Dalalarimni qo'lansa-qo'lansa is oldi.

Men ikki kun tuz totayin dedim – totolmadim.

Tomog'imdan tuz tugul, suv o'tmadi.

Qaytanga – ichimda bori-da tomog'imga qaytib-qaytib kela berdi.

41

Chilla kuydi!

Olam tandir taft-tandir taft bo'ldi.

Sonsiz ajinlarim-da dosh berolmadi.

Saraton telpagim-da dosh berolmadi.

Men lablarim yoritilib-lablarim yoritilib dalaladim.

Men burrim qonab-burrim qonab dalaladim.
Men kallam qaynab-kallam qaynab dalaladim.

42

G'o'zalarim bo'y-bo'y o'sdi.
G'o'za bo'ylab o'ssa, g'o'za bo'lmaydi – daroz-daroz
bo'lib qoladi. G'ovlab-g'ovlab qoladi.
G'o'za yonlab-yonlab o'ssa g'o'za bo'ladi. G'o'za en-
lab-enlab o'ssa g'o'za bo'ladi.

Shu bois, g'o'zalarimni chilpir bo'ldim.

Bo'yingga etak osib oldim. Dala boshidan oraladim.

Daroz-daroz g'o'zalarim uchini barmoqlarim bilan chirt-
chirt chimdib oldim. Peshma-pesh etak soldim. Risolada
o'smish g'o'zalarim uchini chilpimadim.

Insaf bilan o'smish g'o'zalarim uchini-da chimdimadim.
Mayli, unib-o'ssin, dedim.

Enlab-enlab o'smish g'o'zalarimni bilaklarim bilan qo'z-
g'ab-qo'zg'ab qo'ydim. Kaftlarim bilan silab-silab qo'ydim.

Etagim g'o'zauch bilan to'ldi.

G'o'zauchlar bodroq-bodroq bo'ldi. G'o'zauchlar taom

ko'kat-taom ko'katday bo'ldi.

G'o'zauchlar azzancha bodroq bo'lsin – g'o'zauchlarni
egatga tashlab bo'lmaydi.

Hasharotlar ana shu g'o'zauchlarda bolalaydi!

Masalan, ko'sakqurt ana shu g'o'zauchlarda moyak qo'-
yadi. Moyak g'o'zauchda bola ochadi. Qurt bo'lib o'rma-
laydi.

G'o'zauchlar muloyim bo'ladi-da, g'o'zauchlar oftobiyor
bo'ladi-da!

G'o'zauchlar azzancha ko'katsimon bo'lsin – g'o'-
zauchlarni mol-holga-da berib bo'lmaydi.

G'o'zauchlar dorixalta bo'ladi! G'o'zaga seplimish jami
dori ana shu g'o'zauchlarda jamlanmish bo'ladi!

Men bari g'o'zauchlarni Jararigqa olib borib ko'mdim.
Tepkiab-tepkilab ko'mdim.

43

Bir haftadan so'g'in tag'in bir bor chilpidim. G'o'zalarim
bo'ydan qoldi. G'o'zalarim endi ko'sakka zo'r berdi.

44

O'n ko'sakli g'o'zam gektaridan yigirma sentnerdan hosil
beradi!

Yigirma ko'sakli g'o'zam gektaridan qirq sentnerdan ho-
sil beradi!

Yigirma besh-o'ttiz ko'sakli g'o'zam gektaridan qirq
besh-ellik sentnerdan hosil beradi!

YETTINCHI BOB

1

Oq tuproq dalam ko'saklari uch-uchidan yorildi. Oqtuproq
dalam ko'saklari uch-uchidan ochildi.

Oqtuproq dalamga oq oraladi.

Bemavrid oq oraladi!

Oqtuproq nozik-nozik yer bo'ladi. Oqtuproq oriq-oriq yer
bo'ladi.

Shu bois, oqtuproq yer bulayga sillasi qurib qoladi. Oq-
tuproq yer bulayga darmonsiz bo'lib qoladi.

Oqibat – oqtuproq g'o'za eldan burun pishadi.

Oqtuproq g'o'za elburutdan ochiladi.

Oppoq-oppoq raqgosa qizlar bo'ladi. Yalt-yult raqgosa
qizlar bo'ladi.

Raqgosa qizlar ko'zni oladi. Raqgosa qizlar es-hushni
oladi.

Ammo... raqgosa qizlar paxta terolmaydi. Raqgosa qizlar
xamir qorolmaydi. Raqgosa qizlar qozon qaynatolmaydi.

Oqtuproq ana shu raqgosa qizlarday bo'ladi!

Oqtuproq sin-sinbat bo'ladi, oqtuproqda qut-barakat
bo'lmaydi!

2

G'o'zalarim boshidan kun urdi, ostidan nam urdi.
Oqibat — g'o'zalarim ora-orolari dim-dim bo'ldi. G'o'zalarim ora-orolari buk-buk bo'ldi.

Bunday vaqtda traktor bilan g'o'za oralab bo'lmaydi.

Traktor ochilmish paxtalarimni chuvalatib-chuvalatib tashlaydi. Traktor ochilajak paxtalarimni to'zg'itib-to'zg'itib tashlaydi. Traktor ko'saklarimni ezib-ezib tashlaydi.

G'o'zalarim orasini shamollatmasam — tag'in bo'lmaydi. Ko'saklarim dimda pongsi-pongsib qoladi. Ko'saklarim bukda chirib-chirib qoladi. Omon qolmish ko'saklarim ochilmay-ochilmay qoladi.

Men ana shunda birdan-bir yo'ldan bordim — bor dehqonlarim bilan sochilib-sochilib g'o'za oraladim.

G'o'zalarimni qimirlatib-qimirlatib oraladim. G'o'zalarimni turtib-turtib oraladim.

G'o'zalarim shamolladi — ko'saklarim havo oldi.

3

— Sizni Toshkanga uch kunlik ko'rikka jo'nataman, Dehqonqul aka, — dedi raisimiz. — Bir ko'nglini cherini yoyib ke-lasiz.

— Qanday ko'rik? — dedim.

— Paxta tergich mashinalar ko'rigi bo'lar emish.

— Dalada ish qo'qib yotgan bir vaqtda-ya?

— Endi, siyosat-da, Dehqonqul aka, siyosat.

— Unda, o'zingiz borib kela qoling, rais bova?

— Qani edi, bir sayrlab kelar edim. Kattalar mexanizator-brigadir boradi, deyapti-da.

— Bir odamni ikki bo'ladigan kunda-ya?

— Bari kolxozdan birovdan ilg'or borayapti.

— Men borolmayman, rais bova, borolmayman.

— Do'ppingizni osmonga otsangiz-ehi, Dehqonqul aka! Toshkanmi aylanib kelasiz! Yo'l xarajatlaringizni kolxoz to'laydi!

Ana shunda jonim kirdi!

— Maylingiz, rais bova, — dedim. — Ko'p qo'ymadingiz, maylingiz.

— Xo'-o'sh, qayta-qayta cho'miling... Yaxshilab kiyining. Toshkan o'z oti o'zi bilan Toshkan. Ust-bosh bordir?

— Bor, yo'q emas, bor. Lekin barini ohori to'kilib yotibdi. Shu tevarakda kiyisa bo'ladi.

— Unda, bo'lmaydi. Siz respublika anjumaniga borayapsiz. Shu, partkomda fason-fason kiyimlar ko'p. Bir sidrasini olib beraman. Uch kunga yeyilib ketmaydi.

Men ertalab partkom uyilab bordim. Dardimni aytdim.

— Xabarim bor, rais aytib edi, — dedi partkom. — Faqat, gard yuqtirmay qaytarib kelasiz!

Partkom shunday deya, ichkaridan bir kamzul-cholvor bilan bir ko'ylik olib keldi.

— Manavilarni kiying, qani, — dedi.

Men barini bir boshidan kiyib oldim. O'zimni toshoyna soldim.

O'ynab qo'yay, partkom bo'l-e, dedim, o'ynabgina qo'yay, partkomgina bo'l-e, dedim.

Partkom bo'yinimga guldor-guldor bo'yinbog' taqib boshladi.

Men partkom qo'lini shuncha ushladim — bo'lmadi.

— Tek o'tiring! — dedi partkom. — Siz poytaxtga tomoshaga borayotganingiz yo'q, siz respublika ko'rigiga borayapsiz!

Ko'rikda katta odamlar bo'ladi. Sizni ko'rib kuladi. Galstugi yo'q — qolqoq ekan deydi, madaniyatsiz ekan, deydi.

Bo'yinbog' bo'yinimni bo'g'di.

Men ohista-ohista ih-ih, dedim. Nafasim hir-hir etdi. Nafasim bo'yinbog' tugunida to'xtab qolmishday bo'ldi.

Men togat etolmadim. Bo'yinbog' uchini qo'shgo'llab-qo'shgo'llab tortdim. Uzib olib olayin, dedim.

— Nimaga muncha tipirchilaysiz? — dedi partkom.

— Manavi... bo'lmaydi, partkom bova.

— Nimasi bo'lmaydi, mixday-ku?

– Ishtonbogqa o'xshab shalvirayapti.

– E, unday demang! Madaniyati gapiring!

– Qo'yni no'xtasiga o'xshayapti, partkom bova.

– E, bir ishtonbog' deysiz, bir no'xta deysiz! Bu galstuk, yugoslavskiy galstuk! Otligqa topilmaydi!

– Buyursin, partkom bova, buyursin. Lekin shuni bo'y-nimdan oling.

– Ko'p gapirmang, mana bo'lmasa!

Partkom shunday deya, bo'yinbog'ni tortib-tortib qo'ydi.

Shunda, bo'yinm picha ozod bo'ldi. Emin nafas oldim.

Jo'na-jo'na kuni bo'yinbog'ni tashlab ketaman deya, niyatlandim.

Bo'lmadi – raisimiz urishib-urishib taqib qo'ydi.

Raisimiz men Toshkentda o'zinni qanday tutishimni bot-bot tushuntirdi. Meni mashinada Denov jo'natdi.

Tuman qishloq xo'jalik boshqarmasi boshlig'i o'tog'amiz bo'ldi.

(O'tog'a bizni bosh-adog qarab ko'rdi. Bir-bir qarab ko'rdi.)

– Bo'ladi! – deya bosh iring'adi.

O'tog'a bo'yinbog'imga gumonsirab-gumonsirab qaradi.

Bir ko'zlarimga qaradi, bir bo'yinbog'imga qaradi.

Men ilkis-ilkis holda qoldim.

O'tog'a, ana endi bo'yinbog'imni so'raydi, dedim. O'tog'a, ana endi sen bunday bo'yinbog'ni qayerdan topding, deydi, dedim.

Men apil-tapil oldini oldim.)

– Bu meniki emas! – deya, bo'yinbog'imni tortqilab-tortqilab ko'rsatdim. – Yo'q, meniki emas! Bu partkomimizniki!

O'tog'a totli-totli kulimsidi. Kulimsib-kulimsib bosh iring'adi.

– Bilaman, Jamoliddinov, bilaman, – dedi. – Buni partkomlaringiz tavallud kunida men hadya etib edim. Ko'zimga issiq ko'ringanidan qarayapman.

182 | Otandan qolgan datalar

Men Toshkentda o'tog'a bilan o'rtoq Lenin haykali yogiga gulchambar qo'ydim.

Ko'rik bo'lgich idora bordim.

Kelim-ketim mo'l bo'ldi, o'ting-o'ting undan-da mo'l bo'ldi.

Men bir burchakni olib o'tirdim. Qo'l qovushtirib o'tirdim. To'rga qarab o'tirdim.

To'rdagilar chapak chalsa, men-da chaldim. To'rdagilar oyogga tursa, men-da turdim.

Men to'rdan ko'z uzmay o'tirdim.

Shunda, to'rimda o'tirmish bir katta ko'zlarini bet-boshim lo'q etdi.

Men yuzlarimni devor burib o'tirdim.

Sag'aldan so'g'in ko'z girimda qaradim.

Katta hamon betimdan ko'z olmadi.

Men yomon holda qoldim. Boshimni tizzam egdim.

Oyoqlarim uchiga boqdim.

Men shu ko'yi tag'in ohista ko'z ostimlab-ko'z ostimlab qaradim. Katta, ko'zi o'lgan qo'yni ko'ziday-o'lgan qo'yni ko'ziday boqdi.

Men, joyimdan turib ketayin, dedim. Tag'in, qo'y, dedim.

Kattalar oldida qoqilib ketib sharmanda bo'lma, dedim.

Kattalar biri qo'yib, biri so'zladi.

Bir katta bir nima o'qib-o'qib berdi.

Bir katta qo'l peshlab-qo'l peshlab e'tiroz bildirdi.

Bir katta yomon bo'lib qoldi – ko'ksini changallab-changallab tashqariladi.

Bir katta araz urib-araz urib jo'nab qoldi.

O'likko'z katta hamon bet-boshimdan ko'z ayirmadi.

O'ynab qo'yay, ko'zlarimgan o'ynab qo'yay, men Surxonday olisdan keldim, qo'y, picha odamday o'tirayin, dedim. Qani edi, katta lo'q ko'zlarini bet-boshimdan olsa, qani edi! Men muztar bo'lib-muztar bo'lib anjuman qaridim.

Otandan qolgan datalar | 183

Joylashida:

– Nimalar bo'layapti-a, katta? – dedim.

O'tog'amiz qo'l siltadi.

– Bari Daqqiyunusdan qolgan gaplar, – dedi. – Men ham bor, shu gaplar ham bor. Bular o'zi besh-olti guruh. Besh-oltoviyam olg'ir guruh. Bir-birini yeyman deydi. Aslida, birinchi so'zlaganlarni gapi juft gap. O'shalarni mashinasini dalaga chiqarsa bo'ladi. Ammo ikkinchi guruh yo'l bermaydi. Chunki ikkinchi guruhni ilmiy rahbari martabasi baland odam, o'zim bo'lsam deydi. Boshqalarni bo'lishni xohlamaydi. Ni-maiki yangilik bor, kashfiyot bor – shunga sherik bo'lgisi ke-ladi. Aslida, qo'lini sovuq suvgayam urmaydi. Ammo hamma ishda, hamma ro'yxatda nomim bo'lsa, deydi. Tayyor oshga egalik qilgisi keladi. Shu sabab, tish-timg'i bilan qarshilik qiladi. Ilmda nima ko'p – kamchilik ko'p, bo'lmasa – topadi! Keyin, gapida turib oladi. Birida ilm zo'r, birida martaba zo'r, birida orqa zo'r. Bular dunyodan ana shunday bir-birini yeb o'tib ketadi. O'rta o'lgan-o'lgan – dehqon o'lgan!

Ertalab mehmonxona oldida uzun bir avtobus bel bo'ldi. Avtobus bizni shahardan olis tajriba dalasi olib bordi.

Anjumanda so'zlamish kattalar-da keldi.

Men o'likko'z katta nazari tushmasin deya, o'zimni chet-chet oldim.

Bir katta dala boshida turmish paxta terish mashinasi ol-dida gap ochdi.

– Ko'rikdan maqsad, – dedi katta, – kelajagi bor ma-shinalarni aniqlash, so'ngra ularni ommaviy ishlab chiqarish-ga tavsiya etishdir. Bu juda murakkab masala, yetti o'lchab bir kesadigan masaladir. Bunda asosan quyidagi uch narsaga e'tibor beriladi. Birinchi – to'lani chanogda qoldirmay terish, ikkinchi – ko'rak foizi, uchinchi – to'lani moslamalar orqa-

li paxtaidishga borib tushishdir. Faqat mana shu talablarga javob bera olgan texnikagina agrotexnika talablarga binoan ommaviy ravishda ishlab chiqariladi. Avvalo, tarixdan bir sahifa. Ma'lumki, birinchi paxta terish mashinasi 1947-yil-da yaratilgan. Shundan buyon to'g'sondan ziyod paxta te-rish mashinasi yaratilib, sinab ko'rildi. Ammo biron-tasiyam hamon talabga javob bermaydi. Shundan buyon izlanayap-miz, ilmiy ishlar qilayapmiz, sinab ko'rayapmiz. Ammo biron-bir ijobiy natijaga erisha olmayapmiz. Intilganga tole-yor, deydi xalqimiz. Shunday ekan, ilmiy izlanishda, sinov-da davom etamiz. Sizlarni ishonitirib aytamizki, biz olimlar sizlarga ijobiy natijalar beradigan paxta terish mashinalari yaratib berishga va'da beramiz! Mana, bugun navbatdagi yangi ishlab chiqarilgan mashinalarni sinab ko'ramiz, ular jami o'n yettita. Lekin biz siz aziz dehqonlarning vaqtlari-ngizni olmaymiz. Shuning uchun shu o'n yettita mashinaning to'rttasini sinab ko'ramiz.

Sinovchi mexanizator birinchi turmish mashinani egat soldi.

Yangi mashina tozalab terdi. G'o'zani shipshiydamlab terdi. Chanog'ida goldirmay terdi.

Ammo xom ko'saklarni chaynab-chaynab tashladi. Yulib-yulib tashladi. G'o'zapoyalarni g'ajib-g'ajib tashladi. Tolani ko'k barglar bilan bulg'ab-bulg'ab tashladi.

Katta chaynab tashlamish ko'saklarni oldi.

– Yangi mashinani ana shu ishi agrotexnika qoidalariga mos kelmaydi, – dedi katta. – Olimlarni endig'i vazifasi buni o'ylab ko'rib, bartaraf etishdir. Olimlar mazkur mashina ustida ishlayotganlariga mana, yigirma yil bo'lmogda. Bu olimlarni ishi shundan iboratki, ular shu vaqtgacha ishlatilib kelinayot-gan paxta terish mashinalaridagi urchuq barabanlaridan voz kechish yo'lidagi urinishlardir. Bu loyihani afzalligi shunda-ki, unda tik tayogchalar o'rnatilgan bo'lib, tayogchalarga qator lappaklar joylashirilgandir. Xuddi ana shular g'o'za tevaragi-da aylanib, to'lani tortib oladi. Ta-ak, endi navbatdagi yangi

mashinani sinovdan o'tkazamiz. Bu mashina ijodkori mashinada o'tirgan olimdir. U kishi hozir o'z mashinasida o'zi mexanizatorlik qiladi. Bu mashinaga ham xuddi haligiday lappaklar o'rnatilgan bo'lib, ammo bunisi bir oz farq qiladi. Bu mashina juda nozik, aniqrog'i, juda bo'sh. Ya'ni, paxtani birchanoq qilib terib ketadi. Totalar chanogda chuvallib, dala oppoq bo'lib qoladi. Aniqrog'i, bu mashina chala teradi. Ammo bu mashinaning ham afzal tomonlari bor. Masalan, uni ishlatish oson, qulay. Boshqa mashinalardek, uning urchuqlarini hadeb yuvavermaysiz. Mazkur mashina lappaklarini almashirib, ko'rak terishda ham foydalansa bo'ladi.

Havokuch yordamida paxta tergich mashina sinab ko'rtildi. Havoyutgich moslamada paxta tergich mashina sinovi bo'ldi.

— Ko'rib turibsizki, — dedi katta, — yangi mashinalarni birontasi ham shu kunlarda dalada paxta terayotgan mashinalarg'a tenglasha olmaydi. O'sha mashinalardan qol-manglar!

Kattalar davra olib talashib-tortishdi. Go'yo, kimo'zar o'ynadi.

Bilsam — qirqinchi yillarni o'rtaalarida Rozenblyum degich ixtirochi mashinaga urchuq qo'yib, paxta terishni o'ylab topibdi. Shundan buyon urchuq bilan paxta terish joriy bo'libdi. Shundan buyon paxtani shu urchuqlar terar ekan. Shu vaqt mobaynida urchuqlardan bir necha marta voz kechmogchi bo'libdi. Ammo urchuq o'rni bosa oladigan texnika topa olmabdi. Yuzdan ziyod... paxta terish mashinasi haqida yuzdan ziyod dissertatsiya yaratilibdi! To'qson kishi fan nomzodi bo'lib, to'qiz kishi fan doktori bo'libdi! Ikkiti akademik saylanibdi. Ammo mashina hamon o'sha-o'sha — qirqinchi yillarda Rozenblyum yaratgan mashina emishi! Yana-tag'in — bari dissertatsiyalar ayini ana shu urchuqlar haqida emishi! Kattalar uyalmay-netmay aytib o'tiribdi:

— Urchuq eskirib qoldi.

— Ammo boshqa texnika yo'q-da.

— Qo'yavering, amerikaliklar ham urchuqlar bilan paxta termogda.

— To'g'ri, ammo ular paxta terish mashinalarini yil sayin takomillashirib bormogda. Masalan, Amerikaning „Jon Dir“ firmasida ishlab chiqilayotgan paxta terish mashinalari keyingi yigirma yil mobaynida o'zining paxtani ko'p va tez terish xususiyati bilan bizni mashinalardan bir yarim baravar o'zib ketdi.

— Bizda esa paxta hamon qo'lda terilmogda.

Paxta tergich mashina yaratgich kattalar nima fikrga kel-dilar?

— Biz yaratgan mashinalar yomon ishlayotgani uchun eng avvalo, nav yaratuvchilar aybdor! — dedi bir katta. — Nav yaratuvchilar bizing mashinalarboq paxta navi yaratib bermayptilar. Yangi mashina kerakmi? Demak, yangi paxta navi ham kerak. Yangi paxta navi qanday bo'lmog'i kerak? Yangi paxta o'rta bo'yli, xipchadan kelgan bo'lmog'i kerak!

7

Avtobusda mehmonxona kelgunimchayin o'yladim.

Odamzot Gagarin bo'lib Oy uchdi. Odamzot Oydan tosh olib keldi.

Ammo... dehqon og'irini yengil qilajak paxta terish mashinasi yaratilmadi!

Odamzot yuragi joyiga o'zga yurak joylashirildi. Odamzot yuragi almashirildi!

Ammo... urchuq almashmadi! Shugina urchuq o'rni uchun bir texnika o'ylab topib bo'lmadi!

Dehqon ko'nglidagiday bir paxta tergich mashina yaratilmadi!

8

Avtobus bizni katta yo'l chetida tashlab ketdi.

Men o'ngimga alang-jalang lo'killadim. Men chapimga alang-jalang lo'killadim.

— Madaniyat uyi qayerda-qayerda? — dedim.

– Shatta-shatta! – dedi bir yo'lovchi chol.

Chol ko'rsatmish imoratni ko'zlab bordim. Imorat chin-dan-da madaniyat uyi bo'ldi.

Men tag'in lo'kiladim. Oxir madaniyat uyini topdim. Ichim ilidi.

– Xudoga shukur-e, haqiqat bor ekan-e! – dedim. Yo'l-yo'lakay qayishimni yechib-yechib ichkariladim.

Shunday ichkarilashimni bilaman – bir qiy-chuv bo'ldi, bir qiy-chuv bo'ldi-e!

Misoli yerdan chiqmishday besh-oltita ayol bo'y berdi! Bari ayol qo'ziqotin misol oppoq-oppoq bo'ldi!

– Uro za bapan?! – deya baqirdi.

Men bir qo'lim bilan qayishimni ushladim, bir qo'lim bilan betimni ushladim.

– Ay, o'ldim-ay! – deya shahd buridim.

Ketimdan bir mallasoch ayol quvib keldi. Xalchasi bilan yelkam oralatib urdi.

– Yx, ty bapan! – deya urdi.

Bir tartifdan erkaklar chiqib keldi. Erkaklar orasida bir melisa-da bo'ldi.

– Ko'z bormi, oka? – dedi melisa.

– Bor-bor! – dedim.

– Ko'z bo'lsa shunday qilasizmi? Ana – „M“, „J“, deb yozib qo'yibdi-yu? Yo, xat-savod yo'qmi? Ana endi ellik so'm jarima to'laysiz!

Bildim – ish chatoq bo'ldi. Bir befarosat qadamim tufayli ellik so'm ketar bo'ldi.

Ellik so'm-a, ellik so'm!

Bir mehnat kuni uch so'm o'ttiz yetti tiyin turadi. Ellik so'm topishim uchun o'n besh mehnat kuni bajarishim lozim bo'ladi.

Endi, bola-baqrani nasibasini omon olib borayin. Ellik so'mga kim qancha qozon qaynaydi?

– Xat-savod bor! – dedim. – Ana shu „M“, „J“larni o'qib ko'rib kirdim! Mana shunday kelib o'qidim: „M“ – mar-

188 | Otandan qolgan dalalar

jalamiki bo'ldi. „J“ – jigilamiki bo'ldi. Xudoga shukur, jigilamni! Jigilarnikiga kirib keta berdim!

– Yopiray, yopiray! – deya yoqa ushladi melisa.

– Yopiray bo'pimi! – dedim. – Shaharda bor xat-savod, qishloqda-da bor!

Men betimni qalini – jonimni huzuri, deya sur bo'lib-sur bo'lib tura berdim.

Melisa yo olachipor betimni ko'rib rahmi keldi, yo shu ko'rsavod bilan aytishib o'tiramanni, dedi.

– E, boring-e! – deya jerkiib tashladi. – Qattan kelgan bo'lsayiz, o'shatga gundon bo'ling-e!

– Gundon bo'lamiz! – deya ko'krak ko'tardim. – Biz shahringizga musofirmiz! Gundon bo'l, desangiz – bo'la beramiz!

Mallasoch ayol suvdan quruq chiqishimni bilib qoldi. Tag'in xalchasi bilan urib qoldi.

Men ilk etib melisani ketiga o'tib oldim. Melisani yelkasi osha qaradim.

– O'-o', marjal! – dedim. – Sovetni badraxxonasi ko'p qizg'ana bermal! Sovetni badraxxonasi senga-da yetadi, men-ga-da yetadi!

Ayollar oldida men haq-men haq, maqomda qadamladim. Zafarona-zafarona qadamladim.

Ayollardan pana bo'lishim bilan yulduz uchmishday-yulduz uchmishday chopib-chopib qo'ya berdim!

9

– Otingni sot, molingni sot, mash'al bo'l-da! – dedi raisim.

– O'ynab qo'yay, o'ynab qo'yay! – dedim men. – Tag'in kim kelayapti?

Raisimiz shahodat barmog'ini yuksak ko'tardi.

– Shoir! – deya xitoblendi. – Ana endi reportaj bo'lasisiz, ocherk bo'lasisiz!

– O'ynab qo'yay, mehmondan, o'ynab qo'yay!

— Kassirdan pul olib bozorlang. Bir qo'y, uch-to'rtta aroq...

Shoirilar choshgohda keldi.

Shoirilar o'qariq yogoalab ohista-ohista odimladi. Shoirilar dalalar uzra nazar tashlab-nazar tashlab odimladi. Shoirilar dalalar uzra qo'l shop qilib-qo'l shop qilib odimladi.

— Paxtazor — chaqon qo'llarga intizor! — deya xitoblanib odimladi.

— Paxtazor — paxta frontining mexanizatsiyalashgan qo'shinlariga intizor! — deya xitoblanib odimladi.

Ideologiya bilan raisimiz shoirilar ketidan ergashib yurdi.

Shoirilar o'qariq adog'ida oyoq tildi.

Shoirilar oyoqlibos qoqdi. Shoirilar cholvor qoqdi. Shoirilar ko'yak pufladi.

Shoirilar biznesiga yo'l oldi.

Kayf-safo avj oldi.

Shoirilar o'zlarini o'zlarini maqtab ichdi. Shoirilar o'zlarini o'zlarini ulug'lab ichdi.

Kosagul shoir piyola to'la aroqni bir ko'tarishda yutdi.

Gazagiga ana shu piyolani chertib-chertib xirgoyi etdi:

Yurtim shunday bir diyorki

Nurxona-yu — nurxona

Durxona-yu — durxona

Gulxona-yu — gulxona...

— O'rtoq Dehqoniy! — deb qoldi bir mahal.

Men sergak bo'ldim. Men alang-jalang bo'ldim. Men

o'z-o'zimdandim.

— Unday demang-e, domla, unday demang-e, — dedim.

— Iya, nega demayman? Dehqonni Dehqoniy deydi-dal!

— Men shoir bo'lsam ekan — shundaychikin desangiz.

Men bir dehqon odam bo'lsam. Shunday ekan, Dehqonqul deya bering.

— Qul? Sho'ro zamonida qul yo'q! Bo'lishi ham mumkin emas! Ulug' Oktabr sotsialistik revolyutsiyasi barcha quillik-larga barham bergan!

190 | Otamdan qolgan dalalar

— Hal! — deya kesak olib berdi Ideologiya. — Ulug' Oktabr sotsialistik revolyutsiyasi planetamizning sotsial-siyosiy qiyofasini tubdan o'zgartirib yubordi, kishining kishi tomonidan ezilishiga va ekspluatatsiya qilinishiga asoslangan butun jahon sistemasiga 1917-yil oktabrida qaqshatqich zarba berildi, jahonda birinchi sotsialistik davlatning tashkil topishi jahon tarixining yangi davrini boshlab berdi, chor Rossiyasida aholi-ning to'rtdan-uch qismi qishloq xo'jaligida band edi, endilikda mehnatga qobiliyatli aholining uchdan bir qismidan kamrog'i qishloq xo'jaligida mehnat qilmogda, o'tmishda savodsiz bo'lgan, pomeschik tomonidan xo'rlanib kelgan dehqon endilikda o'z xo'jaligining ozod egasi bo'lib oldi, abadiy foydalanish uchun kolxozlarga berib qo'yilgan yerlarda mehnat qilmogda, kooperativning boshqa a'zolari bilan birgalikda kollektiv mehnat samaralarini taqsimlab olmogda, uning oila a'zolari sotsialistik tuzum bergan barcha madaniyat ne'matlaridan bahramand bo'lmogda, Sovet hokimiyati yillari moyaynida dehqonlarning real daromadlari oshmogda...

— Endi, domla, ota-enamiz shundayin ot qo'yib edi-da.

— Domla? Qanqqa domla? — dedi kosagul shoir. — Domla machit-madrasalarda bo'ladi! Biz sotsialistik xalq shoir-larimiz!

— Tavba qildim! — deya qo'limni ko'ksimga qo'ydim. — Mayli, bilganingizday deya bering.

— Ha, ana, bu boshqa gap! — dedi kosagul shoir. — Ana shunday ketisangiz, shubhasiz, o'sasiz! Xo'-o'sh, o'rtoq Dehqoniy, mana bu yonimdagi zotni tanıyapsizmi?

— Yo'q, — deya bosh chayqadim.

— Bu zotni tanıyapsiz — dunyoni tanıyapsiz! Bu zot zamonamizning buyuk adibi bo'ladi. „Bo'ri izidan“ degan romanni o'qıgandirsiz?

— „Bo'ri izidan“, „Bo'ri izidan“...

Men shunday deya, chapimga qarab ko'z pırpıratdım. Men shunday deya, o'ngimga qarab ko'z pırpıratdım. Men shunday deya, osmonga qarab ko'z pırpıratdım.

Men o'qidim, deyin dedim – yolg'on bo'ldi. Men o'qimadim, deyin dedim – Ideologiya ko'z qisdi.

Ideologiya o'qidim, deb ayt-o'qidim, deb ayt, deya ko'z qisa berdi.

– „Bo'ri izidan“, „Bo'ri izidan“... – deya tag'in ming'ning' etdim. – E, ha, ov haqida edi-a?

Ana shunda buyuk adibni o'zlariga gap berdi.

– Da, ov haqida! – dedi hokimona. – Qashqir ovi haqida!

– Esladim-esladim! – deya bosh iring'adim. – Endi esladim. Picha xayolimdan ko'tarilibdi. O'vga qiziqmagandan keyin shu-da.

– Nu-u, o'vga qiziqmaydigan odam ham bo'ladimi?

– Qiziqqanim bilan, dalamizda bo'ri yo'q-da, ov qilayin desam.

– Nu-nu, bo'ri yo'ql. Bir vaqtlar bu dalalar bo'rilar makoni edi, bo'rilar makoni!

– Bo'rilar makoni? – deya angraydim.

– Da, bu dalalar bo'rilar makoni edi!

Men dalalarimda ilon ko'rdim, chayon ko'rdim, tulki ko'rdim. Ammo bo'ri ko'rmadim.

– Mana shu dalalar-a? – dedim.

– Da, bu dalalar bo'rilar uyasi edi, bo'rilar uyasi!

– Shunday-ya? – dedim.

– Da-da, bu dalalarda bo'ri galalari to'da-to'da bo'lib izing'ib yurar edi!

– Yo'g'-e? – dedim.

– Da-da, bu dalalarda yirtqich bo'rilar uvillab-uvillab daydib yurar edi!

Men nima deyishimni bilmadim.

– Bo'ri o'z uyasidan oliblab ketmaydi, deyishadi, – dedim. – Unda gala-gala bo'ri qayovga ketadi?

– Sho'ro hukumati qirib tashladi! Mana bunday paq-paq otib qirib tashladi! Sho'ro hukumati ikki milliontacha yirtqich bo'rini ana shunday qirib tashladi! O-o-o, Sho'ro hukumati bo'lmasa, bu dalalarda dehqonchilik qilish qayovga

edi? O-o-o, Sho'ro hukumati bo'lmasa, bu dalalarda dehqon qayovga edi?

– Ha! – deya yana kesak olib berdi Ideologiya. – Sovet Ittifoqida sotsializmining g'alaba qilishi natijasida ekspluatator sinflar tugatildi va kishining kishi tomonidan ekspluatatsiya qilinishiga barham berildi, ishsizlik va qashshoqlik yo'q qilindi, mehnatkashlarning moddiy va madaniy farovonligi yil sayin o'sib bordi, milliy zulmni keltirib chiqargan va xalqlar orasida bir-biriga ishonmaslikni kuchaytirib kelgan ekspluatator sinflarning tugatilishi, Sovet hokimiyati tomonidan SSSRdagi barcha xalqlar o'rtasida haqiqiy tenglikni yuzaga chiqarishga qaratilgan lenincha milliy siyosatning amalga oshirilayotganligi, ayrim millatlarning xo'jalik, siyosiy va madaniy jihatdan o'rtnishdan meros bo'lib qolgan qoloqligini yo'q qilishda rus xalqining sistemati suratda yordam berib kelayotganligi natijasida sovet qishlog'i hayotida juda katta o'zgarishlar yuz berdi, sotsialistik qishlog' xo'jaligining ekonomikasini mustahkamlash negizida kolxozchi dehqonlarning moddiy farovonligi oshdi, qishloq hayoti shahar hayoti bilan tenglashdi, shahar bilan qishloq o'rtasidagi tafovut yo'qoldi...

– Mana bu yonimda o'tirgan zot barcha davrlar va barcha xalqlar adibidir, – dedi kosag'ul shoir. – „Samargand osmonida yulduzlar“ romani muallifi bo'ldi.

– „Samargand osmonida yulduzlar“...

Buyuk adib gapimni ilib oldi.

– „Samargand osmonida yulduzlar“ romanida ham yirtqich qashqirlar hayoti galamga olindi, – dedi. – Faqat unda qadimgi qashqirlar tasvirlanadi. Farqimiz – u kishi nuqul tarixiy qashqirlar... nuqul tarixiy qashqirlar hayotiga murojaat qiladi, xolos...

Shoirilar jo'na-jo'na bo'ldi.

– Siz idoragacha yuring, ish bor, – dedi raisimiz. Shoirilar mashina ket o'rindig'ida joylashdi.

Men raisimiz imosi bilan haydovchi qabatidan joy oldim.

Mashina Sayrak qishlog'i yoqalab yurdi-yurdi — Aqrab shahid goralarab keldi.

Haydovchi mashinani ohistaladi. Chap qo'lida mashina boshqardi. O'ng qo'lini yuzlari aro ko'tardi. Aqrab shahidga qarab pichir-pichir fotha o'qidi. O'ng kaftini yuzlariga surtdi.

Men haydovchiga qo'shilib fotha o'qidim.

— Tanho mozorda yotgan zot kim bo'ldi? — dedi buyuk adib.

Men: otamiz, deysh uchun og'iz juftlab edim — raisimiz og'zimdand gapimni ilib oldi.

— U zot urush qahramoni! — dedi raisimiz.

— Urush qahramoni? Qanaqa urush? — dedi barcha xalqlar adibi.

— Ulug' Vatan urushi qahramoni! — dedi raisimiz.

— O-o-o, Ulug' Vatan urushi qahramoni! — deya xitoblandi buyuk adib. — Ocherk yozib, nomini abadiylashtirish kerak edi!

— Hali ham kech emas, — dedi barcha xalqlar adibi. — Adham Rahmatga aytamiz, kelib yozib ketadi.

— Adham Rahmat bo'lishi shart emas, — dedi raisimiz. — Toshkanda qahramonni yozuvchi jiyani bor. Shu jiyani yozsa-da bo'ladi.

— Yozuvchi? Kim deydi? — dedi kosagul shoir.

— Tog'ay Murod, deydi.

— Tog'ay Murod? Tog'ay Murodni bilamiz! — dedi kosagul shoir. — O-o, Tog'ay Murod Xudoni balosi u, Xudoginani balosi u!

— Jiyani tog'aga tortadi-dal — dedi raisimiz.

Ideologiya kerma qosh bo'ldi. Ideologiya lab burdi.

— Ulug' Vatan urushi qahramoni... Ulug' Vatan urushi qahramoni... — deya o'ylandi Ideologiya. — Shunday odam vafot etadi, nega men bilmayman, o'rtog' rais? Bu voga qachon bo'lib o'tdi?

— O'tgan besh yilliklarda bo'lib o'tib ketdi, — dedi raisimiz.

— A-a, vot kak! — dedi Ideologiya. — Men unda Moskvada o'qishda edim!

10

Bir haftadan keyin supraday bir ro'znomada mana bunday maqola o'qidim:

YOZUVCHILAR PAXTA DALALARIDA OPPOQ TONG YULDUZLARI

Tong kiprik qoqmoqda. Bobotog' cho'qqilarida osmon oqarib ko'rimoqda. Ona quyosh dastlab qaldirg'och qanotiga o'xshab ko'rinadi-da, zum o'imay tog'ning yassi cho'qqisida qip-qizil mis tovoqday tovlanib, vohaga ajib bir zar to'kadi. Hur, baxtiyor kun boshlanadi.

Shu lahzada Xursandoy bilan Norguloy so'gmoq yoqalab borishmoqda. Ular bugun Jarariq anhor bo'yida „oq olin“ terishadi. So'lim, suluv Jarariq anhor bo'yida „oq olin“ terish naqadar gashli! Yana-tag'in o'n kunlikning oxiri. Bir yuz qirg'uch kilogrammdan paxta terishsa, jami besh tomnaga yetadi. Dugondalar kecha oqshom maslahatlashib olishgan. Xursandoy birinchi egatga tushadi. Norguloy uni yonlab tushadi.

Paxta yuzini shudring bosgan, qo'l tegsa, yong'ir yoqanday dav etib to'kiliadi, qo'l jigga ho'l bo'ladi.

— Xursandoy, shudringning yaltirashini qara, xuddi yong'ir yoqanday-a, — dedi Norguloy.

— Bahor, misoli so'lim bahor!

Xursandoy shunday deb, Norguloyga bir nima uzaldi.

— Dugonajon, manavi atirdan sepib oling, chivin chagmaydi.

— Voy, bu nima?

— Fransuz atiri.

— Rahmat, dugonajon, rahmat, dalaga fransuz atiriyam bo'laveradi.

Brigadir Dehqonqul aka bizning ilimosimizga binoman iktia dala yulduzini, iktia tong yulduzini bir-ikki daqiqaga olib qoldi. Biz dala yulduzlari bilan subhata bo'ldik.

— Hormang endi, ona qizlarim!

— Salomat bo'ling, — javob berdi dala yulduzlari lablarida tabassum o'ynab.

— O, yaxshi, yaxshi! Turmush sharoitlaringiz qalay, qiy-nalmayapsizlarni o'zi?

— Qiyalish qayogda, hamma narsa yetarli. Uylarimizda gaz, radio, televizor bor. Har kuni kechqurun kolxoz klubida kino ko'rib turamiz. Biz paxtakorlar uchun hamma narsa mu-hayyo! — dedi qizlar baxtiyorlarcha.

— Paxta terish qiyin emasmi?

Qizlar yuzlarida baxt va shodlik o'ynab, o'zlarining dil so'zlarini izhor eldi:

— Paxta terishning nimasi qiyin? Paxta terish gul te-rishday gap! „Oq oltin“lar lo'ppi-lo'ppi bo'lib, bizga tabas-sum bilan termulib turadi. Biz avaylabgina olib, etagimizga solamiz!

— O, poeziya, poeziya!

— Paxta terish gul terishdan oson! Gulning tikani bor, avaylamasa bo'lmaydi. Paxtaning esa tikani yo'q, shundaygina kaffimizga olib, etakka solamiz-qo'yaniz, vassalom. Qaytanga kaffimizga momiqqina tegib, jonimizga huzur bag'ishlaydi, ro-hai bag'ishlaydi.

— Kaffimizga momiqqina tegib... Ana o'shatish! Shoir bo'lib keting-e!

— Biz paxtani yayrab, havas bilan, zavq-shavq bilan teramiz! Chunki paxta ifxiorimiz!

— Ofarin, qizim, ofarin! Ana falsafa-yu, mana falsafa! Biz falsafani siz qo'li gul dala yulduzlaridan o'rganishimiz ke-rak! Xo'p, ona qizlarim, ishlaringizga muvaffaqiyatlar tilay-miz! Vaqlaringizni olganimiz uchun kechirim so'raymiz!

Dala yulduzlari dala sari yelib ketdi. Ha, yulduzlar shoshilmogda, ha, oppog dalaga talpimmogda.

Dala yulduzlari tushgacha yuz kilodan oshirib „oq oltin“ terib xirmonga to'kib, to'zov og'ushidagi dala shiyponiga keldi. Yulduzlar tushlik qilib, madaniy hordiq chiqardi.

— Dalada yurganlar tushlik qilmaydimi? — so'radik biz brigadirdan.

— Ular mana bu madaniy hordiq chiqarayotgan ilg'orlar bilan sotsialistik musobaqa o'ynagan, — dedi brigadir g'urur bilan. — Ilg'orlarga yetib olaylik deb, tush vaqtidayam paxta teradi, ilg'orlarning dam olib o'tirganidan foydalanadi. Tad-birkor, serg'urur qizlar-dal! Ro'mollarining uchida nomi bor, shuni yo'l-yo'lakay tishlab yeb, paxta teraveradi.

— O, ana buni chinakam mehnatsevarlik desa bo'ladi!

— Dala mehri!

— Paxta ishqil!

— Vatanga fidokorlik!

Shu payt kolxoz agimashinasi shiypon oldiga kelib to'xtadi. Radiokarnaydan kolxoz agiatori Javlonboy aka-niing jarangdor ovozi yangradi:

— Terim ilg'orlarga shon-sharaflar! Aziz terimchilar, yarim kunda yuz kilogramdan „oq oltin“ terib, el xirmoni-ga to'kkan Xursandoy bilan Norguloyga tenglashingiz! Hozir eshittiriladigan „Baxt yallasi“ ana shu ikki ilg'or dugona-niing bugungi yutug'iga bizning olqishimiz bo'ladi! Diggal, „Baxt yallasi“!

Baxtiyorlar o'lkasi bu — yayrashing, o'ynang, kuling,

Bulbuligo'yo bo'lib, xo'p sayrashing, quvmang, kuling,

Ter to'kib sizlar shu yurtida bundan ham baxtli bo'ling...

Baxt yallasidan horg'in ko'zlar tiniqlashdi, bellarga, qo'llarga quvvat kirdi, oyog'larga darmon kirdi.

Dala yulduzlari baxt yallasi qanoatida yana dalalar sari yelib ketdi.

Biz ulkan to'yxonani eslatuvchi paxtaazor qo'ynidan olam-olam zavq ila, quvonch ila qaytar ekamiz, quloqlarimiz osti-da hamon „Baxt yallasi“ jaranglab turdi:

Baxtiyorlar o'lkasi bu...

Ufqda porloq kelajakdan darak berib, quyosh qizarib boymoqda...

Sergey BORODIN,
Mixail SHEVERDIN,
Komil YASHIN.

11

Umrida shunday kun bo'ladi: odam birdan aynib qoladi!
Ko'ngilga qil sig'maydi. Ko'ngil bir xijil bo'ladi, bir lanj bo'ladi.

Ko'ngilni nimadir bir nima barmoq botirib-barmoq bo-tirib tirmaydi.

Ko'ngilni bir hadik bosib keladi. Ko'ngil tub-tubi nimadir bir nima bo'ladi, deydi.

Hadik yuzlarga o'tadi. Hadik qoboqlarga o'tadi.

Chap qobog' piri-uchi.

Kaft chap qobog' silab-siypaydi.

Lablar qobog' silamish kaftni cho'lp-cho'lp o'padi.

– Ket, bor, ket!..

Odam o'zicha ana shunday hadik quvmish bo'ladi.

12

Ko'zimga dala-da ko'rinnadi. Ko'zimga paxta-da ko'rinnadi.

Mototsiklim bilan qishloq uchdim. Darvozamizdan yeilib ichkariladim. Shunda, dimog'imga qo'lansa bir is keldi. Hovli yuzida satillar dumalab yotdi. Bidonlar yumalab yotdi.

Mayda-mayda ko'lmak suvlar yilt-yilt etdi. Qop-qora kuyalar sochila-sochila o'ynadi. Qo'lansa is hamingadar anqidi. Bir yerda latta kuyayapti, deya o'yladim.

– Ay!.. – dedim.

Ichkaridan Oysuluv qizimiz chiqib keldi.

– Sen emas, enang qani? – dedim.

Qizimiz ho'ngillab yig'ladi. Yumalab yotmish bidon o'tirib yig'ladi. Yuzlarini kaftlari bilan yashirib yig'ladi..

198 | Odamdan qolgan dalalar

Hadahablab qizimiz oldiga bordim. Yuzini o'zimga qaratdim.

– Nima qildi, ay? – dedim. – Enang qani?

Qizimiz gapirmadi, qo'li bilan tuman tarafni ko'rsardi.

Achchiq bilan qizimizni yelkalaridan dast ko'tarib oldim.

– Senga aytayapman, tiling bormi?! Enang qani deyapman?!

Qizimiz o'pkasini bosolmayin ayirdi:

– Enam o'ziga o't qo'yib yubordi.

– Nima-nima?! Qayerda-qayerda?!

– Tuman olib keldi.

– Momong qani?!

– Momom enam bilan ketdi.

13

Men mototsiklimni yo'l-yo'lakay o't oldirib uchdim. Tezlikni oxirigacha bosdim.

Men qanday yetib keldim – Xudo bilmasa, men bilmadim.

Mototsiklimni kasalxona darvozasi oldida qoldirdim. Ichkarilab chopdim.

Qabulxonada odam mo'l bo'ldi. Birov kasalxona kiyimida bo'ldi. Birov ko'cha-ko'y kiyimida bo'ldi.

Men dardimni tuynukdan aytdim.

Oq xalati yigit bosh iring'adi.

– Bilaman, olib keldi, bilaman, – dedi.

– Ichkari kiraman, – dedim.

– Yo'q, mumkin emas.

– Men... men xo'jayini bo'laman.

– Qat'iy nazar, bemorga hozir tez yordam ko'rsatilmog'da.

U dedim, bo'lmadi, bu dedim, bo'lmadi.

– Bo'lmasa, momoni chaqirib bering? – dedim.

– U kim?

– Bizni enamiz.

– Ha-ha, yonida bir kampir bor edi, o'sha-da? Bu mum-kin!

Qabulxonada bari-bari menga qaradi.

Birov achinib qaradi. Birov gayg'urib qaradi.

Birov bosh chayqadi. Birov bosh irtg'adi.

Qabulxonada pichir-pichir boshlandi.

– Erkagi ekan, sho'rpeshonani erkagi ekan.

– Hay, bechora-e, bechora.

– E, tavba-ye, tumanda bir oyda to'rtta shunday ko'rgilik bo'ldi-a?

– To'rtov bo'ldimi-a?

– Esa-chi. Jobida birov, Mo'mingulda birov, Sayrakda birov, bunisi bilan to'rtov.

– Qanday zamon bo'ldi-a?

– Oldinlariyam ko'p bo'lib edi, bildirishmadi. Endi bildirishayapti.

– Ko'rasiz, hali shuniyam bosdi-bosdi etadilar.

– U-ku, chin. Oldingi to'rttasiniyam bosdi-bosdi etdilar.

Oyday-kunday ko'rinib turgan kuyikni qaytib bosdi-bosdi etadilar?

– Eb-e, jo'qchi desa, jo'qchi degulixsan-da, eb-e. Kat-talarni oldida oqni qora deyish nima degan gap...

Oq xalati yigit telefonda birov bilan gapirishdi.

– Bir chetga? Bo'pu, bir chetga, bo'pu, – dedi.

Yigit bilagimdan ushlab hovli yetakladi. Qo'li bilan bir chetni – quyug daraxtlar ostini ko'rsatdi.

– Ana o'sha o'tirg'ichga borib o'tirib turing, kampirni hozir yuboraman, – dedi. – Shovqin-suron qilmay, tinchgina o'tiringlar.

– Kim shovqin qilayapti?

– Siz emas, kampir shunday ekan. Kampir kelganda shunday baqirib-chaqirdi, shunday shovqin-suron qildi, kasalxonani boshiga ko'tardi! Shunga, bosh vrachimiz shovqin qilmasin, chetroqda gaplashsin, deyapti. Endi siz erkak odam-siz, kampirga aytib qo'yasiz-da.

Men yigit aytmish xilvat borib o'tirdim. Oyog uzatib o'tirdim.

14

Sag'al o'tdi – onamiz paypanglay-paypanglay keldi.

Onamiz rangida rang bo'lmadi. Onamiz ko'zлари shish-shish bo'ldi. Onamiz burunlari oqib-oqib yotdi.

Onamiz qabatimdan joy oldi. Doka ro'moli bilan og'zini ushlab... sel-sebor yig'ildi.

– Ko'rgiliging ko'p bo'lsin, sendaychikin erkakni! – dedi.

– Eb-e, men sizga nima qildim?

– Qichqirganimdan chopra kelsang, o'larmidingi!

– Qachon? Eshitganim yo'q, Xudo ursin agar, eshitganim yo'q!

– Qancha qichqirdim, tom-toshni boshimga ko'tardim, hovlini boshimga ko'tardim. Dehqonqul-a, kela ber-chi kela ber, deb qichqirdim.

– Eshitganim yo'q, it bo'layin agar, eshitganim yo'q!

– El-xalqim, kela ber-chi kela ber, deb baqirdim. Qani, birovigina jonzo'rov bersa, oling nima desa!

– Bari menga o'xshab dalada yurgan-da?

– Ha, dalang bilan qo'shilib chalpak bo'lg'in, chalpakki-na bo'lg'in! Ha, dalang bilan qo'shilib qo'shmozor bo'lg'in, qo'shmozorgina bo'lg'in! Shu ayolga bir nima bo'lsin qani, men seni nima qilaman ekan!

– O'zi, nima bo'ldi, aytin ganikeyin?

– Ochiq mo'zor bo'ldi, ochiq lahad bo'ldi!

– Ko'p baqirmang-e, ena, tevarak-boshdan-da uyatdir.

– Ichkarida jondaygina kelinim kuyib yotadi-da, men baqirmay kim baqiradi?!

– Xo'p, nima bo'ldi o'zi? Bir boshidan aytin ganikeyin?

– Bir qaradim: kelin ichkarida beshikka bag'rini berib o'tirdi. Bolasiya emchak berdi. Peshonasini beshik tebrat-gich qo'yib uxlatdi. Ay, kelin, bo'l, dedim. Mayli, hozir, dedi.

So'g'in hujramga kirib ketdim. Kelindan hadeganda darak

bo'la bermadi. Ikki qaradim: ay, kelin, bo'l, dedim. Mayli, manavini emizib bo'layin, mayli, dedi. Bir og'iz qatitq-quruq gapirgan bo'lsam, o'layin agar, o'libgina ketayin, agar! Qaradim-qaradim: kelin qimirlamadi. Bor-e, dedim, bu dunyomdan u dunyom yaqin bo'lsa, menga nima, dedim. Hujramga kirib yotib oldim. Yotib-yotib, ko'zim ketdi. Bir mahal, oynadan birov qaradi. Men ko'zimni bilinar-bilimas ochib turdim. Kelin oynadan mo'raladi. Kaftlarini oyna tutib mo'raladi. Men o'zimni uxlamishga olib yodim. Kelin oynadan mo'raladi-mo'raladi... ketdi. Endi dalaga hayallab-hayallab boradi, eridan ko'r bo'lib gap eshitadi, dedim. Kelin shu ketishida oshxonaga boribdi. Gap yo'q, so'z yo'q, burchakda turgan yermoyini olib-di-da, yelkasidan quyibdi.

– Yelkasidan quyibdi? Yermoyini-ya?

– Yermoyini-da, yelkasidan-da! So'g'in, ko'yilagi etagidan gugurt chaqibdi.

– O'zi chaqibdimi?

– Bo'lmasa kim chaqadi, o'zi-da.

– Chopib bormadingizmi?

– Eb-e, tush bilibmami, o't qo'yishini!

– Yo, tavba, yo, tavbangdan...

– Bir mahal, chirillagan ovoz eshitdim. Avval-avval, nima emish, dedim. Shu yaqinda birov-yarimni eri urayapti-yov, dedim. Hadahalab joyimdan turdim. Oynadan tashqari qaradim. Qarasam: hovlida bir o't yonayapti. O't bo'lib o't emas, kun bo'lib kun emas! O't, deyin dedim – shu vaqtda o't nima qiladi, dedim. Kelin tandir qizitayapti, deyin dedim – kecha tandir qizitib, non yopib olib edi-ku, dedim. Bir mahal o't chinqirib qo'ya berdi! Tavba dedim, o't ham chinqiradimi, dedim. Umrin o'tib, chinqirib yongich o't ko'rnab edim-ku, dedim. Bir mahal, o't hovlini aylanib chopdi! Men tashqari o'tilib chiqdim, Qarab turdim: o't hovlida zir-zir aylanib chopdi! O't chinqirib-chinqirib chopdi! O't buralib-buralib chopdi! O't o'ynab-o'ynab chopdi! O't eshilib-eshilib chopdi! Men ovoz qo'yib chiriq berdim. Seni yo'qlab chiriq ber-

dim. El-xalqim kela ber, deb chaqirib berdim. Chiriq bera-chiriq bera – o'tni oldimga solib quvib qo'ya berdim! Hovlini aylantirib o't quvaman-o't quvaman – qani endi, yetolsam! O'tni yetolmadim! Bir-ikki marta yetaman-yetaman dedim ag'nab tushdim. Bellarim zirqirab og'ridi. Joyimdan turlamay qoldim, yotgan yerimda: el-xalqim, qayerdasan, el-xalqim, kela ber, deb baqira berdim. Bir balo qilib joyimdan to'rkadim. Tag'in o't quvib ketdim. O't o'zini devor olib borib urdi! O't o'zini daraxt olib borib urdi! So'g'in, o't o'zini... buzogni ostiga oldi! Buzoq qoziq aylanib-qoziq aylanib qochdi. Ma'rab-ma'rab qochdi. O't lop etib to'rkadi. O't endi burchakda uyug'li qumga qarab chopdi. O't o'zini qumga urdi. O't qumga ag'nab-ag'nab chinqirdi. O't qumga yumalab-yumalab chinqirdi. O't tag'in hovlini gir-gir aylanib-aylanib chopdi. Men bechora o't quvaman deb, tag'in ag'nab tushdim. Men joyimdan turlamay-turlamay chirilladim. Men qo'llarimni cho'zib-cho'zib chirilladim. Bovujud, ko'chadan o'tkinchi-ketkinchilar chopib keldi.

– Ular-da o'chirilmadimi-a...

– O'chirgani shu-da, tirik qoldi, o'chirgani shu-da! Bo'l-masa, kelinimni suyagiyam qolmas edi! Ko'p ko'p-da – o'tni yetib olib, qumga bosib-bosib turdi. O'tga satillab-satillab suv sepiq turdi. Gilamni ho'llab-ho'llab, o'tga yopib-yopib turdi.

Men tizzamga tars-tars urib yig'ladim. Men o'kirib-o'kirib yig'ladim. Men aytib-aytib yig'ladim.

– Ay, dala-dala demay, men o'layin-a, ay, erkak bo'lmay men o'layin-a!...

– Beboqina kelinim-a!...

– Ay, peshonam qursin-a, dunyoga kelmay men o'layin-a!...

– Qo'li kosov, sochi supurgi kelinim-a!...

– Darrov kiyimlarini yechib olmabsizlar-da, ena!...

– Kiyim kimni esiga kepti, deysan...

– Darrov kiyimlarini yechib olsa bo'ldi edi, odam yonmas edi!

— Odam yonmas edi? Eb-e, odam yonmagani ko'rib-sani! Odam yonsin-da! Odam gurillab-gurillab yondi! Ham-soya-qo'llar kiyinlarini yuib oldi. Barbir odam yondi! Odam tanasi yondi! Odam gur-gur yondi!)

— Qo'ying-e, ena, odam ham yonadimi! O'zlarimg bo'sh-bayov bo'lib o'chirmagansizlar!

— Eb-e, eb-e, odam yonsin ekan-da! Odam yonar ekan-da! Ho'l kundani yonganini ko'rib edingmi? Odam ana shu kundaday yonar ekan! Odam badanlari pish-pish etib yonar ekan! Odam badanlaridan suv chiqib-suv chiqib yonar ekan! Odam badanlaridan suv oqib-suv oqib yonar ekan! Odam badbo'ydan-badbo'y hid chiqarib-hid chiqarib yonar ekan!..

15

Kasalxona darvozasidan uchta mashina kirib keldi.

Mashina yo'lak chetida oyoq ildi.

Mashinalardan kattalar tushdi.

Kattalar mashinalari oldida gapirib-gapirishib turdi.

Raisimiz biz tarafladi.

Raisimiz bizni qoshimizda bosh egib turdi. Bosh chayqab turdi.

— Hay-hay, falokat-da, — dedi. — Falokat. Qalay o'zi, tilga keldimi?

— Go'rda tilga keladimi! — dedi onamiz. — Ko'zini ocholmaydi, go'rda tilga keladimi!

— Falokat oyoq ostida degani shu-da. Siz endi, momo, oldiga boring-da, ko'z-quloq bo'lib turing, boring.

Onamiz ichkarilab jo'nadi.

Raisimiz menga qaradi. Zim-zimdan qaradi. Bir nima deyish uchun og'iz juftladi. Tag'in, indamadi.

Raisimiz yer singalab-yer singalab kattalar taraf ketdi.

16

Kallam... kallam yelkandan bosib-bosib keldi. Kallam kattalik qildi. Kallam og'irlik qildi.

204 | *Onandan qolgan datalar*

O'tirg'ich qitrasiga tirsakladim. Kallamga qo'limni tiradim. Kallamni kaftimga oldim.

17

(Kuydi-kuydi — ayolimni tani kuydi.

Kuydi-kuydi — meni bag'rim kuydi.

Kuydi-kuydi — bolalarimni sho'ri kuydi.)

18

Kuydi-kuydi — kattalarni nimasi kuydi?

Kattalarni... oyog'i kuydi!

Kattalar pitirib qoldi. Kattalar zirillab qoldi. Kattalar vosvos bo'p qoldi!

Kattalarga bir bo'lak kun tug'di.

Kattalar to'da-io'da bo'lib gapirishdi. Kattalar qo'llarini bigiz etib gapirishdi. Kattalar qo'llarini shop etib gapirishdi.

Kattalar qo'llarini must etib gapirishdi. Kattalar yer tupurib-yer tupurib gapirishdi.

Kattalar qator bo'lishib keldi.

Men joyimdan qo'zg'oldim.

Ideologiya qayg'udoshlik ham mehribonlik bilan yelkamga qo'limni qo'ydi.

— O'tiring, qimirlamang, o'tiring, — dedi. Men tag'in joyimga cho'kdim.

Ikki katta o'ngim o'tirdi. Ikki katta chapim o'tirdi. Tag'in ikki katta katta peshonamda tik turdi.

Ideologiya qo'l qovushirdi. Ideologiya bosh iring'adi. Ideologiya xo'rsindi.

— Falokat, falokat, — dedi. — O'troq brigadir, Dehqongulova... kasal edimi?

— Yo'q, sog'lom edi, — dedim. — Ayolimiz umri mehnat bilan o'tdi.

— Balki... yoshligida kasal-pasal bo'lgandir?

— Ayolini yoshligini bu qayerdan biladi, — dedi bir katta.

– Nimaga bilmayman, bilaman. Xolamizni qizini bilmayman, bilaman.
– Dehqonqulova uyida qattiq yiqilgan joyi bor edimi? – dedi Ideologiya.

– Yo'q?
– Mabodo... boshini tasodifan devor-pevorga urib olib edimi?

– Yo'q?
– Balki, dalada paxta ichida uxlab qolgandir? Yaxshilab eslang?

– Yo'q, unday bo'lgan yo'q.
– Yong'oqni ostida ham uxlar edimi?
– Yo'q, uyimizda yong'oq yo'q.
– Gapirganda, gap-so'zlaridan adashar edimi?
– Yo'q, gaplari tuppa-tuzuk edi.
– Avlodida esi... esi emas, nima desak ekan... avlodida esi bundayroqlari bor edimi?

– Yo'q, ayolimiz yetti pushtigachayin palagi toza ayol!
Ideologiya tevarak-bosh qarab-qarab oldi. Ideologiya ovozi bir parda ko'tardi.

– Unda... nimaga o'ziga o'zi o't qo'yadi? – dedi.
Men barmoqlarimga yig'lab-yig'lab qo'ya berdim.
– Endi... ko'rgilik-da, katta, ko'rgilik! – dedim.
Barmoqlarim orasidan dardlarim duv-duv to'kildi.
Raisimiz duv-duv dardlarimni lib-lib oldi:

– Dehqonqul aka chin aytadi, Klara Xodjayevna, – dedi. – Bu ko'pga kelgan ko'rgilik.O'zbekiston Respublikamiz bo'yicha shu oxirgi ikki yilda yetti yuz ellik uch xotin-qiz o'ziga o'zi o't qo'yibdi!

– Bu absurd!
– Yetti yuz ellik uch xotin-qiz o'zini o'zi yoqibdi-ya!
– Absurd, absurd!

– Xudo ursin agar, Klara Xodjayevna, Xudo ursin agar!
Bu haqda matbuotda necha martalab aytdi. Qaysi bir shoir g'azal ham bitdi.

Ideologiya peshonamda tik turmish yigitidan so'radi:

– Kim ekan u shoir, o'toq Meliyev?

– Mixail Dudin, – dedi Meliyev.

– Dudin? O'ti aytib turibdi – burjua mafkurachisi!

– Burjua mafkurachisi emas, – dedi Meliyev.

– Burjua mafkurachisi bo'lmasa, tinnoq orasidan kirizlaydimi? She'r yozaman desa, ana, qanchadan-qancha aktivistka xotin-qizlarimiz bor! Xotin-qizlarimiz orasidan ikkita kosmonavt yetishib chiqdi. Daje, AQShda ham ikkita kosmonavt xotin-qiz yo'q!

– Yo'q, Dudin leningradlik shoir, – dedi Meliyev.

– Leningradlik shoir? Leningradlik shoir O'zbekistonda xotin-qizlar yonayotgani bilan nima ishi bor? Bilamiz, sovet adabiyotida hali ham ana shunday dissidentlar uchrab turadi! Dissident Soljenitsin kabi badarg'a etsak, bilardi!...

– Dudin katta shoir, Klara Xodjayevna, – dedi Meliyev. – Sotsialistik Mehnat Qahramoni...

– Sotsialistik Mehnat Qahramoni? Nima deb yozibdi? Esingizda bormi?

Meliyev yon cho'ntagidan bir dasta ro'znoma oldi. Bir supraday-supradayini yoyib o'qidi:

Avollar yonmoqda O'zbekistonda,

Bu haqda yozilmas bizlar tomonida,

U qanday og'riqdir, sho'rlik gullarni

Olovga yo'llagan, yovqan gulxani?

Ulariga ayondir men bilimagan sir:

Ne sabab olovga bo'ldilar asir?

Bu haqda yozilmas, aytilmas so'zlar,

Kul ushida qanot qoqmas qag'nuslar.

Tutun-la qovushib o'rlaydi haryon,

Manguga tark etar tanadagi jon.

Isyondir bu, soxta hayot qa'rida,

Chimildiq ko'ymagan kelin bag'rida

Onalar yoshidan chagnagan o'tdir...

...Dunyo-chi, beparvo ko'z yumib o'tidi...

Olamni bosmoqda shomning sharpasi,

Qolmadi jahonda shodlik nafigasi,

Dam sayin tug'ilar menda han shuki —

Bu yorug' olovda poklanish erki.

Bu haqda yozilmas bizlar tomonda,

Ayollar yommoqda O'zbekistonda!

Bor dunyo sogovdir, so'z denas Xudo

Inson kelajagi yonar dahr aro!

— Inoskazatelsiya! — dedi Ideologiya. — Bu inoskazatelsiya! Sotsialistik realizm metodiga yot asar! Sotsialistik madaniyatni barpo etish va mehnatkashlarni kommunistik ruhda tarbiyalash — reaksion burjua ideologiyasiga, shuningdek, o'ng va so'l opportunizm ideologiyasiga qarshi, burjuaziyanning reaksion madaniyati va kapitalistik turmush tarzi oldida tiz cho'kib sajda qiluvchilarga qarshi, sovet ideologiyasiga dushman bo'lgan millatchilik va kosmopolitlik ruhidagi buzg'unchiliklarga qarshi adabiyotda, san'atda va ilm-fanda siyosardan qochish va g'oyasizlikka qarshi hujum qilish, demakdir!

— Kim biladi, Klara Xodjayevna, — deya ming'illadi Meliyev.

— Bu asar rayonimiz xotin-qizlariga tegishli emas! — dedi Ideologiya. — Rayonimiz xotin-qizlari moralno-ustoychivaya!

— Rayonimizda...

— Rayon nomidan gapirmang, o'rtog' rais! Siz bor-yo'g'i raisiz, o'zingizni biling! Rayon nomidan biz rahbarlar gapirramiz!

— O'zbekiston bo'yicha yetti yuz ellik uch xotin-qiz, rayon bo'yicha ..

— Yana rayon, yana rayon! Rayonimiz xotin-qizlari moralno-ustoychivaya!

Ideologiya shahodat barmogini peshonasi nuqidi. Ideologiya so'zni qalin-qalin aytdi:

— Xullas, Dehqonqulova... manavinday!

Ideologiya ayol odam. Erkak bo'lsa — o'zim bilar edim! Shunday bo'lsa-da — aytgichimni aytdim.

— Katta, — dedim. — Esi bormi-yo'g'mi, ishqilib, ko'z ochib dunyo ko'rgandan buyon dalada halol mehnat qildi. Etak-etak farzand ko'rdi. Esi bordir-da.

Ideologiya gapimni korlamadi.

— Esi bo'lsa... o'ziga o'zi o't qo'yadimi? — dedi. — Shunday baxt-sodatli zamonda-ya?

— Katta...

— Shunday hur zamonda-ya? To'qlikka sho'xlik bu!

— Katta...

— To'qlikka sho'xlik bu! Xotin-qizlar erkaklar bilan teng huquqli bo'lsa! Erkaklar bilan tengma-teng mehnat qilsa! Bilmayman, xotin-qizlarga nima yetishmayapti!

— Katta...

— Kapitalistik jamiyatdagina odamlar o'z joniga o'zi qasd qiladi! Bu bizning jamiyatimiz uchun illat! Matkuramiz uchun yot!

— Katta, u bechora ajal bilan olishib yotibdi. Hali, odam bo'ladimi-yo'g'mi, bilmayman. Shunday ekan, nima qilasiz, bir bechorani yomon otlig' qilib...

Ideologiya gapimni korlamadi.

— Esi bo'lsa... o'ziga o'zi o't qo'yadimi? — deya to'rtinchi bo'ldi.

— Esi bordirki, o'ziga o'zi o't qo'yibdi! Esi yo'q odam o'z joniga o'zi qasd qiladimi? Qilmaydi, katta, qilmaydi! Boisi-shunga aqli yetmaydi!

— Iya, o'rtog' Meliyev, bu qanday falsafa bo'ldi?

— Gapni u jigitidan so'ramang, mendan so'rang, katta! Gapni men gapirdim! Men falsafa aytmadim. Men jigit gap aytdim, jigit! Chin-da, esi kam odamni dunyo bilan nima ishi bor? Esi kam odamni o'z joni bilan o'zini nima ishi bor? Esi kam odam og'zini ochib yura beradi-da, dunyo o'zi shunday bo'lar ekan, deb!

— Xullas, Dehqonqulova... shizofrenichka! Gap tamom!

– Kim-kim? – dedim.
– Shizofrenichka! O'rtiq Meliyev, shizofrenichka del-qonchasiga qanday bo'ladi?

– Psix!
– Yo'q, dalachasi-dalachasi?
– Telbat!..

Tan-jonim qizidi. Qo'llarim galt-qalt etdi. Lablarim piri uchdi.

Jonim halqumimga keldi!

Bisotimda bor yomon so'zlarim bilan kattalarni tutib so'kayin, dedim.

– Ket, baring ket! – deya baqirdim.

Kattalar qotib qoldi. Kattalar bir-biriga qaradi.

– Iyal! – dedi Ideologiya. – Erida ham bormi deyman, o'rtiq Meliyev?

– Xa, menda-da bor! Ayolimiz bilan loyimiz bir yerdan olingan! Bo'ldimi? Ko'ngling joyiga tushdimi? Endi, ket!

– Meni sensiramang, o'rtiq brigadir, meni sensiramang!

– Ketmaysanni, ketmaysanni?

– Tevaragim alangladim – biron nima izladim. Qo'limga makkajo'xori poyasi ilashdi.

Kattalar joyidan turib ketdi.

Raisimiz qo'limdagi makkapoyaga yopishdi.

– Dehqonqul aka, ay, Dehqonqul aka! – dedi. – Tentak bo'lmang!

– Shularday katta bo'lgandan ko'ra, tentak bo'lganim yaxshi!

– Dehqonqul aka, esingizni yig'ing!

– Ushlamang qo'limni, ushlamang deyman!..

Raisimiz qo'llarimi ketimga qayirdi. Meni o'tirgichga bosib turdi.

Kattalar ketiga qaray-qaray ichkari kirib ketdi.

Raisimiz shundan keyingina meni qo'yberdi. Qo'limdan makkapoyani tortib oldi. Xolisga otib yubordi.

Raisimiz-da kattalar ketidan ichkariadi.

210 | Otamdan qolgan dalalar

Men peshonamni tizzam qo'ydim. Entikib nafas oldim.

Qahrimdan qaydim. Hovurimdan tushdim.

Ichkaridan katta do'xir tashqariab keldi.

Men bir vaqtlar yaxshilik ko'rdim – shu odamdan ko'rdim.

Yaxshi gap eshidim – shu odamdan eshidim.)

Shu bois – ilk etib joyimdan turdim. Qo'llarimi qovushitirib turdim.

Katta do'xir yelkanga kaft qo'ydi. Meni joyimga o'tirgizdi.

O'zi-da – qabatim o'tirdi. Qo'lini qo'lim qo'ydi.

Do'xir – do'xirday diltang-diltang bo'lib o'tirdi.

O'tirdi-o'tirdi – qayg'udosh hamroz bo'ldi:

– Dehqonqul, – dedi. – Tag'in, mendan o'pka-ginador bo'lma. Men bir faqir do'xtirman. Endi... kasalingni olib ketadigan bo'lding.

– Ayolimiznini? Qayoqqa olib ketaman?

– Bilmasam, qayoqqa olib ketasan.

– Yo, tuzalib qoldimi?

– Qayoqda tuzaladi, endi keldi-yu...

– Unda, qayoqqa olib boraman?

– O'zing bilasan. Biz birinchi yordamni ko'rsatib bo'ldik. Endi, kasalni davolash kerak. Biz davolay olmaymiz. Bizning kasalxonamiz kuyanlarni davolamaydi.

– Kuyanlarni qayerda davolaydi?

– Kuyanlar uchun alohida kasalxonalar bor. Toshkentda bor. Moskvada bor, yaqin yo'l desang, Dushanbadayam bor. Kasalningni olib ket, biz boshqa saqlab turolmaymiz. Faqat, tezroq olib ket, bo'lmasa, kech bo'ladi...

– Eb-e, u nima deganingiz? Qayoqqa olib ketaman? Qanday olib ketaman?

– Bilmadim, Dehqonqul, bilmadim.

– Buyog'i ura-ura paxta vaqti bo'lsa. Paxta nima bo'ladi? O'zi, bu kimdan chiqqan ahmoqlik?

– Uyog'ini kattalardan so'raysan. Men bir do'xtirman.

– Qani o'sha... kattalar?

Zabt bilan ichkari jo'nadim.

Katta do'xtir qo'rqib qoldi. Ko'zlari katta-katta bo'ldi. Belindan qo'shqo'llab quchoqlab oldi.

– Hay, Dehqonqul, hay! – dedi. – Esingni yig'i! Baraka top, o'tir!

Katta do'xtir meni joyimga qaytarib o'tirg'izdi. Harsillab-harsillab nafas oldi.

– Yomon ekansan, Dehqonqul, yomon ekansan, – dedi.

– O'zingiz aydingiz-ku, kattalardan so'raysan, deb!

– Aytim-qo'ydim-da! Kattalarni oldida nima qilasan?..

– Kallapoycha qilaman!

Katta do'xtir seskanib tushdi.

– Nima qilasan? – dedi.

– Kattalarni kallapoycha qilaman! Etini bir-yoqlik qilaman, suygini biryoqlik qilaman!..

Do'xtir ko'zlari katta-katta bo'ldi. Qorachig'i kamaydi – oqi ko'paydi!

– O'ylab gapirayapsanmi, uka? – dedi. – Esingni yig'i, uka, esingni yig'i!

– Esimni yig'sam-yig'masam!..

– Kambag'al kattalarda nima ayb? Dunyoda tuyadan katta fillar bor.

– Bo'lmasa, nimaga bunday qiladi? O'ziga o't qo'ygich bizni ayolimiz bo'lsa – kattalarga nima?

– Sen siyosatni tushumaysan, Dehqonqul, siyosatni tushumaysan. Qanday davrda yashayapmiz – bilmaysan...

– Xudo bergan davrda yashayapmiz-da, qanday davrda yashardiki!

– Ana, aytdim-ku, Dehqonqul. O'z oting o'zing bilan dehqonsan, dehqon. Sen shunday deysan. Kattalar esa unday demaydi. O'z joniga qasd qilish – isyon! O'z joniga qasd qilish – davrdan norozilik! Ana, kattalar nima deydi!

– Bir begunoh bechorani psix, dedi, indamadm. Tentak, dedi, indamadm. Endi, kasalxonadan chiqarib yuboraman, deyapimi?!

– Ha-da, chiqarib yubor, deyapti-da? Shizofrenichka, deb diagnoz qo'yib chiqarib yubor, deyapti-da? Men aytim, insof qilinglar, axir, dedim. Men bu ayolni go'dakligidan bilaman, dedim.

– O'ziga o't qo'ygich ayolimiz bo'lsa, kattalar nimadan qo'rqadi?

– Kattalarga amal kerak, Dehqonqul! Sening ayoling kerak emas! Kattalarga mansab kerak! Sening ayoling kattalarni gazagiga dori emas! Ayollar o'z joniga qasd qila bersa, kattalarni tinch qo'ymaydi! Ishdan oladi, partiyadan o'chiradi! Sening ayolingni deb, kattalar mansabdan ayrtladimi? Ayrtlmaydi, o'lsayam ayrtlmaydi. Yo'lini qiladi... Tentakka chiqar, deb buyuradi. Kasalxonaga qabul qilma, deb buyuradi. Bajarmayin, meni ishdan haydaydi, partiyadan o'chiradi. Kattalar dasidan kun ko'rolmayman. Men nima, men bir do'xtir-da. Chin, qasam ichib edim. Lekin tumanga kattalar xo'jayin. Kattalar gapi bilan ish qilsam... ayoling-ku, ayoling... bola-baqratlarining ham rubiy kasalga chiqib ketadi. Onasida bor edi, deydi.. Avlodidan ajdodga o'tadi, deydi. Shizofreniya degan tang'a yomon tang'a, Dehqonqul. Shuning uchun, kel, senga bir akalik qilayin. Bir yo'li bor. Bunday qilamiz: ayoling o'ziga o't qo'ygani falokatga yo'yaniz. Aytaylik, ayoling gazni yoqmoqchi bo'ladi. Gaz birdan lop etib, ayolingni yengiga yopishadi.

– Gaz? Bizda gaz nima qiladi?

– Gazimiz bor, ana, Obsir qishlog'i adog'idan quvurda o'tib yotibdi.

– Quvurda o'tib yotsa, gaysi bir mamlakatga o'tib ketayapti-da.

– Ishqilib, gazing bormi, bor-da. Shu gaz bizniki-da. Qaysi bir mamlakatga ketsa-da, ishqilib, bizning gazimiz-da. Hech bo'lmasa, ballon gazing bordir?

– O'tin bor, tappi bor.

– Xo'p, uyog'ini qo'ya ber. Gazing bor, deb faraz qilamiz. Keyin... ayol kishi emasmi, yengini o'chirish o'miga, qo'rqib qoladi. Esini yig'ib olgunicha o't yoqasiga qarab o'rlaydi. Dod deb baqiradi. Dodini hech kim eshitmaydi. Sababi, hamma dalada bo'ladi-da... Bo'ldi, shu bilan kattalar tinchiydi-qoladi. Kattalar tinch – olam tinch!

– Mayli, nima desangiz mayli. Menga ayolimizni tuzatib bersangiz bo'ldi.

– Mana, men borman! – deya ko'krak urdi do'xtir. – O'zim davolayman! Ayoling bor-yo'g'i oltmish foiz kuyibdi, oltmish foizgina! Yaxshi bo'p ketadi!

Bolalarim ko'z o'ngimga keldi. Ko'nglim buzildi.

– Ishqilib, bolalarimni peshonasiga yaxshi bo'p ketsa bo'ldi... – dedim.

Men kaftlarimga yig'ladim.

Dardlarim kaftlarimdan seloba-seloba bo'lib oqdi.

– Otday bo'lib ketadi! – dedi do'xtir. – Oltmish foiz kuyik unday qaltis emas...

Do'xtir yelkam qoqa-qoqa ketdi. Men o'ngirlarimga yig'ladim.

21

(Ayolimiz... odam bo'lmadi).

22

Subhi sodiqda ayolimiz boshiga bordim.

Mozor poyida tizza bo'ldim.

Mozorni ohista-ohista turtдим – ayolimizni uyg'oidim...

– Ay, men keldim? – dedim.

Bir siqim mozor oldim – ayolimiz sochlarini ushladim...

– Ay, senga aytaman? – dedim. Tomog'im to'lib-to'lib keldi...

23

Uy burchida turnish beshikbellik ko'zing'a yomon-yomon ko'rindi.

Men endi beshikni nima qilayin? Men endi beshikka o'zinni belayimmi?

Men beshik qarab turdim-turdim.

Shunda beshik... shunda beshik ayolimiz tobuti bo'lib ko'rindi!

Ichida... ayolimiz yotmishday bo'ldi! Badamlari oltmish foiz kuyib-kuyib yotmishday bo'ldi!

Ayolimiz pichir-pichir meni yo'qlamishday bo'ldi!

– Ha, nima deysan? – dedim.

Beshikdan javob bo'lmadi.

– Ayt aytgichingni? – dedim.

Beshik – tobut desa tobut deguday sukut etdi.

Men ohista-ohista beshik oldilab bordim. Enkayib qo'llarimni tizzalarim tiradim. O'ng qulog'imni beshik tutdim.

Beshikdan ovoz bo'lmadi.

Beshikyopg'ich burchidan ohista ushladim. Xiyol-xiyol ko'tardim. Beshik ichi mo'raladim.

Beshikda jon zoti bo'lmadi.

Beshik ko'zing'a yomondan yomon ko'rindi.

Beshikni ko'rmayin-da, kuyamayin-da, dedim,

Beshikni dast ko'tarib tashqariadim.

Narvondan beshik qo'ltiqlab tomiladim. Beshikni g'o'zapoya uyumi usti tashladim.

Beshik g'o'zapoya botib-g'o'zapoya botib qoldi.

Shunda, beshikyopg'ich shamolda hilp-hilp etdi. Hilp-hilp eta-eta beshik ketilab uchib tushdi.

Beshkyopg'ich bir uchi beshikqushda ilashib-beshik-qushda ilashib qoldi.

Bovujud, beshikqush borlik bo'ldi – beshkyopg'ich yer uchib tusharman-yer uchib tusharman bo'ldi.

Men beshikdan qovuzni oldim. Oqo'ragichni oldim. Tag-po'shni oldim.

Sumakni oldim. Tuvakni oldim.

Barini beshkyopg'ich soldim.

Shunda, dimog'im gup-gup shiptir isi tuydi.

Men beshiktebratgichda osilib turmish ko'ztumor bilan to'qizko'z munchoqni uzib-uzib oldim.

Ko'ztumor bilan to'qizko'z munchoqni-da beshkyopg'ich soldim.

Beshkyopg'ichni o'rab-o'rab beshik joyladim.

Beshik kunda ochilib-ochilib qoldi.

Shunda, beshikdagi sonsiz jimjimalar ko'zim tushdi.

Ko'zlarim kunda qamashdi.

Beshik gullari bo'lsa bordir, deya o'yladim.

Tikilibroq-tikilibroq qaradim.

Beshikdagi jimjimalar bir arabi husnixat bo'lib ko'rindi, bir jimjimador gullar bo'lib ko'rindi. Beshikda bundaychikin ohanglamolar yo'q edi – qayerdan bino bo'ldi?

Shu vaqt onamiz hujrasidan tashqariladi. Kafini peshonasi soyabonladi. Kun qaradi. Kun vaqtini bilmog' bo'ldi.

Shunda, meni ko'rdi.

– Beshikni nimaga tomga olib chiqding, yerchilim bo'lgur? – dedi.

Men miq etmadim.

Onamiz kafini peshonasi soyabonlab qarashini qo'yamadi. Men aytnamasam bo'lmadi:

– Endi beshik nima kerak... – dedim.

– Nimaga beshik kerak emas? – dedi.

– Endi... bo'ldi, – dedim. – Beshik bo'ldi...

– Shu gapingga noma'qulni nonini yebsan! Olib tush pastga!

– Endi... beshikni kim tebratadi?

– Bolalarimni mayda enasi ketgan bo'lsa, mana, katta enasi bor! Mana men – momosi bor! Olib tush – o'zim beshik tebrataman! Allalab-allalab beshik tebrataman!

– Mayli, olib tushaman, bora bering, olib tushaman.

Men beshiktebratgichdagi jimjimalar tikildim. Jimjimalar nima bilan bitilmish bo'ldi, dedim.

Shahodat barmog'im uchini ho'llab-ho'llab artib ko'rdim.

Bir jimjima ko'kara-ko'kara yoyildi.

Bildim – jimjimalar ko'kqalam bilan bitilmish bo'ldi.

Qosh-ko'z bo'yagich ko'kqalam bo'lsa bordir?

24

Ayolimiz beshikka bag'ir berdi. Bolasiga ko'krak berdi.

Bolasi cho'lp-cho'lp emdi.

Ayolimiz bolasi boshidan maydagina oyna oldi, to'mtoqgina qalam oldi.

Oynani beshik uzra tutdi. Labi bilan qalam uchini ho'lladi.

Ayolimiz qoshiga qalam surtdi. Bir u qoshiga surtdi, bir bu qoshiga surtdi.

Beshikdagi bolasi miq-miq emdi.

Ayolimiz turayin dedi – beshikdagi bolasi ko'kragini qo'ybermadi. Ayolimiz beshik mixlanib-beshik mixlanib qoldi. Ayolimiz peshonasini bilaklari qo'ydi. Ayolimiz bilaklari-ni, beshiktebratgich qo'ydi.

Ayolimiz beshiktebratgich bitdi:

„O-o'y, ichim kuvayapti, ichim yonayapti“.

„Ichimda bir nima qimirlayapti“.

„O-o'y, boshim aylanayapti“.

„Dunyo ko'zimga qirmiz-qirmiz bo'lib ko'rinayapti“.

„Qirmiz-qirmiz... dumaloq-dumaloq“.

„O-o'y, ertaga dalaadan javob bersa bo'lmaydimi?“.

„Boshimni yuvib olsam deb edim“.

Ayolimiz ikkigat bo'ldi.

Beshikdagi bolasi sutdan qolmayin ikkiqat bo'ldi!

Ayolimiz ipakdayin mayin bo'ldi. Ayolimiz ipakdayin suzik bo'ldi.

Kechalari bir o'ng yog'iga o'ngarildi, bir chap yog'iga o'ngarildi.

Ayolimiz kun sanadi. Ayolimiz tun sanadi. Sanay-sanay tonglar oqladi.

25

Kun yongandan-yondi.

Dala kundanda yondi.

Kun kalla qaynatdi, kun tovon kuydirdi.

Ayolimiz daladan bosh olib ketayin, dedi – ketolmadi.

Bola aziz bo'ldi, g'o'za boladan-da aziz bo'ldi!

Ayolimiz shiypov devoriga yelka berib o'tirdi. Yuzlarini osmon tutdi. Ko'zlarini yumdi. Og'zini kappa-kappa ochdi.

Men yelkasidan ohista turtim.

„Ay, nima bo'ldi?“ – dedim.

Ayolimiz ko'zlarini ochdi. Tizzalarini yopdi.

„Boshim aylanayapti, – dedi. – Qonim kam“.

„Unda, suv ich“.

Ayolimiz dalalar uzra jimir-jimir etmish hilga termuldi.

„Qirmiz-qirmiz... Dumaloq-dumaloq“... – dedi.

Men qo'limda o'ynab yurmish g'o'za gulini ayolimizga uzatdim.

„Manal – dedim. – Qirmiz-qirmiz... dumaloq-dumaloq... gul!“

Ayolimiz qo'limni qaytarib tashladi.

„Bundaychikin emas“, – dedi.

„Bo'lmasa, qandaychikin? Shu gul yaxshi-da. Idora ol-didagi atirgullar bo'lmaydi! Hidi bo'lgan bilan – mahsuloti yo'q! G'o'zagul mahsuldor gul – hosil beradi!“

„Odami ko'p mayna etmasin“.

„Mayna etayotganin yo'q. Oynayi jahon bilan kinolar-da-da ayoliga gul beradi-ku?“

„Oynayi jahon bilan kinolardagi odamlar qorni to'q odamlar. Gul qorni to'qlarni ermagi. Gulni yeb bo'lmaydi“...

„Bo'lmasa, qirmizi dumaloq'ing nimang?“

Men jo'rttaka shunday dedim.

Bildim – ayolimiz qirmizi olma, dedi. Bildim – ayolimiz qirmizi olmaga yerik bo'ldi!

Dalada qirmizi olma nima qiladi? Qirmizi olma Denov bozorida bo'ladi! Denov bozori esa qirg'chagirimcha keladi! Qachon boraman, qachon kelaman?

26

Beshikbellikdagi bitiklar salmoqli-salmoqli bo'ldi.

Boisi – bellik tekis ham enlik bo'ldi.

„O'y-o'y, Holigov iqtisodchi ayolini Toshkan olib borib kelibdi“.

„Metro degich avtobusga minibdi“.

„Metro degich avtobus uzun-uzun emish“.

„Yer ostidan yurar emish“.

„Ichi doim salqin emish“.

Bellik pastlamish sayin bitiklar qing'ir-qiyshiq bo'lib bordi.

„O'-o'y, Temirov agronomni ayollari Samarqandga borib kelibdi“.

„Hay bir madrasalar, hay bir machitlar bor emish“.

„Madrasar baland-baland emish, qarab bo'lmash emish“.

„Qarayin, degichlarni ro'moli boshidan tushib ketar emish“.

„Ro'molim boshimdan tushib ketsin degichlar madrasa balandiga qarasin emish“.

„Temirov agronomni ayoli qarayin desa, ro'moli boshidan tushib ketibdi“.

„Ro'moli suvga uchib borib tushibdi“.

„Shunda-da bilmabdi“.

„Bir odam, ay xola, ro'molingiz suvga tushib ketdi, debdi“.

„Shundagina boshida ro'moli yo'qligini bilibdi“.

„Voy, debdi-da, boshini qo'llari bilan yashiribdi“.

„Menyam ro'molim suvga tushib ketisa ekan...“

„Madrasa poyida ro'molim birovigina... birovigina boshimdan uchib tushsa ekan“

Tagtaxtadagi bitiklar mayda-mayda bo'ldi. Chumoli izchumoli iz bo'ldi.

„O'-o'y, bolalarni nafaqasini yo'qlab kelisa bo'lmaydimi?“

„Qodir – 4 so'm turadi. Hanifa – 6 so'm turadi. Halima – 7 so'm 50 tiyin turadi“.

„Ayol boshim bilan ikki marta bordim“.

„Bir so'radim – pul yo'q dedi, ikki so'radim – pul yo'q, dedi“.

„So'g'in – bormadim ham, so'ramadim ham“.

„Odanga bet ham kerak-da“.

„Bu kishi bo'lsa, nafaqani sen so'ra – sen enasisan“, deydi“.

„Shu 4 so'mni so'ragani betim chidamaydi, deydi“.

„Erkak bo'p turib, bu kishini beti chidamaganda, ayol boshim bilan meni betim chidaydimi?“

„Ayolga-da bet kerak“.

„Bu kishi aytadi – o'ninchi bolaga 12 so'm 50 tiyin nafaqa beradi, deydi“.

„Bu kishi aytadi – o'ninchi boladan keyin boraman, deydi“.

„Bu kishi aytadi – 12 so'm nafaqa ber, deysingga til boradi deydi, bet chidaydi, deydi“.

„Men o'ninchi bolani qayerdan olaman?“.

„Bola besh yosh bo'lsa – shuniyam bermaydi, emish“.

„Unda... bola besh yoshdan keyin nima yeydi?“

Tagtaxta adog'idagi besh-oltita bitikni o'qib bo'lmadi.

Ayolimiz adog bitiklarini bitayotib ko'zi ketdimikin? Yo, kenjamiz ayolimiz ko'kragini yomon-yomon tortdimikin?..

Tag-tamal bitiklarini o'qib bo'ldi:

„Dunyoga kelib nima ko'rdim?“

„Beshik ko'rdim“.

„Dunyo ko'rib neni ko'rdim?“

„G'o'za ko'rdim, paxta ko'rdim“.

„Kun ko'rdim – g'o'za ko'rdim“.

„Tun ko'rdim – beshik ko'rdim“.

„Beshik mozorim bo'ldi, dala mozoristonim bo'ldi“)

SAKKIZINCHI BOB

1

G'o'zalarim ost-ostlaridan ochildi.

G'o'za nima uchun yerdan chiqmish bo'g'zi oldidan ochiladi?

G'o'za yer oziq-quvvatini g'o'zauchlab-g'o'zauchlab tortadi. G'o'za yer quvvayi qudratini quyoshlab-quyoshlab ko'taradi.

Oqibat – g'o'za ost-ost shoxlari oziqsiz qoladi. G'o'za ost-ost shoxlari quvvatsiz qoladi.

Oxir-oqibat – g'o'za aynan ana shu ost-ost shoxidan ochiladi. Mayda-mayda ochiladi. G'ozsiz-g'ozsiz ochiladi.

2

G'o'zalarim uch-uchlaridan ochildi.

G'o'zauch paxtalar-da ostshox paxtalarday bebarakat-bebarakat paxta bo'ladi.

G'o'zauch paxtalar-da ostshox paxtalarday bebarat-bebarat paxta bo'ladi.

Boisi – qoqbel ko'saklar uch-uch ko'saklarga oz-oz yer oziq qiyadi. Qoqbel ko'saklar uch-uch ko'saklarga kam-kam yer quvvat qiyadi.

3

G'o'zalarim qoq belidan-qoq belidan ochildi.

Qoqbel ko'sak yerda bor oziq-quvvatni tortib oladi. Qoqbel ko'sak yerda bor kuch-qurtbni o'zida olib qoladi.

Shu boisdan qoqbel ko'sak paxtamiisan-paxta bo'ladi!
Qoqbel ko'sak barorli-barorli paxta bo'ladi. Qoqbel
ko'sak tarozi bosajak-tarozi bosajak paxta bo'ladi. Dehqon
kuniga-da ana shu qoqbel ko'sak yaraydi!

Shu boisdan-da, qoqbel ko'sakni dehqonko'sak, deydiari!

4

G'o'zabarg sarig-sarig bo'lsa, dori risoladagiday barg
to'kmaydi.

G'o'zabarg quruq-quruq bo'lsa, dori binoyiday barg
to'kmaydi.

Shu bois, mirobdan suv so'radim.

– Oqar suv tamom bo'ldi, – dedi mirob. – Endi, suv om-
bordani suv beraman-da.

Suv omborda suv yillab ko'llab-ko'llab yotadi. Yil mo-
baynida loyqa suv ostilab cho'kib-cho'kib qoladi.

Suvni suv etgich ana shu loyqa bo'ladi.

Ana shu loyqasiz suv bilan sug'orilgich g'o'za yigirma
kun hayallaydi.

Ana shu loyqasiz suv bilan sug'orilgich hosil o'ttiz-qirq
foiz kamayadi.

G'o'zalarim u davrdan o'tdi – g'o'zalarimga endi oti suv
bo'lsa bo'ldi.

Men dalalarimni omborsuv bilan oqar-oqmas suvlab ol-
dim.

5

Dorilamish g'o'za tag'in qaytib ko'sak tugmaydi. Yo-
mondan-yomon dori bor ko'saklarni-da qovuritib-qovuritib
tashlaydi.

6

Men ko'saklarim mo'l-ko'l ochilishini qaradim.
Niloyat – oltmish foiz ko'sagim ochilib bo'ldi.

7

Tong saharda traktor ketiga o'n to'rtinchi to'rt-burchak
uskuna taqdim.

Uskunada ikkita yum-yumaloq idish bo'ldi.

Men har idishga yuz ellik kilo-yuz ellik kilodan uch yuz
kilo dori soldim.

Dorilashdan oldin sut ichib olishim qarz ham farz bo'ldi.

Molimiz illa bir kadi sut beradi – shuni-da men ichib ol-
sam, bolalar nimani ichadi?

Men sut o'rniida yaxday suv ichib oldim.

Korjoma kiydim. Ko'zoynak taqdim. Og'iz-buriminga za-
harniqob taqdim. Qo'lqop kiydim.

Traktor kabinasini mahkamlab-mahkamlab yopdim.

Traktorni birinchi tezlikda haydadam.

Men saharbardonda dalalarimga zahar berdim.

Men tonglay-tonglay dalalarimni zaharladim.

Purkagich nasoslarni o'nglab-o'nglab dala zaharladim.

Purkagichlar birvarakay yigirma-yigirma to'rt egatga sa-
rig-sarig zahar purkadi.

Silindrni oltinchi raqamga qo'yib-qo'yib dala zaharla-
dim.

Nasos bosimini oshirib-oshirib dala zaharladim.

Men bir gektar dalamga to'rt kilo qo'lansadan-qo'lansa
zahar berdim. Achchiqdan-achchiq zahar berdim.

8

Tong to'rtkadi.

Bobotog' uzra kun shafaqlandi. Tong-tong shudringlar ol-
ol shafaqlarda ketdi. Men dala zaharlashdan tuyila qoldim –
beshudring barg zaharni tan olmaydi!

9

Kun olis boshim aylandi.

Kun olis ko'zim yoshlandi.

Kun olis ichak-qormim tomog'imda bo'ldi.
G'arra-g'arra qusishdan armonim qolmadi.

10

Salqintob-salqintob oqshom qo'ndi.
Men tag'in dala zaharladim.
G'o'zalarim tusi o'chdi.
G'o'zalarim sap-sariq bo'ldi.
G'o'zalarim entikdi.
G'o'zalarim hansiradi.

11

Butifos barg qovjiratib-barg qovjiratib tashladi.
Butifos barg qovurib-barg qovurib tashladi.
Butifos chala-chala barg to'kib boshladi.
Butifosda bor-yo'g'i bita xosiyat bo'ldi – butifos xom ko'sakka ziyon bermadi.
Xom ko'sak bodrab-bodrab ochila berdi.

12

Zahar-zaqqum butifosdan o'zga dori qurib qolib edimi?
Butifosdan o'zga-da barg to'kajak dorilar mo'l-ko'l bo'ldi.
Masalan, kalsiy sianimid degich ziyon-zahmatsiz dori bo'ldi. Magniy xlorat degich hid-bo'ysiz dori bo'ldi.
Magniy xlorat butifosdan samarali-samarali barg to'kadi.
Magniy xlorat butifosdan avlo-avlo barg to'kadi.
Ammo magniy xlorat xom ko'sakka ziyon beradi.
Magniy xlorat ziyon bermish xom ko'sak uchlari qizil bo'lib qizil bo'lmaydi, sariq bo'lib sariq bo'lmaydi.
Gulobi-gulobi rang bo'ladi!
Gulobi ranglari boshidan qolsin – to'rt misqol ko'sak ikki misqol bo'lib qoladi! Serfaziilat tola befazilat bo'lib qoladi!
Magniy xlorat butifosdan arzon-da tushadi.
Bir tonna magniy xlorat ikki yuz to'qson so'm turadi.

Bir tonna butifos ikki ming ellik so'm turadi!
Unda, kattalar nima uchun zahar-zaqqum butifos sep, deydi?

Butifos xom ko'sakni omonlaydi, magniy xlorat xom ko'sakni zavollaydi!
Yo el-yurt, yo kirim!
Kattalar bot-bot ko'sak ochilishini o'yladi.
Kattalar qayta-qayta paxta terilishini o'yladi.
Kattalar qishgachayin paxta terilishini o'yladi!
Yo el-yurt, yo kirim!
Kattalar kirimni tanladi!

13

Odam tong saharda aroq ichsa, nima bo'ladi?
Odam piyonista bo'ladi.
Dalalarim-da ana shu odam misol piyonista bo'lib qoldi.
Odam toltushda tamaki cheksa nima bo'ladi?
Odam bangi bo'ladi.
Dalalarim-da ana shu odam misol bangi bo'lib qoldi.
Odam namozshomda nasha cheksa nima bo'ladi?
Odam nashavand bo'ladi.
Dalalarim-da ana shu odam misol nashavand bo'lib qoldi.
Endi, ana shu og'ular barini bir odam tanavvul etsa nima buladi?
Odam pushti kuyib kul bo'ladi. Odam nasl-nasabsiz bo'ladi.
Dalalarim-da ana shu odamday bo'lib qoldi!

14

Badanda jon bor – qilmish-qidirmish bor.
Qilmish-qidirmish bor – jimoiy modda bor.
Odam biron imoratga ziyon bersa – falon moddaga binoan javobgarlikka tortiladi. Odam biron texnikaga ziyon bersa – falon modda bo'yicha qamatiadi. Odam birovni ursa – falon moddaga binoan kesiladi.

/ Nima uchun odam yerni zahar dorilaydi – ammo javobgarlikka tortilmaydi?

Nima uchun odam yerni zaharlab xo'rlaydi – ammo javobgarlikka tortilmaydi?

Dunyoda ko'p-ko'p emish-emish eshitdim. Ammo yer zaharlab javobgar bo'libdi, degich emish eshitmadim.

Yer qaridi. Yer pushi kuyib zahar-zagqum bo'ldi. Yer ko'ksi kuyib kul bo'ldi – Yer taqdir peshonasidan ko'rib yota berdi.

Yer o'z dardini aytayin dedi – yerda til bo'lmadi.

15

Bozorni yaxshi ko'raman!

Noz-ne'matlar tovlana-tovlana turadi. Shirin-shakarlar bollana-bollana turadi. Achchiq-chuchuklar bo'ylana-bo'ylana turadi.

Noz-ne'matlardan ko'zim to'yadi. Shirin-shakarlardan ko'nglim to'yadi.

Bozorda yeganim oldimda bo'ladi, yemaganim ketimda bo'ladi!

Men bozorda behishda yurmishday-behishda yurmishday bo'lam.

Men olmasam-da – narx-navoni so'rab-surishtiraman.

Men yemasam-da – qirmizi olmani kafimda salmoqlab-salmoqlab ko'raman. Iskab-iskab ko'raman.

Qirmizi olmadan kaftlarim rohatlanadi. Qirmizi olmadan dimog'larim huzurlanadi.

[Men dunyoda borigimdan shukurlanaman!]

16

Ammo... bozorda bir ayb bo'ldi.

Bozor aybi... narx-navosi yomon bo'ldi! O'-o'-o', yomon-yomon bo'ldi!

Bobotog' pistasi o'n besh so'm bo'ldi. Vaxshivor yong'og'i to'qiz so'm bo'ldi. Dashnobod anori besh so'm bo'ldi.

Toshdan qimmat-toshdan qimmat narx-navo bo'ldi!

Nima bo'lsa bo'ldi – baridan bir kilodan oldim.

Ikki dona anor bir kilo keldi.

Men anor salmoqlab-anor salmoqlab o'yladim: dasturxonga ikitagina anor qo'ysa bo'lmaydi. Katta mehmonlar nozikta'bo'ldi. O'l-e, bor-yo'g'i ikitaga anor qo'yibdi-e, deydi.

Shu bois, tag'in bir kilo anor oldim. Janni to'rtta katta-katta anor bo'ldi.

Dasturxonda to'rt burch bo'ladi. Ana shu to'rt burchiga bittadan to'rtta anor qo'yaman.

Dasturxonim binoyiday-binoyiday dasturxon bo'ladi!

Men anor pulini sanadim. Ich-ichimdan qirindi o'ldi. Bar-moqlarim galt-galt eidi.

Bir pul qaradim, bir anor qaradim – to'rtovgina anor uchun o'n so'm to'lagim kelmadi.

Qo'llarim galt-qalini bilintirmayin deya, anor pulini qo'shmoqlab ushladim. Anorchiga qo'shmoqlab uzatdim.

Ammo anorchi bildi – miyig'ida kuldi.

– Dashnobod anor, pulingiz o'zingiz bilan ketadi, – dedi.

– Yaxshi anorlikka yaxshi anor...

Men bir anor bir mehnat kuniga tushayapti-da, degim keldi – deyo'lmadim. Anorchini oldida past ketgim kelmadi.

– Dashnobod anorligi uchun oldim-da, – dedim.

Anorchi qo'lini ko'ksi qo'ydi.

– Qulluq, osh bo'lsin! – dedi.

Anorga meni og'zim tegarmidi? Tekkan bilan anor osh bo'larimidi?...

Shunda, qishloqdoshimiz Qayum qorovul kelib qoldi.

– Qani, Dehqonqul, bozorlarsan-da? – dedi.

– Ha, tirkehilik.

Qayum qorovul bir to'rtxalta bozorligingga ser soldi. Xiyol ko'z olaydi. Bir menga qaradi, bir bozorligimga qaradi.

– Tinchlikmi, Dehqonqul? – dedi.

– Tinchlik, osoyishtalik.

– Mabodo kayfing yo'qmi?

– Umrinda og'zimga olmagannan, Qayum aka. Nima edi?
– Bozorligingni ko'rib aytaman-da. Kayfi yo'q odam ham shunday bozorlik qiladimi?

– Dasturxonni obodi-da, Qayum aka.

– Dasturxon obodi uchun ol, evi bilan ol-da. Bundayin bozorlik uchun mendayin dehqon bir oy terlaydi!

O'zimdayin dehqon-da shu, Qayum aka, o'zimizdayin dehqon-da shu.

– Manavi pistami? O'n besh so'm-a? Yo, pirim-e, yo, pirim-e! Narx-navoni Xudo urmadi – men qutulmadim! Hali shu yaqinda pista chaqqanini eslay olmayman. Shu qishda-gi bir to'yda besh-olita chaqib edimmi, bilmayman.

– Siz shu qishda chaqibsiz ekan, men qachon pista chaq-qanimniyam bilmayman. Endi, mehmon atoyi Xudo, Qayum aka. O'zbakchilik – o'zbakchilik.

– O'lmal! Shu gapdan qolma, Dehqonqul, kam bo'lmaysan!
– Shu tevarakni mehmoni bo'lsa go'rga edi. Moskovdan mehmon kelayapti, Maskovdan. Bari nozik mehmon. Raisi-miz aytdi.

– Mehmon kelgan uydan baraka arimaydi, Dehqonqul, baraka arimaydi. Mehmon rizqi o'zidan oldin keladi, deydi. Maskovchi mehmon bo'lsa, unda, bunday qil: bozorga xurmo kiribdi. Hay, anavi yerda sotayapti, hayla!

– Qani-qani?

– Hayla-hayla, qozonshlapa savdolashayapti. Ana shu xurmodan bir-ikki kilo ol. Maskov yoqlarda xurmo o'smaydi. Mehmon osh deb kelmaydi. Mehmon mehmon-da – havasaki yeydi-da.

Qayum qorovul aytinish qator-qator xurmolar oldilab bordim.

– Xurmo qanchadan bo'ldi? – dedim.

– Uch so'mdan, – dedi.

Xurmolarni ushlab-ushlab ko'rdim.

– Xurmo qayemiki? – dedim.

– Subtropikniki, – dedi.

228 | Otandan qolgan dalalar

– Supotropiknikidan bir kilo toring qani.
Subtropik bog' shunday oldimizda. Dalamizdan yigirma chaqirim keladi.

Bozor darvoza oldidan ikki cho'ntak maydapista oldim.

17

To'lib-toshib uy keldim.

Bozorligimni oshxona go'ydim.

Bolalar bozorlik yopirildi. Bolalar bozorlik girdini oldi.

– Olma, ota, olma!

– Ota, anor bering!

– Uzun bering, uzum!

Birovi olmaga qo'l uzatdi. Birovi anorga qo'l uzatdi. Birovi uzumga qo'l uzatdi.

Bolalar qo'lini urib-urib tashladim.

– Tort go'lingni, tort! – dedim.

Bolalar ketiga qo'l bekidi. Bolalar qo'ltig'iga qo'l tiqdi. Bolalar og'ziga qo'l soldi.

Bolalar mo'lt-mo'lt qaradi. Bolalar iltijo-iltijo qaradi.

Men boshim bilan bozorlikka imo berdum.

– Bularni yeb bo'lmaydi, q-hal! – dedim. – Ha, q-ha, q-hal! Men aft burishirdim. Men bosh sarak-sarak etdim.

– Ichni og'ritadi, q-hal! Ichni ketkizadi, q-hal! – dedim. – Qara, puf-e, sassiq uzum ekan, puf-e!

– Menga nima olib keldingiz, ota?

– Sengami, senga bir nima olib keldim! Qani, qo'lingni ber. Ana, ko'rdingmi?

Bir-ikkita maydapista chaqib ko'rsatdim.

– Ana shunday chaq! – dedim. – Qirsillatib-qirsillatib chaq, tishing baquvvat bo'ladi! Qani, baring qo'lingni tut!

Bolalarga maydapista bo'lib berdum.

– Ana endi, borib o'ynanglar! – dedim. – Boringlar!

Bolalar targaldi.

Faqat Qulmat o'g'limiz qoldi.

Kambag'alga ket, deyoilmadim – ko'nglim bormadi.

Otandan qolgan dalalar | 229

Kambag'al Qulmat – dardmand!

Do'xir ko'rib, vitamin yetishmaydi, dedi. Bir dasta dori bitib berdi.

Denov dorixonasidagilar bitiklarni ko'rdi-ko'rdi – bittasiyam yo'q, lekin bo'p turadi, tez-tez xabar olib turing, dedi.

Men aytdim: vitamin g'o'za edimidiki – tez-tez xabar olib turaman, dedim.

Tag'in qaytib bormadim.

Dardmand Qulmatimiz ingilladi:

– Ota, pomidor bering! – dedi.

Men hayronlandim – to'rxaltada pomidor yo'q bo'ldi.

– Pomidor? Qani pomidor? – dedim.

Qulmatimiz qo'li bilan xurmoni ko'rsatdi.

E, tava-e, o'g'limiz xurmoni tanimadi!

E, tavbandan-e, o'g'limiz xurmoni taniyolmadi!

Men palag'daroq bir xurmo olib berdim.

– Ma, bu pomidor emas, – dedim. – Bu xurmo, ha, xurmo! Derazadan Denov tarafni ko'rsatdim.

– Hay, anavi quyuq daraxtzor bor-ku, ana shu subtropik bog', – dedim. – Subtropik bog'da xurmo o'sadi, bizni dalada g'o'za o'sadi!

Oshxona zanjirlab tashqariladim.

Og'ilxona aylanib qaradim.

O'zi, bisotimda uchovgina qo'yim bo'ldi. Ikki soviq bo'ldi. Birovi so'yib sotish uchun boqilib yotmish qo'y bo'ldi.

Ana shu qo'y maskovchilarga nasib etajak bo'ldi.

Men maskovchi mehmonlarga so'yilajak qo'yimni qaradim. Dumbasini changallab-changallab qaradim.

Qo'yim oriq bo'ldi, so'yishga arziligich go'sht qilmagich bo'ldi.

18

Og'ilxona oldida katimni peshonam soyabonlab kun qaradim.

Shunda, oshxona derazasidan bir nima lip etib tushdi.

Yo'qog'oz, yo' latta uchib tushdi, deya o'yladim.

Lip etib tushmish nima chopib ketdi.

Mushuk bo'lsa kerak-ov deya, tikilib-tikilib qaradim: Nodir o'g'limiz pirillab chopib borayapti.

Bildim – oshxonadan bir nima olib qochdi.

– O'-o'-o', qayt! – deya baqirdim.

Nodir o'g'limiz qaytmadi. Quyunday-quyunday chopdi.

Men izidan quvib ketdim.

Bola bola-da – darrov holdan toyib qoldi.

Men yetib olib yelkasidan ushladim.

O'g'limiz yelkasini silkib olib chopaman deya, beti bilan yiqilib tushdi. Tuproqda yuztuban yotib oldi.

O'g'limiz bir nimani bag'riga bosib yig'ildi. Oyoqlarini tipirchilatib yig'ildi. Yer tepinib yig'ildi.

Tuproq changib-changib qoldi.

O'g'limiz yig'lay-yig'lay – oxiri holdan toydi. O'pkasini bosolmay hiq-hiq nafas oldi.

O'g'limiz qalt-qalt erdi. Yelkalari pir-pir uchdi. Boshi sarak-sarak bo'ldi.

Bola qo'rqdi!

Ko'zini ohista ochdi.

– Tur, uyg'a yur, – dedim.

O'g'limiz ingilladi. Ko'zini tag'in yumdi. Yuzini yer qo'ydi.

O'g'limizni bir yoniga ag'dardim. Nima ekan deya, bag'riga qaradim.

O'g'limizni bag'rda ikki dona xurmo bo'ldi.

O'g'limiz xurmolarini tag'in-da bag'ir bosdi. Yer tepib yer tepib yig'ildi.

– Bermayman, yo'q, bermayman! – dedi.

O'g'limizni dast ko'tarib qo'ltuqlab oldim.

O'g'limiz qo'ltug'imda tepkilab yig'ildi. Bilaklarini tishlab yig'ildi.

Yosh bolani tishi yomon-da – bilaklarim achishib og'ridi.

Bir amallab ichkari olib kirdim. Og'ziga tars etkizib bir urdim.

Joni yomon-yomon og'ridi, shekilli – og'zini ushlab-ushlab yig'ladi.

Ana shunda xurmolar yer tushdi. Xurmolar yumalab-yumalab jo'nadi.

Men xurmolarni ushlab-ushlab keldim.

Hamsoya-qo'llarnikidan onamiz keldi. Og'zini ushlab yotmish o'g'limizni yerdan ko'tarib oldi.

Shunda, o'g'limizni og'zi burnida qip-qizil qon ko'rdim.

Onamiz o'g'limizni yer enkaytirdi. Katti bilan og'zi burnini artdi.

– Ha, qo'ling sinsin-a, shugina norasidani urgan qo'lingang sinsin-a! – dedi.

Onamiz tevarak alangladi. Tandir oldida yotmish temir kosovni olib oldi.

Men enkaytib qoldim – kosov ustimdan o'tib ketdi.

Onamiz yerdan bir siqim tuproq oldi. O'g'limizni og'zi burnini artdi. Doka ro'moli uchidan yirtish oldi. Yirtishni yumaloqlab o'g'limizni burniga tiqdi.

– Bola senga nima qildi-a, norasida bola senga nima qildi-a? – dedi.

Men qo'limdagi xurmolarni ko'rsatdim.

– Manavini qarang, shuni olib qochdi! – dedim.

– Shugina uchun norasida bolani og'zi burnini qon qilasanni, yerparchin bo'lgur?

– O'ynab qo'yay shuginadan, shuginani kilosi uch so'm turadi!

– Shu ikkovgina xurmoga-ya? Ha, qirchingndan qiyilgin, qirchingnangdan qiyilgin!

– Ikkovgina bo'lgan bilan salkam bir kilo keladi!

– Bir kilo kelsa, nima bo'пти? Ha, xurmolaring boshingdan qolsin, boshgingnangdan qolsin!

– Ertaga mehmon kelsa, oldiga nima qo'yanan? Birovini bunisi yesa, birovinini unisi yesa, mehmonlar nimani yeydi?

– Nima, mehmonlardan xurmo qarzing bormi, yer-chilim bo'lgur?

– Qarzim yo'q, ena, qarzim yo'q. Lekin mehmon atoyi Xudo-da. Mehmon otadan ulug'-da. Mehmonlar oldida kim degan odam bo'lamiz?

– Unda, mo'tiq ol edi...

– Xurmoni pulga beradi. Enam aytdi degan bilan bermaydi.

– Bola bola-da, ko'ngli ketadi...

– Katta mehmonlar insofi bo'ladi, ena. Nazari to'q odamlar bo'ladi. Barini yeb qo'ymaydi! Dasturxonda qoldiradi! Mehmonlardan qolsa – bolalar yeydi-da!

Gapim ma'gul bo'ldi, shekilli – onamiz o'g'limizni ichkari yetaklab ketdi.

Men xurmolarni yengim bilan artib-artib oldim. Joyiga olib borib qo'ydim.

Jovuz donalariga qarab o'tirib-o'tirib.. og'zimni suvi qochdi! Beixtiyor qo'l uzatdim.

Uzumdan besh-olti dona olsam – uzumbosh losh-losh bo'lib qoladi. Uzumbosh chumchuq cho'qilab tashlamishday-chumchuq cho'qilab tashlamishday bo'lib qoladi.

Oqibat – mehmonlar oldiga qo'yar holi qolmaydi.

Men uzumdan qo'l tortdim.

Oshxonani tashqaridan qulfladim.

Ochiq derazadan ichkari mo'taladim.

O'g'limiz uyquda bo'ldi. Burunlari tiqig'liq oppoq doka qip-qizil bo'ldi.

O'g'limiz og'zini kappa-kappa ochib entikdi. Bir chapri o'ngarildi, bir o'ngi o'ngarildi. Ko'rpasini tepkiab-tepkilab tushirdi.

– Xurmo, ota, xurmo!.. – deya uyqustradi.

19

– Shu... mehmonlar necha kishi o'zi, rais bova? – dedim.

– Hozir sanaymiz-da. Bitta rejissor, ikkita operator, bitta kommentator. Janni bir mashina. Ammo odatimizni bilasiz:

yuqoridan bir mashina katta kelsa, pastdan ikki mashina katta hamroh bo'lib keladi.

– O'ynab qo'yay, mehmondan, o'ynab qo'yay. Masalasi oson ekan. Shu... bozordan qo'y go'sht olsam bo'lmaydimi, rais bova?

– Ajab odamsiz-da, Dehqonqul aka. Kinochilar bizni ol-dimizga ochidan o'lib kelayotgani yo'q. Mehmon osh deb kelmaydi. Qo'y obro'y-da. Kimsan – katta bir xo'jalikni mash'al brigadiri! Semizlikni qo'y ko'taradi, Dehqonqul aka.

– Chin – qo'y ko'taradi. Chin – men ko'taraman.

– Siz ham semizlikni ko'taring-da.

– Ko'taraman, rais bova, ko'taraman. Semizlikni – qo'y ko'taradi. Semizlikni – men ko'taraman.

– Ha, bali! Qo'y nima degan gap?

– Chin, qo'y qo'y-da. Shu, bolalarni qishga ust-boshi yo'q edi, rais bova. Borlari-da yirtiq-yamoc edi. Shu qo'yni boqib-boqib, bolalarga ust-bosh olib bersam deb edim. Qo'yda hali so'ygulik hol yo'q.

– Mayli, mayli! Qo'y so'yildi oti bor, qo'y so'yildi! Bolalarga ust-boshni esa... davlat paxta terim uchun mana-manapul beraman, deyapti. Ana shundan olib berasiz.

– Mayli, rais bova, mayli. Qo'y bo'lsa qo'y-da.

– Ha, yashang! Kim aytadi sizni o'zbek deb? O'zbek o'zi yemaydi, o'zi ichmaydi – bor topganini mehmoni oldiga qo'yadi!

– Mayli, qo'y bo'lsa qo'y-da, mayli.

– Avlod-ajlodlar... urf-odatlar... o'zbekchilik... deganday. O'zbekni qoniqib mehmon kutgani – podsho bo'lgani!

– Xo'p, rais bova, xo'p.

– Kino bo'lasiz, kino! Tarixda qolasiz, tarixda!

– Tavba qildim, rais bova, tavba qildim.

– O'zbekni qoniqib mehmon kutgani – podsho bo'lgani!

Bir podsho bo'ling, Dehqonqul aka!

– Shunday bo'layin, rais bova, shunday bo'layin!

Norboy chavandoz otini olib keldi. Hovlimiz yuzasi arqonlab ketdi.

Chori magazin mudir „Volga“ mashinasini olib keldi.

Bo'sag'amiz qo'yib ketdi.

Onamiz suv sepa hovli supurdi.

– Endi... bolalarni ust-boshini qaytasan? – dedi.

– Davlat paxta terim uchun ana-ana pul beraman emish.

Shu pulni olaman-u, ust-bosh uchun Denov chopaman.

– Shu, kallapoycha qilayin qo'yni ertaroq pulla, dedim...

– Qo'ya bering, ena, qo'ya bering. Bu kunlar o'tadi-ke-tadi – kino bo'lganimiz yonimizga qoladi!

Onamiz mol-holni ko'z ko'rinarli yer qantardi.

– Uyamas-da-buyamas – taqdir-pestonal! – dedi.

– Eb-e, taqdir-pestonamizga nima qilibdi, eb-e? Mana, kino bo'lib tarixda qolayapmiz! Bu kunlar o'tadi-ke-tadi – tarixda qolganimiz yonimizga qoladi!

– Qarg'ish urgan odamni pestonasi ana shunday bo'ladi.

– Enani qarg'ishi bolaga urnaydi. Ena, enani qarg'ishi bolaga urnaydi. Og'zingizni to'ldirib qarg'ay bering – bari-bir qarg'ishingiz menga o'tmaydi!

Onamiz tovuqlar ko'z ko'rinish donlasin uchun – so'ri gir-dilatib don sochdi.

– Seni men emas – seni Xudo qarg'agan.

– Xudo qarg'agan? Eb-e, men Xudoga nima yomonlik qildim-e? Xudo nima deb qarg'agan-e?

– Xudo, iloyim, shu o'zbek degichni topgani aziz mehmoniga buyursin, deb qarg'agan!

Kun ko'tarildi.

Darvozamiz oldida uzundan uzun avtobus bel bo'ldi.

Avtobusdan uch-to'rtta bo'zbola tushdi.

Bo'zbolalar paxmogsoch bo'ldi. Qora ko'zoynakli bo'ldi. Sogoldor bo'ldi.

Bo'zbolalar darvozamiz oldida apparat joylashtirdi. Aparatlarini hovlimiz qaraldi.

Ostonada Ideologiya bilan raisimiz qora berdi.

Men bor bisotimni kiyib peshvoz bordim.

Onamiz Stalin zamonida terimchiligi uchun olgan ko'y-lagini kiyib peshvoz keldi.

Men ular bilan qo'l berib ko'rishdim. Quchoq'imni katta ochib:

— Qani, marhamat, xush kelibsizlar! — dedim.

Ideologiya bilan raisimiz egilib-egilib ko'rishdi. Tanta-navor-tantanavor ko'rishdi.

Apparatlar shir-shir surat olib turdi.

Men mehmonlarni ergashtirdim. Butun hovli yuzini ko'z-ko'z etdim.

So'ri oldida oyog'ildim. Kulimsidim. Qo'llimni ko'ksim qo'ydim. Mehmonlarga tavoze etdim.

Mikrofon sudrab yurmish jingalasoch bo'zbola o'rtani olib gap boshladi:

— O'zbek xonadoni! Bu so'zda olam-olam ma'no bor! O'zbek xonadoni demak — „Volga“ mashina demakdir! O'zbek xonadoni demak — qorabayir ot demakdir! O'zbek xonadoni demak — suruv-suruv qo'y-qo'zi demak, mol-buzoq, yetti xazinaning biri demakdir! Shunday emasmi, rais bobo?

— Xa, — dedi raisimiz, — xo'jaligimizda uch mingdan ziyod xonadon bor! Hammasi xuddi mana shu ko'rib turganingizday to'q, farovon xonadonlar! Xonadonlarimizda yetti xazinadan tortib mashinagacha — hamma-hamma narsa muhayyo!

— Dehqonqul aka, mana, siz shu xonadon sohibi ekansiz, no'rin savolim uchun afv etasiz: ish vaqtda uyda nima qilib o'tiribsiz?

— Soat endigina sakkiz yarim bo'ldi, — dedim. — Ish boshlanishiga hali yarim soat bor.

236 | Otamdan qolgan dalalar

— Demak, ishlaringiz to'qizda boshlanar ekan-da?

— Ha, ishimiz roppa-rosa to'qizda boshlanib, roppa-rosa oltida tamom bo'ladi.

— Demak, hozir...

— Hozir oila a'zolarimiz bilan madaniy hordiq chiqarib o'tiribmiz.

— Dalaga boraversak ham bo'lar, borgunimizcha ish vaqti ham bo'lib qolar?

— Ish vaqtiga hali yarim soatcha bor-u, mayli, bir marta ertaroq borsak borbimiz-da!

Apparatlar darvozadan chiqqunimizga qadar surat oldi.

22

Mashinalar dalalab keldi.

Onamiz qalb amri bilan paxtakorlarga yordam bergich onaxon bo'lib surat tushar bo'ldi.

Rejissor onamiz bilan xo'p ham ko'p mashq oldi.

Onamiz ko'rak tergich onaxon bo'lib yo'l belida turdi.

Jingalasoch chuchukso'z-chuchukso'z bo'ldi:

— Subhidam!.. Oppoq sochlari o'ziga yarashgan munis onaxon yo'l bo'ylab kelmoqda. Bo'yiga etak bog'lab olgan. Engashib, tuproqdan bir nimalarni oladi, puf-pufflab, xas-cho'plardan, chang-g'uborlardan tozalaydi. So'ng, onaxonlarga xos bir mehribonlik ila etagiga avaylabgina soladi.

— Assalomu alaykum, onaxon! Yo'l bo'lsin, onaxon?

Munis onaxon ona yerdan, ona tuproqdan bir dam bo'lsa-da, ko'zlarini uzmaydi. Yetimishni qoralagan, ammo charchash nimaligini bilmagani qadi-qomatini ko'tardi. Yengi ila yuzlaridagi halol mehnat terini ardi. Mehnat gashidan tevarakka zavq ila boqdi. Munis ko'zlarini portladi.

— „Oq olin“ terayapman!

Munis onaxon g'urur va faxr ila shunday dedi-da, yana yo'lidagi traktor izlarini titkiliadi, tuproq kovladi.

— Onaxon, ismi sharifingiz, kasb-koringiz?

Onaxon kamtarlik ila javob berdi:

Ismi sharifim – Paxtaxon! Paxtaoy desangiz ham bo'ladi!

Kasb-korim – paxtakor!

– Paxtaxon! Paxtakor! Munis onaxon bu gapni ila o'zini jis-man ham, isman ham – paxtaman, demoqchi! Naqadar dono o'xshatishi!

Paxtakor onaxon jiddiy bo'lib qo'shib qo'ydi:

– „Oq oltin“ nondek tabarrukdir. Non ushug'ini yerda qoldirmaganidek – bir tola „oq oltin“ni ham yerda qoldirmayman!

23

Rejissor o'ngyon cho'ntagimlab „Pravda“ soldi, chapyon cho'ntagimlab „Sovet O'zbekistoni“ soldi. Ro'znoma nomlarini ko'z ko'rinarli-ko'z ko'rinarli etib joyladi.

Rejissor tap-tap yelkam qoqdi.

– Barra kalla, barra kalla! – dedi.

Yelkandan gup-gup chang o'rladi. Yelkandan oppoq-op-pog chang o'rladi.

Rejissor aft burdi, rejissor katt bilan chang quvdi.

– Fu, fu!.. – dedi.

Rejissor chang qayerdan o'rladi demishday – bir o'ngim-dan qaradi, bir chapimdan qaradi, bir yer qaradi.

– Yelkasidan chang ko'tarildi, yelkasidan! – dedi raisimiz kula-kula.

– Yelka? – angraydi rejissor.

– Ha, yelka! – dedi raisimiz. – Yer nima – dehqon yelkasi nima?

Rejissor tag'in yelkam qoqdi.

– Barra kalla, barra kalla! – dedi.

Rejissor yelkam qoqa-qoqa meni mashina taraf jo'natdi. Men yo'l-yo'lakay raisimizdan so'radim:

– Rais bo'va, rejissor nima deyapti?

– Barakalla deyapti, barakalla.

– Barakallani shunday deydimi?

– Ha, endi... ular VGIKda o'qigan-da, VGIKda.

– O'shanda shunday o'qitadimi?

– Ha, endi... VGIKni bitirgan-da, VGIKni.

24

Men dala boshida turmish to'rt qatori mashinani egat sol-dim. Rejissorqa qaratib haydadim. Apparatlar men taraf pesh-landi.

– Do'stlar! – deya peshvoz yurdi Jingalasoch. – Keling, avvalo, o'tmishga bir sayohat qilaylik!

Jingalasoch shunday deya, bir oppoq chanog uzib oldi. Peshonasi uzra ko'z-ko'z etdi. Chanog tikilib-chanog tikilib va'z aytdi:

– Paxta! Paxta malovlar oilasiga mansub bo'lib, gossipi-umlar ajdodidandir! Gossipium – lotincha so'z bo'lib, pax-ta berruchi daraxt demakdir! 1670-yilda podsho Aleksey Mixaylovichning buyrug'iga binoan Moskva shahrida ham paxta ekildi. Uni saroy bog'boni Anosov ekdi. Moskvada Iz-maylov madaniyat va istirohat bog'i bor. Ana shu xushman-zara yerda paxta dalasi barpo bo'ldi. Izmaylov dalasi yaxshi hosil berdi! Mamlakatimizning Odessa va Xerson o'lkalarida ham Amerika „si-aylend“ paxtasi ekildi. Hosildor paxta bo'ldi. U yerliklar paxtani bir terib oldi. Uch kundan keyin... tag'in ochilib turdi! Kuz oxirlagunicha ochildi! Oxiri – u yerlik ma-halliy xalq paxtadan kechishga qaror qildi. Bizga hosilini bir terib oladigan o'simlik kerak, dedilar. Unday paxta esa yo'q edi! U yerliklar paxta mashaqqatiga, paxta azobiga... bardosh berolmadi! Ammo jafokash o'zbek xalqi, jafokash o'zbek yeri bardosh berdi! O'zbek xalqi, o'zbek tuprog'i umrini paxtaga baxshida etdi. Qish demadi, yoz demadi – paxta, dedi. Tun de-madi, kun demadi – paxta dedi. Shundaymi, Dehqonqul aka?

Jingalasoch mikrofonini cho'zdi. Men mashinadan mikro-fon enkaydim.

– Ha, shunday, – dedim. – Bizning „paxtaoy“ pichagina nozikta'b, bizning „oq oltin“ pichagina kuydirmajon!

- Kechirasiz, hol-ahvol ham so'ramabmiz, bu... ish qalay?
- Muvaqqiyatli!
- Ish sharoitlaringiz qalay?
- Qulay!
- Bo'sh vaqlaringizda qanday dam olmoqdasiz?
- Ko'ngilidayi!
- Qanaqa dam olmoqdasiz?
- Madaniy!
- Ish jarayonida ahyon-ahyonda uchrab turadigan qiyinchiliklarni qanday yengmoqdasiz?
- Mardonavor!
- Hali-hamon ko'zga tashlanib turadigan kamchiliklarni qanday bartaraf etmoqdasiz?
- Ayovsiz!
- Bu yilgi rejalaringiz qanday?
- Yuksak!
- Dono partiyamiz belgilab bergan yo'l-yo'riqlarga qanday amal qilmog'dasiz?
- Og'ishmay!
- Rejissor chapak chalib yubordi.
- Bravo, bravo! – dedi. – Vo't, sovetkiy dehqon!

25

- Osmonda pag'a-pag'a oq bulut suzdi.
- Kun bulut ortida qoldi.
- Dalalar xira tortdi.
- Kinochilar kun angnidi.
- Jingalasoch Xursandoy bilan Norguloyga „Paxta ishq“ degich qo'shiq mashq ettirdi.
- Kun bulutlar ortidan chiqib keldi.
- Dalalar kunday yorug' bo'ldi.
- O'qariq bo'yida ayol-qizlar saflandi. Etak boylab terim shaylandi.
- Ideologiya ayol-qizlarni bir-bir ko'zdan kechirdi. Ma'qul, deya bosh irg'adi.

- Rejissor besh-olti odim berida turdi. Oyoq kerdi. Qo'llarini bel tiradi.
- Rejissor tishlari orasidan chirt-chirt tupurdi. Tupugi o'zi bilan terimchilar o'rasi borib tushdi.
- Rejissor bir yonidan papiros oldi, bir yonidan gugurt oldi. Terimchilardan ko'z uzmay papiros ezig'ildi. Chirsillatib gugurt chaqdi. Bo'yin qiyshaytirib papiros tutatdi. Gugurtcho'pni yelkasi osha otdi.
- Yuragim shuvv etdi.
- Gugurtcho'p tushmish yer hadahalab bordim. Gugurtcho'pni bosib-bosib tashladim.
- „Katta, dalada papiros chekmaydi – paxta o'ti olib ketadi“, deyin-deyin dedim.
- Bir Ideologiya qaradim, bir raisimiz qaradim.
- Rais bilan Ideologiya bilib-bilmaslikka oldi.
- Rejissor burgutib-burgutib papiros tutatdi.
- Rejissor tutunlar orasidan ayol-qizlar qaradi. Papirosini labi u burchidan-bu burchi surib qaradi. Lablarini do'rday-tirib-do'rday tirib qaradi.
- Rejissor misoli kuchuk imlamishday – shahodat barmog'ini likillata jingalasoch chaqirdi.
- Jingalasoch lik-lik eta keldi. Rejissor girdida yelpatak-yelpatak bo'ldi.
- Rejissor kaftini kosa etib-etib gapirdi. Qo'lini bigiz etib-etib gapirdi, barmog'ini peshonasi nuqib-nuqib gapirdi.
- Jingalasoch bosh irg'ab-bosh irg'ab eshidi. Bosh irg'ay-irg'ay terimchilar oldilab keldi. Xursandoy bilan Norguloyga boshdan-oyoq razm soldi.
- Terimchilar iymonib yer qaradi. Ro'moli uchini qayirtdi. Ro'molini peshonalari surdi. Ter yaltiramish bo'yinlari bilan yoriq-yoriq lablarini yashirdi.
- Terimchilar ko'ylak etaklarini tortib-tortib qo'ydi.
- Bo'lmaydi! – dedi Jingalasoch. – Bu atlas bo'lmaydi!
- Yaxshi atlas-ku, – dedi Ideologiya.

– Yaxshi, yomon emas, yaxshi! Ammo bu sariq atlas-da. Sariq atlas ekranda sap-sariq chitga o'xshab ko'rinadi. Chun-ki lentamiz rangli lenta-da.

– Unda, qanday atlas yaxshi bo'ladi?

– Juhudi atlas yaxshi bo'ladi! Ekranda turli rangda tovlanib ko'rinadi. Juhudi atlas rang-barang-da.

– Yevreyskiy atlaslaringiz bormi, Xursandoy va Norguloy? – dedi Ideologiya.

Terimchilar yerdan ko'z olmadi. Kalishi uchi bilan yer tikiladi. Bosh irtg'adi – yo'q ishorasini bildirdi.

– O'zlarida bo'lmasa, boshqalarda bordir? – dedi Jingaslasoch. – Shunday katta kolxozda juhudi atlas topilmaydimi?

– Yevreyskiy atlas topish qiyin. Bu atlas ham yaxshiku? – dedi Ideologiya.

– To'g'ri, yaxshi atlas. Ammo gap boshqa yoqda. Bilasiz, filminiz Ittifoqqa chiqadi, Ittifoqqa! Undan chet ellar-gal! Filminizni butun jahon ko'radi, butun jahon! Ekranda sap-sariq chit ko'ylakni ko'rganlar nima deydi? (Qaranglar, bechora o'zbek sovet xotin-qizlari chit ko'ylak kiyib paxta terayapti, demaydimi? Deydi! O'zbek sovet xotin-qizlari kiy-gani kiyimga zor ekan, demaydimi? Deydi!)

Ideologiya aftodahol-aftodahol bo'ldi.

– Vinovat, vinovat... – dedi.

– Axir, chet ellarda Boymitza Hayit, Vali Qayumxon, Bulqoboshi kabi burjua-mafkuraviy dushmanlarimiz qadami-mizni sanab yuribdi! Burjua-mafkurachilarimiz ekranda chit ko'ylak kiygan o'zbek sovet xotin-qizlarini ko'rsa, nima dey-di? Sovet O'zbekistoni och-yupun, demaydimi? Deydi! Ana, o'zbek sovet xotin-qizlari chit ko'ylak kiyib paxta termogda, demaydimi? Deydi!

Ideologiya benavo-benavo bo'ldi.

– Biz... atlas... – deya g'uldur-g'uldur etdi. – Biz yevreys-kiy atlas deganda – o'zbek xotin-qizlarini tushunamiz, o'zbek xotin-qizlari deganda – yevreyskiy atlasni tushunamiz!..

Raisimiz Ideologiya joniga ora kirdi.

242 | *Otamdan qolgan dalalar*

– Muncha terimchiga juhudi atlasni qayerdan topamiz? – dedi raisimiz.

– Hammasiga emas, – dedi Jingaslasoch. – Mana shu ik-koviya bo'lsa bo'ladi. Shu ikkovi yirik planda ko'rinadi! Qol-ganlari shunchaki – fonda ko'rinadi!

– Ha-a, ikkita deng, ikkita topiladi, – dedi raisimiz. – Qani Xursandoy, Norguloy, buyoqqa yuringlar, qani. Xoliqul, ma-shinani o't oldir!

Raisimiz Xursandoy bilan Norguloyni mashinasiga min-dirdi. Pichir-pichir tayinladi.

– Zuv etib borib-zuv etib kelinglar! – deya eshik yopdi. – Rais ayirdi, desalaring, bizni ayol ham, Chori mudirni ayoli ham yo'q demaydi!

26

Rejissor tishlari orasidan chirt-chirt tupurdi.

Rejissor papirosini tutatib bo'ldi. Papiros goldig'ini cher-tib tashladi.

Shunday chertdi-shunday chertdi – ko'zim itashmay qol-di! Papiros qayerga tushdi – bilolmay goldim!

Shunday bo'lsa-da – papiros uchmish yoq alag'da bo'lib bordim. Egat oralab qaradim – topolmadim. Kathtarimni tiz-zalarim tirab qaradim – tutun payqamadim. Hali o'chmagan-dir deya, havo iskadim – hid olmadim.

G'o'zalarni bir-bir qaradim. Shoxlarini qayirib qaradim. Barglarini ko'tarib qaradim. Papiros bir oppoq chanogda ita-shib turdi. Bilinar-bilimas tutab turdi.

Men apil-tapil g'o'za uchidan silkidim – papiros egat tushdi. Papirosni tovonim bilan ezig'ilab-ezig'ilab tashladim. Yer ko'mib-yer ko'mib tashladim.

Ana shunda ko'nglim joylashdi.

27

Mashina keldi.

Xursandoy bilan Norguloy juhudi atlas kiyib keldi.

– Ana atlas, mana atlas! – dedi Ideologiya. – Qalay, o'rtiq rejissor?

Rejissor boshmaldog naraytirib ko'rsadi.

– Bravo! – dedi.

– Ana, o'zbek sovet xotin-qizlari! – dedi Ideologiya. – Ana endi burjua-mafkurachilarimizni boplaymiz. Ana endi Boymirza Hayit, Vali Qayumxonlar ekranda o'zbek sovet xotin-qizlari obrazini ko'rib, og'ziga urgan iday bo'lib qoladi!

Rejissor labiga barmoq yuritib-barmoq yuritib ko'rsadi.

Terimchilar tushumadi.

– Lolab deyapti, – dedi raisimiz.

– Ha, yashang, rais aka! Lolab, lolab! – dedi Jingalasoch, – pomidorang bo'lsa, ekranda yaxshi ko'rinadi!

– Kolxozimiz piri badavlat kolxoz! – dedi raisimiz. – Lekin shu... lolab yo'g'al!

– Lolab mineral o'g'it emas, rais aka! Lolab kolxozda bo'lmaydi! – dedi Jingalasoch. – Lolab xotin-qizlarda bo'ladi!

– Bilaman, bilaman, – dedi raisimiz. – Kolxozimizda lolab qo'ygich xotin-qizni o'zi yo'g-da?

– Bor, – dedi Xursandoy. – Bitta bor. Maktabda o'ris tili muallimi lolab qo'yadi.

– Ana, bor ekan-ku, rais aka?

– Endi... maktab bor edimi...

Raisimiz lattachaynar bo'ldi. Bir kun qaradi, bir yer qaradi.

Endi Ideologiya raisimiz joniga ora kirdi.

Ideologiya sumkasidan barmoqday bir nimani oldi. Terimchilarni mashina taraf imladi.

– Kelinglar! – dedi.

Terimchilar mashina pana bo'ldi.

– Xayriyat-e! – deya kaft ishqadi Jingalasoch. – Kolxoz bo'yicha bita zamonaviy ayol bor ekan!

– Uyam raykom... – ming'illadi raisimiz.

Xursandoy birinchi egatdan tushdi, Norguloy ikkinchi egatdan tushdi.

– Bo'ldi! – dedi Jingalasoch. – yirik planda shu ikkita terimchi bo'ladi. Uyg'ida kim qanday tushsa tushaversin – uyog'i shunchaki fonda ko'rinadi!

– O'ziyam, yirik-yirik ko'ringulik terimchilar-da! – dedi raisimiz. – Har birov mavsum oxirigacha sakkiz tomondan oshirib „oq oltin“ terish majburiyatini olgan!

– Mashina bo'l-e! – dedi Jingalasoch. – Deyarli mashina! – Bularni oldida mashina nima degan gap! – dedi raisimiz. – Mashina buziladi, otkaz qiladi. Bular na buziladi, na otkaz qiladi!

Ideologiya iktita lo'ppi chanoq uzib oldi. Puf-puffadi. Silab-siyadi. Norguloy bilan Xursandoyni quloqlari ustiga qistirib qo'ydi.

Ideologiya Norguloy bilan Xursandoyni o'rim-o'rim sochini yelkasidan olib ko'ksiga tushirib qo'ydi.

Ideologiya boshqa terimchilarga-da ko'z-ko'z etdi.

– Sizlar ham ana shunday qilinglar! – dedi.

Boshqa terimchilar-da quloqlariga chanoq taqdi. Boshqa terimchilar-da o'rim sochlarini ko'ksilari tushirdi.

Ideologiya Xursandoy qabatini oldi.

Jingalasoch Norguloy qabatini oldi.

Apparatlar shir-shir surat olib boshladi.

– Ona tabiatimizda necha xil rang bo'lsa, barcha-barchasi paxtazorda mujassamdirl! – dedi Jingalasoch. – Ha, paxtazorda kamalak ranglarning jamiki jilolari jamuljam! Paxtazorda xotin-qizlarning piyola jarangidek sho'x kulgisi yangraydi! So'ng, laparlar, askiyalar, qo'shiqlar, eshitaladi! Jingalasoch Xursandoy bilan Norguloyga mikrofon tutdi.

Xursandoy bilan Norguloy yuzlarida tabassum o'ynadi. Tishlarini oqini ko'rsatib jilmaydi.

„Paxta ishq“ ashulasini aytib-aytib paxta terdi:

*(Tun demay, kunduz demay, boshingda men parvonaman,
Sog'im b qoldim, ochil, kulsin, sevin sin har tomon...)*

– Ha, dalada hurkak tog' ohusidek xotin-qizlar turnaqator bo'lishib paxta termogda! Biri qo'yib biri qo'shiq aytadi, boshqalari jo'r bo'ladi:

*Ko'kdagi sayyoralardek – ochil, oppog'im, chaman,
Kech kiritib to subhidan ishqingda ming to'lg'onaman...*

– Stop!

Rejissor shunday deya, qo'l ko'tardi. Ega oralab keldi.

– Xursanday i Nargulay! – dedi rejissor. – Sizniki paxtani sevadi? Sevadi! Sizniki sevgi bilan paxta teradi? Teradi! Bizniki kino qiladi!

Rejissor paxta terib-terib ko'rsatdi.

– Vot tak, vot! – deya paxta terdi. – Sizniki vot tak muhabbat bilan paxta teradi? Teradi! Bizniki Moskvaga bayroq qiladi!

Gap Jingalasochda ketdi:

– Xursandoy va Norguloy! – dedi. – Paxtani chanoqdan sug'urib olayotganingizda g'o'zalarga, ayniqsa chanoqlarga o'zgacha bir mehr-muhabbat bilan qarang! Axir, siz paxtani sevasiz-ku! Shundaymi? Paxtaga ishqingiz tushgan-ku! To'g'rimi? Qo'shiqning mazmuniam shu, nomiyam shu – „Paxta ishq“!

Rejissor tishlari orasidan chirt-chirt tupurdi. Rejissor papiros tutadi.

– Xursandoy! – dedi Jingalasoch. – Xo'jayiningizni sevib qolganingizda qanday qilib muhabbat izhor qilgansiz?

Xursandoy yer boqdi. Xursandoy og'iz ushlab-og'iz ushlab uyaldi.

– Unday demang-e... – dedi.

– Iya, unday demangi bo'ptimi? Tasavvur qilaman: xo'jayingizni yuzlariga sevgi to'la ko'zlaringiz bilan boqqansiz... sochlarini muhabbat bilan silagansiz... qo'llarini o'zgacha bir mehr-muhabbat bilan ushlagansiz... shundaymi? Ayt-mayapsiz – shunday! Paxtaga ham ana shunday munosabatda bo'ling! Qarang, mana bunday!

Jingalasoch paxta terib-terib ko'rsatdi:

– Paxtani chanoqdan mana bunday qilib muhabbat bilan olasiz! Keyin – kaftingizda vafo bilan mana bunday qilib ushlaysiz! Undan keyin – sadogat bilan mana bunday qilib etakka solasiz!

Jingalasoch termish paxtasini Xursandoyni etagiga tashladi.

– Tushundingizmi? – dedi. – Nigohlaringizda muhabbat, vafo, sadogat balqib tursin! Boqishlaringizda paxta ishq barq urib tursin!

Apparatlar shir-shir surat oldi. Dala boshida turnish agimashina ashula aytdi. Terimchilar „Paxta ishq“ni ayta-ayta paxta terdi:

*Ko'k ro'moling, oq yuzing, bizlarni shaydo aylanish,
Sen bilan biz eskidan sevgi-muhabbatdek tanish.*

– Xotin-qizlar qo'shiq aytmoqda! – dedi Jingalasoch. – Qo'llari esa „oq oltin“da! G'o'zaga bir egiladi, bir qaddini rostlaydi! Chanoqlardan meni ol-ol, deb turgan oppoq paxtalarni o'zgacha bir chiroyli harakat bilan chaqongina oladi! Changlarini avaylabgina puflab qoqadi, ko'ziga surtugudek bo'ladi! Mehr-muhabbat bilan silab-siypab, ko'kraklarga tutilgan etakka – qalbiga soladi! Qalbi esa „oq oltin“ga to'lib boradi.

*Nugravi gul-gul jamoling, bir o'pay, ochil, kumushi!
Sen chiqib Zuhro kabi – kulsang, havasga qonaman...*

– Saxiy kuz oftobi baxtiyor o'zbek xotin-qizlarining baxtiyor mehnatlarini tabassum ila yoritib turadi. Baxtiyor o'zbek xotin-qizlari... mana, rayon partiya komiteti ideologiya kotibasi, rayon xotin-qizlar soveti raisasi Klara Xodjayevarning qab so'zlari:

– Bizning mamlakatimizda davlatni idora qilishga xotin-qizlarni jalb etish lenincha prinsipi og'ishmay amalga oshirilmogda! – dedi Ideologiya. – Chor Rossiyasida xotin-qizlar saylov huquqidan foydalanmas edilar, Oktabr revolyutsiyasi xotin-qizlarning huquqsiz ahvolini yo'qotib, ularga davlat, xo'jalik, ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotning barcha sohalarida erkaklar bilan teng huquq berib qo'ydi, kapitalistik mamlakatlarda bunday ahvolni mutlaqo ko'rmay-siz, kapitalizmida xotin-qizlar haq-huquqdan mahrumdirlar! Agitmarshina „mehnat va zafar qo'shiqlari“dan aytdi:

*Muncha shirin ekan bu – Sovet davroni
Mammun yashar har inson – yo'qdir armoni.*

– Kechirasiz, Klara Xodjayevara, gapingizni bo'laman, Klara Xodjayevara! – dedi Jingalasoch. – Mana, kolxoz agitatiori Javlonboy akaning agitmarshinasi yalla aytmogda, bu qanday yalla?

– Bu – „Baxt yallasi“!
– Siz rayon xotin-qizlari sardori sifatida baxt deganda nimani tushunasiz?

– Men baxt deganda o'zbek xotin-qizlarini tushunaman, o'zbek xotin-qizlari deganda baxtni tushunaman!

*Muncha shirin ekan bu – Sovet davroni
Mammun yashar har inson – yo'qdir armoni.*

– Ha, – dedi Jingalasoch. – Shoirlar „Baxtim bor deb esadi yellar“, deb kuylaganidek, oppog dalalar uzta „Baxt yallasini“ yangramogda! Dalalar – uyg'oq! Dalalar – hur-baxtiyor!
– Ha, – dedi Ideologiya. – Baxt – o'zbek xotin-qizlarining tarjimaiyi holiga aylanib qoldi!

Muncha shirin ekan bu – Sovet davroni
Mammun yashar har inson – yo'qdir armoni.

31

Men dalalarimni mashina terim uchun shayladim.
O'qariq havorladim.
Ko'ndalang quloq havorladim.
O'ngir-cho'ngir havorladim.

Yakka-yolg'iz begona o'tlarni yulib-yulib tashladim.
Egilib-egilib qolmish g'o'zalarim qaddini adl-adl rostladim.

32

Yo'l bo'yida o'smish g'o'za kuni qursini!
O'ngdan bir mashina keldi – yo'lbo'y g'o'zalarimga gupillatib chang urib o'tdi. Chapdan bir mashina keldi – yo'lbo'y g'o'zalarimga gupillatib chang urib o'tdi.

Mayda-chuyda texnikalar changitib o'tdi. Ot-uloqlar changitib o'tdi. Piyo-dalar changitib o'tdi.

Bari chang yo'lbo'y g'o'zalarimga gup-gup yopishdi. Chang shudring bilan qorildi-qoldi – g'o'zalarimda chayir-day yopishib-yopishib qoldi.

Yo'lbo'y g'o'zalarim yerrang-yerrang bo'lib qoldi. Yo'lbo'y g'o'zalarim tuproq-rang-tuproq-rang bo'lib qoldi.

Barg qaysi bo'ldi, ko'sak qaysi bo'ldi, tola qaysi bo'ldi – bilib bo'lmay qoldi.

G'o'zalarimni qogib-da bo'lmadi – g'o'zalarim qirs-qirs sinadi, ko'saklarim duv-duv to'kildi.

Ammo... chayir chang to'kilmaydi!

Chayir changdan qutulishni birdan-bir yo'li bo'ldi: avj tushda g'o'za bo'shashib qoladi. Avj tushda g'o'za shalpayib qoladi. Avj tushda taffida chang illa g'o'za yopishib turadi.

Avji tush taffida g'o'zalarini silkiib-silkiib olsa – chang to'kiliadi.

Men avji tush taftida yo'lbo'y g'o'zalarim oroladim. G'o'zalarim uchidan ushlab qoqib-qoqib oldim. G'o'zalarim uchidan ushlab silkitib-silkitib oldim.

Sakkiz egat yo'lbo'y g'o'zami ana shunday qoqib-qoqib oldim.

Yo'lbo'y g'o'zalarim g'o'zasinbat-g'o'zasinbat bo'ldi.

33

Dalalarimni kelinday-kelinday sozladim.

Raisimiz dalalarimni aylanib-o'rgilib qaradi.

– Dalalaringiz dala bo'lmabdi, dalalaringiz o'ng yoqdagi kelin bo'libdi! – dedi raisimiz. – Dehqonqul aka, men kelin ko'rdi uchun bir qo'y aytdim! Erraga birinchi terimda so'ysiz!

34

Dalalarim chaman-chaman bo'ldi.

Chamanlar ko'zimni olayin-olayin, dedi.

Men tonglay-tonglay ana shu chamanlarni terib-terib olaman.

G'o'zalarim ozorlamasin uchun mashina bilan g'ildirak oldiga to'sqich o'rnataman.

G'o'zalarim juft-juft barabanlar oraliq'idan ketma-ket o'tadi. Barabanlar g'o'zalarimni aylanib-aylanib qisadi. Barabanlar g'o'zalarimni qamrab-qamrab qisadi. Urchuqlar teskari-teskari aylanadi. Urchuq tishlari ana shu chaman-chaman paxtalarimni o'ziga o'rab-o'rab terib oladi.

Birinchi terim paxtamni ana shunday terib olaman!

Birinchi terim paxtam a'lo nav-a'lo nav paxta bo'ladi. Eshimli-eshimli paxta bo'ladi. Bo'lali-bo'lali paxta bo'ladi. Momiq-momiq paxta bo'ladi. Yakkachigit-yakkachigit paxta bo'ladi. Xiyol sarg'ish tovlanigich paxta bo'ladi.

35

Dalalarim lo'ppi-lo'ppi bo'ldi.

Lo'ppi-lo'ppi momiqlar chanoqlardan toshayin-toshayin dedi.

Urchuqlar aylanadi-aylanadi – ana shu lo'ppi-lo'ppi momiqlarni ilib olgich cho'k'ali barabanlarga ro'baro' bo'ladi. Barabanlar teskari taraf aylanadi-aylanadi – paxtalarimni qabul gumbazxonasiga uloqtiradi. Qabul gumbazxonasi shamol-parrak yordamida paxtalarimni havo bilan so'radi-so'radi – ichkovakdan mashina paxtaidishiga olib borib to'kadi.

Ikkinchi terim paxtamni ana shunday terib olaman!

Ikkinchi terim paxtam birinchi terim paxtamdanda maydaroq bo'ladi. To'liq pishib yetilmagan bo'ladi. Siyrak-siyrak paxta bo'ladi. Kam eshim-kam eshim paxta bo'ladi. Kam momiq-kam momiq paxta bo'ladi. Momiq ich-tashi to'liq-to'liq paxta bo'ladi. Oq-sarg'ish paxta bo'ladi. Sarig-sarig dog'li paxta bo'ladi.

36

Men adl-adl g'o'zalarim paxtasini terib olish uchun barabanlar oraliq'ini keng-keng olaman.

Men o'rtabo'y-o'rtabo'y harn kaltabo'y-kaltabo'y g'o'zalarim paxtasini terib olish uchun barabanlar oraliq'ini tor-tor olaman.

Men urchuqli barabanlar ketiga havoyutgich moslama o'rnatib paxta teraman.

Havoyutgich moslama g'o'zalarim ostilab tushmish paxtalarimni so'rib-so'rib oladi.

Havoyutgich moslama egalab to'kilinish paxtalarimni yutib-yutib oladi.

37

Uchinchi terim paxtamni qo'lda teraman.

Bir hissa qo'l terim olmish kilo bo'ladi.

Bir kilo paxta terish uchun ikki yuz ellik dona chanoq tozalayman.

Oltinsh kilo paxta terish uchun o'n besh ming bor chanoq egilib-chanoq egilib turaman. Oltinsh kilo paxta terish uchun o'n besh ming bor yer enkayib-yer enkayib turaman.

Uchinchi terimda osmon aynib qoladi.

Havo soviy-soviy oladi.

Yomg'ir savalab-savalab oladi.

Uchinchi terim paxtanni chala-chala ochilmish ko'sakdan terib olaman.

Uchinchi terim paxtanni tirjayib-tirjayib qolmish ko'sakdan terib olaman.

Shu bois, uchinchi terim paxtam sin-sinbati ko'saksinbat-ko'saksinbat bo'ladi.

Uchinchi terim paxtam ob-havo misol xira-xirarang bo'ladi. Aynima osmon misol tund-tundrang bo'ladi.

Uchinchi terim paxtam sap-sariq dog'li bo'ladi. Qo'ng'ir-qo'ng'ir dog'li bo'ladi.

Uchinchi terim paxtam chirimanda-chirimanda paxta bo'ladi. Eshimsiz-eshimsiz paxta bo'ladi. G'ozsiz-g'ozsiz paxta bo'ladi.

Olti misqollik paxtam uchinchi terimda uch misqol bo'lib qoladi!

38

Men ana shunda olibotar bo'laman-qolaman!

Olibotar oriqdan-oriq qo'y boqadi. Olibotar tozidan-tozi qo'y boqadi.

Erta bozorda ana shu tozi qo'y oshig'i ustidan teshadi.

Olibotar ana shu teshikka og'iz qo'yib puflaydi. Luni shishirib-luni shishirib puflaydi. Chirani-chirani puf-laydi.

Qo'y bir o'lib tiriladi. Qo'y bir o'limdan qoladi.

Qo'y bir kechada semiradi. Qo'y puflamish shar misol tarang bo'ladi.

Olibotar azonlab qo'yni bozor soladi.

Molbozorda moljallob degich kimsa bo'ladi.

Moljallob uchun kirim bo'lsa bo'ldi – buzogni ho'kiz deya sotib beradi. Moljallob uchun kirim bo'lsa bo'ldi – ech-kini qo'y deya pullab beradi.

Ana shu moljallob qo'yni maqtab-maqtab pullab beradi.

Dalalarim ana shu qo'y bo'lib-bo'lib qoladi!

Kattalar ana shu moljallob bo'lib-bo'lib qoladi!

Men ana shu olibotar bo'lib-bo'lib qolaman!

39

To'rtnchi terimda qor yog'adi.

Havodan qish nafasi keladi.

Kechalari halqob suvlar muzlaydi.

Dalalarim bilch-bilch loy bo'ladi.

Men shilt-shilt loy botib ko'sak teraman.

Men qunishib-qunishib ko'sak teraman.

Men galt-galt galtirab ko'sak teraman.

Men hovuchlarimga uflab-uflab ko'sak teraman.

Ko'saklar toshday-toshday metin bo'ladi.

Ko'saklar muzday-muzday sovuq bo'ladi.

Tosh-metin ko'saklardan qo'llarim tilim-tilim bo'ladi.

Muz-muz ko'saklardan qo'llarim yiring-yiring bo'ladi.

TO'QQIZINCHI BOB

1

It bemavrid-bemavrid hurdi. Men uyqumda eshitib yot-dim.

It jon-jahdi bilan hurdi. It gahr bilan hurdi.

Uyqum qochdi. Choponimni yelkam tashlab tashqarila-dim.

dim.

Tun toshday-toshday zim-ziyo bo'ldi.

Timirskilandim-timirskilandim – tashqi chiroqni yoqdim.

It xiyol zabtidan tushdi.

Men darvoza tarafladim.

Darvoza odob bilan tik-tik etdi. Darvoza nazokat bilan tik-tik etdi.

„Kim bo'lsa-da, o'zimizdan bo'lmadi, — deya o'yladim. — O'zimizdan bo'lsa, taraqqat uradi“.

— Kim u? — dedim.

— Biz idoradan keldik! — dedi bir ovoz. — Birinchi terimda so'yish uchun qo'y olib keldik!

Men darvoza zulfingizga qo'l uzadim.

— O'ynab qo'yay, qo'yilaringdan! — dedim. — Yarim kechada qo'yim nimam?

— Rais yubordi, rais! Ocha qoling!

— Birinchi terim ertamdan boshlanadi. Ertamdan olib keladilaringiz-da?

— Endi, rais mash'al brigadirimiz ertalab shoshib qolmasin, dedi-da. Ocha qoling, qo'yingizni ola qoling!

— O'ynab qo'yay, raisdan-dal! — deya-deya darvoza zulfini oldim.

Shunda, uchta odam zabt bilan ichkari yopirildi.

Birovi ko'kragimiga to'pponcha tiradi.

Ikki hovliga avtomat o'qitaldi.

— Qimirlama! — deya zug'um etdi to'pponchalik. — Qo'lingni ko'tar!

— Nima gap! — deya hang-mang bo'ldim.

— Qo'lingni ko'tar, devapman!

Men qo'llarimni ko'tarib-ko'tarib turdim.

— Qo'ynini kovlanglar! — dedi to'pponchalik.

Avtomatchilar qo'ynimga qo'l tiqib-qo'l tiqib ko'rdi. Cho'ntaklarimni bosib-bosib ko'rdi. Uyati-uyati joylarimni ushlab-ushlab ko'rdi.

Ushlamagan joylari qolmadi!

— Yo'q! — deya to'ng'illadi avtomatchi.

— To'pponchang qayerda? — dedi to'pponchalik.

— To'pponcha? Qandaychikin to'pponcha? — deya hayronlandim.

— Ko'p talmovsira, senlarda pulemyot ham bor!

— Ketmonimdan bo'lak balom yo'q! — dedim.

— Senlarda-ya? Hali ko'ramiz! Qani, ichkari boshla!

Avtomatchilar yelkandan turtib-turtib ichkari haydadi.

To'pponchalik to'pponchasi bilan derazamizni zir-zir urdi.

Ichkari chiroq yondi.

Onamiz uy o'rtasida serratayib turdi.

Bolalar uyg'onib qoldi.

Bolalar onamiz oyoqlariga osildi. Bolalar uyqusirab-uyqusirab yig'ildi. Bolalar ko'zlarini nim ochib-nim ochib yig'ildi.

Onamiz bir menga olazarak boqdi, bir avtomatchilarga olazarak boqdi.

Bir avtomatchi avtomati qo'ndog'i bilan onamizni turtib yubordi.

Onamiz ketilab tisarildi-tisarildi — burchak suyanib qoldi.

Bolalar onamiz girdida g'uj-g'uj bo'lib oldi.

Avtomatchilar avtomat qo'ndog'i bilan sandiq ushi bo'g'ijomalarini ag'darib-ag'darib tashladi.

Avtomatchilar sandiq qulfi-zulflarini sug'urib-sug'urib tashladi.

Bir sandiqda ayolimiz rahmatlikdan qolmish kiyim-kechak taxloqlik bo'ldi.

Avtomatchilar ayolimiz rahmatlikdan qolmish kiyim-kechaklarni avtomat ushi bilan ildirib-ildirib otdi.

Avtomatchilar ayolimiz rahmatlikdan qolmish kiyim-kechaklarni avtomat ushi bilan silkiib-silkiib otdi.

Avtomatchilar ayolimiz rahmatlikdan qolmish kiyim-kechaklarni avtomat ushi bilan qoqib-qoqib otdi.

Avtomatchilar ayolimiz lozimini otmadi — meni bag'rimni otdi!

Bag'rim bir o'pirilib tushdi!

Shunda... ayolimiz lozimni ulog'idan chiroq ilashib qoldi.

Ayolimiz lozimni ulog'idan chiroq yopirib qoldi.

Ana shunda uy-ich nimgorong'i bo'ldi.

To'pponchalik lozimni olib tashlamog bo'lib qo'l uzatdi. Tag'in, birdan qo'l tortdi.

– T-fu!.. – deya lozim tupurdi.

To'pponchalik ayolimiz lozimlab tupurmadi – meni be-timlab tupurdi!

Bag'rim ikki o'pirlilib tushdi!

To'pponchalik ayolimiz lozimni to'pponcha uchi bilan olar bo'ldi. Bir to'pponcha qaradi, bir lozim qaradi.

To'pponchasini lozim tekizishdan hazarladi! To'pponcha bilan onamizga ishora berdi.

– Manaviningni olib tashla! – dedi.

Onamiz hadaha lozim oldi. Lozim qo'ltiqlab burchakladi.

– Lloyim, shu qilg'ilig'ing o'zingga ursin, o'zingga bo'l-masa, bolangga ursin! – deya ming' – ming' qarag'adi.

Avtomatchilar sandiqlarni ag'darib-ag'darib qaradi. Gila-lam ostilarini bosib-bosib qaradi. Deraza tokchalarni taq-taq urib qaradi. Devorlarni chertib-chertib qaradi.

Uy-ich itirgin-itirgin bo'ldi!

Avtomatchilar devor bosh-adog' kosovsimon apparat yu-gurtirib-yugurtirib ko'rdi.

Avtomatchilar oshxona tidi.

Avtomatchilar omborxona tidi.

Avtomatchilar molxona tidi.

Uy-tash itirgin-itirgin bo'ldi!

– Oltinlaring qayerda? – dedi to'pponchalik.

– Oltin? Qanday oltin?

– Apparatimiz yonib ko'rsatmayapti. Yaxshilikcha, o'zing ayt! Bo'l-bo'li!

– O'ynab qo'yay, oltin zotidan, o'ynab qo'yay. Oltin-tilla do'konda bo'ladi-da.

– Aytmayasammi? Hali, aytasan!

To'pponchalik shunday deya, bilaklarimni juftladi. Shiqillatib kishan soldi. Kishan jilovini biлагidan o'rab oldi. Dar-voza oldida turmish mashina taraf yetakladi.

O'g'limiz ketimdan ovoz berdi:

– Ota-a-a!

To'pponchalik meni mashina imladi.

– Yo'l bo'lsin? – dedim.

– Enangni uyigal!

Men mashina kira bermadim.

– Yo'l bo'lsin? Ertamatan birinchi terim boshlanadi? – dedim.

Avtomatchilar meni itargilab-itargilab mashina bosdi.

Mashina oynasidan uyimiz qaradim.

Onamiz uy bo'sag'ada serraya-serraya qoldi.

Bolalar onamiz tevaragida g'uj bo'lib-g'uj bo'lib oldi.

O'g'limiz tag'in ovoz berdi:

– Ota-a-a!..

2

Mashina zim-ziyoda yurdi-yurdi – bir ovloqni manzili ja-lol etdi.

To'pponchalik meni yetaklab tushdi. Hadaha bilan boshqa bir mashina soldi.

Birinchi mashinada qolmish avtomatchilarga tayinladi:

– Manavi chap yo'ldan haydanglar, – dedi. – Mabodo ma-fiya quvib qolsa, bor tezlik bilan haydanglar!

Mashinamiz o'ngga burilib jo'nadi.

Bigiminda to'pponcha gadalib-gadalib turdi.

– Yo'lda mafyang daf'a qilib qolsa, manavi oyoq ostiga yotib ol! – dedi to'pponchalik. – Sen bizga tiriklayin keraksan!

– U kim? – hayronlanib so'radim.

– O'zingni ovsarlikka olma! Biz barini bilamiz!

Bir ko'prik poyida tong otib qoldi.

– Yorug' bo'p kerdii-ya! – dedi to'pponchalik. – Mashina ko'prik ostiga ol!

Tong yorigandan-yoridi.

„Halizamat birinchi terim boshlanadi“, deya xayollandim.

Mashina ko'prik ostida oyoq ildi.

– O'zi, qayoqqa ketayapmiz? – dedim. – Halizamat terim-chilar dalalab keladi.

– O'chir-o'chir!

To'pponchalik oynadan tashqari alanglab-alanglab oldi.

– Surxondaryocha mashina raqamlaring bor-a? – dedi haydovchiga. – Darrov raqamlaringni almashtir! Surxondaryocha raqam qo'y!

Haydovchi apil-tapil mashina old-ket raqamlarini almashtirib-almashtirib oldi.

Mashina tag'in yo'l ravona bo'ldi.

Mashinadan tayyora pilapoyasilab oyog bostim.

Tayyora yerdan oyog oldi.

– Xudoga shukur-e! – deya yelkadan nafas oldi to'pponchalik. – Mafyangga ham chap berdik!

3

Tom – tosh bo'ldi.

Devor – tosh bo'ldi.

Yer – tosh bo'ldi.

Toshlar zaxdan-zax bo'ldi!

Men burchakda cho'ngayib o'tira berdim. Peshonamni tizzalarim qo'yib o'tira berdim.

Dimog'im bir is tuydi.

Is dimog'im uchun hamingadar qo'lansa bo'lsa... hamingadar qadrdon-da bo'ldi.

Is – butifos isi bo'ldi!

4

Ikkiti askar o'rtasida bordim.

Kun kunduzimi yo kechami – bilmadim.

Qorag'ilof eshikdan ichkariladim.

To'ra o'tirmish baroqgosh katta joyidan turdi. Men bilan qo'l berib ko'rishdi. Bosh egib-bosh egib mulozamat etdi.

Baroqgosh katta joy lutf etdi.

– Marhamat, Dehqonqul Aqarovich, marhamat! – dedi.

Men baroqgosh katta marhamat etmish joy cho'kdim.

Baroqgosh katta o'z joyini oldi. Bosh iring'ab-bosh iring'ab iljaydi.

Baroqgosh katta betimdan ko'z olmadi – bir chapimdan qaradi, bir o'ngimdan qaradi.

– Ko'p qarab yotmang, – dedim. – Betim pes emas.

Baroqgosh katta tag'in bosh iring'adi.

– A?.. – dedi. – Bo'ladi, hayotda shunday dard bo'ladi... Ammo yuqumli sanalmaydi...

– Ellik daraja jaziramada ketmon chopamiz, ana shundan, – dedim.

– Iyal – deya hayronlandi baroqgosh. – Unda nega yuzingiz bir tekis qora emas?

– Saraton mahali dalada ko'z ochib bo'lmaydi. Ko'zimizni qisib-qisib ketmon chop beramiz.

– Ha-a? Men boshqa xayolga boribman...

– Bari ko'rgulik kun bilan ketmondan.

– Bo'ldi-bo'ldi, tushundim. Xo'-o'sh, unda, tanishib qo'yaylik: men Ivan Ivanovich Ivanov bo'laman. „O'zbeklar ishi“ bilan shug'ullanaman.

To'ra bahaybat po'latsandiq bo'ldi. Sandiq uzra supraday qizil bayroq yoyilib turdi.

Baroqgosh boshi-uzra o'troq Lenin kulib-kulib qarab turdi.

O'ng tarafda Dzerjinskiy qahrilanib-qahrilanib qarab turdi.

Baroqgosh so'ray berdi – men ayta berdim.

Aytuvlarim xalga tusha berdi.

Baroqgosh xat qarab xayol surib qoldi.

– Endi bo'ldi-a? – dedim. – O'ziyam, yetti pushtingachayin so'rab oldingiz. Endi men ketayin.

– Qayoqqa ketasiz?

– Qayoqqa bo'lardi – uyimga-da. Birinchi terim boshlandi. Men bo'lsa, buyoqlarda yuribman. Aslida terimechilarga qo'y so'yib berishim lozim edi. Og'ziga yetar bo'ladi, og'ziga yetmas bo'ladi, so'kadi-da. O'l-a, mash'al brigadir bo'lmay,

deydi-da. Gap raisimiz qulog'iga yetsa, undan-da yomon.

Baroqgosh lablari burchida kuldi.

– Jamoliddinov, Jamoliddinov! – deya kuldi. – Dehqonqul Agrabovich, Dehqonqul Agrabovich! Raisingiz shu yerda!

– Shu yerda?

– Ha-da. Siz bilan bir tayyorada keldi.

– Eb-e?.. O'ynab qo'yay-o'ynab qo'yay, qayerda-qayerda?

– Siz bilan qabatma-qabat yotibdi. Xo'-o'sh, qalay joylashdingiz, ma'qulmi?

– Siz bilasiz-da, men ne bilayin?

– Ishqilib, ozodaginami?

– Ozoda? Butifos isi anqib yotibdi. Chidab bo'lmaydi.

– Endi, chidaysiz-da, Dehqonqul Agrabovich. Bilaman, butifos hidi anqib turadi, bilaman. U joylar bir vaqtlar zaharli dorilar saqlanadigan omborxona edi. U joylarga kirib bo'lmas edi. Ilojimiz qancha, „o'zbeklar ishi“ uchun foydalanar bo'ldik.

– Kimlar uchun?

– „O'zbeklar ishi“ uchun. Zaharli dori omborda o'zbekdan boshqa xalq chiday olmaydi-da. Chunki o'zbek xalqi yil o'n ikki oy dalada zaharli dori sepib ishlaydi-da. Yil o'n ikki oy zaharli dori hidlab yashaydi-da. Shu sababli o'zbek xalqini zaharli dori omboriga joylashtirdik. Chinigqan xalq-da, chinigqan.

5

Kunduzlari zaxda o'tirib turdim.

Kechalari toshdevor to'ntarib qulflannish kamardan-kambar taxtani tushirib yotdim.

Butifos isi dimog'im botnadi. Dalamda yotmishdayin osoyishta yota berdim.

Darvozani daranglatib ochmish askar butifosdan aft burdi. Kaft bilan og'iz-burun yopdi.

Askar boshi bilan chiq, imosini berdi.

Men uzun dahliz bo'ylab yo'l oldim.

Ketimdan kelmish askar og'zi burmidan kaftini oldi. Burchakda turmish satiliga enkaydi. Tomog'ini changallab-changallab o'qchidi.

– Uh, tuf, uh! – deya o'qchidi. – Enam-ay, ay, enam-ay!..

– O'rganib ketasiz-o'rganib ketasiz! – deya dalda berdim. Askar achchiq bilan yelkandan turtidi.

– Yur, sendan so'rayapmanmi, yur! – dedi.

Men bir qalqib yo'l oldim.

6

Qorag'iliof eshikdan ichkariladim.

Ivan Ivanovich qulog'idan telefonda oldi.

Shahodat barmog'i bilan joy buyurdi.

Men buyurilmish joy cho'kdim.

Ivan Ivanovich po'latsandiqdan bir juzgir oldi. Juzgir va-raqlab-varaqlab qaradi.

– Dehqonqul Agrabovich, – dedi. – Siz poraxo'rlar bilan osh-qatiq bo'lib keldingiz. Siz tekinoxo'rlar bilan oldi-berdi qilib keldingiz. Bor aybingiz shu. Bu esa, ayb sanalmaydi. Shu bois, men bir-ikkita savol beraman. Siz esa, savollarimga lo'nda-lo'nda javob berasiz – bo'ldi Qanchalik haqqoniy javob berasiz – shunchalik tez ozod bo'lasiz! Kelishdikmi? Serguyosh O'zbekistonda paxta xom ashyosini „oq oltin“ dey-dilar-a? O'zbek xalqi g'oyat zukko xalq – topib aytadi! Ana shu serquyosh O'zbekistonda „oq oltin“ terimi boshlandi! Tez-tez javob berasiz – ana shu „oq oltin“ qo'ymiga yetib borasiz!

– So'rang-so'rang, – deya bosh irg'adim.

– Xo'-o'sh, birinchi so'rov: o'rtoq Jamoliddinov, raisingizni oltinlarini qayerga ko'mib edingiz?

O'yladim-o'yladim – o'ylab o'yimga yetolmadim.

– O'ynab qo'yay, so'rovingizdan, – dedim. – Qanday-chikin oltinni aytayapsiz?

– Qandaychikin bo'lardi – Muramov oltini-da.

– Oltin sarig bo'ladi, deb eshitib edim. Ammo-lekin oltinni o'zini ko'rganim yo'q.

– Mumkin, ko'rmagan bo'lishingiz mumkin. Chunki raisingiz oltinlarni ochiqcha bermaydi-da. Raisingiz... manaviylarni ko'mib tashla... deb biror nima berib edimi? Ana shuni qayerga ko'mib edingiz?

– O'ynab qo'yay-o'ynab qo'yay, rais qayerda – men qayerda? Rais odam menga bir nima berarmidi?

– Beradi! O'zidan xolis yashirib saqlash uchun beradi! O'rtog Jamoliddinov, siz ana shu oltin ko'mmangiz qayerdaligini aytasangiz bo'ldi – sizga javob berib yuboramani!

– Menda oltin ko'mma nima qiladi, katta?

– Oldin aytimg: raisingiz oltinlarni sandiqqa solib berib edimi yo bidonga solib berib edimi?

– O'ynab qo'yay, gaplaringizdan, o'ynab qo'yay. Bidonga oltin soladilarmi? Bidonga suv soladilar!

Ivan Ivanovich oldimga bir ro'znoma olib keldi. Ro'znoma nomini ko'z-ko'z etdi.

– Ko'rayapsizmi, o'rtog Jamoliddinov? – dedi. – „Sobesednik“ ro'znomasi. Butun dunyo o'qiydi! Endi, „Sobesednik“ ichini qaraymiz!

Ivan Ivanovich ro'znomani yoydi.

Ro'znoma qo'shaloq betida uyum-uyum oltin tangalar suvrati bo'ldi. Uyum-uyum oltin uzuklar bilan sirg'alar suvrati bo'ldi. Qat-qat yuz so'mlik bilan qat-qat ellik so'mliklar suvrati bo'ldi.

– O'-o'-o'... – deya hushim boshimdan uchdi. – Bular qayerda, katta?

– O'zbekistonda, Dehqonqul Agrabovich, serquyosh O'zbekistonda! Mana, ostida bitiklarinam bor: „Buxoro shahar sanoat mollari savdosi idorasi boshlig'i Shodi Qudratovdan to'rt yarim million so'mlik oltin pul topildi, Buxoro viloyati ichki ishlar boshqarmasi boshlig'i Muzaftarovdan bir million bir yuz o'ttiz bir ming... so'm pul, ikki yuz qirg' olti ming... so'mlik oltin buyumlar topildi“...

– Ebo-ey, ebo-ey... muncha nimani qanday qilib topdilaringiz?

262 | Oltindan qolgan dalalar

– Topamiz-da, Dehqonqul Agrabovich, topamiz-da! Hali sizning oltin ko'mmalingizniyam topamiz. Mana, qanday qilib topamiz.

Ivan Ivanovich barmog'i bilan ro'znomadan oltin uyumlar ostini nuqidi. Nuqlimish yerdan bir o'ra bo'ldi.

O'ra tevaragida beshta bidon bo'ldi. Ikkita bo'z-bola o'radan tag'in bir bidonni argon bilan tortib-tortib olar bo'ldi.

Ivan Ivanovich ana shu o'ra boshida qog'oz-qalam ushlab turar bo'ldi. O'radan bidon tortib olishni nazorat etib turar bo'ldi.

– Manavi siz-da? – deya barmog'im bilan nuqidim.

– Men, kim bo'lardi, men. Dehqonqul Agrabovich, ana shu bidonlar to'la oltin! Endi aytimg, sizda ana shunday bidonlardan nechasi bor?

– Birovgina bidonimiz bor! – deya, shahodat barmog'imni nartaytirib ko'rsadim. – Shu birovgina bidonimiz-da darang-during bo'sh yotadi! Saraton chillasida shugina bidonimizni to'ldirayin deymiz – suv topolmaymiz! Ichgani suv topolmaymiz – oltinni qayerdan topamiz?

– Siz tushunmayapsiz, Dehqonqul Agrabovich, tushunmayapsiz. Men sizni oltinlaringiz bor, demayapman. Mana shu bidonlarni sizdayin dehqonlar uyidan topdim. Aslida ular Karimov, Do'stov... degich poraxo'rlarga tegishlidir! Ana endi tushundingizmi? Siz ana shunday oltin bidonlarni qayerga ko'mib edingiz – shuni aytasiz, bo'ldi!

– Aytayapman-ku: birovgina bidonimiz bor – ichida oltini tugul, suvi yo'q!

– Aytayapman, aytayapman... Boring, yaxshilab o'ylang! Marhamatimni yaxshilab mushohada eting. Men sizga eng qulay yo'lni marhamat etayapman. Ertaroq o'ylab bo'lasangiz – o'zingizga yaxshi bo'ladi!

Ivan Ivanovich enkaydi. Yelkam osha uzaldi. Oldinda yoyilib turmish ro'znomani oldi.

– Pu! – dedi. – Sasib ketibsiz-al! Nima balo...

– Unday demang. Ivan Ivanovich, unday demang. Bu is...
– Bilaman, bilaman. Butifosda ana shunday g'arib-benavo
yotgandan ko'ra... darrov-darrov aytib... qaydasan, serquyosh
O'zbekiston, deya jo'nab qolsangiz bo'lmaydimi?

– Butifos o'z oti o'zi bilan butifos-da. Boshqa joy bo'lsa
yaxshi bo'lardi-da.

– Siz tarixiy binoda yotibsiz, Dehqonqul Aqarovich, ta-
rixiy binodal! Siz yotgan bino XVII asrda qurilgan cherkov,
ha, cherkov! Siz zindonda emas, cherkovda yotibsiz. Shuve-
lyan yo Vladikavkaz zindonlariga tushganingizda kunningizni
ko'radingiz! Bilasizmi, Shuvelyan zindoni o'z vaqtida nima
edi? Tuyaxona edi! Vladikavkaz zindoni esa oqposhsho lash-
karlari o'xonasini edi! U zindonlardagi shart-sharoitlar ham o'z
oti o'zi bilan tuyalar hamda otlar uchun mo'ljallangandir.
Shunday ekan, shukur qiling, Dehqonqul Aqarovich, shukur
qiling. Siz cherkovda yotibsiz, cherkovda!

7

Tag'in qorag'ilof eshikdan hatladim.

– Qalay, Dehqonqul Aqarovich? – deya ko'ngil so'radi
Ivan Ivanovich.

– Baharnav-baharnav...

– Yaxshi o'tiribsizmi?

– Baharhol-baharhol...

– Xo'sh, o'ylab bo'lingizmi?

– Nimani o'ylab bo'ltaman?

– Demak... o'ylamaysiz?

– O'zi... nimani o'ylayin?

– Demak, bir-birimizga qarab o'tira beramiz?

– O'tir, desangiz, o'tira beraman.

Ivan Ivanovich joyidan turdi. Derazadan tashqari qaradi.

Qo'llarini choliq cho'ntagi tiqdi.

Ivan Ivanovich Lenin bilan Dzerjinskyni orasida borib
keldi.

Borib keldi-borib keldi – birdan aynidi-qoldi.

– Men seni o'ylataman! – dedi. – Shunday o'ylataman –
O'zbekiston faylasufi bo'lib o'ylaysan!

Ivan Ivanovich tugma bosdi. Jon-jahdi bilan bosdi.

Askarlar kirib keldi.

– Manavini...

Ivan Ivanovich gapni oxirini imo-ishoralar bilan aytdi.

Askarlar meni oldiga soldi. Dahlizma-dahliz haydadi-
haydadi – bir darvozadan ichkari tepib yubordi.

8

Men dalbanglab-dalbanglab bordim-bordim – zindon kin-
digida serrayib qoldim.

Tevarak-boshimlab alang-jalang bo'ldim. Zindondan
o'laksa go'sht hidi anqidi.

– Xush kelibsan, Jamoliddinov, xush kelibsan! – degich
gangir-gungur ovoz eshitildi.

Nimqorong'i burchakdan ikkita gora keldi.

Qoralar shunday burnim ostiladi.

Qoralardan qo'lansa ter sasidi.

Ko'nglim aynidi. Illa chidab turdim.

Qoralar birin-ketin qo'l berdi.

– „Sadist“, – dedi.

– „Sokol“, – dedi.

Qoralar meni gir-gir aylandi.

Qoralar olchoq-olchoq gir-gir bo'ldi. Qoralar yaltiq-yal-
toq gir-gir bo'ldi.

– Muborak shartlarini bilamiz: Jamoliddinov! Ammo
ismlarini bilmaymiz?

Qoralar burnim ostida qars-qars barmog' o'ynatdi.

Qoralar kaftlarini quloqlari yelpana etdi.

– Labbay? – dedi. – Ismlarini eshitaylik?

Men miq etmay tura berdim.

– Aytnang, aytnang! Aytnang, biz seni ramziy ot bilan
ataymiz: churban, churban! Bo'ladimi?

– Menga qara, churban! Tiling bormi? Bo'lsa gapir?

– Gapir deyaqman!

– Bu churban gapirmaydi-yov, „Sokol“, kel, qo'l to'pi o'ynaymiz.

„Sadist“ zindon o'ng burchini oldi.

„Sokol“ zindon chap burchini oldi.

– Boshladik!

„Sadist“ iyagim ostilatib bir soldi.

Men ketim bilan „Sokol“ qoshilab gandraklab-gandiraklab bordim.

„Sokol“ yelkandan qo'shqo'llab ushladi. O'ziga o'g'irib oldi.

„Sokol“-da iyagim ostilatib soldi.

Men ketim bilan dalbanglab-dalbanglab „Sadist“ qo'lliga borib tushdim.

„Sadist“ tag'in „Sokol“ga jo'natdi.

Men „Sadist“ bilan „Sokol“ oralig'ida borib kela berdum... Oxiri holdan toydim.

Aro yo'lda o'tirib qoldim. Joyimdan turayin, deya tal-pindim.

Bo'lmadi – o'zimni toshdan ololmadim.

Bo'lmadi – chapim bilan shilq etib tushdim...

Chap biginim zir-zir zarb yedi.

Zarbdan xiyol o'zimni oldim. Ohista-ohista tevarak-boshim nazar soldim.

Boshimda tik turmish „Sadist“ bilan „Sokol“ni ko'rdim.

„Sadist“ etigi uchi bilan tag'in chap biginim tepib-tepib oldi.

Chap biginim hamingadar zir-zir qaqshadi.

– Ey, churban, tur!

– Seni kim aytadi – O'zbekiston dalalari lochini, deb!

– Seni kim aytadi – olti million tonna paxta teradi, deb!

9

Askarlar suyaq-suyaq olib bordi.

Askarlar himo berib-himo berib o'ting'izdi.

Ivan Ivanovich meni aylanib-aylanib qaradi.

– Hay-hay-hay! – dedi. – Mash'al paxtakor yomon yiqilibdi-yal! Qayerda yiqiliding? Ko'zingga qarasang bo'lmaydimi?

Men mushimni chakkamga nuqib-nuqib oldim.

– Meni urdilar... – deya ming'illadim.

– Urdilar? Kim urdi?

– Yotqizib tepdilar...

– Yotqizib tepdilar? Kim tepdi?

Ivan Ivanovich tugma bosib askar chaqirdi.

– Jamoliddinov oldiga kim kirdi? – dedi Ivan Ivanovich.

– Birov ham kirmadi! – dedi askar.

– Ana, huzuringga birov ham kirmadi. Nega meni aldaysan?

– Ular ichkarida o'tiribdilar, – dedim.

– E, ha, ichkarida de... Ichkaridagilar ham senday bir zindon-bandlar-da, Jamoliddinov. Pesning chekiga moxov tushadi, dey-dilar. Sen endi kelding, ular esa necha yildan buyon sillasi quritib yotibdi. O'shalarga kuching yetmadimi? Kim aytadi seni – olti million tonna paxta tera oladigan azamat dehqon, deb?

Men indamayin qoldim.

– Xo'sh, endi aytarsan, Jamoliddinov?

Men miq etmadim.

– Har bandani bekittiqcha topgan-tutgani bo'ladi.

– Bo'ladi, shunday, bo'ladi.

– Ha, anal! Har bandani bir yomon kunimga yaraydi deb bekittib qo'ygan bisot-boyligi bo'ladi...

– Bor, bizda-da bor.

– Ha, yasha! Ana shularni ayti! Qani-qani?

Men barmoq yumib sanab-barmoq yumib sanab aytdim:

– Oqtuproq dalam – bir, sho'rtuproq dalam – ikki, qumloq dalam – uch...

– Yo'q-yo'q, men mol-dunyo ma'nosida aytayapman?

– Katta, dehqonda daladan bo'lak mol-dunyo pishirib yeydimi? Dehqon davlati – yeti!

- Chin, chin.
 – Chin bo'lsa, chin-da. Dehqon davlati – yer-dal!
 Men deraza bet burib oldim.
 Men mum tishladim.
 Ivan Ivanovich ejaklab-ejaklab so'radi.
 Men mumdan-mum tishladim.
 Ivan Ivanovich qaradi-qaradi – toqati toq bo'ldi. Vishsh-vishsh etdi. Bet-boshimlab tupurdi.
 – Onag'ar, baran... – deya vishilladi.
 Tupurikdan aroq hidi keldi.
 Ivan Ivanovich qulochkashlab-qulochkashlab chuydam urdi.
 Men zarbdan ag'nab tushdim.
 – Yo'qol, baran, yo'qol!!!

10

„Sadist“ bilan „Sokol“ orasida koptok bo'lib borib kela berdim-borib kela berdim.

11

Men havoda barmog yuritib-barmog yuritib oldim.
 – Qog'oz-qalam bering, – dedim.
 – Qog'oz-qalam? – deya ajabladi Ivan Ivanovich. – Qog'oz-qalamni nima qilasan?

- Yozaman.
 – Yozasan? Kimga yozasan?
 – Prokurorga yozaman.
 – Mana, men prokuror!
 – Yo'q, Bosh prokurorga yozaman.
 – Xo'p, qog'oz-qalam beraman. Yozuvingni Bosh prokurorga shaxsan o'zim olib borib beraman. Undan keyin aytasanmi?
 Men yo'q, deya qayta-qayta bosh chayqadim.
 – Men ham odamman... – deya ming'illadim.
 Ivan Ivanovich peshonasi tirishdi. Ivan Ivanovich ensasi qotdi.

Soylanna

– Kim-kin? – dedi. – Odamsan? Sen-a? Sen – gazandasan! Olinga hirs qo'ygan gazandasan! O'zbeklar – olinga hirs qo'ygan gazandalari! Ana, o'zbeklar kimlar! Oltin – avvalo, ilonlarni o'ziga rom qiladi. Ilondan keyin, ilonsifat xalqni o'ziga tortadi. Ilonday ochko'z xalqni o'ziga rom qiladi. Ilonday makkor xalqni o'ziga rom qiladi. Sen o'zbeklar ana shunday xalqsan!

Ivan Ivanovich oldida galashib-galashib yotmish qog'ozlarni tidi.

– Davolarimni dalillab beraymi? – dedi. – Dalillayman, dalillayman! Mana, Karimov ishi. Shu ish yuzasidan bir guruh tergovchilari bilan Buxoroni bosdim. Qayerda ilon bo'lsa – o'sha yerga e'tibor beringlar, dedim. Oldin, sendeday bir baranni topdim. Baran otini Said der ekan. Ana shu Said baran-bizni ulkan bir gayrag'och oldiga olib bordi. Said baran ana shu gayrag'och ostini kovlamogchi bo'ldi. Shunda, qum uzra seni basharangday bir ola-pes ilon bo'y berdi! Ilon vishilladi! Ilon bo'ynini bo'qoq qildi! Ilon qop-qora boshlarini adl qildi! Ilon qonun posbonlarini o'z domiga tortish uchun shaylandi! Ammo qonun posbonlari-da qarab turmadi, ha, qarab turmadi! Men darhol bilagimday bir temir oldim. Ilon boshlariga boplab bir soldim. Domtortar ilon boshlari majaq-majaq bo'ldi! Ana shundan keyin Said baran gayrag'och ostini kavlaydi. Qayrag'och ostidan olam-jahon oltin zeb-ziyratlar topildi! Ana – o'zbeklar kimlar! O'zbeklar qonun posbonlariga ana shu ilon misol qop-qora boshlarini ko'taradi. O'zbeklar ana shu ilon ko'zlari bilan boqadi! O'zbeklar ana shu ilon misol vish-vish etadi! O'zbeklar qonun posbonlarini chaqib-chaqib olayin, deydi! O'zbeklar qonun posbonlarini domiga tortib-tortib yuborayin, deydi! Ammo biz – o'zbeklar boshini yanchib-yanchib tashlaymiz! O'zbeklar boshini ana shu ilon boshlariday majaqlab-majaqlab tashlaymiz!

Ivan-Ivanovich yurib-yurib chekdi.

Ivan Ivanovich deraza oldida turib-turib chekdi.

Ivan Ivanovich derazadan tashqari qarab-qarab chekdi.

– Bo'pti! – dedi. – Men seni odambashara bo'larmikinsan, deb edim, bo'lmading. Barandan ham o'tding! Eshakmi, to'ng'izmi – shunday bir maxluq bo'lding!

– Gektaridan qirq besh sentnerdan paxta berdim... – deya mangalandim.

– O-o, javr bo'pti-ku-a, javr!

– Meni ohimni-da eshitajaklar bordir... – deya mangalandim.

12

Ohimni eshitajak odam topolmading.

Dardimni yutib yoidim-yoidim – bir nimani payqab qoldim.

„Sadist“ eshik teshigidan ohista-ohista ovoz berdi:

– „Yula“, „Yula“... – dedi.

Birov eshik ortidan keldi. Teshikdan mo'raladi.

– Nima, nima? – dedi.

– „Yula“, qog'oz-qalam olib kel, – dedi „Sadist“.

„Sadist“ „Yula“dan qog'oz-qalam oldi.

„Sadist“ maktub biddi. Maktub bukladi. Maktub xayjildadi.

„Sadist“ xayjildni „Yula“dan jo'nardi.

Men-da tavallo etdim.

– Kinga yozasan? – dedi „Sadist“.

– Bola-baqralarimga-da?

– Bolalarga bo'lsa, mayli. Lekin maktub pul bilan bo'ladi, churban. „Yula“ har bir maktub uchun ozodlikdagi xesh-aqrabolatimizdan pul oladi. Bo'lmasa, „Yula“ bir qadam ham bosmaydi. Maskovda tanish-bilishlardan bormi? Aytmoqchi, sen churbanda tanish nima qiladi. Mayli, bir xayriya qilaman. Lekin bir shart bilan qilaman. Shartimni keyin aytaman. Keling, lishdikmi?

Men mayli-mayli, deya bosh irg'adim.

„Sadist“, „Yula“dan qog'oz-qalam olib berdi.

Men kinga noma bitishni o'yladim.

Bola-baqrarga arz-dod etib bo'lmaydi. Arz-dod etganim bilan – bola-baqra qo'lidan nima keladi?

Zindonbandni bor etgich-da prokuror bo'ladi, yo'q etgich-da prokuror bo'ladi. Ammo – prokurorga noma bitib bo'lmaydi.

Ivan Ivanovich prokuror o'z zimman... dedi.

Sharof Rashidovni yo'qlab noma yo'llayin dedim – Rashidov bobo olamda yo'q bo'ldi. U kishi bor bo'lsalar edi – Sharof ota, bandangni qutqar, deya noma bitar edim...

O'rtoq Brejnevga arz-dod etayin dedim – Brejnev-da yo'q bo'ldi.

Unda, dardimni kinga aytar bo'ldim?

O'yladim-o'yladim – ana shunday zotni topdim.

Tilim chiqmishdan buyon ismi sharifni yodlab-yodlab yurmish zotni topdim.

Tilim chiqmishdan buyon ismi sharifni tilimdan-da, dilimdan-da qo'ymayin yurmish zotni topdim.

Qo'llarim qalt-qalt eta-eta bitdim:

„Maskovga. Kremлга. Lenin mavzoleyiga!

O'rtoq Lenin! Siz bizning yakka-yu yagona panohimiz-siz, xaloskorimizsiz!

O'rtoq Lenin! Otamiz-da siz, enamiz-da siz, emchakdoshimiz-da siz“...

Uydan chiqmish kechamdan ushbu kechangachayin bo'lmish kechmishimni oqizmayin-tomizmayin bitdim.

Xayjildni tilim bilan bo'llab-bo'llab yopdim.

Nomamni „Yula“dan uzatdim.

„Bo'ldi! – deya xayollandim. – Oldin ozod bo'lmasam-da, ana endi ozod bo'laman!“

13

– Surxondaryodan xat-xabar keldimi, hamsahar churban? – dedi „Sokol“.

Men hayronlandim. Ajab-ajab qaradim.

– Ko'p og'zingni ochma. Biz ham o'sha yoqdan, – dedi „Sadist“.

– Qayerdan? – dedim.

– Mozori Sharifdan.

– Mozori Sharifdan? – deya ajablандим. – Mozori Sharif Afg'onistonda emasmi, „Sadist“boy?

– Nima farqi bor, churban. Amudaryo o'ng sohili Surxondaryo, chap sohili Afg'oniston-da.

– Hayratondan o'tasan – afg'on bo'lasan. Hayratondan qaytasan – o'zbek bo'lasan!

– Shunday, „Sokol“boy, shunday. Hayraton degich ko'p-rik bor.

– Bo'pti-da, churban, bo'pti-da. Biz Afg'onistondan qaytishimizda ana shu Hayratondan o'tib keldik.

– Afg'onistonda nima qilib yuribsizlar, „Sadist“boy?

– Biz Afg'onistonga baynalminal burchimizni ado etish uchun borib edik, churban.

– Brejnev bovamiz yuborib edi, deysiz-da, „Sokol“boy?

– Afg'onistonni bosib olish Brejnev aybi emas, churban, Brejnev aybi emas. Brejnev o'ldi-kendi. Endi bari Brejnevi ayblayapti. Yo'q, Brejnev aybdor emas. Tangriqut Pyotr Biringchi! Tangriqut Pyotr Biringchi butun Osiyoni O'rusiya vassali etib olmoqchi edi. Shimol bahrinuhiti – Hind bahrinuhiti – Tinch bahrinuhiti... Ana shu uch bahrinuhiti xilqati O'rusiya deb atalishi kerak bo'ladi. O'rusiya saltanati ana shu uch bahrinuhiti xilqati aro hukmron bo'lishi kerak bo'ladi. Shu maqsadda Pyotr Biringchi 1716-yilda g'arandug Bekovich-Cherkasskiy sorbonligida Xivaga lashkar tortadi. Ammo g'arandug lashkari Xiva xoni Sherg'ozixonidan mag'lub bo'ladi. G'arandug Bekovich-Cherkasskiy qatl etiladi. Shu vaqtda tangriqut Pyotr Biringchi O'rusiya-Shvetsiya urushida bayon bo'ladi. G'arandug taqdiri bilan ishi bo'lmaydi. Ammo tangriqut Pyotr Biringchi umri yakunida iktita armon bilan olamdan ko'z yumadi. Bir armoni – O'rusiya-Prussiya urushida mag'lub bo'lganligi uchun Turkiyadan o'ch o'lolmay armonda o'ladi. Tag'in bir armoni – g'arandug Bekovich-Cherkasskiy qati uchun Xiyadan o'ch o'lolmay armonda o'ladi. Ana shun-

dan buyon tangriqut Pyotr Biringchi armoni – O'rusiya saltanati armoni bo'lib keladi. Ana shundan buyon tangriqut Pyotr Biringchi armoni – Ulug'O'ris armoni bo'lib keladi. Ana shundan buyon O'rusiya poshholari Pyotr Biringchi tangriqut bobolari dasturlamalini amalga oshirish payida bo'ladi.

– Eh-e-e, Afg'onistonda yillab qon kechdik, churban, yillab!

– O'lim bizga pisand emas edi, churban.

– Mana men o'z qo'lim bilan „dushman“ jonini sug'urib oldim. Bir suv sotuvchi „dushman“ bor edi, esingdami, „Sokol“? Ko'chada suv sotib yurardi-yu? O'shanga suvingdan ber, desam bermadi. O'zicha, bir nimalar, dedi. Bildim – Sho'rolarni so'kdi. Sho'rolarni so'kma, dedim-da, avtomat qo'ndog'i bilan boshiga bir soldim. Boshidan tirqirab qon o'tildi. Qonlari yuzlarimga sachradi. „Dushman“ qonini lab-larim bilan yalab-yalab oldim. Bay-bay-bay, janub qoni shunday qaynoq bo'ladi, shunday qaynoq bo'ladi!..

Tanamda qaltiroq qo'zg'aldi. Bor es-hushim junbishga keldi. Tilim kalovlanib-kalovlanib qoldi.

– Men... men „dushman“ emasman, – dedim. – Qo'sha-qo'sha orden-nishonlarimiz bor. Uktabr ordeni, Mehnat Qizil Bayroq ordeni...

– Demak, laycha ekansan-da, churban? Zindonda orden-nishondorlarni laycha, deydi.

– Laychalardan zindonbandlar jirkana, churban. Aslo orden-nishondorman, dema – tayoq yeb o'lasan!

– Tavba qildim, menda orden-nishon yo'q, tavba qildim! – deya talvasada qoldim. – Orden-nishon terimchi enamizda bor.

– Baribir! Orden-nishon otini ayt ko'rma – o'lib ketasan!

– Mana, men – Sho'ro Itifoqi Qahramoniman, ha, Sho'ro Itifoqi Qahramoni! Ishonmayapsanmi? Ana, „Sadist“dan so'ra.

– Chin, „Sokol“ Sho'ro Itifoqi Qahramoni. Qandahorni bilasan-a? „Sokol“ ana shu Qandahorni kunpayakun etishda qatnashadi. Qandahorni misoli ikkinchi Stalingrad etdi! Qan-

dahorni kumpayakun etishda ko'rsatgan jasorati uchun Sho'ro Ittifoqi Qahramoni bo'ldi.

– Ana, eshidingmi, churban? Meni Afg'onda „Sokol“ deyslar edi – „Sokol!“

– Qulluq, „Sokol“boy, qulluq.

– Men umrimda chekkan emas edim, men umrimda ichgan emas edim. Ana shu Afg'onda o'rganib keldim. Ittifoqqa kelsam – bariyoq qur-quruq! Nimaga bunday, dedim. Ichkilikka qarshi kurash boshlandi, dedi. Bu ahmoqchilik kimdan chiqdi, dedim. Markaziy Qo'mita kotibi Ligachyovdan, dedi. Qayerda o'sha Ligachyov – hozir bo'g'ib o'ldiraman, dedim. Ligachyovga qo'ling yetmaydi – Ligachyov Kremlda, dedi. Unda aroqdan ber – men Afg'onda qon kechib keldim, dedim. Aroq yo'q, dedi. Bir shishagina aroq qidirib shahar kezdimi! Barida shu gap bo'ldi! Men kim, daydi it kim – bilib bo'lmadi! Oxiri bir do'konchi yoqasidan oldim. Men nomi utug', supراسi quruq Sho'ro Ittifoqi uchun jon olib, jon berdim – bir shishagina aroq ber, dedim. Do'konchi melisa chaqirdi. Ikki-ta mishiq melisa kelib, qo'llarini qayirdi. Tayoqchasi bilan kallamga urdi. Urma meni, dedim-da – birovini ariqqa olib yubordim. Keyin bilsam – o'lib qolibdi.

14

– Shu ko'rgiliklarni ko'rishinni bilsam edim – Afg'on-dan qaytib kelmas edim. Afg'on qirib yura berar edim.

– Bo'lmadi – Gorbachyov qaytarib keldi. Gorbachyov bo'lmasa edi – „dushman“larni bita quymay qirib tashlar edim.

– Keyin, Afg'oniston ham o'zimizniki bo'lib qolar edi.

– Haliyam o'zimizniki. Ana, 1973-yilda Muhammad Dovud qo'li bilan Zohir Shohni taxtdan qulatib, ikki yuz yillik Afg'oniston shohligiga barham berdik. Muhammad Dovud gapimizga kirmay berib edi – 1978-yilda bir kechada yo'q qildik. Taxtni Nurmuhammad Taraqqiyga olib berdik!

– Hafizulla Amin gapimizga kirmay berib edi – 1979-yil-

da o'ldirib yubordik! Taxtga Babrak Karmalni olib kelib qo'ydik.

– Babrak Karmal Maskov o'tir desa o'tirmadi, tur desa – turmadi. Ammo Karmalni ayadik. 1986-yilda Ittifoqqa olib keldik. Bir kulbaga nazarbandi etdik. Karmal Xudo bexabar nazarbandi bo'lib yota berdi.

– Taxtga Najbulloni qo'ydik, de.

– Najbullo Maskovga sodiq ishlayapti. Najbullo vafodor laycha ekan.

– O'zi, Afg'oniston o'n oltinchi jumhuriyatimiz bo'lishi kerak edi.

– Bir hisobga o'n oltinchi jumhuriyatimiz bo'lmaganiam yaxshi bo'ldi. Mana, manavi churbanlarni Sho'ro hukumati shuncha yil boqdi – bari bir tuzemetsligicha goldi!

– Chin, shu churbanlarni odam qilamiz deb – qancha-dan-qancha mol-dunyomiz ketdi!

– Aytiligi yo'q.

– Yana-tag'in, bu churbanlar boriga ganoat qilmay, Sho'ro hukumati talon-toroj etibdi.

– To'g'likka sho'xlik deb shuni aytadilar-da.

– Oldinroq bilsam edi, Hayratondan o'tibog – bari churbanli Termizda qirib-qirib tashlar edim!

15

– Boshqasini qo'y, churban, bari o'ldi-ketdi. Esingdami, nomang uchun shart qo'yib edim? Ana shu shartinni endi aytaman: uyingdan taryok oldirib kelitirasami-yo'gmi?

– Taryok? Uymizda taryok nima qiladi, „Sadist“boy?

– Opkeltri!

– Umrin bino bo'lib taryok nimaligini bilmayman, „Sadist“boy. Lekin qishlog'imizda chayon chagqa, bovalar taryok surkab davolaydi.

– Ana shundan opkeltri!

– Qancha desang – pulini beramizi!

– O'zing ham taryok yeyishni o'rganib ol.

– Bu joyni Sho'ro zindoni, deydiyar.
– Sho'ro zindonda taryok yeb tumasang – ajalingdan oldin o'lasani!

– Unday demang-e, „Sadist“boy, unday demang-e.

– Ana, „Sokol“dan so'ra. Masalan, sili kimga yopishadi? Sog'lom tanaga yopishadi. Sog'lom tana kim? Papiros chekmaydigan, taryok yemaydigan odam-da. Sen ana shunday odamsan.

– Sho'ro zindonini o'z qonun-qoidalarini bor, churban. Rio-ya etmasang – ajalingdan oldin o'lasani!

– Mana, ayt, churban: seni kana chagayaptimi-yo'qmi?

– O'ynab qo'yay-o'ynab qo'yay, yeb qo'ydi-ya, „Sadist“boy, yeb qo'ydi!

– Bilaman, kechasi bilan qirt-qirt etib chiqasan, bilaman. Bizni bo'lsa chaqmaydi!

– Chunki butun tanamiz zahar-zaqum!

– Sho'ro kanasi ochidan o'lsayam bizni chaqmaydi!

– Bizni chaqib, zaharlani o'lishni xohlamaydi!

– Sho'ro kanasi ko'p aqli kana, ko'p dono kana!

– Sho'ro kanasi hamisha tozalikka roya etadi!

– Sho'ro kanasi kommunistik ruhda tarbiyalangan, kommunistik ruhda!

– Seni esa chaqadi. Chunki sening tanang – kommunistik tana!

– Qo'ying-e, „Sadist“boy, qo'ying-e. Umrin o'tdi, lekin shu noma'ul nimani yemadim – endi yemayin.

– Unda, bizga opkeltirib ber!

– Mayli, uydan darak bo'la bersin, qani.

16

– Men uchun Osiyo demak – taryok demak, churban! – dedi „Sokol“. – Osiyo desa, ko'z oldinda taryok namoyon bo'ladi. Shu boisdan men Osiyoni hurmat qilaman! Taryok yesam – g'amdand forig' bo'laman! O'sha afg'on kunlarim esimdan chiqadi! Pochamir xayol bo'laman, pochamir!

Dunyo ko'zimga ayol bo'lib ko'rinadi, ayol! Taryok – muhabbat, churban, taryok – muhabbat! Mana, Sho'ro Ittifoqi uchun „dushman“larni chumchugday qirdim, chumchugday! Evaziga nima ko'rdim? Mana oqibati, churban, mana! Endi... endi odam o'ldirsa deman, churban, odam o'ldirsa deman! Qonsirayman, churban, qonsirayman! Odam o'ldirishdan zavq olaman, churban, odam o'ldirishdan zavq olaman! Ayollar bilan yotishdan ko'ra – odam o'ldirishdan rohat olaman, churban, odam o'ldirishdan rohat olaman! Odam o'ldirishni sog'inaman, churban, odam o'ldirishni sog'inaman! Odam suyukli ayolini qanday sog'inadi – men odam o'ldirishni ana shunday sog'inaman! To'shakdagi qip-yalang'och ayolni ko'rib qanday rohatlansam – o'z qurbonimni ko'rib ana shunday rohatlanaman, churban!..

„Sokol“ bilan „Sadist“ ust-boshlarini sug'urib-sug'urib otdi.

„Sokol“ bilan „Sadist“ni taryok xumori tutdi!

Men bir seskanib oldim. Ko'zlarimni bot-bot yumib ochdim.

„Sadist“ yelkalarida igna bilan bitilinish kapitan unvonli pogon bo'ldi. Ko'kraklarida O'roq va Bolg'a bitigi bo'ldi.

„Sokol“ ko'kraklarida barmogday-barmogday harfi „KPSS“ bitigi bo'ldi.

– Ko'rayapsanmi, churban? – dedi „Sokol“. – Biz mana shu to'rt harfdan iborat „KPSS“ uchun ko'kragingizni qalqon etib edik. Ko'kraklarimiz ana shu „KPSS“ qurboni bo'ldi!..

17

Oylab yo'qlamadilar-yo'qlamadilar – tag'in haydab bordilar.

– Serquyosh Baranistondan salomlar bo'lsin! – dedi Ivan Ivanovich. – Qarshiga borib keldim. Senlarni tergovchilaring ham baran-e! Mahalliy baranlarni ishimizga aralashitmaylik-aralashitmaylik, dedim. Yo'q, milliy

urf-odatlarini biladi, dedilar, o'zbekchilikni biladi, dedilar. Xullasi kalom, oramizga Baxtiyor Abdurahimov degan bir baran tergovchini tiqdi. Qashqadaryo viloyati birinchi ko'ibi G'oirovni qo'lga olmoqchi bo'ldim. Qo'lga olar odam peshonasiga sharta to'pponcha tiraydi – qo'lga oladi-qo'yadi-da! Abdurahimov bo'lsa – nuqul qo'lini ko'ksiga qo'yadi, nuqul tevarak-boshga salom beradi! Mayli, o'zbekchilik... baranchilik bo'lsa – baranchilik-da, dedim. Indamay ergashib bora berdim. Ichkari kirsam – G'oirov to'ra navor nonushtasi yeb-ichib o'tiribdi. Dasturxonini nonushta dasturxoniyam deb bo'lmaydi. Mundayroq to'y dasturxoni desa bo'ladi. G'oirov bizniyam choyga chaqirdi. Mayli, baranchilik bo'lsa – baranchilik-da, dedim-da, bir piyola choy ichdim. Keyin, G'oirovni prokuraturaqa mahamat etdim. „Bir-ikkitia savollari bor“, dedim. „Shu yerda so'rsa bo'lmaydimi?“, dedi G'oirov. „Yo'q, idora yaxshi“, dedim. G'oirov „xo'p-xo'p“, deya ichkariladi. Ayoliga kiyimlarini olib kelishni buyurdi. Ayoli G'oirovning Sotsialistik Mehnat Qahramoni Yulduzlik kamzolini olib kirdi. Shunda, ichkaridan yig'i eshitildi. Hadahalar bordim. Qarasam – G'oirovning tomog'idan sharillab-sharillab qon otilayapti! Oppog ko'ylaklari qip-qizil qon! G'oirov qo'lini qomiga uzatadi – yetmaydi, tag'in uzatadi – yetmaydi! Nimaga uzatayapti desam – G'oirov shu kunlarda ko'richagini oldiribdi ekan. G'oirov ana shu tikig'li ko'richagiga qo'lini ti-qib – yirtib tashlamogchi bo'libdi! G'oirov bizga qarab shunday baqirdi-shunday baqirdi! Og'riq zo'ridan baqirmadi – nafrat bilan baqirdi, nafrat bilan! „Mustamlakachilar! Senlardan qachon xalos bo'lamiz!“ – dedi. Abdurahimovga-ku, quturib baqirdi. „Yo'q, o'zbekning xoini, yo'q!“ dedi. Shu bilan... o'lib qoldi! Kimdan pul oldi, kimdan olin oldi – bilib bo'lmadi! Baribir bilib olaman! G'oirovning sakkizta bola-baqirasi bilan urug'-aymog'ini olib kelib qamadim! Ana shu sakkiztadan biri bo'lmasa, biri aytib beradi! Ana, o'zbekchilikka

riyva etish oqibat! O'zbekchilik – baranchilik! Bo'ldi – endi Stalin, Vishinskiylar yo'li bilan ushlayman! Seni ushlab keldilar-u – ana shunday ushlayman!

– Ushlang, armonda qolmang, ushlang, – dedim. – Ammo-lekin bola-baqrada nima ayb? Sakkizta begunoh jon-a, sakkizta jon-a?

Ivan Ivanovich tutaqdi.

– Nima-nima? – dedi. – Sakkizta begunoh jon? Sakkiz-tayam gapni – bari o'zbek muttahan, bari o'zbek! Sen o'zbeklar Sho'ro hukumati to'rt yarim milliard so'm pulini yeb ketgansanlar! To'rt yarim milliard so'm! Yo'q paxtani bor deb – to'rt yarim milliard so'mni manavi harom tomoqlarindan o'tkazib yuborgansanlar! Yeb-yeb – endi bo'rtlar galasiga o'xshab qutulib ketaman, deyapsanlarini? Kechirib qo'yasanlar, kechirib! Men – Ivan Ivanovich Ivanov, to'rt yarim milliardni jig'ildonlaringdan sug'urib olaman! Tiynima-tiyn sug'urib olaman!

– O'ynab qo'yay, ishlasa – xalq ishladi, yesa – xalq yeb-di-da.

– Xalq ishladi? Sen o'zbeklar o'roqda yo'q, mashoq-da yo'q – ximonda hozir xalqsan! Sen o'zbeklar boqiman-da barasan! Sen o'zbeklar Maskov hisobiga kun ko'rasan! Maskovdan kattalar borsa – zar chopon kiygizasan, cho'nagiga pora tiqasan. Ana, general Churbanov Baranistonda bir bo'lishida to'qqiz yuz so'mlik zar chopon kiyib keldi, o'ttiz ming so'm pul olib keldi!

– O'ynab qo'yay, Churbanov cho'z, debdiki – o'zbek cho'zibdi.

– Maskovdan katta borsa bo'ldi – oldiga olma-anor qo'yasan, qo'y so'yib qo'yasan.

– O'zbek mehmondo'st el, katta.

– Laganbardor el! Evaziga Sho'ro hukumati ko'zimi bo'yaydi! Sen baranlar Baranistoni o'zida qanoatlanib qol-maysanlar. Ko'chaga chiqsang bilasan – do'konlarda ming-lab olado'ppi baranlar izg'ib yuribdi. Olado'ppi baranlar

do'konda ko'ziga nima ko'rinsa bo'ldi – ola solib xaltasiga tiqadi-da, Baranistonga orgalab ketadi.

Shu vaqt telefon jiring-jiring etdi.

Ivan Ivanovich telefonda olis gapirishib oldi.

– Ana, baran, – dedi. – Raisingni ishini talab etishayapti. Bo'l-bo'l, deyshayapti. Sen bo'lsa – o'jar eshak bo'lib o'tirbsan!

Men nomandan umidvor bo'ldim. O'zimni orgaga tashladim:

– O'ylayapman, – dedim. – Aytaman, o'zim aytaman.

– Bo'pti, tag'in bir o'yla.

18

– ...Qaytarib aytaman, baran: bu yerda Xudo ham men, payg'ambar ham men!

– Gektaridan ellik sentnerdan paxta bergan yillarim-da bo'ldi...

– Eshakni xizmati halol – o'zi harom!

– Meni-da arz-dodimni eshtar odam bordir...

– Zax zindonda dodingni kim eshtiadi, kim?

– Noma bitib edim. Halizamat yo'qlaydi...

– Noma? Qachon-qachon?

– Uch-to'r oy bo'lib qoldi.

– Uch-to'r oy, uch-to'r oy...

Ivan Ivanovich o'zicha shunday deya-deya, po'latsandiq ochdi.

Sandiqdan bir dasta xatjild oldi. Oldimlatib tashladi.

– Ana! – dedi, – shular ichidan o'z nomangni top, qani!

Men bitta-bitalab xatjild qaradim.

Nihoyat – o'z nomanni topib oldim.

Yuragim shuvv etdi!

Nomam termulib-termulib qoldim...

– Topdingmi? Qani, ber qani, ochib o'qiylik qani, – dedi Ivan Ivanovich. – Xo'-o'sh... „Maskovga. Kremлга. Lenin

mazvoleyiga! O'rtoq Lenin! Siz bizning yakka-yu yagona panohimizsiz, xaloskorimizsiz, o'rtoq Lenin! Otamiz-da siz, enamiz-da siz, emchakdoshimiz-da siz"...

Ivan Ivanovich ket chalgayib-ket chalgayib kuldi.

Ivan Ivanovich qorin ushlab-qorin ushlab kuldi.

Ivan Ivanovich ko'z yoshlab-ko'z yoshlab kuldi.

– Chexov bo'l-e, Chexov! – deya ko'z ardi. – Chexov qahramonlari bobom qishlog'iga, deb noma bitadi-yu? Sen ham Lenin bobom mazvoleyiga, deb bitbsan-da? „Osyo ustida bo'ron“ degan bir kinolaring bor edi, esingdami? O'shanda senday bir baran Leninga noma bitadi. O'sha, baran oti nima edi...

– Shukur Burhonov.

– Yo'-o'q, sen o'sha baranni o'ynagan jirochini aytayapsan. Oti... oti Yusuf Yalangto'sh! Yusuf Yalangto'sh erta-yu kech Leninidan javobnoma qaraydi... qaraydi! Lenin bo'lsa, Kremlda o'tirib... Turkistonni zabt etish yo'llarini o'ylaydi! Yusuf Yalangto'shday bosmachi baranlarni qirib tashlash yo'llarini o'ylaydi! O'shanda yigirmanchi yillar edi. Qara, shuncha yil o'tibdi – sen o'zbeklar haliyam barandan odamga aylannab-sanlar!

– Sabr tagi oltin, deydi. Meni-da boshingga oftob tegib qolar.

– Oftob? Qanday oftob? E, ha, oftob bo'lsa oftob-da!

Ivan Ivanovich nomanni boshim uzra oshirib oldi.

– Ana, boshingga oftob tegdi, ana! – dedi. – Ura-a-a, baranlar boshiga oftob tegdi, ura-a-a!

Ivan Ivanovich papiros ezg'iladi. Lablariga papiros qistir-di. Chirsillatib gugurt chaqdi.

Ivan Ivanovich burqsitib-burqsitib papiros tortdi.

– Qulog sol, baran, – dedi. – Sen Leninga noma bitib ahmoq bo'lma. Yaxshilab eshitib ol, Chin, bu joylar Sho'ro zindoni, deb ataladi. Aslida esa unday emas. Bu joylarni „Qizil zona“, deydi. „Qizil zona“ning o'z qonun-qoidalari bo'ladi. Zindon ana shu „Qizil zona“ qonun-qoidalari bo'yusnadi.

„Qizil zona“da Lenin yo‘q! „Qizil zona“da Sho‘ro hukumati yo‘q! „Qizil zona“da adolat yo‘q! „Qizil zona“da inson or-nomusi, inson shon-shuhrati, inson qadr-qimmat... yo‘q, yo‘q! Tag‘in yo‘q! „Qizil zona“ o‘z nomi o‘zi bilan – qizil, qizil! Qizil rang – qon rang! Qon rang bilan o‘ynashma, baran, qon rang bilan o‘ynashma! Aks holda – qizil qoniningga bo‘yalasan! Aks holda – qizil qurbonlik bo‘lasan, qizil qurbonlik!..)

19

– Mayli, aytna. Sen aytmasang ham, o‘zim topib olaman, – dedi Ivan Ivanovich. – Topib olayapman, bundan keyin ham topib olaman. Ana shunda o‘sha olinlar bilan peshonangga bir uraman-da, manavi oltin bo‘lmay... deymani!

– Shunday qiling, katta, shunday qiling!

– Qilaman, qilaman! Men seni manavinday irib-chirib yotmagin, deyman-da.

Ivan Ivanovich qalam uchi bilan qo‘lim yuzi yaramni bosdi. Bosib-bosib turdi!

Yarandan bilq-bilq yiring toshdi!

Yaram lo‘q-lo‘q og‘ridi! Yaram zirq-zirq og‘ridi!

Men apil-tapil yaramni tortib oldim.

– Ana, baran, anal – dedi Ivan Ivanovich. – Ana shunday irib-chirib o‘lib keta berasanmi? Mayli, oltinlarni aytna. Kel, yaxshisi – men senga bor-yo‘g‘i bir savol berayin – sen ikki og‘iz gap bilan javob ber-da, qutul. Kelishdikmi?

– Oldin aytng, qani? Eshitaylik, qani?

– Xo‘-o‘sh, raisingga qancha pora bergansan?

– Pora? Qandaychikin pora?

– Qachon bergansan, nimaga o‘rab bergansan, necha so‘mlik edi?

– Umrimga birovga-da pora bermadim, birovdan-da pora olmadim.

– Bilaman, senga pora beradigan ahmoq yo‘q, bilaman. Lekin sen pora bergansan!

282 | Otandan qolgan dalalar

– Birovga-da pora bermagannan, deyapman-ku.

– Bergansan!

– Ulla o‘layin agar-a, pora bergan bo‘lsam-a!

– Bergansan! Sen – raisingga uzatasan, raising – tunningga uzatadi, tumaning – viloyatingga uzatadi, viloyating – Markazkomga uzatadi!

– Ulla o‘layin, birovga pora bergan bo‘lsam-a!

– Kattalarga bir nima uzatmasang... qanday qilib brigadir bo‘lding?

– Men mehnat qila berdim-mehnat qila berdim – raisimiz ko‘tara berdi-ko‘tara berdi.

– Kechirib qo‘lasan, baran, kechirib qo‘lasan! O‘zbekiston kattalari oldin bir nima oladi – ana undan keyin bardor-bardor etadi!

– Ulla o‘layin agar-a...

– Unda, qanday qilib paxta topshirishni uzluksiz bajarib kelding? Uzluksiz-a, uzluksiz!

– Men yerga ter to‘ka berdim-ter to‘ka berdim – yer men-ga hosil bera berdi-hosil bera berdi.

– Kechirib qo‘lasan, baran, kechirib qo‘lasan! Sen o‘zbeklar yerga ter to‘kmaysan! Yo‘q-yo‘q, sen o‘zbeklar yerga ter to‘kmaysan! Sen o‘zbeklar... yergayam pora berasan! Ha, sen o‘zbeklar yergayam pora berasan! Paxtalarini deyarti yarim foizi qo‘shib yozilgan! Ha-ha, qo‘shib yozilgan! Qo‘shib yozish uchun esa – taxi buzilmagan „Lenin“dan uzatish lozim bo‘ladi! Endi ayt, raisingga nechta „Lenin“ uzatding?

– O‘ynab qo‘yay, „Lenin“dan, o‘ynab qo‘yay! Yo‘q „Lenin“ni qayerdan olaman?

Ivan Ivanovich ho‘ppaklab-ho‘ppaklab quloq-chakkam soldi.

Men o‘tirg‘ichdan jalpillab-jalpillab uchib tushdim.

O‘ng quloq-chakkam qizib-qizib og‘ridi. O‘ng quloq-chakkam shang‘-shang‘ og‘ridi.

Shu kundan e‘tiboran o‘ng qulog‘im chippa-chippa bitdi-qoldi.

– Usmonxo'jayevni bilasan-a? – dedi Ivan Ivanovich.

– Esa-chi. U kishi poshshomiz bo'ladi! – dedim.

– Ana shu poshshong O'zbekiston bulbuli bo'lib sayradi! Navoiy, Bobur... degich baran shoirlar g'azallarida bulbullar xonish etadi-yu? Poshshong ana shunday bulbul bo'lib xonish etdi!

– Eb-e, u kishi-da zindonbandmi, eb-e?

– Ha-da, zindonband-da! Lekin Usmonxo'jayevning ayo-li Elnurini gapga kiritib bo'lmadi. Elnuri oylab bandi bo'lib yotdi. „Ering Usmonxo'jayev tannom bo'ldi – endi eringdan kech“, dedim. Qani kechsa! Boshiga it kunini soldim! Oxiri masalani ko'ndalang qo'ydim: „Yo eringdan kechasan, yo joningdan kechasan“, dedim. „Mayli, jonindan kechaman, lekin erindan kechmayman“, dedi Elnuri. Ana ayol – mana ayol! Aytganda ham – yuzimga tupurib-yuzimga tupurib aytdi! Yuzimga tupursa ham mayli – baribir Elnuriga qoyil bo'ldim! Ana shundan keyin butun o'zbek ayollariga qoyil bo'ldim!

Ivan Ivanovich po'latsandiqdan semizdan-semiz bir jild-taxlam olib kelib ochdi.

– Xo'-o'sh, poshsho hazratingni Bosh prokurorimiz o'rinosari o'rtoq Vasilyev so'roq qildilar. Mana, so'roq varaqasi. Qulog sol, ana shu so'roqdan picha o'qib bera-man:

VASILYEV: Siz bir necha bor SSSR Bosh Prokurori nomiga arznomalar bilan murojaat etibsiz. Siz bu arznomalarda qanday yo'llar bilan pora olib-pora berganligingizni bayon etibsiz.

USMONXO'JAYEV: Meni ushbu yil o'n to'qqizinchi o'ktabrida zindonband etdilar. Men ilk kundanoq halol yo'ldan bordim. Oqni oq, dedim, qorani qora, dedim! Barcha javobgarlikni bo'yimga olib aytdim. Tag'in aytaman: ha, pora olib-pora berish – O'zbekistondan Maskovgacha kundalik voqea edi!

VASILYEV: Kimlarga pora berib edingiz?

USMONXO'JAYEV: Men birovga tuhmat qilmasdan aytib beraman! Men nima bo'ldi – ana shuni aytib beraman!...

Men KPSS Markaziy Qo'mitasi tashkiliy-firgaviy ishlar mudiri SMIRNOVga ellik ming so'm berdim. Boisi – Smirnov ochiq-oydin pul talab qildi-da! „Yordam ber-chi, yordam ber!“ dedi-da!

Men KPSS Markaziy Qo'mitasi kotibi ROMANOVga bir diplomat olib kelib berdim. Diplomatta turli-tuman milliy sovg'a-salomlar hamda yigirma besh ming so'm pul bor edi.

Men KPSS Markaziy Qo'mitasi kotibi KAPITONOVga ikki marotaba ellik ming-ellik mingdan yuz ming so'm pul berdim. Berganda-da – o'rtoq Kapitonovni firgaviy ishxonasida berdim!

Men KPSS Markaziy Qo'mitasi huzuridagi firqa nazorati qo'mitasi raisi SOLOMENSEVga yuz ming so'm pul berdim. Solomensevga ham o'z firgaviy ishxonasida berdim!

Men SSSR Bosh Prokurori REKUNKOVga Yurmala shahrida ellik ming so'm pul berdim. Bosh Prokuror qo'limdan pulni oldi-oldi-da, minnatchilik bildirdi. „Qo'llab-quvvatlayman“, deb va'dalar berdi.

Toshkentda REKUNKOVga tag'in ellik ming so'm pul berdim. SSSR Bosh Prokurori tag'in minnatchilik bildiradi-da – qo'limdan pulni oldi.

Men SSSR Oliy sudi raisi TEREILOVga qirq ming so'm pul berdim. Ikki ming sakkiz yuz so'mlik gilam berdim. Gilamni O'zbekiston Markaziy Qo'mitasi ishlar boshqarmasi xodimlari tayyorgar arang-arang yukladilar.

Men KPSS Markaziy Qo'mitasi kotibi o'rtoq LIGACHEVga oltnish ming so'm pul berdim!..

Ivan Ivanovich jildtaxlamni yopdi. Iplarini boyladi.

– Ana, eshitdingmi? – dedi, – Poshshoyi a'zanning-a, poshshoyi a'zanning!

21

Men... iloyim, qulog'im kartigi chin bo'lsin, dedim.

Men... iloyim, bari aybni kartigimdan ko'rayin, dedim.

Men... iloyim, umrbod kar bo'lsam bo'layin – ammo-lekin... ana shu gaplarni eshitmagan bo'layin, dedim.)

Shu bois – deraza boqib o'tira berdim.

– Ha, namuncha bezrayib qolding?

Shunda-da Ivan Ivanovich qayrilib boqmadim.

– Ana siz, ana Maskov... – deya ming'illadim.

– U nima deganing?

– Ana, posshomiz oppa-oydin aytib berayapilar-ku? Maskovga o'z-o'zidan choychaga uzatib... O'zbekistomni kallasi shamolda qoptimi? Maskov qo'l cho'zadiki – O'zbekiston sadaga beradi!

– Maskovga til tekizma, baran, Maskovga til tekizma!

– Maskov bo'lmasa – maskovchi kattalar! Ana, posshomiz maskovchi kattalarni oppa-oydin aytayapilar! Yanatag'in... nomma-nom aytayapilar, nomma-nom! Ana, maskovchi kattalarni bandi etib gapirisha bering-da!

– Yo'q, baran, yo'q! Mening maskovchi kattalar bilan ishim yo'q! Maskovchi kattalar – o'zimiznikilar! O'zimiznikilar – Ulug' O'ris! Ulug' O'ris bilan ishim yo'q! Ulug' O'ris nima qiliq qiladi – bari yarashadi! Men – sen baranlar bilan ishim bor!

– Yo pirim-e, yo pirim-e, bizda nima ayb?

– Maskovga pora bergansan!

– Holvani hokim yeydi – kaltakni yetim yeydi, deydi... Ivan Ivanovich boshimlab keldi. Ivan Ivanovich halqumimdan g'ippa bo'g'ib ko'tardi.

– Kinolarda Afrika ola-bula eshagini ko'rganmisan? – dedi. – Manavi yuzlaringday ola-pes eshak? Sen ana shu Afrika ola eshagiga kelbat berasan! Manavi ola-chipor yuzlaring ham aytib turibdi. Afrika ola eshagi Afrkada nima o'jarlik etsa etadi. Boisi, Afrika – o'z oti o'zi bilan Afrika. Bu yer esa – Maskov! Sening Afrika ola eshagiday o'jarliging Maskovda ketmaydi!

Ivan Ivanovich meni silkilab-silkilab tashladi.

Men gup etib tushdim.

Ivan Ivanovich oldimga qog'oz-qalam qo'ydi.

– Ma, yoz! Raisimizga o'n ming so'm bergaman, deb yoz! – dedi. – Tag'in Afrika ola eshagiday qaysarlik eta bersang – manavi miyangga to'qiz misqol qo'rg'oshin quyib qo'yaman! Qani, yoz!

– Men hali umrimda qo'limga o'n ming so'm pul ushlagan emasman, katta.

– Bilaman, Afrika ola eshagi! Bilaman, Afrika qaysar eshagi! Sen raisimizga o'n ming so'm berdim, deb yoz – bo'ldi!

Men qog'oz muztar bo'lib-qog'oz muztar bo'lib o'tira berdim.

Qalamni qo'limga-da olmadi!

– Soat to'rt bo'layapti, hademay tong otadi! Bo'l, baran, bo'ldi!

Men ko'zim ketib-ko'zim ketib o'tira berdim. Ivan Ivanovich beimga shama sepib tashladi. Men seskana-seskana ko'z ochdim.

– Raisimizga o'n ming so'm berdim deb, qog'oz qoralab ber – bo'ldi!

Men yo'q deya-yo'q deya, bosh chayqadim.

– Uh, Afrika ola eshagi! Uh, Afrika qaysar eshagi!

Ivan Ivanovich o'ng biqinim oralatib-oralatib tepdi.

Ivan Ivanovich chap biqinim oralatib-oralatib tepdi.

Ivan Ivanovich chatanoqlarim oralatib-oralatib tepdi.

22

Ivan Ivanovich nazorat etib turdi. Do'xir ayol maddamadda yaralarimni moy doriyadi.

Do'xir ayol qon-qon yaralarimni ko'k doriyadi. Do'xir ayol momataloq-momataloq yaralarimni yod doriyadi.

Do'xir ayol... badanlarimni qaradi-qaradi... piq-piq yig'ildi...

— Nega yig'layapsiz? — dedi Ivan Ivanovich. — Nima bo'ldi, Nina Sergeevna?

Do'xir ayol og'iz bekitib-og'iz bekitib yig'ladı.

Men... men O'zbekistonda besh-olti yil ishlab edim, — deya yig'ladı. — Bechora xalq-a, bechoragina xalq-a...

— Shu baranlarni nimasiga kuyasiz? Bari haromtomog, bari boqimanda!

— O'zbekiston unday emas... O'zbeklar unday emas...

23

— Dalilingiz bordir-da: raisimizni qulf-kalit etib o'tiribsiz?

— Bo'ladı, dalil bo'ladı!

— Unda, meni beyoziqdan-beyoziq bandi etmang-da? Men bola-baqram oldiga borayin-da?

— Yo'q! Men Ivan Ivanovichman! O'zlaringni o'z qo'llaring bilan yo'q qilaman! Birovingni ko'zingni birovingga o'ydiraman! Birovingni kallangni birovingga yediraman! Birovingni joningni birovingga oldiraman! O'zim esa — pok-pokiza bo'lib qolaman! Bu yo'l — Ivan Ivanovich Ivanovlar yo'li!

— Xudo xayringizni bersin, beyoziqdan-beyoziq...

— Eshak semirsa, oxurini bulg'aydi, deydi! Sen baranlar mazaxo'rak bo'lib qolding, mazaxo'rak! Sen baranlar qorning to'yib qoldi! Shunday keta bersalaring — qanjig itday bolalab bora bersanlar! Ana, ko'z ochib yunguncha yigirma milliyon bo'ldilaring! Yigirma milliyon xalq-a! Sen boqimandalarga nonni qayerdan topamiz! Yo'q, biz yigirma milliyon boqimandani boqmaymiz! Baling boshidan sasiydi, boshidan! Yigirma milliyonni bosh-boshliqlaringdan boshlab kamaytiramiz! Bosh-boshlaringdan boshlab kamaytiramiz!

O'z-o'zidan ko'nglim ozdi. Yuragim behol bo'ldi. Ko'zlarim tindi.

Suv, deyin dedim — holim kelmadi.

Oldimda turmish piyola uzaldim. Choyqoldiqni og'zim oldim.

Ivan Ivanovich qo'limdan piyolani yulqilab-yulqilab oldi.

— Buyoqqa ol! — dedi. — Senga kim qo'yibdi choy ichishni!

Og'zimdagi og'zimda qoldi, bo'g'zimdagi bo'g'zimda qoldi. Men mo'lt-mo'lt qoldim.

Ivan Ivanovich boshmaldog'ini lunjlarimga nuqib-nuqib oldi.

Og'zimda turmish choy pirq-pirq otildi. Tomog'imda turmish choy tiqilib-tiqilib qoldi.

Men qir-qir yo'taldim.

Men ko'zlarim yoshlanib-yoshlanib yo'taldim.

Men Ivan Ivanovichga mo'lt-mo'lt boqib yo'taldim.

— O'l, shu kuningal! — dedi Ivan Ivanovich. — Ivan Ivanovich Ivanovlar piyolasidan choy ichishni sen baranlarga kim qo'yibdi? Ana shunday yo'talib-yo'talib — Bobomurod Omonovday o'lasan-qolasan! Namuncha angayasan? Ha, Bobomurod Omonov o'ldi! Termiz ketgan tergovchilarim telefonda aytib berdi. Omonov o'z ajali bilan o'ldi, deb o'ylaysanmi? Ana shu-da, barasan-da, baran! Omonov ham senday oyog' tirab turib olib edi. Nimani so'rasa — „Umonxo'jayevga javob beraman, Umonxo'jayevga javob beraman“, deb turib olib edi. Oxiri... olgichini oldi! O'limichi etib urdilar! Tepib-tepib — muzxonaga olib kirib tashladilar! Yetmish yashar chol muzxonaga bardosh berarmidi? Ana, o'ldi-keidi! Bobomurod Omonov — Sotsialistik Mehnat Qahramoni edi, Ulug' Vatan urushi ishtirokchisi edi, xalq deputati edi! Sen kimsan?! Itday o'lasan-ketasan! Yo'qol, yigirma milliyon baran, yo'qol!

24

Yuztuban bo'lib yota berdim.

Shunda, yelkandan tepki yedim.

Men boshimni ko'tarib qaradim.

Boshimda „Sadist“ bilan „Sokol“ turdi.

– Ha, churban? – dedi „Sadist“, – o'lib-po'lib qolmadingmi?

– O'lma, qo'y, o'lma, – dedi „Sokol“, – Sen hali bizga keraksan.

– Nimaga miq etmaysan, gapir.

Men darmomin yo'q, deya bosh chayqadim. Hovuchimni og'zim olib bordim – suv ishorasini berdim.

– Masala ravshan, – dedi „Sadist“, – Bechora churban och.

– Yarim kechada qayerdan to'q bo'ladi, – dedi „Sokol“.

– Endi birato'la tamaddi etadi-da.

– Oldin hojat olib borib kelaylik.

– Qani, qo'ltig'idan ol.

„Sadist“ bilan „Sokol“ hidoyat qo'llarini uzatti.

Meni ohista-ohista tuvak olib bordi.

Ko'nglim „Sadist“ bilan „Sokol“ hidoyatidan taskin oldi.

„Ursalar-da mayli. Shular bo'lmasa, holim ne kechar edi?“ – deya xayvollandim.

Burchakda turmish tuvak oldida tik bo'ldim.

– Teskari qarab turinglar, – dedim.

– Uyalasammi? Yo'g'-e?

– Uyaladi-da! – dedi „Sadist“, – O'zbeklar bir ov oldida yozilish uyogda tursin... O'zbeklar tikka turib chopitmaydi!

– Or-nomusli o'zbek xalqining sadag'asi ketsang-da! – dedi „Sokol“.

„Sadist“ bilan „Sokol“ shunday deya-deya, teskari bo'lib turdi.

25

...Men cholvorimni tortib-tortib tugmaladim.

Men tuvakdan bir qadam oldin bosib turdim.

– Bo'ldi! Ana endi qaray beringlar! – dedim.

„Sadist“ bilan „Sokol“ tag'in qo'ltiqlarimdan kirdi. Tiz-zalarimdan olib tosh o'tirg'izdi.

Ajabdan bir „Sadist“ qaradim, bir „Sokol“ qaradim.

– Nima qilayapsizlar? Men o'tirib bo'ldim! – dedim.

– Endi... tamaddi etamiz!

Qani, palov yegich qo'lingni ber, qani.

„Sadist“ o'ng qo'limni oldi. Tuvak olib bordi.

Kaftimni... tezagim bosdi.

– Ay, nima qilayapsizlar, ay!..

– Seni tamaddi ettiramiz.

– Bechoragina, holdan toyib qolding.

– Bari tomogdan-da, tomogdan.

– Qani, oshamlab-oshamlab ol, qani.

– Ay, u tezak, u tezak!.. – deya, tipir-tipir etdim.

– Nima farqi bor? – dedi „Sadist“, – Atala oldin qozonda edi. Qozondan kosaga o'tdi. Kosadan qorningga o'tdi. Qorningdan tuvakka o'tdi. Mana endi... tag'in qorningga o'tadi! O'sha-o'sha atala!

– Chin, u teshikdan kiradi – bu teshikdan chiqadi! – dedi „Sokol“.

– Ha-da, farqi yo'q! Farqi – bir teshik yuqorida, bir teshik quyida!.. – dedi „Sadist“.

– Qani, katta-katta ol, qani!

Men barmoglarimni yummadim. Men barmoglarimni tik tutdim.

– O'ldir! – dedim. – Mayli, o'ldir!..

– Yo'q, biz seni o'ldirmaymiz.

– Biz seni tamaddi ettiramiz, tamaddi.

Joyimdan turayin, deya talpindim.

Tuvak oyoq tirab kuchandim.

Men „Sadist“ bilan „Sokol“ga kuch bernadim.

Shunda, „Sokol“ chuydamdan bosdi.

Men shunda-da kuch bernadim!

Endi, „Sadist“ bo'yimni chatanoqlari orasi olib-olib bo'g'di. Kekirdagimga boshmaldoq bosib-bosib bo'g'di...

Men og'zimni kappa-kappa ochdim. Hir-hir etdim.

„Sokol“ qo'iro'mol bilan tezak oldi. Misoli palov oshat-mishdayin-palov oshatmishdayin og'zim soldi.

Men yutimadim – tezagimni og'zimda ushlab turdim.

„Sadist“ boshimni chayqab-chayqab oldi. „Sadist“ boshimni siltab-siltab oldi.

Men shunda-da yutimadim!

„Sokol“ ichimga sozlab-sozlab ko'r mushk urdi!

Ichim shiliq etdi!

Ichim tortdi – tezagimni tortib oldi...

– Osh bo'lsin! – dedi „Sadist“.

– Osh bo'lsin! – dedi „Sokol“.

– O'g'chiyapti... tuyilib qoldi-yov!

– Tuyilib qolsa... to'qson besh choy ichiramiz-da! „Sadist“

tuvakdan bir hovuch siydik oldi. Og'zimdani siydik quydi...

– Osh bo'lsin!

26

– Bir yildan oshdi! – dedi Ivan Ivanovich. – Afrika ola eshagiday oyog' tirab yotishingga ham bir yildan oshdi! Yota ber, qaysar eshak bo'lib yota ber! Ana shunday o'lasan-keasan!

– Birovga o'lim tilamang. Ajali yetgan o'ladi.

– O'lasan! Bekordan-bekor o'lasan! Xo'sh, o'lsang – sen baranni kim yo'qlaydi! Yo'qlaydigan yo'lboshching qolmadi! Mana, quloq sol: raising Botirov zindonda yotibdi. Ijrogo'm raising Xoliqulov zindonda o'z tomirini o'zi kesib o'ladi! Tumaning firqa qo'mitasi birinchi kotibi Mirzaboyev zindon ikkinchi qavatidan o'zini o'zi tashlab o'ladi! Viloyatning ijrogo'mi raisi Beknazarov zindonda o'z joniga o'zi qasd etib o'ladi! Viloyatning firqa qo'mitasi birinchi kotibi Karimov zindonda yotibdi. O'zbekiston Ichki Ishlar vaziri Yahyoyev zindonda yotibdi. O'zbekiston Bosh Prokurori Bo'rixon 'jayev zindonda yotibdi. O'zbekiston Bosh Vaziri Xudoyberdiyev zindonda yotibdi. O'zbekiston Jumhuriyati Qo'mitasi birinchi kotibi Usmonxo'jayev zindonda yotibdi! Ana, raisingdan tortib poshshonggacha zindonda yotibdi! Bor boshpanohing zindonda yotibdi! Xo'sh, endi seni kim yo'qlaydi?

„Chin, chin, – deya o'ylab qoldim. – Raisimizdan tortib, poshshomizgachayin zindonda yotibdi-ya!“

– Zindonimda yigirma besh ming bo'ldilaring – yigirma besh ming! Bari zindonbandlarim – Yo'lboshi Yulduz zindonbandlar! Zindonimda to'rtta Markazgo'm kotibi yotibdi – Usmonxo'jayev, Aymurodov, Salimov, Abdullayeva! Zindonimda yigirmata general yotibdi! General Yahyoyev... Dunyoda general zoti to'lib yotibdi, baran. Lekin o'zbek Yahyoyevdayi kamdan-kam topiladi. O'zbek Yahyoyevdan Maskov generalari ham saboq olar edi. Maskov generalaridan bitta Shekelokovni o'zbek Yahyoyev bilan yonna-yon qo'ysa bo'lar edi. Boshqa generallar o'zbek Yahyoyev oldidan o'ta bersin edi. Ana shu Yahyoyevdayi yigirmata generaling zindonimda yotibdi! Zindonimda sakkizta viloyat kotibi yotibdi. Zindonimda o'nta Sotsialistik Mehnat Qahramoni yotibdi! O'nta Sotsialistik Mehnat Qahramoniyam O'zbekiston yulduzlari! Jami yigirma besh ming yo'lboshi Yulduzing zindonimda yotibdi!

Ivan Ivanovich zo'rma-zo'raki iljaydi.

– Yo'lboshi yulduzlaringni bola-chaqasi-yu, qarindosh-urug'lariyam zindonimda yotibdi! – deya iljaydi. – Poshshong Usmonxo'jayevni yigirma uchta bola-chaqasi bilan qarindosh-urug'i yotibdi! Bilasammi poshshong Usmonxo'jayevni zindonband etish uchun kim qo'l qo'ydi? SSSR Oljiy Soveti Prezidiumi raisi o'rtog' Gromiko qo'l qo'ydi, Gromiko! Xo'-o'sh... Karimovni yigirma bitta bola-chaqasi yotibdi! Xudoyberganovni o'n beshta bola-chaqasi yotibdi! Kamolov, Rajabov, Jabborov degichlarni sakkiz-to'qiztalab bola-chaqasi zindonimda yotibdi!.. Qahramon Onalaringgacha zindonimda yotibdi – Qahramon onalaringgacha! Zindonbandim Saidova o'n ikkita farzand onasi bo'ladi! Zindonbandim Doliyeva o'n bitta farzand onasi bo'ladi! Zindonbandim Matg'omova o'n bitta farzand onasi bo'ladi! Zindonbandim Alimova to'qizta farzand onasi bo'ladi!..

Ivan Ivanovich iljaya-iljaya choy ichdi.

– Anavi payg'ambaringni oti nima edi... Xo'-o'sh... xotiram o'lsin-a... Afsus, o'sha payg'ambaringni qo'lga kishan

solishga ulgurolmadim, afsus. Xudo mendan oldin jonini olib qo'ydi! O'sha payg'ambaringni oti nima edi...

– Muhammad payg'ambar.

– Yo'q-yo'q... Xo'-o'sh... Sharof Rashidov! Afsus, Sharof Rashidovingni zindonband etishga ulgurolmadim, ming afsus!..

Ivan Ivanovich po'rillatib-po'rillatib choy ichdi. Ivan Ivanovich kiborona-kiborona aytdi:

– Endi... O'zbekiston toj-taxtini o'zimiz boshqaramiz! O'zbekiston Markazqo'mi kotibi Anishechev, O'zbekiston Xalq Nazorati Qo'mitasi raisi Yefimov, O'zbekiston Bosh Prokurori Buturlin, Toshkent shahar prokurori Terkin, Toshkent shahar firqa qo'mitasi birinchi kotibi Satin... Jami o'ttiz-tacha azamat! Azamatlarni Maskov yubordi! Nasib bo'lsa – ana shu azamatlar O'zbekistonda pichoqqa ilashadigan o'zbekni omon qoldirmaydi! Nasib bo'lsa – ana shu azamatlar bosh ko'targan o'zbekni boshini yanchib-yanchib keladi! Nasib bo'lsa – ana shu azamatlar ko'zi ochilgan o'zbekni ko'zini o'yib-o'yib keladi!

Devordan sado bo'ldi – mendan sado bo'lmadi. Men toshday-toshday bo'lib o'tira berdim.

Ivan Ivanovich horiqulodda aynidi...

Ivan Ivanovich zahar yuz bo'ldi.

Ivan Ivanovich tana ko'z bo'ldi.

Ivan Ivanovich qalt-qalt qo'l bo'ldi.

– Xali zindonbandlarim ellik mingta bo'ladi! Xali zindonbandlarim yuz mingta bo'ladi! – deya lik etib turdi. – Pichoqqa ilashajak o'zbek – omon qolmaydi! O'zbekiston – tutday kallak bo'ladi!

27

„Sadist“ bir tarafmlab keldi, „Sokol“ bir tarafmlab keldi. Men apil-tapil turib o'tirdim.

– Tun sovuq keldi, churban, – dedi „Sadist“.

– Tiqlishib yotaylik... isib yotamiz, – dedi „Sokol“.

„Sadist“ bilan „Sokol“ o'ng-chapimni olib o'tirdi.

– Churban, – dedi „Sokol“. – Bilasan, men Sho'ro hukumatidan nafatlanaman!

– Men esa jirkanaman! – dedi „Sadist“.

– Ammo yashab qolish kerak! – Zindonda bo'lsa-da, odamday yashab qolish kerak!

– Tashqaridan ichkiilik olib turamiz.

– Taryok olib turamiz.

– Oldi-berdimizni Sho'ro gonunbozlari biladi.

– Sho'ro Bosh prokurorigacha biladi!

– „Yula“dan boshlab Bosh prokurorgacha bizning dast-yorligimizni qiladi!

– Bosh prokuror dastyorimiz bo'lgach – yemakni qusmog'i-da bo'ladi...

„Sadist“ bilan „Sokol“ bi-laklarimdan oldi. Qo'llarimni ketim qayirdi-ketim qayirdi – yelkam olib bordi.

Qo'llarim qirs-qirs etdi.

– A-a-a-ay!... – deya ovoz berdim.

„Sadist“ bi-laklarimni bir nima bilan o'rab-o'rab boyladi.

Men tishimni tishimga bosib-bosib turdim.

„Sokol“ bo'yimdan bosdi.

Men yuztuban enkayib-enkayib turdim.

Men tizzalarimni yig'ib-yig'ib turdim.

„Sadist“ cholvorimni qo'shqo'llab tortqiladi.

– Oyoqlarini yoy!

– Tizzalaringni och!

Men jon-jahdim bilan tizzalarimni qapishtirib-qapishtirib turdim.

– „Sokol“, sindir oyog'ini, sindir!

„Sokol“ etik uchi bilan tizzalarim ko'zlab-tizzalarim ko'zlab tepdi.

Tizzalarim etik tepkilarini ko'tarolmadi. Tizzalarim o'z-o'zidan yoyildi.

Shunda, cholvorim lip etib tushdi...

– Bay-bay-bay! – deya, „Sadist“ quyunchalarim shapatiladi. – Taryuz, misoli taryuz!

– Umr bo'yi yotib yegach... tarvuzday bo'ladi-da!
– Bilqillaydi-ya, bilqillaydi! – deya, „Sadist“ quymuchla-
rim shapatiladi.

Men bor ovozim bilan baqirdim:

– „Yula“-a-a-a!..

– Baqirma, churban, baqirma! Yarim kechada „Yula“
qoldimi!

– „Yula“-a-a-a!.. – deya, yig'lab-yig'lab qo'ya berdim.

– Baqirma deyaqman!

– Nima... qizmisani?

– Qizmidinki... dod deysan?

– „Yula-a-a-a!.. – deya, yig'lab-yig'lab qo'ya berdim.

Osmo – tosh bo'ldi.

Yer – tosh bo'ldi.

Devor – tosh bo'ldi...

– Aytaman, „Sadist“boy, aytaman! – deya, yig'lab-yig'-
lab yolbordim.

– Ana endi o'zingga kelayapsan! – dedilar.

– Qo'ybering, „Sokol“boy, meni qo'ybering! – deya,
yolborib-yolborib yig'ladim. – Aytaman, „Sadist“boy, ma-
na-mana aytaman!

– Ana endi esing kirdi! – dedilar.

Mendan qo'l oldilar.

28

Oppoq qog'oz tikilib-tikilib shaylandim. Qalam ush-
lab-uslab shaylandim.

– Qani, yoz, qani, – dedi Ivan Ivanovich. – SSSR Bosh
prokurori o'rinbosari o'rtoq Sorokoga...

Ivan Ivanovich aytib-aytib turdi.

Men bitta qoldirmayin, bitib-bitib turdim.

– Qani, menga ber, qani, – dedi Ivan Ivanovich. – Ay,
kuchingdan, jigiti! Ana endi jigitmisan-jigiti bo'lding! Shu-
gina gap uchun Sho'ro qonun posbonlarini bir yildan ziyod
qiyning-a!

– Endi... ust-boshimni bersangiz deb edim.

– Ust-bosh? Ust-boshni nima qilasan?

– Manavi zindoni ust-bosh bilan qishloq borib bo'ladimi?
El-yurt nima deydi? Do'st bor, dushman bor...

Ivan Ivanovich og'iz ushlab-og'iz ushlab kuldi. Ivan Iva-
novich bet changallab-bet changallab kuldi.

Ivan Ivanovich ko'z artib-ko'z artib kuldi.

– Hay, jigiti-ay, jigiti-ay!.. – dedi. – Ayt, tag'in nima qilay?

– Tag'in... meni kechasi bir mahalda olib keib edilar. Men
bedirandan-bediran kelib edim. Shu bois... ayta berayimni?

– Ayt-ayt?

– Shu bois... bir-ikki so'm yo'lkira qarz berib tursangiz...
deb edim. Bola-baqam oldiga eson-omon yetib borsam, ar-
monim yo'q... Omonatingizni chagama-chaga jo'nataman...
Ivan Ivanovich xandon-xandon kuldi.

O'NINCHI BOB

1

Sayyor sud Denov paxta zavodi madaniyat saroyida
bo'ldi.

– Joyingizdan turing, sud kelayapiti!

El-yurt to'la saroy bir qalqib oldi.

–...Aybdor Jamoliddinov Dehqonqul Aqarovichga so'ng-
so'z beriladi!

Bola-baqalarim qoshimda bo'ldi.

Xesh-aqarabolarim qoshimda bo'ldi.

Ko'ngil yetarlarim-da qoshimda bo'ldi.

Unda, tag'in, kimim... tag'in kimim yo'q bo'ldi?

– Shu... shu, dalalarimni bir ko'rib ketayin, – dedim.

– Kimni-kimni? – dedi qozikalon.

– Dalalarimni bir ko'rib ketayin...

Qozilar o'zaro qarashib-qarashib oldi. Qozilar o'zaro
bosh iring'ashib-bosh iring'ashib oldi.

— Jamoliddinov Dehqonqul Agrabovich O'zbekiston Jumhuriyati jinoyat tuzugining 153-moddasiga binoan... sakkiz yil muddat bilan ozodlikdan mahrum etiladi!

El-yurt to'la saroy bir yig'lab oldi!

2

Zindomashina ravon-ravon yurdi. Zindomashina do'qib-do'qib yurdi.

Zindomashina bir joyda manzili etdi.

Temir eshik lang ochildi.

Qizil askar avtomat bilan tush, ishorasini berdi.

Men zindomashinadan tap etib tushdim.

Favqulodda yorug'dan ko'z ocholmadim. Ko'zlarimni chirt yumib turdim.

Ohista-ohista ko'z ochdim...

O'zimni... o'zimni shiyponimiz oldida ko'rdim!

Tevarak-boshim dalalarim bo'ldi.

Dalalarim sokin-sokin bo'ldi.

Dalalarimda qarg'alar uchib-qo'nib turdi.

Dalalarimda qoramollar o'tlab-o'tlab yurdi.

G'o'zalar shipshiydam g'o'zapoya bo'ldi.

G'o'zapoyalar shumshuk-shumshuk bo'ldi. G'o'zapoyalar sarig-sarig bo'ldi.

G'o'zapoyalar bo'y-bastidan... ushbu yil hosili mo'l-mo'l bo'ldi!

3

Qizil sorbon bir dalalarim qaradi, bir men qaradi.

„Mana, dalalarimga-da olib keldik, — demish bo'ldi. — Xo'sh, endi nima deysan?“ — demish bo'ldi.

— Nu? — dedi Qizil.

Qizil! Dalalarimda Ivan Ivanovichlik etmay tur, endi.

Dalalarim bilan omon-esonlashib olayin, endi.

Qizil! Dalalarimda Ivan Ivanovichlik etmay tur, endi.

Ko'nglim tub-tubida kuyuklarim bor, kuyuklarim... Kuyuklarimni dalalarimga yorayin, endi. Kuyukni kuyuk olsin, endi...

4

Ivan Ivanovich! Men senga yuz o'ttiz yil yurtim to'rini berdim, yuz o'ttiz yil uyim to'rini berdim — ammo sen bilan el bo'lmadim!

Ivan Ivanovich! Men sen bilan yuz o'ttiz yil yelkama-yelka kun kechirdim, yuz o'ttiz yil chizgan chizig'ingdan chiqmadim — ammo sen bilan el bo'lmadim!

Yuz o'ttiz yil tur desang, turdim, o'tir desang, o'tirdim, yuz o'ttiz yil kul desang, kuldum, yig'la desang, yig'ladim — ammo sen bilan el bo'lmadim!

Ivan Ivanovich! Men yuz o'ttiz yil o'zim kiymadim — senga kiydirdim!

Ivan Ivanovich! Men yuz o'ttiz yil o'zim kiymadim — senga kiydirdim, yuz o'ttiz yil o'zim yemadim — senga yedirdim, yuz o'ttiz yil o'zim ichmadim — senga ichirdim... ammo sen bilan el bo'lmadim!

Ivan Ivanovich! Men yuz o'ttiz yil kofr to'q — musulmon tinch, maqomda kun ko'rdim... ammo sen bilan el bo'lmadim! Dini boshqa minba'd-minba'd el bo'lmaydi! Tili boshqa minba'd-minba'd el bo'lmaydi!

Ivan Ivanovich! Sen tirigim tirnog'in yeding, sen o'ligim yog'in yeding — ammo to'yimading!

Ivan Ivanovich! Men ochlikdan o'lmadim — sen to'qlikdan yorilmading!

Ivan Ivanovich! Men seni yuz o'ttiz yil to'ng'ich akam, dedim. Bo'ldi — men endi seni to'ng'ich akam, demayman.

Men endi seni to'ng'ich aka degich tillarimni kesib itga tashlayman!

5

— Nu? — dedi Qizil.

Ivan Ivanovich! Dalalarimda nu-nulamay tur, endi.

Dalalarim diydoriga to'yib-to'yib olayin, endi!
Ivan Ivanovich! Sen dala nimaligini bilarmiding? Sen sadqayi dala ket!

Sen qo'sh jomadon ko'tarib daydishni bilasan. Sen g'ildirakli jomadon sudrab daydishni bilasan.

Sen qaysi yurt mevazor – shu elni makon etasan. Sen qaysi el mehnatkash – shu elni makon etasan.

Ivan Ivanovich! Qaysi yurt mevali-chevali bo'ladi – shu yurt sen uchun vatan bo'ladi!

Qator-qator daydib kelasan-u... osoyishta-osoyishta el-yurtini alg'ov-dalg'ov etasan.

Ota bilan bolani gij-gij etasan.
Aka bilan ukani kov-kov etasan.

Hamsoya bilan hamsoyani oqkaltak-qorakaltak etasan.
O'rada maza-maza... Sen maza etasan! Sen o'rada pay-g'ambar bo'lib davron surasan. Sen o'rada qozikalon bo'lib davron surasan.

Ivan Ivanovich! Sen qadam qo'yimish el-yurt aslo tinch-totuv bo'lmaydi. Sen qadam qo'yimish el-yurt aslo tinib-tinchi-maydi.

Ivan Ivanovich! Sen ko'zingga tuproq to'lmaguncha – sen el-yurtga to'ymaysan!

6

– Nu? – dedi Qizil.
Ivan Ivanovich! Picha oyoq il, endi.

Dalalarim bilan xayr-xo'shlashib olayin, endi.
Dalalarim bobolarim achchiq-achchiq ko'z yoshlaridan dala bo'ldi.

Dalalarim otalarim sho'r-peshona terlaridan dala bo'ldi.
Dalalarim ayollarim gulday hazon umridan dala bo'ldi.

Dalalarim – bobolarim sho'r-sho'r peshonasi.
Dalalarim – otalarim yag'ir-yag'ir yelkasi.

Dalalarim – ayollarim xazon-xazon umri.
Dalalarim – ayollarim xazon-xazon umri.

7

Men... dalalarimni deya, qaytib kelaman!
Tupkani tagidan bo'lsa-da, qaytib kelaman!

Ana shunda sho'r-tuproq dalanga a'lo nav paxta ekaman.
Undan a'lo-a'lo tola olaman.

Qumloq dalanga moy bergich paxta ekaman. Undan xushta'm-xushta'm paxtamoy olaman. To'yimli-to'yimli paxtamoy olaman.

Oqtuproq dalanga oqlik mo'l paxta ekaman. Undan yegulik oqlik olaman. Ichgulik oqlik olaman.

Men qaytib kelaman!
Men hali dalalarimda elektr motorli traktorlar minib ter to'kaman. Kun nuri bilan yurgich traktorlar minib ter to'kaman. Olti g'ildirakli traktorlar minib ter to'kaman.

Mazkur traktorlar qar-qarlamaydi – bilinar-bilimmay odinlaydi!

Kabinasida barcha sharoilar muhayyo bo'ladi: mitti sovutgichi bo'ladi. Mitti muzxonasi bo'ladi. Mitti choy natgichi bo'ladi. Tayyorlardagiday chanog'-jo'mragi bo'ladi.

Men qaytib kelaman.
Yetti iqlimdan bo'lsa-da, qaytib kelaman.

Ana shunda paxtamni cho'tkali-cho'tkali mashina bilan yig'ib-terib olaman.

Mashina bilan bir oralabog terib olaman. Boshqa qaytib dala oralamayman.

Yig'im-terimini bosh-adog bir mashina bilan bajaraman.
Bir vaqtini o'zida bajaraman.

Mashina a'lo tola paxtamni alohidalaydi, mundayroq tola paxtamni alohidalaydi.

Ayni vaqtda paxtamni xas-cho'pdan pokizalaydi. Chang-g'ubordan forig'laydi.

Tolani bir yoqli etadi, chigimi bir yoqli etadi.
Paxtamni o'zi taxlaydi, o'zi toylaydi. Toylarni yuk mashina joylaydi.

Yuk mashina paxtarni dalalarimdan fabrika olib jo' -
naydi.

Men qaytib kelaman.

Yeti qavat yerni ostidan bo'lsa-da, qaytib kelaman.

Men dalalarimni deya, qaytib kelaman.

Meni dalalarim qaytarib keladi...

1986 – 1991 yillar.

MEN

Men Surxondaryo viloyati, Denov tumani, Xo'jasoat
qishlog'ida dunyoni ko'rdim.

Shu qishlog'da katta bo'ldim. Shu qishlog'da o'rta maktab-
ni bitirdim.

Maktabda hikoyalar mashq etdim.

Toshkent Davlat Dorilfununi Jurnalistika fakultetini ta-
mamladim.

Dorilfununda hikoyalar mashq etdim.

Jumhuriyat radiosida to'rt yil muharrir bo'lib ishladim.

Qizil Armiya safarida harbiy xizmat qildim.

Ikki yil „O'zbekiston fizkulturchisi“ gazetasida tarjimon
bo'ldim.

„Fan va turmush“ jurnalida ikki yil muharrir bo'lib ish-
ladim.

Moskvadagi Jahon Adabiyoti institutida o'qib keldim.

Men o'rta maktabni bitirib, shunday niyat etdim: o'tiz-
o'tiz besh yoshlargacha uylamayman, oila qurmayman, bi-
ror idorada faqat tirikchilik uchun ishlamayman.

Men faqat bir maqsadni ko'zladim: o'tiz-o'tiz besh
yoshlargacha jahon adabiyotini o'qish. Faqat o'qish, o'qish,
o'qish, qo'l qotib qolmasin uchun mayda-mayda hikoyalar
mashq etib turish.

Men shu niyat yo'lida imorat solmadim, mashina olma-
dim, mansab egallamadim, shon-shuhrat qizg'annamadim.

Men dunyo talashmadim!

Faqat izlandim, faqat o'qidim.

G'animlarim meni ishdan haydadi.

Kurashda bir tabiat qonuni bor: polvon davrada mag'lub
bo'lsa, taqdirga tan berib ketmaydi. Yo'q, polvon o'zini bo-

gadi. Polvon o'zini parvarishlaydi. Polvon tinimsiz mashq oladi. Raqibidan mag'lubiyat alamini olish uchun shaylanadi. Raqibidan alamini olmasdan-da qo'ymaydi.

Men go'dakligimdan davralarda kurashib katta bo'ldim. Polvonik ajdodimda bor, polvonlik qonimda bor.

Menda ana shu polvonlik qonim qo'zg'aldi.

Men g'animlarimdan alam olish uchun shaylandim.

Men kim ekanimni bir ko'rsatib qo'yish uchun katta asarga qo'l urdim.

Nihoyatda... nihoyatda sanoqli kunlarda „Yulduzlar man-gu yonadi“ nomli birinchi qissamni yaratdim.

Men bu qissam bilan g'animlaringa: „Mana, men kimman!“ degan bo'ldim.

Qissa elga manzur bo'ldi.

O'zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi hisobot yig'ilishida yilning eng yaxshi qissasi, deya baholandi.

G'animlarim bir kuydi, bir kuydi-yel!

Bu – tasodif, dedilar. Kesakdan olov chiqdi, dedilar. Fisq-fasod tarqatdilar.

Bir chaqasiz kunlarim bo'ldi. Ijara haqini to'lay olmay, ijaradan haydalmish kunlarim bo'ldi. Boshpanasiz kunlarim bo'ldi.

Men qishlog'imga qaytdim.

Onam sandiq kavladi. Lattalar ostidan bir tuguncha oldi. Tugunchani uch-to'rt aylantirib oechdi.

Tugunchadan besh-olti so'm pul chiqdi.

Onam shu pulni menga uzatdi.

Shunda... men bir boshqa bo'lib qoldim. Men tashqari otilib chiqib ketay, dedim.

Bu pul... onamni... o'limlik puli bo'ldi.

Men devorni ushlab qoldim.

– Olmayman... – dedim.

– Ol, sen shoir bo'lsang bo'ldi, ol, – dedi onam.

– Yo'q... – deya bosh chayqadim.

– Ol, sen shoir bo'lmaguningcha men o'lmayman, –

304 | Men

dedi onam. – Men sening shoiriligingni ko'rmagunimcha o'lmayman.

Men tag'in Toshkent qaytib keldim.

Men endi onamni o'limlik puli bilan tirikchilik kechirib izlandim.

Bir jurnal muharriri meni ishga olaman, dedi.

Ammo g'animlarim xabar topib, meni ishga oldirmadilar.

– O'zi boshqa, asari boshqa, – dedilar.

– O'zidan asari yaxshi, – dedilar.

– Asari kerak, o'zi kerak emas, – dedilar.

Ana shunda polvonlik qonim tag'in qaynadi.

„Uh, qorago'ngizlar! – deya, g'animlarimni ichimda yandim. – Sen qorago'ngizlar kim-u, men kim ekanimni ana endi ko'rsanlar!“ – deya qo'zgaldim.

Kech kuzda yurtimizga yo'l oldim.

Sattor chavandoz degich bilan til topishdim. U menga bir ot topib berdi. Men... otlandim!

Sattor chavandoz bilan qishloqma-qishloq yurdim. To'y-ma-to'y yurdim. Ko'pkarima-ko'pkari yurdim.

Kunduzlari turli yurtlardan kelmish chavandozlar bilan ko'pkari chopdim.

Necha bor otlardan yiqildim.

Kechalari to'yxonalarda chavandozlar bilan gurgungildim.

Chavandozlar do'mbira chalib, ko'pkariardan so'yladi, otlardan so'yladi, chavandozlardan so'yladi.

Uzun qish ko'pkarixona – ish joyim bo'ldi, chavandozlar – hamxonam bo'ldi, otlar – birodarim bo'ldi.

Nihoyat, ko'klamda „Ot kishnagan oqshom“ nomli ikkinchi qissamni jurnalga ko'tarib keldim.

Qissa adabiyot osmonida bir momoqaldiroq bo'ldi.

O'zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi hisobot yig'ilishida yilni eng yaxshi qissasi, deya baholandi.

Men yelkamdan nafas oldim. Men entikdim. Men xumordan chiqdim!

Yurtimiz tog' etagida So'f Olloyor qabri bor. Shu qabr qabatida tog'chorbog' bor.

Men bir qishni ana shu yurtim chorbog'ida qishladim. So'f Olloyor bobo bilan qabatma-qabat yotib, „Oydinda yurgan odamlar“ nomli qissa bitib keldim.

Qissani chop ettirish uchun uch yil sarson-sargardon bo'ldim. To'rtinchi yil kuya-pisha chop ettirdim.

Shu qissadan keyin meni olqishlovchilar ko'paydi. Meni qo'llab-quvvatlovchilar ko'paydi.

O'zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi qissalarimga Oybek mukofotini berdi.

Ittifoq Yozuvchilar Uyushmasi s'yezdigiga delegat etib sayladilar.

Ittifoq Yozuvchilar Uyushmasi pravleniyesi a'zoliygiga sayladilar.

G'animlarim qoragurtday g'imirlab qoldilar.

Dunyoda qanaga mag'zava bor – meni boshimdan to'kdi-lar. Dunyoda qanday fsg-fasod bor – meni nomimga tupuk-lab yopishtirdilar.

Tog'ay Murod nomimni qop-qora etdilar.

Men ular haqida „Momo yer qo'shig'i“ nomli qissa yaratdim.

Savob ish barcha uchun bo'ladi. Ayol-erkak uchun bo'ladi. Yosh-qari uchun bo'ladi. Yeti yashar-u, yetmish yashar uchun bo'ladi.

Men el-yurt uchun ana shunday bir savob ish qilgim keldi.

Seton-Tompsonni „Yovvoyi yo'rg'a“ kitobini o'zbekcha-ga tarjima etdim.

Tabiat, jonivorlar hayotidan so'ylaguvchi mazkur kitob yetti yashar kitobxon uchun-da, yetmish yashar kitobxon uchun-da birday suyuqli, birday ardodqidir.

Ana shu vaqt qatag'on avj oldi.

Ishdan hayda-hayda avj oldi. Firgadan o'chir-o'chir avj oldi. Sur-sur avj oldi.

Nihoyat... qama-qama avj oldi.

O'zbek ziyolilari kishanband bo'ldi. O'zbek ziyolilari maxbus bo'ldi.

O'zbek ziyolilari kechalab-kechalab Moskvaga olib ketildi.

So'roq Moskvada bo'ldi. Sud Moskvada bo'ldi. Hukm Moskvada o'qildi.

Ana shunda polvonlik qonim qaynadi!

Endi qonim o'z g'animlarim uchun qaynamadi. Yo'q, o'z g'animlarim o'z yo'lida qoldi.

Endi qonim... olanjahon g'animlarim uchun qaynadi. Endi qonim... qudratli g'animlarim uchun qaynadi.

– Men o'zbek xalqiga haykal qo'yaman!

Men ana shunday shahd bilan olanjahon g'animlarim sari shaylandim.

Jahon Adabiyoti institutida o'qish uchun yo'l oldim.

Barcha hayron bo'lib qoldi.

Boisi – men endigina uylanib edim.

– Savodni mazasi yo'q, Moskvada o'qib kelmasak bo'lmadi, – dedim. Dardim o'qish bo'lmadi. Dardim prokuraturalar bo'ldi, dardim sudlar bo'ldi.

Bir oyog'im institutda bo'ldi, bir oyog'im sudlarda bo'ldi.

Men tanish-bilish yo'li bilan tergov matnlarini sotib oldim. Ikki og'iz axborot olish uchun yarimtarar quydum.

O'shanda O'zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi qissalarim uchun Oybek mukofotini berib edi. Ana shu mukofot pulini zindonlardan axborot olish uchun sarfladim.

Men ertadan kechgacha sudlarda o'tirdim. Sud yo'laklarida o'tirdim. Sud zinapoyalarda o'tirdim. Sud darvozalari ortida tik turdim.

Sudga kiritmasa, qo'shni uy-lar cherdagiga chiqib sudni poylab o'tirdim.

Men uzun kunlar sud idoralari tevaragida aylanib-aylanib yurdim.

Men o'z ko'zim bilan ko'rdim: o'zbek xalqini yulduz ziyolilarini tepib-tepib zindommashinaga bosdilar. O'zbek xalqini gultoj ziyolilarini urib-urib zindommashinaga soldilar. O'zbek xalqini sara ziyolilarini oyog-qo'lidan olib, zindommashinaga otdilar...

Men Moskvada o'qimadim, men Moskvada o'zbek ziyolilari qayg'usi bilan yashadim.

– Men o'zbek xalqiga haykal qo'yaman!

Men Moskvadan ana shu niyat bilan qaytib keldim.

Men beshinchi sinfdan boshlab paxta terdim. Dorifunun davrida, ish davrida paxta terdim.

Bo'yim paxtada o'sdi. Aqlim paxtada kirdi. Savodim paxtada chiqdi.

Ammo romanni boshlab... paxta nima ekanini bilmasligimni anglab qoldim. Oppog qog'oz bilan yuzma-yuz bo'lib... paxta bilan men begona ekanimizni bilib qoldim.

Men uchun paxta qaysi bir... qaysi bir dengiz ostida o'sajak o'lday bo'lib tuyuldi.

Men paxta masalasida bir... go'rso'xta ekanimni bilib qoldim.

Men endi necha o'nlab paxtachilik darsliklarini o'qidim. Necha o'nlab qishloq xo'jalik kitoblari o'qidim.

Paxtada o'tmish kunlarimni bir-bir esladim. O'zim bil-mish paxtakorlarni bir-bir yodladim.

Baribir... baribir bo'lmadi.

Men o'zimni... xalq hayoti bilimdoni, deya o'ylar edim, xalq xarakteri bilimdoni, deya o'ylar edim, xalq ruhiyati bilimdoni, deya o'ylar edim.

Men paxta bilan yuzma-yuz bo'lib... men hali o'zbek dehqonini bilmasligimni angladim. Men paxta bilan yuzma-yuz bo'lib... men hali paxtakor kim ekanini bilmasligimni angladim.

Men qog'oz-qalam g'amladim. Men Surxon dalarini nishonladim.

Ikki bor jumhuriyat gazetasida: „Men paxta dalariga ketaman“, deya so'z berdim. El-yurtga ikki bor so'z berdim.

Ilk ko'klamda Oltinsoy tumaniga yo'l oldim. Tuman kat-talari bilan yuzlashdim.

Men sizni Aliqulov brigadasiga olib boraman, – dedi xo'jalik raisi Toshboyev. – Faqat aybga buyurmaysiz, Aliqulovni bet-boshi sal oqarib qolgan.

– Oqarib qolgan? – deya angraydim.

– Chin, chin, – dedi tuman vakili. – Dastlab ko'rishimda men ham shunday deb o'ylab edim.

– Beti haligi bir kasalday oqarib qolgan, – dedi Toshboyev. – Bari jaziramada kuyib-pishib ishlashidan.

Rais aytmish Aliqulov dala shiyponini makon etdim.

Men bo'lajak... Dehqonqul bilan yuzma-yuz bo'ldim.

Men bo'lajak... Dehqonqul dalarini ish joyim etdim.

Dehqonlar qanday kiyimda bo'lsa – men ham shunday kiyinib oldim.

Dehqonlar o'tirsa – o'tirdim, dehqonlar tursa – turdim.

Chigit ekish boshlandi.

Men dehqonlar bilan chigit ekdim.

Men... dehqon bo'lib, chigit ekdim!

Men g'o'za yaganaladim. G'o'za chopiq qildim. G'o'za o'toq qildim. G'o'zaga go'ng berdim. G'o'zaga suv taradim.

G'o'za chilpidim.

Men dehqonlar bilan paxta terdim.

Men g'o'zalarga suv taray-taray, necha-necha tonglarni oqladim.

Men shiyponlarda uxlab qoldim. O'qariq bo'ylarida uxlab qoldim. Egatlarda uxlab qoldim.

Men Surxon dalarida olti oy kezdin. Surxon ofobida olti oy kuydim. Surxon changlarini olti oy yutdim.

– Men o'zbek xalqiga haykal qo'yaman!

Men ana shunday orzuda dalarlar bilan xayr-xo'shlashdim.

Nihoyat, orzularim oxir-oqibati — ushbu roman bo'ldi.

Men nimaga erishgan bo'lsam — barchasi uchun g'anim-larimdan minnatdor bo'ldim.

G'animlarim bo'lmasa — men Tog'ay Murod bo'lolmas edim.

Yashasin, g'animlarim!

Tog'ay Murod

MUNDARIJA

Nasrda bitilgan dostonlar	5
Birinchi bob	16
Ikkinchi bob	39
Uchinchi bob	60
To'rtinchi bob	92
Beshinchi bob	118
Oltinchi bob	144
Yettinchi bob	179
Sakkizinchi bob	221
To'qqizinchi bob	253
O'ninchi bob	297

**“ZIVO NASHR” nashriyoti o‘zbek va jahon adabiyoti yozuvchilarining eng sara asarlarini chop etishni
rejalashtirgan. 2019-yilda nashriyot quyidagi
kitoblarni nashrdan chiqardi.**

**Lev Tolstoy
HOJIMUROD**

Buyuk rus adibi Lev Tolstoyning „Hojimurod“ nomli qissasi asrlar osha kitobxonlar e’tiboridan tushmay keladi.

Bu – inson taqdirining murakkabligi, vatanparvar, ozodlik kurashchilari nomining unutilmasligi bilan bog‘liqdir, balki...

Ushbu to‘plamdan joy olgan qissadagi qahramonlar bilan g‘o-yibona uchrashuv tasavvur olarningizni boyitishiga ishonamiz.

**Anton Chexov
UYQU ISTAGI**

Dunyo adabiyotida A.P. Chexov buyuk hikoyanavis sifatida mashhur. U hikoyalari orqali ushbu jammi yangi pog‘onaga ko‘tarib berganligi ham bor gap. O‘zbek adabiyotida realistik hikoyalarning paydo bo‘lishida yozuvchining muayyan o‘rni bor. Xususan, A. Qahhor va undan keyingi davr o‘zbek hikoyalarda A.P. Chexov ta’siri sezilib turadi.

Ushbu kitobda yozuvchining eng sara hikoyalari jamlangan.

**Anton Chexov
SEMIZ VA ORIQ**

Dunyo adabiyotida A.P. Chexov o‘z ovozi va o‘z so‘ziga ega bo‘lgan noyob ijodkorlardan biri sifatida tan olingan. U hikoyalari orqali ushbu jammi yana bir taraqqiyot pog‘onasiga ko‘tarib berganligi ham bor gap. O‘zbek adabiyotida realistik hikoyalarning paydo bo‘lishiga ham ayni yozuvchining asarlari sabab bo‘lib, Abdulla Qahhor va undan keyingi bir qator yozuvchilarimiz hikoyalarning muvaffaqiyatida mazkur adibning maktabi alohida ahamiyat kasb etadi.

Ushbu kitobda yozuvchining eng sara hikoyalari jamlangan.

**Chingiz Aytmatov
BO‘TAKO‘Z**

Chingiz Aytmatov qissalarida inson va qadriyat ulug‘ligi yommayon qo‘yiladi. Yozuvchi qancha ruhiyat tahliliga kirib borsa, shuncha ajdodlar merosiga e’tibor qaratadi. Shuning uchun ham uning asarlarida inson qismati orqali ruhiyat va qadriyat tushunchasi zimdand kurash olib boradi. Bu jihat sizga taqdim etilayotgan uch go‘zal qissada ham aks ettirilgan.

HAYOTNING BESH TORTIG'I

Qo'lingizdagi kitobda Jahon adabiyoti vakillarining eng yaxshi hikoyalari o'rin olgan. Mark Tvenning „Hayotning besh tortig'i“, Abu Ammarning „Bir shisha sut“, Rey Brederbering „Koinot sovg'asi“ kabi mahorat bilan yaratilgan hikoyalar jamlangan.

Ishonamizki, ezgulikka yo'g'rilgan hikoyalar to'plami sizning doimiy hamrohingiz bo'lib qoladi.

BUYURMAGAN BOYLIK

Hikoya – jahon adabiyotida boy tarixga ega ommabop janr. Sizga havola qilinayotgan mazkur to'plamdan aksariyat Nobel mukofotiga sazovor bo'lgan mashhur adiblarning hikoyalari o'rin olgan. Hikoyalari rang-barang mavzularda bo'lishidan qat'i nazar mehr-muhabbat, ezgulikka tashnalik, oliyanoblik, insonparvarlik, ehtiroslarning jo'shqinligi, badiiy puxtalik kabi fazilatlar ularni uyg'unlashtiradi. Jahon adabiyotining eng sara hikoyalari sizda katta taassurot qoldiradi, deb umid qilamiz.

Mirzakalon Ismoiliy QIZLAR DAFTARIGA

Ardoqli adib Mirzakalon Ismoiliyning qo'lingizdagi kitobda qalamlarga olingan qizlarning o'y-kechimalari, entikishlari, hazil-mutoyiba qilishlari, chug'urlashlari, o'z o'rnida xafa bo'lishi-yu, nafratlanishlari tabiiy va samimiylidir. Saodat buvi ham ularni ko'ngliga yaqin oladi, ba'zan tengdoshday suhbatlashgan bo'ladi. Qizlarning mu-nozaralarda faol qatnashishi-chi?

Asarda yor tanlash va oilaviy hayot borasida xususiy hodisalar orqali turmushda ko'p uchraydigan masalalarga e'tibor qaratilgan. Bu voqealar o'ylab topilgan emas. Balki hayotda sodir bo'lib, keyin yozuvchi qalamida badiiy saygal topgan. O'ylaymizki, bu kitob qalbingizda chuqur iz qoldiradi.

Abdulla Qahhor ADABIYOT MUALLIMI

Abdulla Qahhor hikoyalari teran mazmun-mohiyati, voqealar tasvirlarining rang-barangligi hamda ifoda tilining ravonligi bilan ajralib turadi. Qaysi hikoyasini o'qimang, asar syujetidagi achchiq haqiqat hajv pardasiga shunday mohirona o'rab berilgan, ham ku-lasiz, ham kuyasiz. Adib asarlarining ta'sirchanligi va umrbodqiyiligi ham shunda.

Hukmingizga havola etilayotgan hikoyalar to'plami umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilari, akademik litsey va o'rta maxsus kasb-hunar kollejlari talabalari hamda keng kitobxonlar ommasiga mo'ljallangan.

O'tkir Hoshimov **HURKITILGAN TUSH**

Mazkur to'plamdan O'tkir Hoshimovning turli yillarda yozilgan eng sara hikoyalari o'tin olgan. Hikoyalarda turfa taqdirlar-u voqealar adibning o'ziga xos uslubida jilo topgan. Ularni o'qikansiz, go'yo oramizdagi odamlar bor samimiyati bilan sahifalarga ko'chgandek tasavvur uyg'otadi, befarq qoldirmaydi.

Eng muhimi, bu asarlar hali hamon o'z o'quvchisini yo'qotgani yo'q. Shunday ekan, Siz ham adib qalamining mo'jizakor kuchiga asir bo'lib qolishingizga ishonamiz va maroqli mutolaa hamrohingiz bo'lsin, deymiz.

Xudoyberdi To'xtaboyev **SARIQ DEVNI MINIB**

O'zbekiston xalq yozuvchisi, bolalarning sevimli adibi Xudoyberdi To'xtaboyevning asarlari nafaqat respublikamizda, balki chet ellarda ham ma'lum va mashhur. Uning „Sariq devni minib“ sarguzasht romani bolalar hayotidan olib yozilgan bo'lib, ularning sevimli kitoblaridandir. Bu asarda orzu-havasa eladigan chinakam yo'l – halol mehnat, yaxshi xulq-odob va qunt bilan o'qishda ekanligi ta'kidlanadi.

Xudoyberdi To'xtaboyev **SARIQ DEVNING O'LIMI**

O'zbekiston xalq yozuvchisi, bolalarning sevimli adibi Xudoyberdi To'xtaboyevning „Sariq devni minib“ sarguzasht romanining ikkinchi qismi „Sariq devning o'limi“da asar qahramoni Hoshimjon hayotida mas'uliyatli davr boshlanadi. Tabiatan ziyrak, fahm-farosati Hoshimjon katta bir operatsiyada qatnashib, uning muvaffaqiyatli yakunlanishini ta'minlaydi. Voqealar rivoji bilan esa asarni mutolaa qilish davomida tanishasiz.

Xudoyberdi To'xtaboyev **JANNATI ODAMLAR**

O'zbekiston xalq yozuvchisi, bolalarimizning sevimli adibi, bir qancha roman, qissa va ertaklar muallifi Xudoyberdi To'xtaboyevning „Jannati odamlar“ asarini o'qir ekanisiz, chuqur o'ylarga tolmay, qolmayisiz. Unda o'imishda yashab o'tgan bobolarimizning bir-biriga bo'lgan mehr-oqibati, insonparvarligi, halolligi, xalqi uchun, Vatani uchun jonini ham ayamay ko'rsatgan beminnat xizmatlari yorqin ifoda etiladi. Mutolaa yakunida asar qahramonlarining haqiqiy jannati odamlar ekaniga ishonch hosil qilasiz.

Asar keng kitobxonlar ommasiga ma'qul bo'ladi, degan umiddamiz.

Xudoyberdi To'xtaboyev **QAYDASAN BOLALIGIM**

Xudoyberdi To'xtaboyevning o'quvchilarimizga havola etilayotgan ushbu kitobini biz umumiy nom bilan „Qaydasan, bolaligim“ deya nomladik. Yangi tufayga yozuvchining siz sevgan, shu vaqtga qadar qo'ldan qo'ymay o'qib kelayotgan qissa va hikoyalari, shu jumladan, ertaklari jamlangan. Taqdim etilayotgan har bir asar Xudoyberdi To'xtaboyevning bolalik yillari, bolalik orzulari, bolalik sevinchlari, bolalik sog'inchlari haqida so'zlaydi. Bir paytlar siz kabi bola qalbi bilan dunyoga sig'magan, orzularini qahramonlari timsolida gavdalanitgan va o'z o'quvchisini hayratlar ummoniga g'arq qilgan adibni bu gal bolaligini, tug'ilgan qishlog'ini sog'ingan, yuraklari gup-gup urib, o'sha manzil tomon talpintirgan tengdoshingiz siymosida ko'rasiz.

Kitobdan o'tin olgan har bir asar qalbingizda shunday ilqlik va yorug'lik paydo qiladi!

Xudoyberdi To'xtaboyev
QUYONLAR SALTANATI

Bolalar adabiyotining chinakam fidoyi ijodkori Xudoyberdi To'xtaboyevning bolajonlarimizga atalgan navbatdagi tuhfası ham o'ziga xos badiiy qimmatga sazovor asar, desak mubolag'a qilmagan bo'lamiz. Ikki yosh o'spirin yigiting orzulari, ularning tengdoshlaridan ajratib turadigan fazilatları, qalamga olingan har bir voqea-hodisaning zamiridagi yaxshilikka, ezgulikka undash istagining mavjudligi, o'ylaymizki, bu gal ham kitobsevar muxlislarimizni quvontradi. Shu bilan birga, kitob qahramonlariga o'xshash istagi ularning ham qalbidan paydo bo'lsa, biz o'zimizni maqsadimiz sari bir qadam oldinga tashlaganmiz, deb hisoblaymiz.

Kitob mutolaasiga marhabo, yosh do'stlar!

Erkin Vohidov
VATAN SOG'INCHI

Ushbu saylamada O'zbekiston Qahramoni, O'zbekiston xalq shoiri Erkin Vohidovning turli yillarda yaratilgan dilbar she'rlarining eng saralari jamlangan.

Erkin Vohidov
DILDA ISHQ DARYOCHADIR

Muhabbat tuyg'usi insonga Yaratgan tomonidan ato etilgan eng oliy tuyg'udir. Bu tuyg'u asrlar mobaynida shoirlarni qalam tebratishga undab kelgan qudrat manbayidir. O'zbekiston xalq shoiri Erkin Vohidov qalamiga mansub ushbu she'riy guldasta inson qalbining inja tuyg'usi – muhabbatga bag'ishlangan she'rlaridan saralandi.

O'tkir Hoshimov
SHAMOL ESAVERADI

O'zbekiston xalq yozuvchisi O'tkir Hoshimovning asarlari xalqimiz tomonidan sevib mutolaa qilinadi. Buning boisi adib asarlarining hayotiyligi, tilining jozibadorligida.

Qo'lingizdagi to'plamdan O'tkir Hoshimovning „Shamol esaveradi“, „Cho'l havosi“ qissalari o'rin olgan.

Xudoyberdi To'xtaboyev
JONGINAM SHARTINGNI AYT

Tinchgina xonadon. Shirin turmush kechirayotgan oilada arzimagan xat tufayli mojaro boshlandi. Ayniqsa, bu tushumovchiliklarga qo'shni-qo'shni, hatto asar qahramoni ishlaydigan maktab rahbariyatining aralashuvidan so'ng „doka ro'molning qurshı“ qiyin kechadi...

O'zbekiston xalq yozuvchisi Xudoyberdi To'xtaboyevning „Jonginam, shartingni ayt“ qissasi sizni zeriktirib qo'ymaydi. Kitobdan sevimli adibimizning turli yillarda yozgan hajviy hikoyalari ham o'rin olgan.

Adabiy-badiiy nashr

TOG'AY MUROD

OTAMDAN QOLGAN DALALAR

Roman

“Ziyo nashr”
nashriyoti

Toshkent – 2019

Muharrir	<i>Abdurahmon Jo'rayev</i>
Badiiy muharrir	<i>Bahodir Ibrohimov</i>
Musahhih	<i>Oybek Haydarov</i>
Sahifalovchi	<i>Habibulloh Haydarov</i>

Nashriyot litsenziyasi AA № 0008, 27.03.2019

18.10.2019 da bosishga ruxsat etildi. Qog'oz bichimi 84x108 ¹/₃₂.

Ofset qog'oz. „Times“ garniturasida ofset usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i 16,8. Nashriyot-hisob tabog'i 15,42.

Adadi 10000 (2-zavod 5000). Shartnoma № 22-19.

Buyurtma raqami 994.

„Ziyo nashr“

Mas'uliyati cheklangan jamiyati

Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 23-mavze, 42-uy.

«Credo Print» MChJ

kitob fabrikasida chop etildi.

Toshkent sh., Bog'ishamol k. 160.

Tel.: 71 234 44-01/05

www.credoprint.uz